

Pravni fakultet u Zagrebu

Zavod za građanskopravne znanosti i obiteljsko pravo
Postdiplomski studij za znanstveno usavršavanje iz
građanskopravnih znanosti

O d a b r a n e t e m e

Alan Uzelac

ISTINA U SUDSKOM POSTUPKU

ZAGREB, 1997.

Izdavač
Pravni fakultet u Zagrebu

Za izdavača
Prof. dr. Uroš Dujšin

Urednik
Prof. dr. Nikola Gavella

Lektor
Prof. Branka Römer

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb

UDK 343.14

UZELAC, Alan

Istina u sudskom postupku / Alan
Uzelac. - Zagreb : Pravni fakultet,
Zavod za građanskopravne znanosti i
obiteljsko pravo, Postdiplomski studij
za znanstveno usavršavanje iz
građanskopravnih znanosti, 1997. - VII,
239 str. ; 24 cm. - (Odabrane teme)

Bibliografija: str. 231-239 i uz tekst.
- Kazalo.

ISBN 953-96673-6-4

980127015

PREDGOVOR

Ovaj rad nastao je kao rezultat više ili manje intenzivnog istraživanja koje je, stjecajem okolnosti, potrajalo godinama – u svakom slučaju duže nego li što je to bila izvorna intencija njegovog autora. Interes za ovu temu – za temu koja se nalazi na razmeđu možda najapstraktnije filozofijske discipline, teorije spoznaje, i možda najpraktičnije pravne discipline, građanskog procesnog prava – javio se još za vrijeme mojih studentskih dana, tijekom paralelnog studija prava i filozofije. Na istome tragu, ali na nešto drugačiji način, ovom sam se temom nastavio baviti na postdiplomskom studiju iz građanskopravnih znanosti, koji je okončan 1992. godine obranom magistarskog rada na Pravnom fakultetu u Zagrebu. Taj rad narednih je godina prerađen, ažuriran i dotjeran, da bi se u ovoj verziji ponudio kritici stručne javnosti. To, međutim, ne znači da je ovaj rad gotov: nakon gotovo jednog desetljeća, on za mene ostaje i dalje *work in progress*.

Među malobrojnim nepisanim pravilima znanstvenog rada, jedno zauzima posebno mjesto: pravilo da je rad kolektivan, a odgovornost individualna. Ova monografija zacijelo je lošija nego li što bi zaslužili svi oni koji su svojom dobrohotnošću, stručnošću i pažnjom doprinijeli njegovom nastajanju. Ne mogu ne zahvaliti barem nekima od njih. Moje su posebne zahvale upućene, abecednim redom, sljedećim osobama i ustanovama: - profesoru Mihajlu Diki: jer je, otmajajući od svog slobodnog vremena, preuzeo nemalen posao čitanja, analize i prijateljske kritike ovog rada, te hrabrenja njegovog autora; - Jasni Garašić, dragoj prijateljici i kolegici koja mi je stavila na raspolaganje rezultate svog višemjesečnog rada na ažuriranju bibliografije domaćih pravnih članaka; - profesoru Nikoli Gavelli, uredniku ove edicije, jer je velikodušno omogućio da ova knjiga bude izdana u izdanju moje matične kuće, zagrebačkog Pravnog fakulteta i Zavoda za građanskopravne znanosti i obiteljsko pravo; - profesoru Ivanu Padjenu: jer me, pred više godina, upozorio na zanimljivost i aktualnost forenzičke gnoseologije, a potom mi svojim kritičkim i poslovično eruditskim primjedbama više puta omogućio da se zamislim nad tezama svoga rada; - profesoru Gaji Petroviću: za priopćavanje zanimljivosti koje se nigdje drugdje ne bi mogle saznati, za više nego ljubazno stavljanje na raspolaganje svoje osobne biblioteke, te za korisne sugestije vezane za filozofijski dio ovoga rada, čiji izlazak iz tiska nažalost nije dočekaao; - profesoricu Vesni Rakić-Vodinelić, na dobroj volji za uspostavljanjem suradnje do koje, stjecajem okolnosti, nije došlo u onom intenzitetu koliko sam to bio želio; profesoru Siniši Trivi: jer je podijelio sa mnom dio svog neprocjenjivog znanja i iskustva, svojoj analitičkoj britvi podvrgao gotovo svaku riječ u ovome radu, te mi svojim mentorskim savjetom dao snage i hrabrosti za kritički pristup autorima domaće pravne teorije; - Pravnim fakultetima u Zagrebu i Rijeci (kao institucijama i kao skupu njihovih nastavnika), koji su mi omogućili da ovaj rad bude započet i priveden kraju, te

mi dopustili da dio istraživačkog rada provedem na Pravnim fakultetima u Austriji (*Rechtswissenschaftliche Fakultät Wien*) i Sjedinjenim Državama (*Harvard Law School*); posebna zahvala ide također fakultetskim knjižnicama i njihovim djelatnicima koji su stoički podnosili moju potragu za literaturom; - Hrvatskom pravnom centru, koji je svojom potporom podupro troškove tiska ovoga rada, a posebno gđi. Vesni Grubić, koja je posebno pridonijela tome da navedena potpora još uvijek bude pravodobna.

Autor

SADRŽAJ

Uvod.....	1
-----------	---

PRVI ODSJEK

Suvremene filozofijske teorije istine i njihova primjenjivost u pravu

Pregled izlaganja.....	8
<i>Korespondencijska teorija istine.....</i>	<i>10</i>
Uvod. Standardnost korespondencijske teorije.....	10
Izvori klasične korespondencijske teorije.....	10
Struktura korespondencijske teorije.....	12
Problem definicije i problem kriterija.....	13
Metodički opseg kriterija istine. Globalni i partikularni pristup.....	13
Metodički opseg kriterija istine. Holistički i atomistički pristup.....	14
Kvaliteta korespondencijske istine. Objektivna (apodiktika) i subjektivna (hipotetička) istina.....	15
Povijesni razvoj (I) korespondencijskih teorija. Novije korespondencijske teorije. Sistematizacija.....	16
Ontološko-metafizička varijanta.....	16
Dijalektičko-materijalistička varijanta. Teorija odraza.....	17
Logičko-empiristička varijanta.....	19
Logičko-atomistička varijanta i pravni diskurs. Dopuna i kritika učenja o pravnom silogizmu.....	21
Ostale filozofijske teorije povezane s korespondencijskom teorijom (I): Semantička teorija istine.....	24
Ostale filozofijske teorije povezane s korespondencijskom teorijom (II): Carnap, Popper.....	25
Teorijske kritike korespondencijske teorije.....	27
<i>Objektivističke teorije istine.....</i>	<i>30</i>
Opće crte objektivističkih teorija.....	30
Eidetske (logicističke) teorije istine.....	30
Aksiološke teorije istine.....	31
Egzistencijalističke teorije istine.....	31
Objektivističke teorije i problem istine u pravu.....	34
<i>Subjektivističke teorije istine.....</i>	<i>37</i>
Opće crte subjektivističkih teorija.....	37
Evidencijske teorije istine.....	38
Koherencijske teorije istine.....	39
Pragmatičke teorije istine.....	40
Subjektivističke teorije i problem istine u pravu.....	42
<i>Intersubjektivističke teorije istine.....</i>	<i>47</i>
Opće crte intersubjektivističkih teorija istine.....	47
Redundancijska teorija istine.....	48
Performativna teorija istine.....	49
Formalnosemantičko-verifikacionistička teorija istine.....	50
Dijaloška (konstruktivistička) teorija istine.....	52
Konsenzualna (diskursna) teorija istine.....	54
Intersubjektivističke teorije i problem istine u pravu.....	58

DRUGI ODSJEK

Problem istine u sudskom postupku: Povijesno-komparativni pregled

Pregled izlaganja.....	61
<i>Zapadnoevropski kontinentalni model: problem istine u kontekstu debate o slobodnoj ocjeni dokaza.....</i>	<i>64</i>
Uvod: slobodna i vezana ocjena dokaza.....	64
Povijesni razvoj (I): Rimsko pravo.....	64
Povijesni razvoj (II): talijanski kanonski proces.....	65
Povijesni razvoj (III): germanski staronjemački postupak.....	66
Povijesni razvoj (IV): prema reformiranom postupku.....	70
Aktualno stanje. Teme i dileme.....	75
Razvoj sustava ocjene dokaza i njegove konzekvencije na poimanje istine u sudskom postupku.....	79
Korespondencijske osnove i pravno pozitivistička ishodišta konvencionalne europske teorije.....	80
" Materijalna istina " i princip slobodne ocjene dokaza: zaključne napomene.....	82
<i>Anglo-američki model: problem istine i dokazno pravo (Law of Evidence).....</i>	<i>85</i>
Uvod: struktura anglo-američkog postupka.....	85
Povijesni razvoj (I): rani oblici postupka; institut porote.....	87
Povijesni razvoj (II): evolucija dokaznog prava.....	91
Predmet i sadržaj prava dokazivanja.....	94
Pravo dokazivanja i porota.....	95
Pravo dokazivanja i dihotomija građanski/kazneni postupak.....	98
Opće ustrojstvo postupka i problem istine: akuzatorni i inkvizitorni postupak.....	102
<i>Sovjetski real socijalistički model: problem istine i "materijalna istina".....</i>	<i>108</i>
Uvod: posebnost sovjetskog modela.....	108
Rano razdoblje sovjetskog prava: period postrevolucionarne anarhije.....	109
Zrelo razdoblje. Period stabilizacije totalitarne države.....	112
Teorija sudskih dokaza: dokazivanje i "materijalna istina".....	114
Sovjetski model sudskog postupka i zadaci i funkcija pravosuđa.....	121
Opća ocjena koncepcije "materijalne istine" sovjetske pravne teorije.....	125

TREĆI ODSJEK

Istina u domaćoj pravnoj teoriji i praksi

<i>Rekonstrukcija teorije "materijalne istine".....</i>	<i>129</i>
Uvod. Metoda izlaganja.....	129
Korespondencijske (adekvacijske) osnove teorije istine jugoslavenske teorije.....	131
Egzistencijske koncepcije istine.....	134
O strukturi korespondencijskih teorija istine domaćih teoretičara.....	135
Kvaliteta istine u sudskom postupku. Objektivna (apsolutna) i subjektivna (relativna) istina.....	136
Kriterij istinitosti. Izvjesnost i vjerojatnost. Psihološka definicija.....	138
Metoda za ustanovljavanje istine. "Slobodna" i "vezana" ocjena dokaza.....	141
Objekt utvrđivanja (materijalne) istine. Globalistička i partikularistička koncepcija istine.....	144
Subjekt utvrđivanja istine. Monistička i pluralistička koncepcija.....	149
Svrha utvrđivanja istine. Javni i privatni interes. Ideologijske osnove domaće pravne teorije.....	153
<i>Pojam istine u domaćoj teoriji: zaključci.....</i>	<i>158</i>
" Materijalna istina " ili samo "istina".....	158
Filozofska i teorijska izvorišta stavova o istini u domaćoj pravnoj teoriji.....	159
Povijesno-komparativni ekskurs. Pobornici i protivnici slobodne ocjene.....	162
Drugi trendovi i naznake daljeg razvoja domaćih teorija istine.....	166

<i>Istina u zakonskim tekstovima domaćeg prava</i>	173
Uvod	173
Zakonske formulacije načela materijalne istine. Istina u pogledu suda	173
Komentar zakonskih formulacija "načela materijalne istine"	175
Dužnost govorenja istine u procesu. Istina u pogledu ostalih sudionika postupka i dokaznih sredstava	177
Dokazna pravila. Slobodna ocjena dokaza	180
Zaključak	181

ČETVRTI ODSJEK

Prilog formuliranju jedne procesne teorije istine

<i>Kritički rezultati istraživanja</i>	187
Zaključci istraživanja: ustrojstvo vlasti i koncepcija istine	187
Rekapitulacija kritike korespondencijske definicije istine u pravu	190
Kritika "objektivizma" korespondencijske teorije	191
Kritika "subjektivizma" korespondencijske teorije	197
Kritika pojma "korespondencije"	200
<i>Naznake jedne procesne teorije istine</i>	203
Terminološke pretpostavke	203
Zadaci teorije istine. Definicija istine kao "zahtjeva za važenjem"	204
Kriterij istine	209
Pokušaj pomirenja s klasičnom procesnom teorijom	219
Umjesto pogovora	222
<i>Kazalo</i>	225
<i>Literatura</i>	231

There is no distinction of meaning so fine as to consist in anything but a possible difference of practice.

Charles Sanders Peirce
(*How to Make Our Ideas Clear*)

§ 1. *Uvod*

Priča o pravu i pravnicima u svojem je temelju priča o rješavanju sporova – ali i priča o onima koji te sporove rješavaju, i načinima na koji utemeljuju odluke koje donose u nastojanju da posreduju između suprotstavljenih strana. Iz nastojanja da se rješenje društvenog spora zaogrne u racionalne pojmove i objektivira te nametne ne (samo) silom već i svojom uvjerljivošću i autoritetom, proizlazi niz pitanja čija se ukupnost – zajedno s pokušajima sustavne obrade i naznakama sustavnog rješenja – naziva pravnom teorijom. Najjednostavniji, najrazumljiviji i najneprihvatljiviji način rješavanja društvenih sporova bez svake je sumnje izravno i neposredovano nasilje zainteresiranih strana – posezanje za onim što pravnici donekle eufemistički nazivaju tehničkim terminom “samopomoć”. Samopomoć rješava sporove proizvedeći nove; nasilje izaziva nasilje. Alternativni i – u suvremenim društvima – dominantni način rješavanja sporova pravnim putem, koji nastoji izbjeći gomilanje nasilja i definitivno okončati nastale sporove pozivanjem na opće, racionalne kriterije koje virtualno mogu prihvatiti svi, pa tako i strane u sporu, bio je međutim uvijek zagonetan predmet teorijskih razmatranja. Prema Ernstu Blochu, pitanje “što je pravo? (...) ne može se zaobići. To pitanje svagda upozorava, ono nagovara i usmjerava”¹. U istom smislu isto se pitanje može postaviti i za sudski postupak. Složene metode i kriteriji odlučivanja sudskog postupka daleko su od toga da bi bili konačno objašnjeni. Ovaj se rad još jednom otiskuje u ovu nikad dokraja savladanu pučinu, preispitujući tradicionalne stavove pravne teorije koji nikad nisu bili – a vjerojatno nikad i neće biti – više od korisnih aproksimacija.

Kako sudovi i suci donose odluke? Središnja struja teorije sudskog postupka ovo je pitanje nastojala odgovoriti kroz učenje o tzv. pravnom silogizmu, koji je – bilo kao ozbiljna teorija, bilo kao pedagoško pojednostavljivanje – trebao objasniti osnovnu shemu pravnog odlučivanja. Silogizam se, prema starom aristotelijanskom obrascu, sastoji se od dviju premisa i konkluzije, pri čemu između premisa i konkluzije postoji nužna veza. Osebnost pravnog silogizma kao silogizma sastoji se jedino u specifičnom sadržaju premisa i konkluzije; gornju premisu pravnog silogizma tvori pravno pravilo, donju premisu relevantne činjenice, konkluziju sudska odluka. Primjenom pravnog pravila na dano činjenično stanje onaj tko odlučuje dolazi do pravilne odluke, glasi notorna pravna mudrost – gotovo sasvim neupitna barem u krugovima kontinentalnog europskog pravosuđa koje je uvjereno da uvijek polazi od fiksnih pravila – te se u obliku okoštale formule prenosi u

---

¹ Bloch, *NATURRECHT UND MENSCHLICHE WÜRDE*, Frankfurt, 1980, str. 11.

UVOD

milijune judikata: “Sud je utvrdio činjenice A, B, C....N te je s obzirom na pravila x, y....n trebalo odlučiti kao u izreci...”

Jednostavna i elegantna formula pravnog silogizma međutim teško da može postati nešto više od onoga što jedino i jest – od ograničenog tehničkog pomagala u sistematizaciji već prikupljenog procesnog materijala. Proces pravnog odlučivanja mnogo je složeniji, i svaki pokušaj da se pravnom silogizmu pripiše veće značenje no što uistinu ima neizbježno vodi u zablude². Zbiljski tijek sudskog postupka daleko je od optimističke parole: “utvrdimo činjenice, pronađimo pravno pravilo, donesimo pravnu odluku”. Ono što nam pravni silogizam eventualno govori tek je kraj jednog često dugog i mukotrpnog postupka u kojem se tek stječu pretpostavke za mogućnost njegove primjene, u kojem se kroz rješavanje niza proceduralnih pitanja, dokazivanje i pravnu kvalifikaciju tek omogućuje da procesni materijal eventualno poredamo u shematske kategorije pravnog silogizma. Ipak, onaj minimalni sadržaj pravnog silogizma koji je prihvaćen u svim zemljama koje društvene konflikte rješavaju pravnim putem odnosi se na njegove sastavne dijelove; smatra se da je gotovo “u prirodi stvari” da se procesni materijal dijeli na pravo i činjenice (i sredstva koja nam omogućuju da do jednog ili drugog dođemo), na normativne i deskriptivne sadržaje. Čitav svijet pravosuđa i njegovog djelovanja podešen je toj razlici, a niz ključnih procesnih ustanova ovisi o tome odlučuje li se o jednoj ili drugoj njenoj strani, jesu li posrijedi pravna ili činjenična pitanja, *questio iuris* ili *questio facti*.³ Da bi se u sudskom postupku došlo do ispravne i pravedne odluke, od korelata svake strane ove opreke traži se da ima odgovarajuće svojstvo. Svojstvo koje u svakom konkretnom postupku mora imati primijenjeno pravno pravilo najčešće se označava kao “zakonitost”; svojstvo iskaza o činjenicama (ili, prema nekima, samih činjenica) najčešće se naziva “istinitošću”.

---

² Cf. npr. kritiku pravnog silogizma kod Perelmana, Razlikovanje činjenica i prava. Gledište logičara, u: PRAVO, MORAL I FILOZOFIJA, str. 106 i d.; Za klasična stajališta pravnika o pravnom silogizmu vidi prikaz problema kod Rakić, REVIZIJA, str. 311-317, i tamo navedenu literaturu koja obuhvaća radove W. Habscheida, K. Engischa, W. Hallemansa, H. E. Henkea, P. Forriera, F. Rigaouxa i drugih. Za hermeneutičku kritiku koncepcije pravnog silogizma, prema kojoj se proces donošenja sudske odluke ne može svesti na primjenu unaprijed dane pravne norme na postojeće činjenično stanje (jer se o odabiru pravne norme ne može odlučiti neovisno o postojećem činjeničnom stanju), već se donosi u složenom kružnom procesu u kojem se prelazi naizmjenično od prava k činjenicama i natrag, v. Larenz, METHODENLEHRE DER RECHTSWISSENSCHAFT; Kaufmann, *Über den Zirkelschluss in der Rechtsfindung*.

³ Razlikovanjem pravnih i činjeničnih pitanja bavi se mnogo radova; za zanimljivu i razmjerno recentnu diskusiju cf. Twining, William (ur.), FACTS IN LAW. ARSP BEIHEFT 16, Wiesbaden: Franz Steiner, 1983, posebno tamo objavljene radove Johna D. Jacksona (*Questions of Fact and Questions of Law*, str. 85-100, uz odgovor Marka Ockeltona, str. 101-107, te rad Alana R. Whitea, *Fact in the Law*, str. 101-107 uz komentar Roberta S. Summersa). *Vidi i* Zuckerman, A. A., *Law, Fact or Justice*, BOSTON UNIVERSITY LAW REVIEW, 66:1986, str. 487-507; Kendal, G.H., FACTS, Toronto, 1980; u filozofskoj literaturi cf. Anscombe, E., *On Brute Facts*, ANALYSIS, 18:3/1958.

UVOD

Što znači teza da činjenice u postupku moraju biti “istine”, ili, kako se također često tvrdi, da u sudskom postupku mora biti utvrđena “istina”? Je li riječ o pravilu koje trpi izuzetke ili ne? Je li “istinost” ideal od kojeg možemo odstupiti, i, ako to jest, kada od njega možemo odustati? Koje je pravo značenje tog izraza? Je li “istina” nešto što postoji “po sebi”, “u stvarima”, ili je to nešto što se nalazi izvan stvari i sastoji se u kvaliteti vrijednosnih ocjena onoga koji te stvari opisuje? Imaju li izrazi “istinito”, “istina” isti sadržaj u pravnom kao i u izvanpravnom govoru? Je li značenje “istinitosti” isto u raznim vrstama sudskog postupka, npr. u kaznenom i građanskom postupku? Može li se iz tvrdnje da se činjenice u postupku trebaju istinito utvrditi izvesti jedno opće načelo koje određuje ustrojstvo sudskog postupka, i koji je njegov sadržaj? Može li se “istina” smatrati jednom od vrijednosti sudskog postupka i, ako može, je li to onda ujedno i specifična *pravna* vrijednost? Koje bi bilo mjesto te vrijednosti u sudskom postupku? Može li ona doći u sukob s drugim vrijednostima sudskog postupka i, ako može, koje bi u tom slučaju bilo njeno mjesto u hijerarhiji pravnih vrijednosti? Sva ta i slično formulirana pitanja, na koja su različite pravne epohe, različiti pravni sistemi i različiti pravni mislioci davali različite odgovore, mogu se promatrati i kao specifična varijacija općeg pitanja, koje ni u kom slučaju nije karakteristično samo za pravo, pitanja: “Što je istina?”

Ovaj rad ne želi dati neke nove odgovore na to što je “istina” u pravu, naročito ne što je to “istina” uopće. Ipak, on će se djelomično morati pozabaviti s obim pitanjima – pokušavajući se dosljedno kretati na dvije naizgled dispartne razine: pravnoj i filozofijskoj. Poticaj za to dolazi, u prvom redu, od samih pravnikâ. Govoreći o utvrđivanju činjenica, pravnici naime nerijetko posežu za kategorijama koje svoj izvor imaju u drugim disciplinama, pa tako i u filozofiji.

Posezanje za filozofijskim utemeljenjem pravnog koncepta istine nije, međutim, u svim zemljama i u svim sustavima društvene interakcije bilo jednakog intenziteta i jednake kakvoće. Čini se da je potreba za nepravim – dakle i filozofijskim – utemeljenjem osnovnih pravnih pojmova bilo posebno izraženo tamo gdje je položaj prava u društvenoj regulaciji bio najslabiji. Naročito upadljivo to se može uočiti u pravnim sustavima sovjetsko-istočnoeuropskog pravnog kruga, kojima je u pedesetak godina svoje povijesti pripadala i Hrvatska i njeno pravosuđe. Premda su osobine tzv. “socijalističkog” pravosuđa mjestimično bile različite, u osnovi je ipak pravosuđu svih socijalističkih zemalja bilo zajedničko upravo intenzivno pozivanje na “istinu” kao na karakteristično svojstvo i rukovodeći ideal sudskog postupka. Drugo istaknuto obilježje bilo je pokušaj definiranja istine kategorijama jedne određene teorije istine, koja svoj izvor ima u filozofiji, što je nerijetko i izričito bilo isticano. “Istina je”, tvrdilo se gotovo jednoglasno u socijalističkoj pravnoj teoriji, “slaganje sa stvarnošću” (predstava, predodžbi, saznanja, suda, svijesti i sl.).

Neposredna inspiracija za taj stav nalazila se u marksističkoj filozofijskoj i političkoj teoriji; dublji korijeni tog stava, koji je u filozofiji poznat kao “korespondencijska (adekvacijska) teorija istine” sežu međutim dublje, sve do

UVOD

Aristotela, koji se ujedno smatra i autorom te definicije.⁴ Polazeći od te, bitno filozofijske definicije, velik dio domaćih pravnih teoretičara (slično većini svojih istočnih kolega) zalagao se za sasvim određeno ustrojstvo sudskog postupka, koje je djelomično pretočeno u odgovarajuće procesne ustanove, a očitovalo se i u postupanju sudova u konkretnim slučajevima, naročito u razdobljima snažnijeg “socijalističkog” obojenja pravosuđa.

Modificirajući i proširujući pojam “materijalne istine”, preuzet iz europske kontinentalne pravne teorije, stvara se, kao što će se pokazati, ideal sudskog postupka čija su osnovna obilježja, s jedne strane, inkvizitornost i oficioznost, tj. obuhvatna superiornost organa odlučivanja u odnosu na stranke u postupku, a s druge strane zanemarivanje procesnih formi koje štite stranke u postupku u odnosu na organe državne vlasti, ali i šire: “labavljenje” procesnih formi u korist diskrecijskog odlučivanja koje, prema potrebi, služi za transmisiju konkretnih interesa i utjecaja aktualnih nosilaca moći. Pojam “materijalne istine” (suprotstavljen pojmu “formalne istine”) nastao je u okvirima europske kontinentalne teorije da bi izrazio jednu uglavnom tehničku opreku – opreku tzv. slobodne i vezane ocjene dokaza. Kao što će se izvesti u trećem odsjeku ovog rada, pojam “materijalne istine” i iz njega izvedeno načelo sudskog postupka, kao i čitav sklop ideja koje možemo označiti kao “teorija materijalne istine”, u domaćoj pravnoj teoriji daleko nadilazi primarno značenje tog pojma. Polazeći od filozofijske podloge korespondencijske definicije istine, teorija materijalne istine razvija jednu viziju sudskog postupka koja je, kako se može zaključiti ne samo iz teorijskih razloga, već i iz sadašnje povijesne perspektive raspada realsocijalističkih sustava, u više pogleda problematična.

U narednom tekstu dva će prigovora teoriji “materijalne istine” dominirati: minimalistički prigovor koji se odnosi na teškoću njenog spajanja s vrijednostima koje su danas jednoglasno prihvaćene u gotovo svim civiliziranim zemljama: vrijednostima pravne države, nezavisnosti sudstva i zaštitom ljudskih prava; te maksimalistički prigovor prema kojem je – imajući u vidu suvremenu koncepciju prava – pravni sustav u kojem je prihvaćena takva koncepcija istine u opasnosti da izgubi svoj pravni karakter i pretvori se u totalitarnu vladavinu u kojoj je određujući princip politički voluntarizam.

Ovaj rad ograničava se na ispitivanje i kritiku korespondencijske definicije istine koja čini osnovnu polaznu točku “teorije materijalne istine” (koju ovdje definiramo kao određen teorijski model ekstrahiran iz stavova pravnih autora u Hrvatskoj i bivšoj Jugoslaviji a reprezentativan za socijalističko pravosuđe i njegovu teoriju). Iako bi u sadašnjem trenutku bilo moguće jednostavno, po kratkom postupku, otpisati korespondencijske formulacije kao dio “ropotarnice povijesti” u koju je, kako se danas često misli, u međuvremenu pao i marksizam (posredstvom kojega

---

⁴ Sama adekvacijska formula jest, doduše, proizvod kasnijeg skolastičkog pojednostavljivanja, a kod Aristotela se u toj formi ne nalazi. *Cf. infra*, str. 11 i d.

UVOD

su takve formulacije uglavnom ušle u socijalističku i postsocijalističku pravnu teoriju), smatramo da ovaj problem treba ipak uzeti ozbiljno. Prije svega, korespondencijska definicija istine, kao što je već rečeno, nije izvorno marksistička, pa marksizam ne samo što nema monopol na nju već se njegova definicija može promatrati kao samo jedna, manje važna varijacija te teorije istine⁵; nadalje, korespondencijska teorija istine i danas je jaka te i u okvirima zapadne filozofije ima svoje mnogobrojne pristalice; naposljetku, čini se da korespondencijska definicija istine kao “suglasnosti sa stvarnošću” upadljivo odgovara predodžbama tzv. “zdravog razuma”: ona je naizgled prihvatljiva i za ljude bez ikakvog filozofijskog predobrazovanja i specifičnih ideoloških i pravno-političkih opredjeljenja.

Ipak, u tekstu koji slijedi pokušat će se skicirati drugačiji pristup problemu definicije istine u sudskom postupku i njenim konzekvencijama. Taj pristup, što će se ogleđati i u strukturi ovog rada, nastojat će naglasiti sljedeće točke: prvo, činjenicu da je korespondencijska teorija daleko od toga da bude jedina, neosporna i općeprihvaćena teorija istine; drugo, činjenicu da zapadna pravna znanost pristupa problemu istine u sudskom postupku na druge načine, s tek sporadičnim pokušajima da se činjenična utvrđenja u postupku korespondencijski legitimiraju; treće (što će naročito detaljno biti prikazano na primjeru nekadašnjeg korpusa domaće pravne teorije), činjenicu da socijalistička pravna teorija u pravilu insistira na korespondencijskim određenjima, povezujući ih u velikoj većini uz jedan jedinstveni, već opisani model sudskog postupka čija je krilatica upravo tzv. “načelo materijalne istine”.

Iz takvih polazišta izišla je i podjela teksta koji slijedi. U prvom odsjeku prikazat će se, nakon kratkog opisa korespondencijske teorije, neke moderne i suvremene teorije istine, čiji je zajednički nazivnik upravo u tome da se razvijaju kroz kritiku različitih aspekata korespondencijske teorije. Iako je riječ o *filozofijskim* teorijama istine, koje najčešće nemaju neposredne veze s aspektima pravne problematike utvrđivanja činjenica u sudskom postupku i – mora se priznati – uistinu u nekim slučajevima mogu pravnicima izgledati s pravom egzotično, nerazumljivo i neprimjenjivo, ipak će se pokazati, s druge strane, da mnoge od tih teorija mogu biti upotrijebljene za rasvjetljavanje nekih dosad manje jasnih aspekata sudskog postupka. Izolirano i nepovezano na tu će se činjenicu upozoriti već u ovom odsjeku, obrađujući pojedine suvremene teorije istine. Drugi važan aspekt na koji će upozoriti ove teorije odnosit će se na njihov kritički sadržaj: ističući nedostatke korespondencijske teorije, one daju dodatni poticaj prigovorima koji se mogu uputiti na račun njene upotrebe u pravu.

Drugi odsjek vodi nas na sasvim drugi kolosijek. U njemu će se, kroz kratak povijesno-komparativni pregled, prikazati kontekst u kojem se, u raznim pravnim

---

⁵ Uostalom, čini se da napuštanje socijalističkog sustava nije u zemljama u tranziciji (pa tako ni u Hrvatskoj) zasada dovelo do ozbiljnijeg propitivanja sukladnosti uvriježenih udžbeničkih definicija s novim demokratskim sustavom kome se teži.

UVOD

sustavima, pojavljuje pitanje o kvaliteti činjeničnih utvrđenja u sudskom postupku. U tu svrhu, razmotrit će se tri osnovna tematska kruga unutar kojih se u tri dominantne svjetske skupine pravnih sustava – u anglo-američkoj, zapadnoeuropskoj i sovjetskoj pravnoj tradiciji – postavlja pitanje o istini kao vrijednosti sudskog postupka.

Premda je univerzalne ocjene teško davati, ipak smatramo da je moguće tendencijski odrediti kontekst koji u pojedinom sustavu predstavlja *locus materiae* u kojemu se istina kao pravna vrijednost spominje. U pravnim sustavima tzv. zapadnog svijeta diskusija oko istine (pojmljene pokatkada kao jedno od “načela” sudskog postupka) uglavnom je bila koncentrirana oko ograničenja postavljenih prilikom izvođenja i ocjene dokaza: u kontinentalnim zapadnoeuropskim sustavima središnja rasprava vođena je oko potrebe i dopustivosti normiranja ocjene dokaza, a tabori su se dijelili na pristalice tzv. slobodne i tzv. vezane ocjene dokaza; u anglo-američkom svijetu najupečatljivije mjesto zauzima problem tzv. dokaznih zabrana, tj. dopustivosti izvođenja pojedinih dokaza pred organom odlučivanja – porotom. Nasuprot tome, kako će se nadalje pokazati, u zemljama istočnoeuropskog i sovjetskog tipa diskusija se nije vodila oko proceduralnih okvira nametnutih organu odlučivanja – naprotiv, oni su ponekad do krajnjih granica bili relativizirani, upravo u ime “načela materijalne istine”. Više od toga, granice slobodnog odlučivanja sudova bile su nametane izvana, onkraj područja važenja procesnih pravila i pravnih pravila uopće. To nametanje metapracnih kriterija ujedno je bio i drugi smisao “načela materijalne istine”. “Suglasnost sa stvarnošću”, kojoj se prema proklamaciji težilo, bila je suglasnost sa “stvarnošću” viđenom očima jedne sasvim određene društvene grupe – nosilaca političke moći – čije mišljenje ujedno služi i kao kriterij takve (klasne, povijesne) “objektivne istine”.

Potonja razmatranja osiguravaju prijelaz u naredni, treći odsjek, u kojem će se iscrpno razložiti stavovi procesne teorije o istini u sudskom postupku u Hrvatskoj i bivšoj Jugoslaviji. Unatoč tome što je tadašnja domaća procesna teorija daleko od toga da bi bila ikad potpuno unisona, da je obilovala autorima različite specifične težine i različitih stavova, u ovom odsjeku razlike će se namjerno umanjivati, a sličnosti uvećavati, ne bi li se izvukla jedna, središnja i dominantna, linija i rekonstruirao sklop ideja koje se poput grozdova okupljaju oko glavne točke: “načela materijalne istine”.⁶ Taj sklop ideja dovest će nas ujedno i do određene koncepcije sudskog postupka koja, prema našem uvjerenju, u novom pluralističkom i demokratskom okruženju mora biti temeljito revidirana.

---

⁶ Ovakav pristup nosi sa sobom ozbiljnu opasnost da se sve bogatstvo misli i stavova pojedinih autora okrnji i svede na izolirane fragmente, koji možda i ne izražavaju njihovu cjelovitu poziciju; kao što je primijetio Maupassant, svako klasificiranje i redukcija na zajedničke nazivnike vodi u falsifikat. To je, svakako, ozbiljan nedostatak koji nerado prihvaćamo kao teško, no neizbježno zlo. Svaka se teorija, međutim, zasniva na uopćavanjima, a time i na klasifikaciji i redukciji; stoga, čitatelja upućujemo da u radu ne traži cjelovit prikaz stavova pojedinog autora, a autorima se ispričavamo, još jednom naglašavajući da ovaj rad ne ide *ad hominem*, već *ad rem*.

UVOD

Neke natuknice koje bi vodile takvoj reviziji pokušat će se naznačiti u četvrtom odsjeku, koji bi trebao sintetizirati bitne točke prethodnih triju odsjeka: sumirati prigovore korespondencijskoj teoriji u svjetlu kritike “načela materijalne istine” i upozoriti na elemente sudskog postupka koji bi se morali uzeti u obzir pri izgradnji poimanja istine koje bi bolje od korespondencijskog odgovaralo stvarnosti sudskog postupka i koji ćemo, kako zbog toga tako i zbog njegove unutarnje strukture, nazivati “procesnim pojmom istine”. Nadovezujući se na to, pokušat će se – primjenom nekih od izloženih suvremenih teorija istine – ocrtati grube obrise *procesne teorije istine*. U njenom će formuliranju kao osobito indikativna biti korištena ona idejna strujanja u eminentno filozofijskim radovima koja sugeriraju izgradnju teorije istine kojoj bi kao model poslužio upravo – sudski postupak.

Krug stavova trebao bi tako s obje strane – pravne i filozofijske – biti zatvoren. Naravno, i nakon toga preostat će mnogo otvorenih pitanja, no nadamo se da će ovaj rad – makar i kao poticaj za kritiku – pomoći da se barem marginalno primakne bliže cilju – izgradnji sustava pravosuđa koje bi u svakom pogledu odgovaralo povijesnim i civilizacijskim izazovima. Kao što će, nadamo se, proizići iz ovog rada, “načelo materijalne istine” i njemu pretpostavljena teorija istine tim izazovima ne mogu u potpunosti udovoljiti.

*Prvi odsjek***Suvremene filozofijske teorije istine
i njihova primjenjivost u pravu**

Pregled izlaganja. Tema ovog odsjeka je pregled filozofijskih teorija istine, uz poseban osvrt na suvremene teorije istine. Budući da su gotovo sve suvremene teorije istine nastale kroz kritiku *korespondencijske teorije istine*, bilo je potrebno najprije u § 3. dati osnovne crte korespondencijske teorije, predstaviti varijante u kojima se pojavljuje te prikazati pojedine povijesne pravce, sve do najnovijih teorija, koje tvrde da nastavljaju teorijsko naslijeđe korespondencijske teorije. Na kraju § 3 (t. 14) bit će sistematizirane neke osnovne zamjerke korespondencijskoj teoriji, iz kojih su i niknule suvremene, nekorespondencijske teorije istine. Te suvremene teorije istine u ovom su radu sistematizirane i prikazane u tri grupe: kao *objektivističke teorije istine* (§ 4), pod kojim su imenom objedinjene takve povijesne teorije istine kao što su eidetske (logicističke) teorije istine, aksiološke i egzistencijalističke teorije istine te autori poput E. Husserla, W. Windelbanda, H. Rickerta, K. Jaspersa, H. G. Gadamera, M. Heideggera i sl.; kao *subjektivističke teorije istine* (§ 5), kao zbirno ime za evidencijske, koherencijske i pragmatičke teorije istine, odnosno stavove autora poput F. Brentana, F. H. Bradleyja, C. S. Peircea, W. Jamesa, J. Deweyja i sl.; te, napokon, kao *intersubjektivističke teorije istine* (§ 6), u koje su klasificirane Ramseyjeva redundancijska teorija istine, Strawsonova performativna teorija istine, Tugendhatova formalnosemantičko-verifikacionistička teorija istine, Kamlah-Lorenzenova dijaloška (konstruktivistička) teorija istine te Habermasova konsenzualna (diskursna) teorija istine.¹ Kod svake od navedenih grupa nastojalo se, gdje god je to bilo moguće, preliminarno već naznačiti neke dodirne točke s praktičkim i teorijskim dvojabama u pogledu “pronalaženja istine” u sudskom postupku.

---

¹ Takva je klasifikacija teorija istine (ukratko obrazložena na str. 28 i d.) jednim dijelom ponikla iz razgovora s Gajom Petrovićem, kome ovaj rad i inače mnogo duguje, dok je drugim dijelom imala u vidu enciklopedijske sistematizacije (usp. članke *Correspondence Theory of Truth* A. N. Priora, *Coherence Theory of Truth* Alana R. Whitea, *Performative Theory of Truth* i *Pragmatic Theory of Truth* Gertrude Ezorsky, u: Edwards, P. (ur.), *ENCYCLOPEDIA OF PHILOSOPHY*. 8 VOL., New York, 1967) i sistematske radove posvećene toj temi (usp. Puntel, Bruno L., *WARHEITSTHEORIEN IN DER NEUEREN PHILOSOPHIE. EINE SYSTEMATISCHE DARSTELLUNG*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1978). Ipak, to ne umanjuje činjenicu da je za sve njene nedostatke u potpunosti odgovoran jedino autor ovog rada.

Budući da su predmet ovog odsjeka “filozofijske teorije istine”, bilo bi korisno i ovdje dati neka terminološka razjašnjenja o tome što će se u narednom tekstu pod tim izrazom razumijevati. S jedne strane, ograničenje na “filozofijske” teorije upućuje na to da će biti riječi o onim teorijama koje su, u cijelosti ili svojim većim ili manjim dijelom, bile predmetom rasprava koje su, bilo od samih autora tih teorija, bilo od njihovih sljedbenika, kritičara ili sistematizatora, bile označene kao “filozofijske”, dakle kao pripadajuće najšire shvaćenom krugu discipline filozofije – za razliku od eventualnih teorija istine koje bi se mogle u potpunosti pripisati drugim disciplinama – matematici, logici, statistici, povijesti i sl. Na taj način u ovom se radu ne preudicira niti jedno partikularno shvaćanje o tome što je filozofija, koja je njena “bit”, “predmet”, “svrha” i sl., niti se diskriminiraju različite filozofske škole i blokovi koji bi se, u pogledu stava spram tog pitanja, mogli navesti. Jedini, uvjetno govoreći, “diskriminatorni” element bila je eventualna upotrebljivost pojedine teorije kao eksplanatornog instrumenta za razjašnjavanje pojedinih stavova i problema koji se pojavljuju u pravnom diskursu, tj. posvećena je veća pažnja onim teorijama za koje se smatralo da bi se u većoj mjeri mogle povezati s problematskim kompleksom “istine u sudskom postupku”.

I sam izraz “teorije istine” iziskuje razjašnjenje. “Teorijom istine” u ovom će se radu smatrati svaki koherentan skup teza o istini, bez obzira na to jesu li te teze dio jednog ili više radova, jesu li duhovno vlasništvo samo jednog autora ili ih dijeli više njih, jesu li autori svjesni toga da stvaraju “teoriju” ili se, eventualno, čak i protive tome da se njihovi stavovi nazovu “teorijom”.² Budući da koherentan skup teza o istini može imati veći ili manji stupanj općenitosti, nije nedosljedno ni kada se u ovom radu govori da se neke teorije (nižeg stupnja općenitosti) ubrajaju u druge, općenitije (pa tako npr. govoriti o tome da je evidencijska teorija istine jedna podvrsta subjektivističke teorije istine i sl.).

---

² U tom smislu izraz “teorija istine” u ovom će radu biti određen negdje između dviju tendencija pri upotrebi tog pojma: tendencije da se s jedne strane kao “teorija” shvati svaki stav o istini, dakle da se izraz “teorija” izjednači s terminima kao što su “shvaćanje”, “razumijevanje”, “koncepcija”, “pogled” i sl., te tendencije da se s druge strane kao “teorija” shvati samo strogo metodički, znanstveno i deduktivno (ponegdje i uz upotrebu različitih oblika formalizacije i umjetnih jezika) izveden skup aksioma i teorema koji bi trebali odrediti značenje “istine”. Cf. Puntel, WAHRHEITSTHEORIEN, *cit.* (bilješka 1), str. 2.

§ 2. *Korespondencijske teorija istine*

0.Uvod. Standardnost korespondencijske teorije. Teorija korespondencije (adekvacije) bez sumnje je najstarija i najproširenija teorija istine. Do početka ovoga stoljeća, kada i nastaje termin “korespondencijska teorija”, bilo je korespondencijsko poimanje istine u filozofiji toliko uvriježeno da mu se praktički i nisu postavljale alternative, što se očitovalo u činjenici da su stariji filozofijski autori “adekvacijsku” formulu prihvaćali kao neku vrstu filozofijskog standarda³. Razlikovanja u shvaćanjima javljala su se tek naknadno, kad su pojedini autori nastojali precizirati sadržaj svog poimanja istine u okviru standardne formule. U interpretaciji korespondencijske definicije pojavljivala su se tako znatnija razmimoilaženja, koja se mogu promatrati kao anticipacija nastajanja nekoliko zaokruženih skupova o istini koji se u današnjoj literaturi najčešće navode kao “teorije istine”.

Standardnost korespondencijske formulacije istine danas ima još jedno značenje: većina suvremenih filozofijskih teorija istine, ako ne i sve, razvila se ponajprije kroz kritiku i u opreci spram korespondencijske teorije istine. U tom smislu može se čak tvrditi da je nekorespondencijsko obilježje nekog zaokruženog skupa stavova o istini ono odlučno obilježje koje nam daje pravo da neku “teoriju istine” ubrojimo među suvremene teorije istine. Pritom, ipak, treba biti oprezan, jer pristaša korespondencijske teorije istine u filozofiji ima mnogo i danas, od kojih neki, tvrdeći da nastavljaju tradiciju korespondencijske teorije, razvijaju složene teorijske konstrukcije koje na prvi pogled imaju veoma malo toga zajedničkog s “klasičnim” oblikom korespondencijske teorije.⁴

1.Izvori klasične korespondencijske teorije. Iako se i u ranijoj grčkoj filozofiji može naći sličnih određenja⁵, autorom, ili barem sistematizatorom, korespondencijske teorije istine najčešće se smatra Aristotel.

---

³ Cf. Puntel, Bruno, *Wahrheit*, u: Krings, Baumgartner, Wild (ur.), HANDBUCH PHILOSOPHICHER GRUNDBEGRIFFE, München, str. 1651.

⁴ Cf. npr. dalje semantičku teoriju istine Tarskog (*infra*, str. 24 i dalje).

⁵ Najznačajniji prethodnik formuliranja korespondencijske teorije istine bio je Platon, koji je u svom SOFISTU razvio neki oblik korespondencijske teorije istine u prvom redu kroz kritiku shvaćanja da je istinito mišljenje usmjereno k onom što jest, dok je neistinito mišljenje usmjereno k onom što nije. Platon ističe da, jednako kao što viđenje i slušanje ničega znači da se uopće ne gleda i ne sluša, tako i mišljenje onoga što nije znači uopće ne misliti, pa tako to ne može ni biti mišljenje, čak ni neistinito. Ovo odbačeno stajalište o istini (kritizirao ga je već Aristotel), koje Edwards naziva i egzistencijskom teorijom istine, a koje bismo još mogli nazvati i ontološkim shvaćanjem, i kasnije se ponegdje pojavljivalo u povijesti filozofije, doduše “ne toliko kao rival korespondencijskoj teoriji, nego više kao nešto za što je postojala neprestana opasnost da se u to pretvori korespondencijska teorija” - v. Prior, *Correspondence*, u: Edwards (ur.), *op. cit.* (bilješka 1), str. 224. I izvan filozofije autori koji nisu dobro

2. Prema Aristotelovim stavovima, izraženim na više mjesta u njegovu djelu⁶, istina je svojstvo koje se ne može pripisati stvarima, već samo ljudskom mišljenju; budući da se mišljenje izražava govorom, tako su i istinitost i lažnost u prvom redu atributi govora ($\Sigma\delta\text{K}\Omega\text{Z}$). Međutim, za razliku od stava da i imena odnosno pojmovi koji označavaju pojedine predmete mogu biti istiniti ili lažni, Aristotel ističe da istinita može biti samo veza pojmova. Prema Aristotelu, “reći da biće nije ili da nebiće jest, lažno je; a reći da biće jest i nebiće nije, istinito je”⁷. Generaliziramo li različite Aristotelove iskaze, mogli bismo ustvrditi da je za njega istinita ona veza pojmova kod koje su predmeti označeni pojmovima uistinu povezani, a lažna ona kod koje to nije slučaj.⁸

Istina se, prema tome, za Aristotela sastoji u odnosu koji postoji između govora i “onoga što jest”. Specifičan odnos između (istinite) veze pojmova i veze stvari Aristotel nije posebno imenovao⁹. Zasluge za označavanje tog odnosa kao odnosa *adekvacije* mogu se ponajviše pripisati znamenitoj formulaciji koju je proslavio Toma Akvinski, a koju je ovaj, posredstvom arapskog filozofa Avicene, preuzeo od židovskog neoplatonista iz 9. stoljeća Isaaca Israelija: *Veritas est adequatio rei et intellectus*. Termin *korespondencija*, premda je dokazano da ga je Toma upotrijebio barem jedanput, prihvaćen je kao oznaka za istu stvar tek u ovom stoljeću, kada je uglavnom i potisnuo pojam adekvacije. Prihvatanja termina “korespondencija” uslijedilo je, čini se, nakon što je taj pojam naširoko bio popularizirao engleski filozof Bertrand Russel u kontekstu svoje kritike koherencijske teorije istine.¹⁰ U starijim tekstovima latinske provenijencije, uz izraze “adequatio” (“slaganje”, “podudaranje”) i “correspondentia” (“odgovaranje”) mogu se naći i drugi, kao što

shvatili ni korespondencijsku teoriju često su davali nespretne formulacije koje podsjećaju na ovo shvaćanje. Za takve stavove u domaćoj pravnoj literaturi *cf. infra*, str. 134.

⁶ *Vidi* METAFIZIKA, 1027b, 1011b, 1051b, KATEGORIJE, 14b; O DUŠI, 432a.

⁷ METAFIZIKA, 1011b (hrvatski prijevod T. Ladana, str. 102).

⁸ Ovo Aristotelovo određenje istine, koje je kasnije odigralo i najutjecajniju ulogu, možemo promatrati i kao neki oblik Aristotelove stipulativne definicije; naime, iz nekih drugih navoda može se zaključiti da je Aristotel bio svjestan činjenice da je određenje koje predlaže samo jedno od onih koje nereflektirano postoje u svakodnevnoj upotrebi riječi istina; osim u smislu koji odgovara njegovoj definiciji, Aristotel navodi da se riječ istinito upotrebljava i da bi se označilo svojstvo stvari (da postoji, odnosno da jest onakva kakva se čini); svojstvo osobe (da običava ili nastoji govoriti da je nešto onakvo kakvo zaista jest). Zanimljivo je da su se i takve upotrebe riječi “istinito” zadržale i idućih dvije tisuće godina u raznim jezicima, pa tako i aktualni ZPP, kao i mnogi drugi zakonski tekstovi, govori o istinitosti isprave (kao svojstva stvari), i o svjedokovoj dužnosti govorenja istine (što se u krajnjoj liniji odnosi na poželjno svojstvo koje svjedok kao osoba treba imati, “iskrenost”). *Cf. infra*, treći odsjek, § 11, t. 4.

⁹ Na jednom mjestu govori doduše da su “doživljaji duše /tj. predstave, predodžbe, *nap. A.U./* prispodobe / $\delta\text{T}\Omega\Theta\Omega\text{T}\text{I}\text{.I}$ - odrazi, odslikavanja/ stvarima” (DE INTERPRETATIONE, 16 a 6) na što upozorava Heidegger kao na izvor adekvacijske formule. *Cf. BITAK I VRIJEME*, Zagreb, 1985, str. 244.

¹⁰ *Cf. Prior, Correspondence*, u: Edwards (ur.), *op. cit.* (bilješka 1) str. 223.

su npr. “conformitas” (“istolikost”), odnosno “convenientia” (“sukladnost”). U skolastičkoj filozofiji, osim adekvacijske formulacije, u istom je značenju bila u upotrebi još jedna definicija, koja je u novijoj filozofiji kod pristalica korespondencijske teorije reaktualizirana, i češće korištena kao dovezna točka s klasičnom teorijom – riječ je o formulaciji *ita est sicut significat* (stvar je onakva kao što je označena).

3.Struktura korespondencijske teorije. Zajednička točka koja veže sve pristalice korespondencijske teorije istine jest određivanje istine kroz specifičnu subjekt-objekt relaciju. Međutim, i sama relacija, a osobito njeni relati, bili su u povijesti filozofije toliko različito označavani da se s pravom može govoriti da je to pridonijelo tome da je pojam istine u filozofiji postao pojam kod kojeg je jednako izražena njegova središnja relevantnost kao i njegova značenjska neodređenost.¹¹ Kao kandidati za “izvorno” sudjelovanje u relaciji konstitutivnoj za korespondencijsku teoriju pojavljivali su se tako osim para *intellectus – res* još i pojmovni parovi *anima – ens*, *mišljenje – bitak*, *svijest – svijet*, *spoznaja – stvarnost*, *jezik – svijet*, *sud – realnost/stvari/bitak*, *ujerenje/vjerovanje – činjenice, iskaz/propozicija – stanje stvari/činjenice*, *predodžba – iskustvo*, kao i mnoge druge kombinacije tih pojmova.¹²

Što se tiče same relacije, i ona se označavala raznim pojmovima – kao što su “slaganje”, “suglasnost”, “konformnost”, “odgovaranje”, “izomorfizam” i sl.

Iako se korespondencijska teorija usavršavala, dopunjavala i korigirala, njena je osnovna pretpostavka uvijek uključivala postojanje jedne spoznajnom subjektu izvanjske sfere “stvarnosti”, prema kojoj se spoznaja upravlja. U tom smislu, iako korespondencijsko poimanje još od Aristotela poriče da je istina svojstvo po sebi postojećih stvari, ipak je ono uvijek naglasak primarno stavljalo upravo na tu sferu – od djelatnog subjekta nezavisni “objektivitet”, koji treba zahvatiti i na odgovarajući način izraziti. Stoga je i korespondencijska teorija uvijek izrazito tendirala tome da postane *objektivistička (realistička)* teorija, koja pretpostavlja da je ono što je izvanjski “dato” – svijet ili priroda – važnije od svoje (odgovarajuće ili neodgovarajuće) reprodukcije u ljudskim spoznajama; naše istinite spoznaje prema takvom stajalištu uvijek na ovaj ili na onaj način predstavljaju svojevrsno “ogledalo prirode”, *speculum naturae*.¹³

¹¹ Cf. Puntel, *Wahrheit, cit.* (bilješka 3), str. 1648.

¹² Cf. Puntel, *WAHRHEITSTHEORIEN, cit.* (bilješka 1), str. 26.

¹³ Metafora ogledala jedan je od najstarijih i najproširenijih *topoi*, posebno obrađivan u kršćanskoj tradiciji; već apostol Pavle, govoreći skeptički (i optimistički) o tome kako je “krnje naše znanje i proricanje”, upotrebljava antološku sintagmu *cognoscere ex parte, per speculum, in aenigmate*. Konceptiju spoznaje kao “ogledala prirode” i njenu kritiku najpotpunije je u novijoj filozofiji iznio Richard Rorty. Cf. FILOZOFIJA I OGLEDALO PRIRODE, Sarajevo, 1990, str. 25 i d.

4. Problem definicije i problem kriterija. Gore navedeno korespondencijsko određenje istine pruža odgovor na pitanje *što* je istina. Ono što to određenje ne daje, a što predstavlja i jednu od osnovnih poteškoća korespondencijske teorije, jest odgovor na pitanje *kako* se do istine dolazi. Većina alternativnih teorija istine razvila se upravo pokušavajući odgovoriti na to osnovno pitanje. Inače, razlikovanje između toga što je istina i toga kako do nje doći u diskusijama se razvila u dva posebna tematska kompleksa: problem *definicije* i problem *kriterija* istine.¹⁴ Jedno i drugo često se miješalo – tako se za mnoge suvremene teorije tvrdilo da pod definicijom zapravo daju kriterij te da njihovo stajalište utoliko i nije nespojivo s korespondencijskim. S druge strane, tvrdilo se da su pitanje kriterija i pitanje definicije nerazdvojivo povezani te da tako svaka smisljena definicija mora ujedno u sebi sadržavati i odgovor na problem kriterija.

Ovo razlikovanje ipak treba uzeti u obzir, i to primarno s obzirom na kritički naboj koje ono ima za neupitno korištenje korespondencijskih formulacija izvan filozofijskog diskursa, u “običnom govoru” i raznim drugim disciplinama (pa tako i u pravu); često se, naime, tvrdilo da su istiniti neki stavovi zato što se “poklapaju sa stvarnošću” – kao da je poklapanje kriterij, a ne definicija istine.

Nasuprot tome, noviji pobornici korespondencijske teorije distingvirano obrađuju pitanje definicije i pitanje kriterija istine, pri čemu je težište upravo na kriteriju – koji se onda pronalazi npr. u verifikaciji, falsifikaciji etc.¹⁵

5. Metodički opseg kriterija istine. Globalni i partikularni pristup.

Unutar skupa stavova koji reprezentiraju korespondencijsku teoriju mogu se primijetiti dvije tendencije u pogledu opsega objekta koji treba biti obuhvaćen u procesu spoznaje istine. Drugim riječima, postavlja se pitanje koji je krajnji domet u primjeni kriterija istine, odnosno na koji objekt ili skup objekata treba deklarirani kriterij istine primijeniti.

Što se toga tiče, mogu se razlučiti dva polarno suprotstavljena stava, koji impliciraju i različite metodološke okvire.

S jedne strane, može se primijetiti tendencija sadržajnog širenja, koja krug objekata podobnih za karakterizaciju u terminima istinitosti/neistinitosti postavlja u globalnim kategorijama, koje – dijelom zahvaljujući i značenjskoj rasplinitosti – omogućuju da se kao “istiniti” označe i oni predmeti koji u normalnoj jezičnoj upotrebi teško da bi bili ubrojani u krug pretendena na naslov “istinitost”; s druge

---

¹⁴ Prema tome da li se jedna teorija primarno bavi definicijom ili kriterijem, Puntel razlikuje *definijske* i *kriteriološke* teorije istine, kojima pridružuje još i *kondicionalne* ili *funkcionalne* (teorije koje se primarno bave uvjetima i relevantnošću istinite spoznaje). Cf. Puntel, WAHRHEITSTHEORIEN, *cit.* (bilješka 1), str. 3 i d.

¹⁵ O tome cf. *infra*, str. 24, te str. 25 i d.

strane, ograničava se mogućnost smislenog atribuiranja na strogo omeđen krug predmeta – u krajnjoj liniji npr. samo na neke elementarne iskaze. U ekstremnim slučajevima u obje navedene tendencije – kakve primjerice za prvu struju reprezentiraju neke varijante marksističke teorije, a za drugu struju Tarskijeva teorija istine – predložena određenja istine prestaju biti produktivna alternativa u raspravi koju ovdje poduzimamo; jednom zbog potpune neoperabilnosti, drugi put zbog potpune irelevantnosti predloženog koncepta.¹⁶ Ipak, i takve ekstremne varijante ostaju zanimljive, no s drugog stajališta: one kroz privid svoje adekvatnosti mogu u pojedinim slučajevima poslužiti kao svojevrsna epistemološka legitimacijska maska pod kojom se prenose ideološki sadržaji.¹⁷ Problem, međutim, preostaje i u “umjerenijim” varijantama – kojih također ima veoma mnogo: o odgovarajućem određenju kruga objekata na koje se termin “istina” može smisleno primijeniti ovisi i odluke o mnogim pragmatičnim pitanjima – npr. o pitanju dosega “načela istine” u sudskom postupku, ako se složimo da takvo što treba postojati.

6. Metodički opseg kriterija istine. Holistički i atomistički pristup. U uskoj vezi s prethodnim razlikovanjem globalnog i partikularnog pristupa nalazi se i problem odabira metode odnosno kriterija utvrđivanja istine. Taj kriterij naime s jedne strane može proizlaziti iz cjeline objekata i odnosa koji dolaze u obzir u spoznajnoteorijskim diskusijama, dok s druge strane može biti usko specijalistički postavljen i nezavisan u svakom pojedinom slučaju. Ta dva stava – zvat ćemo ih holističkim i atomističkim¹⁸ – pred nas stavljaju pitanje interdependentnosti različitih istina: ovisi li utvrđivanje pojedine istine o postojanju drugih istina ili nekog drugog kruga objekata, stavova ili činjenica (ili možda cjeline takvih objekata), ili je pak u pojedinom slučaju dovoljno primijeniti jedan isti kriterij, nezavisno od postojanja drugih stavova koji pretendiraju na to da budu priznati kao istiniti, ili se njih već smatra istinitima¹⁹. U jeziku pravnog diskursa, holističko-atomistička dvojba može se

---

¹⁶ Cf. Puntel, *Wahrheit, cit.* (bilješka 3), str. 1650.

¹⁷ To se ponajprije odnosi na globalističke verzije; za našu temu središnje je pitanje u kojoj je mjeri npr. takvu ulogu odigralo prihvaćanje dijamatovske verzije korespondencijske teorije u istočno-europskoj teoriji sudskih postupaka. V. *infra*, str. 17 i d., a u pogledu implikacija globalističke koncepcije u jugoslavenskoj pravnoj teoriji str. 144 i d.

¹⁸ Ista terminologija upotrebljava se u suvremenim epistemološkim diskusijama anglosaksonske provenijencije, pri čemu se međutim korespondencionizam (u skladu s tradicijom te filozofije) jednostrano veže uz atomizam. Cf. Rorty, *op. cit.* (bilješka 13), str. 168 i dalje, gdje se na tragu Sellarsova i Quineova holizma i pragmatizma nastoji oboriti ideja o istini kao “podrobnom predstavljanju stvarnosti”. Upravo međutim tradicija socijalizma pokazuje kako je moguća i druga podjela karata - povezivanje korespondencije i holističkih kriterija (koliko god takav kriterij mogao biti providno ideološke naravi, npr. “klasna svijest”, “volja vladajuće klase”).

¹⁹ Treba priznati da odgovor koji implicira potrebu usporedbe s drugim “istinama” (holistički stav), čim počne jače dolaziti do izražaja, prijeti da se uopće iziđe iz okvira korespondencijske teorije i krene prema prihvaćanju nekog oblika koherencijske teorije istine.

ocrtati primjerice pitanjem je li uopće moguće da se neka naizgled veoma jednostavna i elementarna tvrdnja (recimo, “ x je tu i tu stvar predao y -u”) ispostavi kao istinita samo na osnovi svoje izravne korespondencije sa “stvarnošću” (rječnikom poznate diskusije u domaćoj teoriji: može li se utvrditi neposredno, “vlastitim opažanjem”)²⁰, ili ovisi i o nekim drugim “istinitim” ili pretpostavljeno istinitim tvrdnjama (dakle, treba se dokazivati).

Razlika holističkog i atomističkog pristupa posebno je značajna za pravo jer se u pojedinim tipovima postupaka može dosta precizno identificirati koja je komponenta pretežna pri ocjenjivanju dokaza. Tako prema atomističkom pristupu, prilikom utvrđivanja činjenica može se dokazni materijal rastaviti u niz nezavisnih dijelova, te procjenjivati dokaznu snagu svakoga od tih dijelova, pri čemu je konačan ishod ocjene dokaza moguće izvesti nekom vrstom zbrajanja ili druge matematičke operacije, najčešće nekog tipa računa vjerojatnosti. S druge strane, holistički pristup uzima ocjenjuje dokaze iz konteksta njihove cjeline, pri čemu tek cjelina, skup svih dokaza, daje značenje svakome pojedinome od njih.²¹ Sukladno tome, kod atomističke ocjene, ocjena ide odozdo prema gore: pojedini dokazi determiniraju ocjenu njihove cjeline; kod holističke ocjene, ocjena ide odozgo nadolje: tek cjelina dokaza određuje dokaznu snagu pojedinog dokaza. Tendencijski se može reći da su anglo-američki pravni sustavi više skloni atomizmu od europskog kontinentalnog sustava te da su svugdje u kaznenom postupku snažniji holistički elementi negoli u građanskom.²²

7. Kvaliteta korespondencijske istine. Objektivna (apodiktička) i subjektivna (hipotetička) istina. Ono što se uvijek isticalo kod korespondencijske teorije jest činjenica da ona prividno daje relativno čvrst oslonac ljudskoj spoznaji. Ako postoji nešto takvo kao što je “objektivna datost”, bez obzira na svu nesavršenost ljudskih spoznajnih mogućnosti, osigurali smo se od krajnjeg skepticizma: o nekoj stvari postoji samo jedna “korespondirajuća” istina, koliko god spoznajni subjekti mogli o tome postavljati razne hipoteze. Ako i ne znamo tko je to, sigurno je da je između dvojice suprotstavljenih sugovornika jedan “objektivno” u pravu, a drugi “objektivno” u krivu. To svojstvo korespondencijske teorije često je isticano naspram “relativizmu”, “skepticizmu” i “anarhizmu” nekih konkurirajućih ne-

---

²⁰ Cf. *infra*, str. 141, bilješka 47, i str. 215, bilješka 32.

²¹ V. Damaška, *Atomistic and Holistic Evaluation of Evidence: A Comparative View*, u: Clark, D. (ur.), *COMPARATIVE AND PRIVATE INTERNATIONAL LAW*, Berlin, 1990, str. 91 i d.

²² Cf. *ibid.*, str. 101 i d. (uz određene ograde i relativiziranje ove teze). O anglo-američkom i zapadnoeuropskom sustavu vidi više *infra*, §§ 6 i 7.

korespondencijskih teorija, često uz napomenu da takav stav odgovara i našim zdravorazumskim intuicijama.²³

Naravno, i između pristalica korespondencijske teorije razmjerno su rijetki bili oni koji su zauzimali krajnje optimistički spoznajnoteorijski stav: da je “objektivnu” istinu uvijek i svugdje moguće točno utvrditi. Naprotiv, i korespondencionisti su često isticali aproksimacijski, historijski, subjektivan karakter našeg znanja, i činjenicu da se ono nužno prelama kroz neizbrušene prizme povijesnih, socijalnih, teorijskih i individualnih uvjeta ljudske spoznaje. Pretpostavljeni korespondencijski dualizam “onoga unutra” i “onoga vani” reproducirao je i dualizam “objektivne” i “subjektivne” istine, najčešće međutim uz optimistički korolar: naše “subjektivno” znanje teži k “objektivnosti” i njoj se, u krajnjoj liniji, približava.

8. Povijesni razvoj (I) korespondencijskih teorija. Novije korespondencijske teorije. Sistematizacija. Iako postoji praktički neprebrojivo mnoštvo filozofa koji su u povijesti filozofije prihvaćali klasičnu ili modificiranu adekvacijsku formulu²⁴, tek se u novije vrijeme može distingvirati autore koji unutar širokog i neodređenog polja koje pokriva korespondencijska teorija čine manje ili više razlučive pravce sa zajedničkim karakteristikama.

Verzije korespondencijske teorije ovdje ćemo, slijedeći Puntela²⁵, podijeliti u tri varijante korespondencijske teorije istine:

- a) *ontološko-metafizička* varijanta;
- b) *dijalektičko-materijalistička* varijanta;
- c) *logičko-empirijska* varijanta.

9. Ontološko-metafizička varijanta. Dio autora koji izlaze iz kontinentalne filozofijske tradicije te se nastavljaju na skolastička određenja istine²⁶ tretiraju problem istine u kontekstu tzv. fundamentalnih filozofijskih pitanja. Njihova stajališta, u osnovi globalističke prirode, bave se pitanjima odnosa “bitka” i “istine”; karakteristično obilježje im je da ne pokušavaju posebno razjasniti pojmove “istine”, “korespondencije”, “stvarnosti”, i predložiti i na primjerima pokazati njihovu upotrebu i doseg, već nastoje konstruirati širi ontološki kontekst u kojem bi takve

²³ Za suprotnu tezu, o tome kako se, slično Averroesovom poimanju dvostruke istine, sasvim legitimno može razlikovati između procesne i izvanprocesne istine, vidi Rödiger, J., DIE THEORIE DES GERICHTLICHEN ERKENNTNISVERFAHREN. DIE GRUNDLINIEN DES ZIVIL-, STRAF- UND VERWALTUNGSGERICHTLICHEN PROZESSES, Heidelberg/New York, 1973, str. 151-158.

²⁴ Za imena velikog broja njih te njihove formulacije v. Eisler, HISTORISCHES WÖRTERBUCH, str. 1702 i d.

²⁵ V. Puntel, WAHRHEITSTHEORIEN, *cit.* (bilješka 1), str. 29.

²⁶ Npr. Coreth, Rahner i Lotz (usp. djela navedena u literaturi na kraju ovog rada).

pojmove utemeljili.²⁷ Njihov leksik (“istina bitka”, “ontička istinitost bića”) te apstraktno-metafizički karakter njihovog diskursa, koliko god mogli biti u okrilju jedne tradicije filozofijski zanimljivi, ne pružaju nam izgledne točke za analognu primjenu takvih pojmova u pravu; stoga te teorije samo usputno spominjemo, tek radi potpunosti.

10. Dijalektičko-materijalistička varijanta. Teorija odraza. Naizgled sličan slučaj kao i s prethodnom varijantom postoji i kod dijamatovske teorije istine. I ona, jednako kao i ontološko-metafizička varijanta, globalistički barata pojmovima “znanje” i “stvarnost”, uz malo razjašnjenja koje bi te pojmove učinili razumljivijim. Njeno značenje za našu je temu, međutim, neusporedivo veće ne zbog toga što bi, prema našem mišljenju, ta teorija predstavljala izgledan instrument za poimanje konceptualnih problema istine u pravu, već zbog svoje faktičke proširenosti u (bivšim) socijalističkim zemljama (pa tako i u Hrvatskoj i bivšoj Jugoslaviji), u kojima je bila oktroirana kao neka vrsta neupitne ideologije.

Preparirana za popularnu upotrebu, dijalektičko-materijalistička teorija istine bila je najčešće prezentirana kao tzv. teorija odraza (sukladno istoimenom djelu bugarskog filozofa Todora Pavlova). Osnovne su postavke te teorije “prvo – da predmet saznanja postoji objektivno, to jest van našeg uma i nezavisno od njega, a drugo – da taj objektivni predmet predstavlja spoljni izvor naših čulnih osećaja i da se on odražava odnosno ogleda u umu koji saznaje.”²⁸ Sam pojam “odražavanja” nije u okviru marksističko-lenjinističke filozofije nikad postao neki operabilan instrument: on, jednako kao i masivne konstrukcije “znanja” i “stvarnosti” u osnovi ima općemetafizičku ulogu.²⁹ Recepcija i prerada klasične korespondencijske teorije služila je, čini se, u okrilju marksizma kao državne ideologije u prvom redu kao još jedna od borbenih parola protiv “idealista svih boja”. Postulirana “objektivnost” istine, kao i optimistička epistemologija prema kojoj je moguće postići “istinито odražavanje u mišljenju”³⁰ i “vjeran odraz stvarnosti”, zapravo je u prvom redu bila adresirana na “buržoaskе” skeptike i “solipsiste”, čiji se relativizam shvaćao kao pandan ili čak uzrok “buržoaskom” (tj. liberalnom) individualizmu, a potom i na (potencijalne) disidente u vlastitim redovima.³¹

---

²⁷ Cf. Puntel, WAHRHEITSTHEORIEN, *cit.* (bilješka 1), str. 30.

²⁸ Schaf (Šaf), NEKI PROBLEMI TEORIJE ISTINE, str. 19.

²⁹ Cf. Puntel, WAHRHEITSTHEORIEN, *cit.* (bilješka 1), str. 36.

³⁰ Cf. Lenjin, MATERIJALIZAM I EMPIRIOKRITICIZAM, str. 90 i d.

³¹ Lenjin tako čitavu knjigu posvećuje da bi iznimno oštrim rječnikom kritizirao “heretičke” Bogdanovljeve teze da marksizam “negira bezuslovnu objektivnost bilo kakave istine, sve vječne istine svake vrste” te da “ne postoji kriterij objektivne istine”, jer “istina je ideološka forma -organizirajuća forma ljudskog iskustva”. Cf. Petrović, Gajo, PRAKSA/ISTINA, Zagreb, Kulturni radnik, 1986, str. 136.

Da je čitava “teorija odraza” uistinu bila tek paravan za odbacivanje liberalnog i demokratskog koncepta ustrojstva političke zajednice i promociju obuhvatne državne i partijske kontrole, svjedoči i činjenica da ni u pogledu kriterija istine dijamatovska koncepcija istine nije otišla dalje od općih i praznih formula. Ono što tu teoriju čini osebnom jest, doduše, vezivanje kriterija istine uz marksističko poimanje “prakse”³²; međutim, i taj pojam “prakse” nije se poimao u onom smislu u kojem ga nalazimo kod filozofije pragmatizma; i sam pojam prakse preoblikovan je u metafizičku kategoriju. Ona je “istoriski uslovljena društvena delatnost ljudi usmerena na preobražavanje objektivne stvarnosti: prirodne i društvene”³³; kao u osnovi revolucionarna djelatnost, ta praksa “u klasnom društvu uvek ima klasni karakter, to jest uslovljena je interesima klasa koje se međusobno bore u danom društvu.”³⁴ Na tom mjestu već se nalazimo na terenu marksističke teorije povijesti, zajedno s njenom historijskom eshatologijom. Povezivanje koncepta “objektivne” istine i “povijesne” prakse omogućuje unutar koncepta teorije odraza da “klasnom” interpretacijom kao “objektivnu” istinu promovira svaku tvrdnju vladajuće grupacije; jedan partikularan pogled na svijet postaje tako *ultima veritas*. Teorija istine – u onom obliku u kojem je najčešće prezentirana, a i u kontekstu svoje upotrebe – pritom je tek instrument politike, a ne ozbiljnije znanstveno eksplikativno sredstvo; ona djeluje demagoški, snagom fraza kojima uvjerljivost daje politička moć, a ne jačina argumenata.³⁵

Neke teze teorije odraza bile su napuštene relativno rano čak i u okrilju marksističke filozofije, naročito među onim marksistima na koje je jače bila utjecala filozofija klasičnog njemačkog idealizma³⁶. Bivša Jugoslavija ovdje je specifičan slučaj, jer se njena filozofija (što je dijelom omogućeno općim političkim okvirom i

---

³² Povijesni i teorijski razlog za to jest potreba nadovezivanja i na izvorna Marxova gledišta, prema kojima je “pitanje da li ljudskom mišljenju pripada predmetna istinitost praktičko, a ne teorijsko pitanje” (druga teza o Feuerbachu). S druge strane, za razliku od Engelsa i, pogotovo, Lenjina, Marx nije mnogo polagao na određenje istine kao korespondencije, a u svakom slučaju bio je veoma daleko od ideje istine kao pasivnog “odraza”, “kopije” ili čak “fotografije” (Lenjin) stvarnosti u svijesti. Cf. Bhaskar, Roy, *Truth*, u: Bottomore, Harris, Miliband (ur.), *A DICTIONARY OF MARXIST THOUGHT*, Oxford, str. 493, te Petrović, PRAKSA/ISTINA, *cit.* (bilješka 31), str. 139 i d.

³³ Šaf, *op. cit.* (bilješka 28), str. 103.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ Indicij za makar podsvjesno osvještavanje toga kod samih autora teorije odraza jest i množina “poetskih” definicija istine, koje djeluju više kao manirističke retoričke figure negoli kao ozbiljne znanstvene konstrukcije. Cf. Kursanovljevu definiciju: “Istina je proces odražavanja u čovjekovoj svesti neiscrpne suštine beskonačnog materijalnog sveta i zakonitosti njegova razvitka, te istovremeni proces čovekovog stvaranja naučne slike sveta, koja se manifestuje kao konkretno-istorijski rezultat spoznaje u neprekidnom razvoju na osnovu društveno-istorijske prakse kao vrhunskog objektivnog kriterijuma.” DIJALEKTIKA DEFINICIJE I STRUKTURA ISTINE, citirano prema Petrović, PRAKSA/ISTINA, *cit.* (bilješka 31), str. 138.

³⁶ Npr. E. Bloch, G. Lukács, T. W. Adorno, H. Marcuse i dr.

razlazom sa Staljinom) kao cjelina razmjerno rano obračunala s teorijom odraza³⁷, premda ju nije zamijenila nekom drugom alternativnom teorijom³⁸. Iako od tada nema u domaćoj filozofiji znatnijih pobornika teorije odraza, zanimljivo je da se u okrilju drugih disciplina po inerciji, sve do današnjih dana, repetiraju “dijamatovske” definicije, o čemu svjedoči i njihovo gotovo obligatno navođenje u pravnoj teoriji koja je korespondencijsku teoriju i recipirala posredstvom dijamatovskih priručnika.³⁹

11. Logičko-empiristička varijanta. Tehnički razrađena, s mnogo više osjećaja za detalje, logičko-empirističke teorija istine pruža nam možda najperspektivnijeg kandidata unutar korespondencijske teorije. Osnovna crta te varijante njen je partikularistički i atomistički pristup: najčešće se njena osnovna tema može odrediti kao odgovor na pitanje “kada se i pod kojim uvjetima određena rečenica ili određeno uvjerenje može proglasiti za istinito”. Kao jedan od prvih autora te varijante može se navesti G. E. Moore, koji je odredio tijek kasnije diskusije tezom da se istinitost/neistinitost može pripisivati samo *propozicijama*, pri čemu se tim pojmom ne označavaju indikativne rečenice, već ono što te rečenice znače (ista značenja mogu se prenositi različitim indikativnim rečenicama). Propozicije (koje predstavljaju objektivnu datost) jesu prema Mooreu istinite u izvornom (primarnom) smislu, dok rečenice, uvjerenja i mišljenja mogu eventualno biti samo istiniti u izvedenom (sekundarnom) smislu – ako korespondiraju istinitim propozicijama⁴⁰. U svom kasnijem razvoju Moore napušta ideju o postojanju propozicija te sve više govori o činjenicama: “razlika između istinitog i lažnog vjerovanja je... da je kod istinitog vjerovanja ono u što se vjeruje činjenica; a gdje je vjerovanje lažno, u što se vjeruje nije činjenica.”⁴¹ Ono što kod Moorea ostaje nejasno (struktura vjerovanja, pomalo misteriozna priroda odnosa “korespondencije”, problem postojanja negativnih činjenica i sl.) nastojao je razjasniti Bertrand Russel. No ono što možemo nazvati standardnom formulacijom logičkog empirizma duguje se ipak tek ranom Wittgensteinu. Dok su i Moore i Russel u svojim ranijim spisima zadržavali ideju o postojanju “činjenica” kao neke vrste individualnih objekata, Wittgenstein takvo gledište odbacuje te naglašava da se činjenice ne mogu imenovati: “utvrditi činjenicu

---

³⁷ Na bledskoj diskusiji o teoriji odraza 1961. godine.

³⁸ Nekih koraka u tom pravcu može se naći kod M. Markovića, *cf. The Problem of Truth*, ZBORNIK FILOZOFSKOG FAKULTETA, Beograd, 1963; *Osnovi dijalektičko-humanističke teorije istine*, PRAXIS 2/1965.

³⁹ To je, uostalom vidljivo i iz mnogih definicija istine pravnih autora u Hrvatskoj i susjednim zemljama, navedenih *infra*, str. 132 i d.

⁴⁰ Propozicije bi za Moorea u toj fazi bile, naime, nešto što postoji prije i izvan svakog jezičnog sadržaja, primjerice nešto što poimamo kada “želimo nešto izraziti prije nego li što se uopće možemo sjetiti neke rečenice kojom bismo to željeli izraziti”. *Cf. Prior, Correspondence, cit. (bilješka 1)*, str. 225.

⁴¹ Moore, SOME MAIN PROBLEMS IN PHILOSOPHY, str. 250 (citirano prema Prior, *Correspondence, cit. /bilješka 1/*, str. 226.).

ne znači imenovati objekt”.⁴² Wittgensteinovu teoriju odslikavanja, prema kojoj činjenice predstavljaju postojeća stanja stvari, svijet se sastoji od činjenica, a jezik služi kao ogledalo svijeta⁴³, nije ovdje moguće detaljnije predstaviti. U osnovnim crtama može se međutim istaknuti da je već kod ranog Wittgensteina pažnja usmjerena na jezik⁴⁴, kao subjektivni element relacije. Relacija između jezika i svijeta jest relacija izomorfizma. Ono što je možda najznačajnije, i prema čemu je i čitav filozofski pravac i dobio ime “logički atomizam”, jest uvjerenje da postoje tzv. *elementarni* ili *atomistički* sudovi, koji tvrde da jedno stanje stvari postoji, i koji su istiniti ako je to stanje stvari elementarna činjenica⁴⁵ (kada je to slučaj, tj. kada postoji korespondencija, to kod Wittgensteina nije jasno; čini se da se ta korespondencija pretpostavlja, ili poima u smislu nekog evidencijskog kriterija – “očiglednog” poklapanja atomskog suda i elementarne činjenice). O istinitosti svih ostalih (složenih) sudova može se odlučiti logičkim računom, na temelju računa istinosnih funkcija elementarnih sudova koji ga čine. Treba samo još napomenuti da je sam Wittgenstein u svojoj kasnijoj fazi kritizirao ove svoje stavove.⁴⁶

Wittgensteinova koncepcija⁴⁷ na prvi pogled može izgledati veoma perspektivnom metateorijom teorije dokazivanja u pravu. Tako, primjerice, elementarni bi sudovi u jednoj provizornoj rekonstrukciji mogli reprezentirati one “neposredno utvrđene” činjenice (vlastito opažanje), dok bi molekularni sudovi odgovarali činjenicama koje se “dokazuju”. Samo dokazivanje moglo bi se svoditi na logički račun sudova, gdje bismo na jednoj strani jednadžbe imali neku od tvrdnji o posjedovanju ili neposjedovanju nekog subjektivnog prava, a na drugoj strani tu tvrdnju razlučenu kao istinosnu funkciju njezinih dijelova (npr. tvrdnja “*A* je na osnovi kupoprodaje stekao pravo vlasništva na stvari *S*” mogla bi se prikazati kao konjunkcija elementarnih stavova “*A* i *B* suglasili su se o prodaji”, “*A* je predao *B*-u svotu *x*”, “*B* je vlasnik stvari *S*”, “*B* je predao *A*-u stvar *S*”); da dođemo do zaključka o istinitosti te tvrdnje u konkretnom odnosu, trebali bismo samo uvrstiti u

---

⁴² *Ibid.*, str. 228.

⁴³ *Cf.* Wittgenstein, TRACTATUS LOGICO-PHILOSOPHICUS, Sarajevo, 1987, par. 4.014.

⁴⁴ *Cf.* npr. poznati stav 5.6. TRACTATUSA koji kaže da “granice moga jezika znače granice moga svijeta”; od tada nadalje, većina značajnijih filozofijskih pravaca razvijat će se u odnosu spram jezične analize.

⁴⁵ *Elementäre Tatsache*; riječ je o jednostavnoj ili elementarnoj činjenici, a to je ona koja sama nije sastavljena od drugih činjenica.

⁴⁶ O tome *cf. infra*, str. 47 i d.

⁴⁷ Moramo napomenuti da Wittgensteinovu veoma složenu i istančanu koncepciju, koju je moguće interpretirati na bezbroj načina (uključujući i interpretaciju prema kojoj Wittgenstein uopće nije pobornik teorije korespondencije) ovdje nužno reduciramo i pojednostavljujemo, uklapajući je u opće tijekove škole logičkog atomizma. Smatramo to opravdanim, jer svrha ovog odjeljka nije dati prikaz cjeline filozofijskih shvaćanja nekog autora, već razjašnjenje nekih osnovnih ideja o istini i naznake implikacija njihova prihvaćanja u pravnoj teoriji i praksi.

jednadžbu istinosne vrijednosti koje dobivamo kada na mjesta varijabli stavimo konkretne osobe i stvari te na temelju jednostavnog računa sudova dobiti rezultat o istinitosti/neistinitosti suda.

Je li to tako jednostavno i bi li ova shema funkcionirala? Treba ponajprije napomenuti da je prema našem mišljenju ova varijanta korespondencijske teorije u velikoj prednosti pred prethodnim dvjema. Ona naime prva relativno točno određuje značenje korespondencijske sintagme, i omogućuje da se specificira značenje izraza istina i objekte na koje se taj izraz može primijeniti. Ona je također veoma korisna u negativnom pogledu, tj. u pogledu iskaza koje odbacuje kao niti istinite, niti neistinite, već jednostavno besmislene. Naime, čitava filozofijska struja iz koje potječe i ova varijanta smatra da je njena zadaća u prvom redu terapijska. Tako, ona smatra da njena misija nije u otkrivanju posljednjih i općih filozofijskih istina, već da upozori na granice smislenog govora. Prema Wittgensteinu, filozofija tako nije teorija, nego aktivnost pojašnjavanja, izoštravanja i analize stavova⁴⁸. “Većina stavova i pitanja koji su bili napisani o filozofskim stvarima nisu lažni, nego besmisleni”⁴⁹ – taj stav dosljedno bi se mogao primijeniti i na velik dio stavova koji se u drugim disciplinama, pa i pravu, daju kada se pokušava izvanjski utemeljiti neki ključni termini.⁵⁰ Daje li, dakle, ovakva varijanta korespondencijske teorije u pozitivnom smislu oslonac, odnosno treba li prihvatiti njenu osnovnu pouku koju ona u negativnom smislu daje, naime da se “o onome o čemu se ne može govoriti, o tome se mora šutjeti.”⁵¹ Bez pomnijeg obrazlaganja – koje bi samo po sebi trebalo proizići iz cjeline ovog rada – čini nam se da bi se na oba aspekta tog pitanja moglo odgovoriti negativno.

12. Logičko-atomistička varijanta i pravni diskurs. Dopuna i kritika učenja o pravnom silogizmu. Ovdje bismo naveli samo nekoliko osnovnih argumenata za takav negativan odgovor koji se posebno odnose na pravni diskurs. Ponajprije, čini se da bi se logičko-atomističko poimanje istine moglo iskoristiti kao nadopuna i preciziranje zastarjelog i preživjelog, no kod velikog broja pravnikâ još uvijek duboko u podsvijesti ugrađenog učenja o pravnom silogizmu. *Premisa minor* (iskaz o tzv. pravno relevantnim/odlučnim činjenicama) u ovom bi se svjetlu trebala promatrati kao složeni (molekularni) sud koji predstavlja istinosnu funkciju atomističkih stavova od koji se sastoji i čija istinitost ovisi od istinosne vrijednosti elementarnih stavova (stavova o činjenicama u užem smislu) od kojih je sastavljen.

---

⁴⁸ Cf. Petrović, *Uvod*, u: Wittgenstein, TRACTATUS, *cit.* (bilješka 43), str. 8 i d.

⁴⁹ Wittgenstein, TRACTATUS, *cit.* (bilješka 43), par. 4.003.

⁵⁰ Čini mi se da bi se takva tvrdnja bez ikakvih poteškoća mogla primijeniti na korespondencijske formulacije istine u sudskom postupku toliko karakteristične za socijalističku pravnu doktrinu. O domaćoj socijalističkoj teoriji kao reprezentativnoj podskupini tih stavova v. *infra*, str. 132 i d.

⁵¹ Cf. Wittgenstein, TRACTATUS, *cit.* (bilješka 43), par. 7.

Tako utvrđena *premissa minor* podvodila bi se pod *premissa maior*, i već prema tradicionalnom učenju, vodila konkluziji.

Primjerice, u nekom slučaju rješavanja spora o naknadi štete, *premissa maior* (*PMai*) bila bi član 154. ZOO:

(*PMai*) “Tko drugome uzrokuje štetu dužan je naknaditi je ako ne dokaže da je šteta nastala bez njegove krivnje”.

Premisa minor koja bi vodila usvajanju tužbenog zahtjeva bila bi, prema tome:

(*PMin*) “Osoba *B* uzrokovala je osobi *A* štetu, a nije dokazala da je šteta nastala bez njene krivnje.”

Kao relevantne činjenice u sporu za naknadu štete, implicitno sadržane u tako određenoj donjoj premisi, pojavljuju se pitanja postojanja (visine) štete, kauzaliteta (uzročnosti) i odgovornosti (krivnje). Shematski bi to značilo da u konkretnom slučaju spora između osobe *A* kao tužitelja i osobe *B* kao tuženika treba utvrditi istinitost sljedećih navoda da bi bio prihvaćen zahtjev tužitelja na isplatu x kuna:

(*A*) “Osoba *A* pretrpjela je štetu od x kuna.”

(*B*) “Štetu je uzrokovala osoba *B*”.

(*C*) “Odgovornost za štetu (krivnju) snosi osoba *B*.”

Premisa minor u konkretnom pravnom silogizmu bila bi, dakle, molekularni sud (*PMin*) koji bi, kao istinosna funkcija elementarnih sudova (*A*), (*B*) i (*C*), bio istinit samo ako su sva tri suda istinita, a u protivnom neistinit.

Upravo to i jest način na koji postupaju sudovi u sporu za naknadu štete – tek ako (i samo ako) utvrde da su istiniti navodi koji se odnose na postojanje (visinu) štete, uzročnu vezu između radnje štetnika i štete i (isključivu) odgovornost štetnika, oni će donijeti presudu u čijem bi se dispozitivu nalazila konkluzija (*K*):

(*K*) “Osoba *B* dužna je naknaditi osobi *A* štetu u iznosu od x kuna.”

To je, dakako, samo maksimalno pojednostavljen primjer; u složenijim slučajevima u kojima se pojavljuje čitav niz odlučnih činjenica *premissa minor* bila bi složena i od više desetaka “elementarnih” sudova i predstavljala bi složenu logičku konstrukciju.

Da li bi nam i tako poboljšani pravni silogizam mogao poslužiti za analizu onoga što se stvarno događa u sudskom postupku? Da li bi se sudske sporove moglo do kraja svesti na takav tip logičkog *calculus*? Čini se da ne, i to iz više razloga.

Prva skupina razloga za to⁵² obuhvaća dva osnovna razloga koji bi, svaki sam za sebe, bili dovoljni da cijela teorija padne u vodu: pitanje je postoji li uopće nešto takvo kao što su atomistički, elementarni stavovi te postoji li uopće nešto

---

⁵² O njima vidi više *infra*, § 12, t. 2-5.

takvo kao što su činjenice koje bi njima korespondirale. U gore navedenom primjeru teško da se bilo koji od sudova (A), (B) ili (C) može smatrati “elementarnim sudom”, koji bi korespondirao nekom singularnom “stanju stvari”. Svaki od njih mogao bi se i sam tretirati kao molekularni sud te bi se mogao predstaviti kao konjunkcija drugih sudova, za koje bi se opet moglo postaviti pitanje jesu li oni elementarni ili složeni itd. Poput Goethea, tako će i analitičar, tražeći čvrstu točku, “atomske” iskaze, prije ili kasnije morati zdvojno uzviknuti – “Gdje da te uhvatim, silna prirodo!”.

No, čak i pod pretpostavkom da je odgovor na oba pitanja potvrđan, ostaju još dvije velike teškoće. Prvo, čak i u relativno jednostavnim slučajevima postoji praktički neprebrojivo mnoštvo “elementarnih činjenica”, sudovi o kojima bi se potencijalno mogli ulančati (i na razne načine) u molekularni sud koji bi poslužio kao *premissa minor*. Istinitost nekog molekularnog suda neće nam ništa značiti ako ga nije moguće podvesti pod pravnu normu: ukratko, problem pravne kvalifikacije i sukladnog odabira relevantnih činjenica ostaje nedodirnut. Ako i ovu poteškoću zaobiđemo tvrdnjom da smo na taj način prekoračili zadane granice, i počeli se baviti onime što se naziva *questio iuris*, a ne više *questio facti* (ili, bliže pozitivnoj zakonskoj terminologiji kontinentalnog prava, ono o čemu govorimo jest “pogrešna primjena materijalnog prava” i eventualno “nepotpuno utvrđeno činjenično stanje”, a ne “istinitost utvrđenog činjeničnog stanja”)⁵³, preostaje nam još i posljednja poteškoća. Riječ je o tome da mi čak i o istinitosti “elementarnih stavova” u pravu – koliko god se pravna dogmatika razmetala terminom “izvjesnosti” – razmjerno rijetko možemo sa sigurnošću odlučiti, a ipak s takvim “ni istinitim ni neistinitim” stavovima operiramo kao sa smislenima, i, štoviše, upotrebljavamo ih u procesu pravnog odlučivanja. Postavlja se tako i pitanje treba li temelj na kojem počiva zgrada logičkog atomizma – koncepcija deduktivne, dvovalentne logike – nadomjestiti nekim drugim shemama argumentacije.⁵⁴

Ukratko, ako zbrojimo sve prigovore i poteškoće, čini se da naše spoznajne i praktičke potrebe ne može u potpunosti zadovoljiti korespondencijska teorija čak ni u svojem najkoherentnijem i najrazrađenijem izdanju. Da bismo to dodatno potkrijepili, u idućoj točki prikazat ćemo stavove još nekoliko autora koji se sami nisu bavili izgrađivanjem neke varijante korespondencijske teorije, ali polaze od njenih pretpostavki, uz teze koje mogu posredno ili neposredno biti relevantne i za temu našeg rada.

---

⁵³ Također, još se jedan argument sastoji u tome da pravni silogizam “ne opisuje psihološki način razmišljanja, već način *ex post utemeljenja zaključaka*” - cf. Zupančić, *Funkcija kontradiktornosti u kazenskom postupku*, REVUJA ZA KRIMINALISTIKU I KRIMINOLOGIJU, 4:1980, str. 264, gdje Zupančić navodi stav još jednog pobornika korespondencijske teorije, Karla Poppera.

⁵⁴ Cf. Toulmin, *THE USES OF THE ARGUMENT*, Cambridge, 1958, za takve potrebe u društvenim znanostima uopće; o istoj potrebi u pravu, v. Alexy, *THEORIE DER JURISTISCHEN ARGUMENTATION. DIE THEORIE DES RATIONALEN DISKURSES ALS THEORIE DER JURISTISCHEN BEGRÜNDUNG*, Frankfurt, 1986; *vidi i*: Beljanski, *SUDSKI POSTUPAK*, str. 8 i d.

13. Ostale filozofijske teorije povezane s korespondencijskom teorijom

(I): Semantička teorija istine. Možda najutjecajnija i najdiskutiranija teorija od onih novijih teorija istine koja se, prema vlastitom samorazumijevanju, nastavlja na korespondencijske tradicije, jest semantička teorija istine filozofa, matematičara i logičara Alfreda Tarskog⁵⁵. Osnovna namjera A. Tarskoga sastoji se u formuliranju zadovoljavajuće definicije istine, koja će biti istovremeno sadržajno primjerena i formalno ispravna.⁵⁶ Dok se formalna ispravnost teorije svodi na njeno udovoljavanje zahtjevima suvremene formalne logike, sadržajna primjerenost shvaća se kao obuhvaćanje “stvarnog smisla jednog starog pojma” – pojma koji bi odgovarao intuicijama klasične aristotelijanske koncepcije istine, naime da je istina “kazati o nečemu što jest da jest”.⁵⁷ U skladu s tim, navodi Tarski, *iskaz “snijeg je bijel” istinit je onda i samo onda ako je snijeg bijel*, a odgovarajuća definicija istine morala bi implicirati zbir takvih ekvivalencija.⁵⁸ Ono što je za takve ekvivalencije, međutim bitno, jest da je njen prvi dio, naime iskaz “snijeg je bijel”, naveden u navodnicima, tj. da sadržava ime ili oznaku iskaza – terminologijom srednjovjekove logike on se nalazi u odnosu *suppositio formalis*, dok drugi dio – snijeg je bijel – sadrži sam iskaz, tj. *suppositio materialis*. Odnos imena iskaza i njegovog sadržaja (samog iskaza) odnos je značenja (opisa, definicije) – tj. onoga što čini specifični predmet discipline *semantike* (otuda i semantička teorija istine – naime problem definicije istine poima se u prvom redu kao problem osnova teorijske semantike, jer i sam pojam istine u prvom je redu semantički pojam). Važno je međutim primijetiti da je iskaz *snijeg je bijel* doduše predmet/objekt iskaza “snijeg je bijel”, ali da ga Tarski ne svodi na ono što bi se laički moglo nazvati “stvarnost” – to je također jezični iskaz odgovarajućeg *objektnog jezika*, o kojemu se u navedenoj ekvivalenciji govori na višoj razini – u *metajeziku*. Dakako, i sam metajezik može biti objektni jezik za viši metajezik te se tako može uspostaviti čitava hijerarhija jezika; odnos istinitosti uvijek će se uočavati u odnosu iskaza objektnog jezika i metajezika koji “govori o” tom jeziku i od njega je nužno bitno bogatiji.⁵⁹ Pomoću ove hijerarhije jezika Tarski smatra da je podjednako kadar riješiti logički paradoks “lažljivca”⁶⁰ i slične logičke antinomije, kao i dati

---

⁵⁵ Cf. Tarski, *Der Wahrheitsbegriff in den formalisierten Sprachen*, STUDIA PHILOSOPHICA 1, 1936; *id.*, *Grundlegung der wissenschaftlichen Semantik*, ACTES DU CONGRES INTERNATIONAL DE PHILOSOPHIE SCIENTIFIQUE, 3, 1937; *The Semantic Conception of Truth and the Foundations of Semantics*, PHILOSOPHY AND PHENOMENOLOGICAL RESEARCH, Vol IV, 1944 (citirano u njemačkom prijevodu: *Die semantische Konzeption der Wahrheit und die Grundlagen der Semantik*, u: Skirbekk /ur./, WAHRHEITSTHEORIEN. EINE AUSWAHL AUS DEN DISKUSSIONEN UEBER WAHRHEIT IM 20. JAHRHUNDERT, Frankfurt, 1977, str 140-188).

⁵⁶ Cf. *ibid.*, str. 141.

⁵⁷ Cf. *ibid.*, str. 142-3.

⁵⁸ *Ibid.*

⁵⁹ Cf. *ibid.*, str. 154.

odgovarajuću definiciju istine, naime da je “iskaz istinit ako ga zadovoljavaju svi objekti, lažan inače”. Za tu definiciju Tarski ističe “da ona ne operira pojmovima ‘zbilje’ i ‘korespondencije’, da je ontološki i gnoseološki neutralna te da je podjednako prihvatljiva za predstavnike svih filozofskih pravaca”⁶¹.

Treba naglasiti da se prvenstveni interes semantičke teorije istine nalazi u području formalne logike: u izgradnji teorije istine uz pomoć deduktivne, aksiomske metode te u istraživanju morfologije tzv. umjetnih jezika. Iz njegovog misaonog obzora tako proizlazi i konzekvencija da “za prirodne jezike nije moguća egzaktna definicija pojma istine.”⁶²

Iz ovog samopostavljenog ograničenja proizlaze i najznačajniji nedostaci semantičke teorije A. Tarskoga. U živoj filozofskoj diskusiji oko njegove teorije, osim niza autora koji su nastojali na imanentnoj kritici i nastavljanju njegove teorije, mnogi su isticali da Tarskijeva koncepcija istine s nepravom ističe svoju aristotelijansku provenijenciju, reducirajući korespondenciju na puko formalno zadovoljavanje uvjeta⁶³. Semantička teorija istine, promatrana u općem kontekstu teorija istine, jest, k tome, čista definicijska teorija istine: o kriterijima istine – upotrebljivima bilo gdje izvan područja matematike i formalne logike, ona nam ne može reći ništa. To, naravno, ne znači da ona u sebi nema značajnih sadržaja; kritički razvijajući i proširujući Tarskijev semantički program, razvijene su tako i teorije D. Davidsona⁶⁴ i E. Tugendhata.⁶⁵ Sama Tarskijeva teorija bila je isto tako poticajna osnova za kritičku analizu primjenjivosti adekvacijske formule u pravu kod prerano preminuloga njemačkog procesnog teoretičara i logičara J. Rödiga.⁶⁶

14. Ostale filozofijske teorije povezane s korespondencijskom teorijom (II): Carnap, Popper. Jedan od čestih praktičkih prigovora korespondencijskoj teoriji (za ostale v. sljedeću točku) sastojao se u tome da ona eventualno može dati prihvatljivo objašnjenje za istinite empirijske sudove, no ne može izići nakraj s istinošću analitičkih iskaza i teorija iz pojedinih znanosti – čak i ako se ograničimo

⁶⁰ Cf. *infra*, str. 73, bilješka 73.

⁶¹ Cf. Petrović, PRAKSA/ISTINA, *cit.* (bilješka 31), str. 132; Puntel, WAHRHEITSTHEORIEN, *cit.* (bilješka 1), str. 47.

⁶² Puntel, WAHRHEITSTHEORIEN, *cit.* (bilješka 1), str. 59.

⁶³ Cf. Popper, LOGIKA NAUČNOG OTKRIĆA, Beograd, 1973, str. 301, bilješka 1.

⁶⁴ Cf. *infra*, § 5, bilješka 12.

⁶⁵ Cf. *infra*, str. 50 i d.

⁶⁶ Cf. Rödigi, Jürgen, DIE THEORIE DES GERICHTLICHEN ERKENNTNISVERFAHREN. DIE GRUNDLINIEN DES ZIVIL-, STRAF- UND VERWALTUNGSGERICHTLICHEN PROZESSES, Heidelberg/New York, 1973, str. 155 (upozoravajući na to da se prema adekvacijskoj formuli istina ili definira cirkularno, kroz samu sebe, ili u drugom metajeziku, što vodi u beskrajnu regresiju sve viših metajezika).

samo na prirodne znanosti. U tom smislu, u suvremenoj je filozofiji (koja je u znatnom svom dijelu naginjala tome da samu sebe interpretira kao svojevrsnu metodologiju znanosti) razvijena intenzivna diskusija o tome kako: a) proširiti kriterije smislenosti/besmislenosti iz prethodne točke tako da mogu obuhvatiti i teorijske iskaze, a da istovremeno ipak bude moguće razlikovati i smislene od besmislenih teorijskih iskaza; b) po istom kriteriju ustanoviti koji su od smislenih teorijskih iskaza istiniti, a koji lažni.

Jedan od standardnih odgovora na to pitanje pokušao je pružiti Rudolf Carnap, autor kojeg bismo također mogli ubrojiti u filozofijsku školu logičkog empirizma.⁶⁷ Prema njemu, kriterij smislenosti za teorijski jezik (a istovremeno, možemo uvjetno reći, i kriterij istinitosti), tj. osnovni uvjet “koji termini i rečenice moraju ispunjavati da bi imali pozitivnu funkciju u objašnjenju i predviđanju opažljivih događaja i da bi na taj način bili prihvatljivi kao empirijski smisljeni”⁶⁸, jest – uz nužno pojednostavljanje – da ti stavovi budu empirijski *provjerljivi*, tj. da se mogu *verificirati*.

Taj kriterij također je dovoljno zavodljiv da bismo mogli poželjeti primijeniti ga u pravu. Mnogi se pravni teoretičari, pa i čitave pravne discipline (npr. kriminologija), vole pozivati na svoju znanstvenost i bliskost prirodnim znanostima. Tehnika njihovog postupanja uistinu ima sličnosti s potonjima, pogotovo kad je riječ o utvrđivanju činjenica: premda se u pravu želi ustanoviti istina o prošlom događaju, a ne formulirati opći zakon za sve iduće slučajeve, metoda postupanja naizgled je veoma slična. Ispitujući istinitost iskaza tipa “osoba x je tada i tada učinila to i to”, najčešća kriminalistička metoda sastoji se u oslanjanju na kvaziznanstvene opće postavke tipa “svaka bi se osoba u tim i tim okolnostima ponašala na takav i takav način” te se postavlja – jednako kao i u prirodnim znanostima – hipoteza (kriminalističkim rječnikom: verzija) koja bi u krajnjoj liniji trebala dovesti do predviđanja budućih podataka (npr. pribavljanja dokaza, priznanja i sl.). Verifikacija (stvarno pojavljivanje predviđenog podatka) kao kriterij istinitosti postavljene hipoteze intuitivno se čini veoma primamljivom i logičnom mogućnošću da sa sigurnošću zaključimo o postojanju pravno relevantnih činjenica.

Za takva razmatranja pomalo će razočaravajuće djelovati spoznaja o tome da se verifikacija kao kriterij istinitosti teorijskih iskaza ozbiljno kritizira čak i u metodologiji prirodnih znanosti. Jedna od kritika potječe od Karla Poppera, autora koji se još uvijek kreće u korespondencijskim okvirima. Prema njemu, opći (teorijski) iskaz nije nikada moguće do kraja verificirati – on samo može biti manje ili više teorijski potkrijepljen; jedini siguran kriterij, prema njemu, jest negativan: iako ne možemo neku teoriju sa sigurnošću prihvatiti kao istinitu, možemo je sa sigurnošću odbaciti kao neistinitu, i to ukoliko teorija padne na empirijskoj provjeri – ako je

---

⁶⁷ Cf. Carnap, METODOLOŠKA NARAV TEORIJSKIH POJMOVA, u: FILOZOFIJA NAUKE, str. 163 i d.

⁶⁸ *Ibid.*

buduća promatranja opovrgnu (falsificiraju).⁶⁹ Stoga se Popper načelno zauzima za logiku znanosti koja bi izbjegavala upotrebu pojmova “istinito” i “neistinito”, no njihovu upotrebu on ipak dopušta, ali kao neempirijskih, logičkih, izvanvremenskih pojmova – otprilike u smislu modificirane Tarskijeve definicije istine.⁷⁰

Još radikalnije negativno raspoloženi bili su – prema samoj mogućnosti da se neka znanstvena teorija definitivno pokaže istinitom/neistinitom na temelju svoje veze s korespondencijski utemeljenim empirijskim promatranjima – neki drugi teoretičari znanosti. Prema Kuhnu⁷¹, na prihvaćanje/odbacivanje neke znanstvene teorije presudno djeluju izvanjski, socijalni elementi. Nove teorije dolaze iznenadno te, poput prirodnih kataklizmi, dovode do revolucije u znanosti i uzrokuju smjenu znanstvenih paradigmi, tj. uzoraka i obrazaca općih teorijskih stavova kojima se znanstvena zajednica služi za objašnjavanje problema kojima se bavi. Naposljetku, prema Feyerabendovoj “anarhističkoj teoriji spoznaje”⁷², kriterija istinitosti/znanstvenosti jednostavno nema; jedini je “kriterij” *anything goes* – sve je moguće.

15. Uzvišenost “znanstvenosti” i “apodiktčnosti” pojedinih pravnih disciplina, a osobito optimistička vjera pravne teorije da je u sudskom postupku moguće “istinito” utvrđenje činjenica koje “korespondiraju stvarnosti” na temelju “provjerenih” i “objektivnih” metoda, trebala bi već time biti ozbiljno uzdržana; svakako bi bilo teško i proturazumno tvrditi da sudski postupak kvalitetnije i pouzdanije utvrđuje istinu negoli prirodne znanosti.

16. Da bismo definitivno srušili mit o neupitnosti korespondencijske dogme, u idućoj ćemo točki navesti još neke kritike te teorije, iz kojih su izrasla i sasvim druga gledišta o problemu istine.

17. Teorijske kritike korespondencijske teorije. Još i mnogo prije nego što je korespondencijska teorija profilirana kao zajednički nazivnik skupine stavova o istini, počev od rane grčke filozofije, formulirani su unutar filozofijskog diskursa kritički stavovi o njenim polaznim tezama, od kojih su neki svoju aktualnost zadržali do danas⁷³. Te su kritike bile i osnovni razlog za nastajanje drugih, “ne-

---

⁶⁹ Cf. Popper, LOGIKA NAUČNOG OTKRIĆA, *cit.* (bilješka 63), str. 110 i d.

⁷⁰ Cf. *ibid.*, str. 301-303. Svakako je indikativno napomenuti da i Karl Popper, na vrlo značajnom mjestu svog glavnog rada, razgraničavajući svoju teoriju spram konvencionalizma i pozitivizma, prelazi u pravni diskurs. Govoreći o razlici odluke (otkrića) i opravdanja (znanstvene teorije), on uspoređuje otkriće s odlukom porote, a obrazloženje s odlukom suca (*ibid.*, str. 141 i d.). O široj diskusiji o tom pitanju unutar pravne teorije cf. *infra*, § 7, točka 6.

⁷¹ Cf. Kuhn, STRUKTURA NAUČNIH REVOLUCIJA, Beograd, 1974.

⁷² Cf. Feyerabend, PROTIV METODE, Sarajevo, 1987.

⁷³ Npr. čuveni “paradoks lažljivca” (da li osoba koja govori “Ja lažem” i ništa drugo govori istinu ili laže) koji je formulirao u okrilju megarske škole Ebulid, a koji je bio poticajan za filozofe i logičare

korespondencijskih” teorija; utoliko se ova točka neposredno nadovezuje na idući odsjek u kojem će biti riječi o suvremenim filozofijskim teorijama istine.

Bez namjere da budemo potpuni, pokušat ćemo sintetizirati neke kritike, i to u tri osnovna pravca koja proizlaze iz same strukture korespondencijske teorije istine. Većina od tih prigovora može se primijeniti na svaki oblik korespondencijske teorije, čak i u njenom najboljem izdanju.⁷⁴

Ako kao osnovnu strukturu korespondencijske teorije prihvatimo ranije navedenu shemu, prema kojoj se istina definira kao relacija korespondencije između dvaju relata – subjekta i objekta, onda se sukladno tome i kritike mogu podijeliti s obzirom na to na koji se od tri elementa – “subjekt”, “objekt” i “korespondenciju” – odnose.

Prva, velika skupina kritika odnosi se na “objektivizam” korespondencijske teorije. Te su kritike bile raznog intenziteta – s jedne strane smatralo se da korespondencijska teorija podcjenjuje aktivnost spoznajnoteorijskog subjekta u njegovoj “preradi” stvarnosti; istinite spoznaje nisu samo pasivna kopija stvarnosti, već su isto toliko i plod spoznajne aktivnosti subjekta. U još zaoštrenijoj formi, koja nije više vodila reformi, već potpunom napuštanju korespondencijske teorije, prigovaralo se konceptu “stvarnosti” kao metafizičkom; kako zaista izgleda čisti i neprerađeni realitet (“stvar po sebi”) nije uopće moguće spoznati. I inače, podvajanjem svijeta na subjekt i objekt dolazi do nepotrebnog udvostručavanja, koje osim toga dovodi i do teško objašnjivih situacija: npr. što je korelat u “stvarnosti” istinitih negativnih egzistencijalnih sudova, ili korelat univerzalnih sudova. Utoliko, pledira se za izbacivanje “stvarnosti” iz konstrukcije teorije, a posebno za uvođenje takvog kriterija istinitosti koji bi rekurirao isključivo na subjektivne elemente. Teorije koje su nastale iz tih teza zvat ćemo *subjektivističke teorije istine*.

Druga, relativno najmanje izražena skupina kritika odnosi se na “antropologiziranje” pojma istine, tj. na osobinu korespondencijske teorije da istinu čini zavisnom od čovjeka. Nasuprot takvom stavu, smatra se da je istina (“istina po sebi”) temeljniji pojam od “ljudske istine” te da je potrebno konstruirati takvu teoriju u kojoj bi istina bila vječan, izvanvremenski i nužan korelat “bitka po sebi”. Nadovezujući se na takve kritike, nastala je skupina teorija koju ćemo zvat *objektivističkim teorijama istine*.⁷⁵

Treća skupina kritika (koja je na neki način zajednička i objektivističkoj i subjektivističkoj varijanti) prigovara pojmu korespondencije (slaganja, izomorfizma)

više od dvije tisuće godina. (Usp. Petrović, LOGIKA, Zagreb, 1969, str. 124.) Potaknuta tim paradoksom nastala je između ostaloga i semantička teorija istine Alfreda Tarskog (usp. *infra*, str. 24).

⁷⁴ Cf. Knjazeva, *Istina kao korespondencija*, PRAXIS, 2:2/1965, str. 208.

⁷⁵ Za takvu karakterizaciju cf. Petrović, *Teorija korespondencije i teorija evidencije*, FILOZOFSKE STUDIJE, 9:1977, str. 17 i d.

kao neodređenom i neoperacionalnom. Ako i postoji nešto takvo kao što je korespondencija (recimo kod suda P “ x je y ”), onda se i o postojanju same korespondencije (dakle istinitosti suda “ P je istinito”) ne može zaključivati drugačije nego na osnovi korespondencije, i tako u nedogled. Dakle, koristeći se pojmom korespondencije ili upadamo u *regressus ad infinitum*, ili moramo priznati da samu korespondenciju nikad nećemo moći ustanoviti. Ako pak uvodimo nezavisne kriterije o tome kada postoji, a kad ne postoji korespondencija, na dobrom smo putu da teoriju korespondencije napustimo, jer čemu – osim možda zbog zdravorazumskih predrasuda – zadržavati stav o tome da je riječ o kriteriju korespondencije, a ne izravno o kriteriju istinitosti.

Sukladno takvoj podjeli diskusije, no pomalo izmijenjenim redoslijedom, kretat će se i naredni prikaz suvremenih filozofijskih teorija. Najprije će biti riječi o objektivističkim teorijama istine, koje će, zbog manje atraktivnosti za temu ovog rada, biti samo vrlo sumarno prezentirane. Potom, nešto više prostora bit će posvećeno subjektivističkim teorijama; najviše pažnje bit će međutim posvećeno najnovijim strujama, koje se ne mogu uklopiti u diobu subjektivizam/objektivizam i kojima je zajednička odlika da nastoje konstruirati takav pojam istine koji bi bio zasnovan u specifično ljudskom načinu komunikacije, no koji bi istovremeno bio imun na prigovore skepticizma i voluntarizma. Iako je riječ o vrlo heterogenom skupu teorija, čini se da ih ipak sve povezuje fokusiranje pažnje na jezičke i komunikacijske aspekte života u socijalnoj zajednici, a jedinstveno ćemo ih – pod cijenu nepreciznosti – obuhvatiti nazivnikom *intersubjektivističke teorije istine*.

§ 3. Objektivističke teorije istine

18. Opće crte objektivističkih teorija. Objektivističke teorije, koje mahom proizlaze iz kruga europske tradicije filozofiranja, koherencijsku teoriju prerađuju na taj način što iz definicije izbacuju subjektivnu komponentu – čovjeka i njegovu spoznajnoteorijsku aktivnost. Istinu treba definirati neovisno o čovjeku; ona postoji prije i izvan ljudskog svijeta, kao svojstvo “bitka po sebi” ili čak nezavisan objekt u zasebnoj sferi postojanja. Iako su motivi za takvu konstrukciju različiti, kod većine je autora prisutna želja da se teorija istine potpuno oslobodi nestalnih, varljivih i promjenjivih elemenata koji proizlaze iz utjecaja “ljudskog faktora”. Čak i korespondencijska teorija, koja u sebi već sadrži jake objektivističke tendencije, za njih nije dovoljno “stroga”; u tom smislu smatra se da će i filozofija koja se bude pridržavala objektivističkih maksima biti “objektivnija” i “znanstvenija”.¹

Objektivističke je crte moguće naći kod filozofa raznih orijentacija. Počeci objektivističkih gledanja mogu se naći već kod Elejaca; i Platon, na onim mjestima na koja se kasnije nadovezao Aristotel, svoje poimanje istine razvija u opoziciji spram takvih “egzistencijskih teorija istine”.² Jedan od utjecajnijih autora novije filozofije koji je zastupao takve stavove svakako je bio Hegel (premda se njegova filozofija može povezati i s drugim smjerovima, u prvom redu koherencijskom teorijom istine), za kojeg je istinitost slaganje predmeta s njegovim pojmom. Tri pravca objektivističkih teorija istine koja ovdje ipak uvjetno izdvajamo jesu sljedeći: prvi, eidetski (logicistički), povezan je s tzv. fenomenološkom strujom; drugi, aksiološki, proizlazi iz tzv. badenske škole neokantovske filozofije; napokon, treći, egzistencijalistički, predstavlja jednu osobenu grupu stavova nastalih u okrilju, u širem smislu, egzistencijalističke filozofije.

Eidetske (logicističke) teorije istine. Eidetska (logicistička) teorija oslanja se na osnovne antipsihologističke pretpostavke fenomenološke filozofije – oštru diobu psiholoških i logičkih elemenata te potrebu da se filozofija, pod parolom “natrag k samim stvarima”, očisti od svakog psihologizma. Prema Bolzanu, logika se ne bavi psihičkim procesom suđenja, već idealnim predmetom sudova, njihovim “nevremenskim” i “izvanvremenskim” smislom – “istinama po sebi”.³ Nadovezujući se na Bolzanove stavove, Husserl također smatra da spoznaju treba osloboditi subjektivnih elemenata, u koju svrhu predlaže i specifičnu metodu – tzv. eidetsku redukciju, kojom se “stavlja u zagrada” postojanje subjekta i njegove spoznajne

¹ Cf. Husserl (Husserl), Edmond, FILOZOFIJA KAO STROGA NAUKA, Beograd, 1967.

² Cf. Prior, *Correspondence*, u: Edwards (ur.), *op. cit.* (§ 2, bilješka 1).

³ Cf. Grlić, D. (ur.), ENCIKLOPEDIJSKI LEKSIKON “MOZAIK ZNANJA”. TOM 10: FILOZOFIJA, Beograd, 1973, str. 63.

djelatnosti da bi se doprlo do same biti (suštine) stvari – *eidosa*, a time i do istine⁴. Sam kriterij istine pritom je kod Husserla⁵ blizak evidencijskim teorijama istine⁶, pa se zato njegova teorija istine često svrstava u tu skupinu.⁷ Budući da je i sama teorija evidencije razvijena kako u subjektivističkoj, tako i u objektivističkoj verziji (za prvu je karakteristična, primjerice, Brentanova teorija istine, v. dalje), to smatramo opravdanim svrstavanje Husserlove teorije u ovu skupinu.

19. Aksiološke teorije istine. Osnovna teza aksioloških teorija istine koje je zastupala neokantovska badenska škola (Windelband, Rickert, Bauch) jest karakterizacija istine kao vrijednosti, i to jedne od “apsolutnih vrijednosti”. Takva “istina po sebi i za sebe” nalazi se u posebnom “carstvu vrijednosti”, “carstvu idealnog važenja” koje se nalazi izvan subjekta i objekta (dakle ne postoji ni u stvarnosti ni u mišljenju), i važi bez obzira na sve. Spoznaja takve istine predstavlja praktički imperativ spoznajnog subjekta, što se nadovezuje na ideju da je trebanje (*Sollen*) logički primarno u odnosu na bitak (*Sein*). I spoznajna teorija je utoliko normativna disciplina, znanost o istini kao jednoj od najviših vrijednosti (uz ljepotu kojom se bavi estetika, dobro kojim se bavi etika itd.)⁸. Za ovu temu značajno je i Windelbandovo razlikovanje nomotetskih i ideografskih znanosti, koje je začelo raspravu o različitosti metode kojom se istina spoznaje u tzv. prirodnim i tzv. društvenim znanostima.

20. Egzistencijalističke teorije istine. Možda najheterogenija i najosebujnija od objektivističkih teorija istine jest egzistencijalistička teorija. Gotovo da i nema zajedničkog nazivnika na koji bi se raznorodne ovdje klasificirane teorije mogle svesti, osim izraženog interesa za fundamentalna ontološko-metafizička pitanja i

---

⁴ Borbeni poklič fenomenologije bila je Husserlova rečenica “Natrag k samim stvarima!” (“*Zu den Sachen selbst!*”), koja je označila i osnovu metodološku maksimu fenomenologije: oslobađanje od psihologizma i empirizma i zasnivanje filozofije kao “stroge znanosti”.

⁵ Cf. *Das Ideal der Adäquation. Evidenz und Wahrheit*, u: Skirbekk, Gunnar, WAHRHEITSTHEORIEN. EINE AUSWAHL AUS DEN DISKUSSIONEN UEBER WAHRHEIT IM 20. JAHRHUNDERT, Frankfurt, 1977, str. 402-413.

⁶ Riječ je o evidenciji kao uviđanju samog datog (“istinitog”) stanja stvari, koja evidencija nije psihički fenomen, već nužan “doživljaj” ideje istine; specifičnost je Husserlove teorije, prema G. Petroviću, međutim u tome da za Husserla “evidencija nije kriterij istine, već istina kriterij evidencije”, cf. Petrović, *Teorija korespondencije i teorija evidencije*, cit. (§ 2, bilješka 75), str. 81 i d.

⁷ Pomniji prikaz Husserlove teorije istine iziskivao bi mnogo više prostora i truda; za neke analize njegovog poimanja istine v. Tugendhat, *DER WAHRHEITSBEGRIFF BEI HUSSERL UND HEIDEGGER*, Berlin, 1967; Patzig, *KRITISCHE BEMERKUNGEN ZU HUSSERLS THESEN ÜBER DAS VERHÄLTNIS VON WAHRHEIT UND EVIDENZ*, Neue Hefte für Philosophie, Göttingen, 1971; Brand, *Husserls Lehre von der Wahrheit*, PHILOSOPHISCHE RUNDSCHAU, 17/1970.

⁸ Cf. Rickert, *DER GEGENSTAND DER ERKENNTNIS* (1892); Bauch, *WAHRHEIT, WERT UND WIRKLICHKEIT* (1923).

labave veze uz filozofiju egzistencijalizma, fenomenologije i hermeneutike. Slično kao i kod metafizičkih teorija korespondencijske provenijencije, i kod egzistencijalističkih teorija ponekad je teško ustanoviti precizno značenje i upotrebu termina “istina”. Daleko od toga da kod autora koje ovdje ubrajamo u egzistencijalističku teoriju – Jaspersa, Gadamera, Heideggera i Bollnowa – nema zanimljivih uvida; teško je međutim te uvide povezati, a još teže primijeniti ih u načelno ipak ograničenom tematskom okviru ovoga rada. Evo samo telegrafski nekoliko osnovnih naznaka.

Jaspers u svom opsežnom djelu o istini⁹ obrađuje praktički sva značajnija filozofijska pitanja te je teško uistinu rekonstruirati njegovu poziciju kao specifičiranu teoriju istine.¹⁰ U kontekstu opće konstrukcije njegove filozofije mogu se ipak navesti sljedeće točke: Jaspers također insistira na postojanju jedne sfere koja obuhvaća i subjekt i objekt, a koju on naziva egzistencijom. Ta sveobuhvatna egzistencija (koju Jaspers naziva i “ono obuhvatno”) ujedno je i istina: “Jedina istina je istina egzistencije koja se kreće u idejama i nalazi osnovu u transcendentnom.”¹¹ Što se tiče spoznaje te obuhvatne istine, zanimljive su Jaspersove teze o bitnoj nedostatnosti znanosti koja nikad ne može biti potpuno, totalno znanje; nasuprot racionalnoj spoznaji koja vrijedi u svijetu predmeta, Jaspers (slično hermeneutici) ističe proces razumijevanja kao metodu spoznaje u svijetu odnosa među ljudima. Također se zalaže i za dopunu diskurzivne spoznaje intuitivnom spoznajom koja se otkriva u procesu komunikacije egzistencija – čime anticipira i kasnije komunikacijske teorije istine.

Gadamerova koncepcija istine¹² formulirana je u kontekstu nastojanja (koja datiraju još od badenske škole, preko Diltheya) da se tzv. duhovne znanosti oslobode patronata prirodnih, kroz opis posebnosti njihove metodologije koja je utemeljena na razumijevanju i tzv. hermeneutičkom krugu. Problem istine tako je kod Gadamera u potpunosti izvan klasične diskusije o istini kao predmetu prirodnih znanosti; on pitanje o istini elaborira na primjerima estetike, duhovnih znanosti i jezika. Ovdje nam je osobito značajno da Gadamer između ostaloga i izrijekom govori o tzv. jurističkoj hermeneutici, koju primjenjuju podjednako pravni povjesničar i pravni praktičar – sudac, nastojeći “razumjeti” (u tehničkom hermeneutičkom smislu) sadržaj zakona;¹³ Gadamer pritom poriče distanciju između duhovno-znanstvene i jurističke hermeneutike¹⁴ te ujedno govori o “egzemplarnom značenju” potonje jer je njen slučaj “pogodan zato da istorijskoj hermeneutici vrati punu širinu njezine

---

⁹ Jaspers, VON DER WAHRHEIT, Stuttgart, 1947.

¹⁰ Cf. Puntel, WAHRHEITSTHEORIEN, *cit.* (§ 2, bilješka 1), str. 16.

¹¹ Grlić, *op. cit.* (bilješka 3), str. 205.

¹² Cf. Gadamer, ISTINA I METODA, Sarajevo, 1978.

¹³ *Ibid.*, str. 14 i d; str. 358 i d.

¹⁴ *Ibid.*, str. 358.

problematike i da time ponovo uspostavi staro jedinstvo hermeneutičkog problema, jedinstvo u kojem se jurist i teolog sreću s filologijom.”¹⁵ Takva, opća hermeneutička metoda nalazi se u bitnoj vezi s pravnom dogmatikom, u vezi u kojoj prvenstvo pripada hermeneutici.¹⁶ (O hermeneutičkom krugu i njegovoj ulozi u konstituciji istine u sudskom postupku usp. ranije navedenu literaturu.¹⁷)

Heideggerova koncepcija istine svakako je jedna od najprijeponijih teorija istine; dok ju jedni filozofi smatraju vrhuncem filozofije, drugi se na nju i ne obaziru smatrajući je beznadno nepreciznom i neupotrebljivom. Sam Heidegger je tome dosta pridonio, stalno mijenjajući svoje stavove bez polaganja računa o tome, tako da je dosta teško govoriti o jednoj jedinstvenoj teoriji. U *Bitku i vremenu* Heideggerova je teorija istine još bliska subjektivističkim teorijama, jer je povezana uz jedan od načina ljudskog bivstvovanja; kasnije Heidegger sve više napušta antropološki diskurs i bliži se pravoj objektivističkoj teoriji. Ono što je zajedničko i kasnom i ranom Heideggeru jest međutim kritika “tradicionalnog pojma istine”¹⁸ (pod čime Heidegger misli praktički cjelokupnu filozofiju do njega, premda izrijeком obrađuje samo korespondencijsku teoriju) i istraživanje temelja “izvornog fenomena istine”, koji on, nastavljajući se na etimologiju grčkog termina ΙΣΦΙΜΘΙ , određuje kao “nesakrivenost” bića. Grešku klasične metafizičke filozofije Heidegger nalazi također u podvajanju subjekta i objekta, Realnog i Idealnog.¹⁹ U kasnijim Heideggerovim radovima pojam istine doživljava paralelno dodatnu objektivizaciju, kao i gubitak svake veze sa “normalnim”, uobičajenim poimanjem istine; pojam istine nadomješta mnogoznačni pojam “čistine” (*Lichtung*) bitka. Da takvo poimanje više nema veze s onim što se pod pitanjem istine do njega smatralo, napokon priznaje i sam Heidegger, navodeći da aletheia, neskrivenost, nema ništa zajedničko s pojmom istine²⁰, iz čega, možda ipak prenačljeno, neki zaključuju da se njegovo filozofiranje nikad zapravo s istinom i nije bavilo.²¹

U sličnom duhu kao i Heidegger postavlja pitanje istine Bollnow²². Njegovo razmatranje o istini ne bavi se ni definicijom, ni kriterijem, već općim povijesnim pretpostavkama konstitucije pojma istine, pri čemu se služi širokim generalizacijama: on razlikuje na spoznaju usmjerenu grčku i na stvari, ljude i Boga orijentiranu

---

¹⁵ *Ibid.*, str. 363.

¹⁶ *Ibid.*, str. 364.

¹⁷ *Supra*, str. 2, bilješka 2.

¹⁸ *Cf.* Heidegger, *BITAK I VRIJEME*, Zagreb, 1985, str. 244 i d.

¹⁹ *Ibid.*, str. 247.

²⁰ *Cf. id.*, *ZUR SACHE DES DENKENS*, str. 77 i d.

²¹ *Cf.* Puntel, *WAHRHEITSTHEORIEN*, *cit.* (§ 2, bilješka 1), str. 19.

²² *Cf.* njegovo djelo *DAS DOPPELGESICHT DER WAHRHEIT*.

hebrejsku tradiciju filozofiranja. U opreci između tih se tradicija i nahodi nešto kao “čudoredne pretpostavke istine”.

21. Objektivističke teorije i problem istine u pravu. Objektivističke je teorije, koje su svojom konstrukcijom mahom globalističke i holističke, s jakom tendencijom ka “izvornim”, “utemeljujućim” filozofijskim (i.e. metafizičkim) pitanjima, čini se najteže povezati s – većinom na praksu orijentiranim – pitanjima istine u sudskom postupku. Ipak, neke se relacije između objektivističkih teorija i stavova o istini u sudskom postupku ipak mogu uspostaviti. Riječ je, doduše, o izoliranim elementima pojedinih teorija, a imajući u vidu da objektivističke teorije ne samo da nisu bile eksplicitna dovezna točka u diskusijama pravnika o istini već čak njima najvjerojatnije nisu ni bile poznate, sljedeći će odabir takvih elemenata biti nužno subjektivan.

Ponajprije, opći duh objektivističkih teorija, koji u najvećem broju navedenih teorija naginje hipostaziranju pojma istine, prisutan je možda i više nego što bi se na prvi pogled moglo pomisliti u pravničkim diskusijama o istini. Naročito je prisutan u okvirima kontinentalne pravne tradicije (iako, čini se, nije potpuno stran ni *common-law* tradiciji); čak bi se mogla postaviti teza da se cjelokupna povijest rasprava o istini u kontinentalnoj tradiciji može promatrati kao sukob dviju struja, od kojih je prva ona koja počiva na vjeri u postojanje jedne, objektivne Istine, koja postoji neovisno o ljudskim spoznajnim mogućnostima, pa i uopće o svim tvrdnjama o postojanju/nepostojanju nekih predmeta i relacija koje su ljudi skloni postavljati. I teza da je prvi, najvažniji i prema nekima čak i jedini zadatak sudskog postupka dohvaćanje Istine, iako često zaodjenuta u korespondencijske termine, u osnovi je bliža objektivističkim teorijama. Razlog tome što je objektivističko gledište o istini ipak jače izraženo u kontinentalnoj pravnoj tradiciji²³ može se naći u dvije osnovne odrednice kontinentalnog sudskog postupka:²⁴

- 1) *Izraženi aktivizam sudaca i strogo hijerarhizirana organizacija sudačke organizacije*: pravni poreci koji teže dosljednoj realizaciji načela pravne sigurnosti, i to nastoje ostvariti tako što s jedne strane inicijativu u procesu utvrđivanja činjenica daju sudu, a ne strankama, a s druge strane kroz ujednačavajuće djelovanje institucije višestupanjske kontrole nastoje eliminirati eventualne nesuglasice u sudskom postupku, po prirodi stvari skloniji su istinu poimati kao objektivnu, nadstranačku

---

²³ Ova teza, kao i točke koje slijede, bit će izdašnije potkrijepljene u povijesno-komparativnom dijelu ovog rada; cf. *infra*, § 6.

²⁴ Vidi i Uzelac, *Evropsko sudstvo: između birokratske organizacije i korporativne svijesti*, ZBORNIK PRAVNOG FAKULTETA U ZAGREBU, 43:5/1993, str. 515-550 (za širu diskusiju o birokratskim i hijerarhijskim elementima europske pravosudne organizacije). Navedene osobine djelomično se preklapaju i s dvama idealima iz Damaškine analize ustrojstva sudskih postupaka: hijerarhijskom i političko-implementativnom idealu. Cf. Damaška, *THE FACES OF JUSTICE*, New Haven, 1986.

kvalitetu čija je konstitucija više monološka nego dijaloška. Ograničena prisutnost instituta i instrumenata koji nisu u skladu s takvim gledanjem (npr. kontradiktornost i javnost – osobito u građanskom postupku) često nije dovoljna da takvo gledište uzdrma.

- 2) *Pojačana identifikacija sudaca kao državnih činovnika s državnom politikom i ciljevima* često dovodi do toga da sudovi sav materijal sudskog postupka procjenjuju u svjetlu preegzistentne Istine državne ideologije, a sebe kao glasnogovornika te Istine. Ta se tendencija skladno nadopunjuje s vladajućim duhom legalizma među kontinentalnim sucima koji i pored svih teorijskih kritika sebe još uvijek rado poimaju kao “usta koja izgovaraju riječ Zakona” (Montesquieu); doduše, ako se Zakon i državna Istina nađu u raskoraku, moguće je i odstupanje od legalističkih premisa (najbolji primjer ambivalentnog odnosa Zakona i Istine može se naći u pojmu “revolucionarne zakonitosti” rane socijalističke pravne teorije).

Kao ublaženi oblik objektivističkog poimanja istine u pravu mogu se navesti i tragovi aksioloških shvaćanja, koji istinu tretiraju kao vrijednost (doduše, kao nespecifičnu pravnu vrijednost²⁵) kojoj sudski postupak treba težiti, i prema kojoj se treba upravljati i sudac u konkretnim slučajevima i zakonodavac prilikom odlučivanja o ustrojstvu sudskih postupaka. Ovo ublaženo gledište manje je apodiktičko i podložno je kompromisu s drugim “pravnim vrijednostima”, pri čemu se međutim često gubi jasnoća kriterija, a time i dovodi u pitanje jedan od osnovnih motiva svakog objektivizma – suprotstavljanje “subjektivizmu” i “voluntarizmu”.

Nasuprot tim dvjema točkama na kojima do izražaja dolazi veza objektivističkog poimanja istine i pravničkog poimanja istine, a koje bi svakako zavrjebile kritičku revalorizaciju (usp. infra, § 12, t. 3), mogu se u nekim objektivističkim teorijama pronaći i vrijedni elementi koji mogu pridonijeti potpunijem poimanju fenomena istine u pravu.

Tako svakako pažnju zavrjeđuju analize metodoloških razlika duhovnih (društveno-humanističkih) i prirodnih znanosti, koje izravno upućuju na spoznajnoteoretske razlike, a time i različito poimanje istine u tim znanostima. Neposredno se na to nadovezuje hermeneutička koncepcija istine, razvijena kao primjerena metoda upravo za skupinu društvenih znanosti, koja je bila u velikoj mjeri inspirirana upravo metodama postupanja na koje se nailazi u pravu. Iako se u krajnjoj analizi sama osnova razlikovanja prirodnih i društvenih znanosti može dovesti u pitanje, suvremeni trendovi idu više k proširivanju metoda društvenih znanosti na polje

---

²⁵ Prema Viskovićevoj klasifikaciji, pretpostaviti je da on istinu ne bi svrstao među vrijednosti “koje nalazimo isključivo u pravnom poretku i koje kažu kako valja prinudno urediti prednormativne pravne odnose u društvu”, dakle među specifične pravne vrijednosti, koje taksativno navodi, iako on istinu ne spominje ni među “nespecifičnim pravnim vrijednostima”. Cf. Visković, POJAM PRAVA. PRILOG INTEGRALNOJ TEORIJI PRAVA, Split, 1981, str. 134.

FILOZOFIJSKE TEORIJE ISTINE

prirodnih negoli obratno: na proširivanje “egzaktih” metoda prirodnih znanosti na teren društvenih (što je bila tendencija koja je, predvođena raznim izvedbama pozitivističke teorije, prevladavala u prošlom stoljeću i prvoj polovici ovog stoljeća).

§ 4. *Subjektivističke teorije istine*

22. Opće crte subjektivističkih teorija. Načelno gledano, subjektivističke teorije zastupaju koncepciju dijametralno suprotnu objektivističkim teorijama – premda se u detaljnijim analizama ta oštra opozicija pomalo gubi. I subjektivističke teorije po svojim su izvorima veoma stare. Osnove subjektivističkih poimanja mogu se naći već u starogrčkom filozofiranju, zacrtane Protagorinom formulom da je “čovjek mjera svih stvari, onih koje jesu da jesu, a onih koje nisu da nisu”. Nasuprot objektivističkim teorijama, pa i nasuprot tendencijama korespondencijske teorije, subjektivističke teorije po svojoj su prirodi relativističke i skeptičke. One poriču postojanje, ili barem spoznatljivost, “objektivne stvarnosti” te istinu nastoje definirati isključivo kroz subjektu i njegovoj djelatnosti imanentna svojstva. I, dok je Hegel bio onaj filozof koji je presudno obilježio kasnije objektivističke teorije, izvori subjektivističkih teorija u novijoj filozofiji mogu se pronaći kod Kanta. Osnovni motivi “kopernikanskog obrata” i konstrukcije njegove *Kritike čistog uma* mogu se pojednostavljeno opisati kao radikalno jačanje “subjektivne” strane u spoznajnom odnosu; čak i elementarni prikazi Kantove filozofije na istaknutom mjestu bilježe Kantov kritički odnos spram “stvari po sebi” – priznavanje “realiteta” još samo kao nespoznatljive i nikad pojmljive metafizičke pretpostavke svake spoznaje. Umjesto “stvarnosti” čovjek spoznaje samo fenomene ljudske svijesti (v. dalje evidencijske teorije), predmete mogućeg iskustva, i to radikalno prerađene posredstvom aktiviteta spoznajnog subjekta i predstavljive jedino kroz obrasce njegovih apriornih kategorija i zorova. Premda Kant još uvijek istinu prividno definira korespondencijski, kao “suglasnost mišljenja s njegovim predmetom”, njegova je teorija bitno antikorespondencijska. On naime ističe da ne postoji opći kriterij za “materijalnu istinu”, no da zato postoji formalni kriterij istinitosti, a to je suglasnost suda sa zakonima mišljenja.¹ U osnovi, Kantova se “korespondencijska” definicija tako svodi na slaganje subjektivne strane – mišljenja i sudova – samih sa sobom, što je ideja koja će kasnije postati osnovna nit vodilja prije svega koherencijskih teorija istine. Još jedna osobina Kantovog poimanja istine – da je istinit samo onaj sud koji je općevažeći, pokazat će se značajna za daljnju izgradnju subjektivističkih teorija.

I kod subjektivističkih teorija iskrsavaju nam iste sistematizacijske i klasi-fikacijske poteškoće kao i kod objektivističkih. Uza sav rizik simplifikacije, a time i mogućeg iskrivljavanja pojedinih teorija, u ovu skupinu teorija ubrojiti ćemo tri pravca iz novije i suvremene filozofije. To su evidencijske, koherencijske i prag-matičke teorije istine.

---

¹ Cf. Eisler, KANT-LEXIKON, str. 590.

23. Evidencijske teorije istine. Evidencijske teorije istine karakterizira shvaćanje da se pojam istine, doduše, odnosi u prvom redu na logičke entitete – sudove (kako to tvrdi i klasična korespondencijska teorija); njihova istinitost pritom se međutim ne nalazi u njihovoj “korespondenciji” sa stvarnošću, već u jednom unutarnjem svojstvu samog suda – očiglednosti ili evidenciji.

Kao jedan od začetnika evidencijske teorije može se navesti Descartes; svrha njegove “metodičke skepse” i jest postavljena kao dolaženje do “jasnih i razgovjetnih sudova”. *Claritas et distinctio* jesu, prema Descartesu, dva svojstva predočivanja koja neposredno osjećamo i koja nam pružaju prvu čvrstu točku u procesu spoznaje. Slične evidencijske iskaze možemo naći i kod drugih filozofa (npr. Sigwart, J. S. Mill). Autor koji je najopširnije i najsistematičnije razvio evidencijsku teoriju istine jest, međutim, Brentano.²

Iako smatra da je istinitost kvaliteta suda, Brentano sam sud razumije na način različit od klasične logičarske definicije suda. Sud je za Brentana usko vezan uz psihičke fenomene, prije svega uz predočivanje. U osnovi svakog suda leži predodžba – predodžba o intendiranom predmetu spoznaje. Bit suda za Brentana pritom nije povezivanje predodžbi, ili povezivanje/razdvajanje subjekta i predikata, predmeta i njegovog svojstva, nego priznanje ili poricanje postojanja jednog predmeta. Svi sudovi mogu se tako prema Brentanu svesti na egzistencijalne sudove; poteškoće koje nastaju ako se to želi primijeniti na neke relacijske sudove Brentano razrješava uz pomoć skolastičke distinkcije između predočivanja *in modo recto* i *in modo obliquo*.³ “Istinitost” se dakle nalazi u psihičkom aktu – priznanju ili poricanju; jedan sud bit će istinit ne ako korespondira objektu (koji ne mora niti postojati), nego “ako je priznanje (ili poricanje) koje se njim vrši ‘tačno’ ili ‘pravilno’”⁴. Kriterij “pravilnosti”, a time i istinitosti za Brentana je evidencija. Sama evidencija (očiglednost) za Brentana se ne može svesti na neke druge kategorije: ona nije niti dokazanost, niti slaganje ljudi (konsenz), niti neki “neodoljivi nagon”; ona je “jedno jednostavno svojstvo koje se ne može definirati kao što se ne može definirati ni doživljaj crvene ili plave boje”⁵. Kada je nešto evidentno, to je neosporno i nesumnjivo; reći da je nešto evidentno i u isti mah lažno potpuno je nemoguće, upravo zato što je evidencija kriterij istinitosti, a ne obratno: istinitost (ili nešto drugo) nije kriterij evidentnosti. Kada je nešto “očigledno” – oko toga, za teoriju evidencije, nema više diskusije.⁶

² *Vidi* WAHRHEIT UND EVIDENZ te mnošto članaka koje je Brentano napisao o problemu istine.

³ Petrović, TEORIJA KORESPONDENCIJE I TEORIJA EVIDENCIJE, str. 23 i d.

⁴ *Ibid.*, str. 43.

⁵ *Ibid.* str. 53.

⁶ O konzekvencijama evidencijskih shvaćanja izraženih u teoriji istine kao “najveće izvjesnosti” individualnog suca *cf.* npr. *infra.* § 12, t. 4.

24. Koherencijske teorije istine. Koherencijske teorije istine, kao i ostale subjektivističke teorije, također izbacuju transcendentni objekt, “stvarnost”, iz svoje definicije istine. Jednako kao i evidencijske teorije, one smatraju da se istinitost nalazi u sudu; za razliku od potonjih, one međutim ne smatraju da je kriterij istinitosti u slaganju suda samog sa sobom, nego u slaganju suda s drugim sudovima iz okvira istog sustava.

Prema nekim stavovima, koherencijska teorija čini (zajedno s korespondencijskom teorijom) jednu od dviju velikih tradicionalnih teorija istine.⁷ Njeni korijeni vuku se od velikih metafizičkih sustava Leibniza i Spinoze, a u tom kontekstu spominje se i Hegel. Svoje je pristalice nalazila kako u europskom, tako i (možda čak i izrazitije) u anglo-saksonsom filozofskom krugu (za potonji usporedi radove T. H. Greena, J. Roycea, B. Bosanqueta, B. Blansharda i F. H. Bradleyja). Osnovna teza koherencijske teorije sastoji se u tvrdnji da se niti za jedan sud ne može s pravom tvrditi da je istinit ako se ne uklapa u obuhvatan sustav sudova u kome svaki pojedini sud implicira sve ostale. Koherencijski teoretičari tvrde da takvo poimanje istine odgovara i stvarnoj metodi verifikacije za kojom se postiže u svakodnevnom životu; kada hoćemo propitati je li neki naš sud istinit, najprije provjeravamo koliko se on slaže sa svim drugim sudovima koje smatramo istinitima. To, prema nekima, ne važi samo za deduktivne znanosti (matematiku, logiku) i metafiziku, za koje je to relativno najlakše dokazati⁸; kriterij koherencije primjenjiv je (ili čak jedino i moguć) i za naše sudove o prošlim događajima, a, prema najradikalnijim varijantama, čak i za naše opažajne sudove izrečene u sadašnjem vremenu. Prema klasičnom primjeru, sud “mačka je na otiraču”, ili neki drugi sud o činjenicama, suodređen je mnoštvom sudova stečenih ranijim obrazovanjem i socijalizacijom koji nam tek omogućuju da identificiramo nešto takvo kao što je “mačka” (“dlakava četveronožna životinja šiljastih ušiju s repom”) i “otirač” (“komad krpe namijenjen brisanju nogu pri ulaženju”). Čak i takav, prividno “elementaran” sud morat će prvo proći svoj test koherencije s drugim (optimalno: svim) sudovima koji čine sustav naše spoznaje.⁹

Koherencija se inače u okviru ove koncepcije ne poima samo kao konzistentnost (neproturječnost); još možda i važnija njena je osobina, prema Bradleyju, sveobuhvatnost (*comprehensiveness*). Upravo sveobuhvatnost omogućuje da koherencijski utemeljene istine preuzmu metodičko mjesto “stvarnosti”; one su *ultimate reality*. U tom smislu za neke koherencijske autore koherencija nije više samo kriterij,

---

⁷ Edwards, COHERENCE THEORY OF TRUTH, str. 130.

⁸ O njihovoj koherencijskoj prirodi može se zaključiti već na temelju aksiomske metode kojom se te znanosti služe; njihova svrha nije u davanju informacija o svojstvima nekih stvari, već u izvođenju mogućih konzekvencija iz zadanog seta početnih stavova (aksioma, postulata).

⁹ O ovom je pitanju vođena zanimljiva polemika unutar filozofije tzv. bečkog kruga, između Schlicka i Neuratha, koju je sažeto prikazao Hempel. *Vidi* Hempel, *On the Logical Positivists' Theory of Truth*, ANALYSIS 2 (1934/35), str. 49-59 (njemački prijevod u: Skirbekk, WAHRHEITSTHEORIEN).

već i bit istine. U vezi je s tim i pomalo neobično i od drugih teorija rado kritizirano učenje o stupnjevanju istinitosti: za neke koherencijske teoretičare sud je istinit onoliko koliko je sveobuhvatan. Tako, svaki pojedini sud može biti samo djelomično istinit; potpuno istinit može biti samo cjelokupan sustav sudova.

Koherencijska teorija, u ponešto ublaženom i mnogo razrađenijem obliku, reaktualizirana je u nekim novijim radovima (prije svega kod Reschera, a na njegovom tragu i kod Puntela). U novijoj izradi koherencijska se teorija zadovoljava koherencijom kao kriterijem istine, i to u slabijem smislu – ona se ne poima kao nužni i apsolutni (garantirajući – *guaranteeing*), već kao relativni, nekonkludentni (legitimirajući – *authorizing*) kriterij. Riječ je o kriteriju koji omogućuje racionalno opravdavanje, ali ne i apsolutnu sigurnost; koherencija nije “na budale otporan” (*foolproof*) kriterij, kakvim ga je ranije smatrao Blanshard. Rescherova je teorija istine “koherencijska epistemologija bez utemeljenja u izvjesnosti”.¹⁰ Ta osobina, kao i još neke druge karakteristike složene i diferencirane Rescherove teorije čini je kompatibilnom s nekim drugim najnovijim strujama u definiranju istine – prije svega s konsenzualnom (diskursnom) teorijom istine i njenim konceptom racionalne argumentacije.

25. Pragmatičke teorije istine. Pragmatičke teorije istine usmjerene su kako protiv korespondencijske teorije, tako i protiv svih ostalih teorija istine koje su se u raspravi o problemu istine rukovodile prije svega “filozofijskim”, tj. teorijskim motivima. Prema začetniku pragmatičke teorije C. S. Peirceu, “ne postoji tako fina razlika u značenju koja bi se sastojala u bilo čemu drugome do u mogućem razlikovanju u praksi”. Pragmatička teorija tako smatra da cjelokupna izgradnja teorije istine mora uvijek imati u vidu praktičke konzekvencije svojih stavova te da su besmislene sve filozofijske teorije koje nemaju neposredne veze s ljudskom potrebom da se orijentira u svom djelovanju. Bitna “korespondencija” o kojoj u teoriji istine može biti riječi jest, prema pragmatistima, slaganje istinitih sudova s ljudskim potrebama. Drugim riječima, istinit je onaj sud koji je verificiran u praksi, tj. onaj sud koji u praksi daje plodove (tj., kako se često navodi, onaj sud koji “radi”, “funkcionira” /*works*/).¹¹

Pragmatička teorija istine, premda svoje korijene nalazi kod Peircea, najšire je popularizirana radovima Jamesa i Deweya, koji su razvili ono što bismo mogli nazvati “standardnom formulacijom pragmatičke teorije”. Pritom, oni su dosta odstupili od izvornih Peirceovih stavova, tako da je čak i sam Peirce u svojim kasnijim radovima insistirao na razlikovanju svoje i njihove teorije (koju je nazvao “samoubilačkom”), što je nastojao i terminološki izraziti – svoju je teoriju, za razliku

¹⁰ Rescher, *THE COHERENCE THEORY OF TRUTH*, Oxford, 1973, str. 316.

¹¹ Prema poznatom Jamesovom stavu, svejedno je da li je neka ideja “korisna zato što je istinita” ili “istinita zato što je korisna”; bitno je da je riječ o “ideji koja se ostvaruje i može da se proveri”. *Vidi* James (Džems), *PRAGMATIZAM*, str. 118.

od James/Deweyjeve, nazvao “pragmaticističkom”. Osnovna razlika oko koje se vodio spor sastojala se u poimanju “korisnosti” kao kriterija istinitih sudova. Dok je osnovna Peirceova intencija bila pobijanje Descartesovog subjektivizma i zasnivanje takve koncepcije istine koja bi imala javan, općevažeci karakter, James i Dewey pragmatičku su teoriju razvili ponovo u sasvim subjektivističkom obliku. Upravo zbog toga Peirce je tek u novije vrijeme počeo izazivati više filozofijskog interesa, sada u okvirima sasvim drugih filozofskih pravaca; njega zato ovdje kao atipičnog predstavnika navodimo tek iz povijesnih razloga. Dok će o njegovoj poziciji biti više riječi u odsjeku o intersubjektivističkim teorijama istine, dotle ćemo se ovdje ograničiti na Jamesove i Deweyjeve stavove.¹²

Pragmatička teorija istine sebe u prvom redu shvaća kao kriteriološku teoriju; samu “korespondencijsku” definiciju oni su spremni priznati, no tvrde da je ona, sama po sebi, irelevantna. Pragmatisti se također ne opterećuju mnogo prirodom objekata kojima možemo pripisati istinitost; općenito oni govore o istinitosti “ideja”, no te ideje također primarno interpretiraju kao praktičke maksime. Prema pragmatičkoj teoriji istine u užem smislu, istinitost nije “postojano svojstvo”, “trom statički odnos”; istina je proces svoje verifikacije u praksi – “istina se dešava jednoj ideji. Ona postaje istinita, događaji je čine istinitom”.¹³ Koncepcija “korisnosti” prema Jamesovoj je teoriji sasvim subjektivna – riječ je o korisnosti za pojedinca, čak i onoj neposrednoj; osnovno pitanje koje pragmatist postavlja jest “kakva će konkretna razlika u ma čijem stvarnom životu proizlaziti iz te istinitosti”.¹⁴ Opća osobina istinitih sudova jest da se “isplaćuju”; kako kaže James, “istina živi najvećim delom po kreditnom sustavu. Naše misli i verovanja ‘prolaze’ sve dok im se nešto ne usprotivi, kao što novčanice prolaze sve dok nitko ne odbija da ih primi”¹⁵; ili na drugom mjestu, “‘istinito’ je (...) samo ono što je celishodno u pogledu našeg mišljenja, baš kao što je ‘pravo’ samo ono što je celishodno u pogledu našeg ponašanja”.¹⁶ U istom smislu, za Jamesa “korisne”, pa tako i istinite, mogu biti ne samo znanstvene već čak i religijske ideje, što je kasnije bilo često na meti njegovih kritičara¹⁷.

---

¹² O drugome istaknutome filozofu i pravnom teoretičaru čije bi se misli mogle veoma dobro povezati s pragmatičkom teorijom istine, engleskom utilitarističkom filozofu i pravniku Jeremyju Benthamu, bit će riječi na drugome mjestu u ovome radu. Benthamova teorija sudskih dokaza je, naime, dio (premda dosta atipičan) anglo-američkog korpusa dokaznog prava, *law of evidence*, te će stoga tamo i biti obrađivana.

¹³ *Op. cit.*, str. 116 i d.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ *Op. cit.*, str. 120.

¹⁶ *Op. cit.*, str. 127.; *cf.* i James, *THE MEANING OF TRUTH*, New York, 1909, str. vii.

¹⁷ Russel tako ističe dvoznačnost Jamesovog kriterija korisnosti; jedna ideja može u jednom pogledu “funkcionirati”, u drugom ne; također, pitanje je kako za neke ideje (npr. za katoličke dogme) utvrditi jesu li globalno bile korisne ili nisu; sve u svemu, Russell tvrdi da Jamesova teorija ne bi prošla

Nešto precizniju i ublaženu verziju pragmatizma daje Dewey, ograničavajući pragmatičke kriterije na mogućnost empirijske verifikacije. Njegova koncepcija istine kao “zajamčene potvrdljivosti” (*warranted assertibility*) nešto je kompleksnija od Jamesove. Dewey tvrdi da svako istraživanje istinitosti neke ideje izvorno potječe iz potrebe da se prevlada inicijalno stanje dvojbe i nesigurnosti. Koristeći se metaforom o čovjeku koji se izgubio u šumi, Dewey tvrdi da svrha svake ideje nije dati sliku (kopiju) predmeta ili okoline, nego skicirati plan koji će pomoći da se pronađe pravi put. Čvrste točke, orijentiri u tom planu, jesu ono što nazivamo *činjenicama*; izvan istraživanja koje nastoji prevladati stanje nesigurnosti, tvrdi Dewey, ne govori se o “činjenicama”, već o stvarima: “stvari, a ne činjenice, mogu pasti na pod, naći nam se na putu, biti velike, male ili okrugle.”¹⁸ Kada jedna ideja, kroz djelovanje, proizvede intendirano (namišljeno) stanje stvari, ispuní svoja obećanja, tada ta ideja postaje istinita; ona tada i sama postaje činjenicom. Bit ideje o istini kao “zajamčenoj potvrdljivosti” jest u tome da se istina poima kao promjenjiv pojam; danas neka ideja, kao potkrijepljena tvrdnja, može postati istinita, a sutra, kada iznevjeri, prestaje to biti, itd. “Vječne istine” za pragmatizam ne postoje¹⁹.

26. Subjektivističke teorije i problem istine u pravu. Neke teze subjektivističkih teorija u pravnom su diskursu, čini se, proširenije nego što bi se moglo misliti kada se ima u vidu *pathos* koji često prati izgovaranje riječi Istina u raznim kontekstima pravnčkog djelovanja. Za svaku od varijanti subjektivističkih teorija mogu se u teoriji i praksi sudskog postupka pronaći više ili manje neposredne dovezne točke.

Posebnu pažnju zaslužuju neki tragovi evidencijskog poimanja istine u sudskom postupku. Kategorija “očiglednosti” nalazi naime u praksi sudskog postupanja možda i nezasluženo široku primjenu. Najneposrednije ona se daje povezati s pojmom notornosti i tzv. notornih činjenica, koje se često upravo izjednačavaju s “evidentnim”, “očiglednim” istinama. Međutim, iako i taj slučaj evidencijskog poimanja zaslužuje pomnije razmatranje (usp. infra, § 12), veza s evidencijskim teorijama može se pronaći i na jednom mnogo značajnijem mjestu. Riječ je naime o tome da vrlo proširena pravnička definicija istine kao “najveće moguće izvjesnosti do koje se može doći u sudskom postupku” može imati – a i imala je – svoju sasvim evidencijsku interpretaciju. Ako naime prihvatimo tezu o nemogućnosti izvođenja potpunih, konkludentnih dokaza u većini sporova koji se pred sudom rješavaju te na nju nadovežemo tezu o “subjektivnosti” istine, istina nam se upravo

---

njegove vlastite kriterije - nju je “tako teško primijeniti da je praktički beskorisna”. Cf. Ezorsky, PRAGMATIC THEORY OF TRUTH, u: Edwards (ur.), *op. cit.* (str. 8, bilješka 1), str. 482.

¹⁸ Dewey, LOGIC: THE THEORY OF INQUIRY, citirano prema Ezorsky, PRAGMATIC THEORY OF TRUTH, *cit.*, str. 429.

¹⁹ Deweyjevu tezu o promjenjivosti istine kritizirali su naročito Carnap i Moore. Cf. Edwards, *op. cit.*, str. 429 i d.

nameće kao psihička kategorija – izvjesnost – koja je izraz unutrašnjeg stanja pojedinca (suca), i o kojoj on samo sam sebi može polagati računa. Paradoksalno, iako je kontinentalni sudski postupak razmjerno više zabavljen tvrdjenjima o “objektivnosti” istine, u ustrojstvu njegovih postupovnih normi može se naći i više instituta koji podržavaju ili potiču upravo suprotno, evidencijsko-subjektivističko stajalište. Prije svega, monološka priroda kontinentalnog postupka u kojem je, unatoč mnogim iznimkama, ipak u krajnjoj liniji odlučivanje o svim pitanjima postupka koncentrirano u rukama jednog pojedinca – suca, pogoduje takvom shvaćanju. Sud okončava raspravu kad mu činjenična i pravna pitanja postanu “jasna”; kada je “očigledno”, “izvjesno” da stvari stoje ovako ili onako; kada je predmet “zreo za suđenje”. Načelnih stavova o tome kada spor doživljava svoju zrelost jedva da se može naći te utoliko možda i nije deplasirana usporedba stečene “izvjesnosti” sa svojevrsnim mističkim prosvjetljenjem²⁰. Nadalje, još jedno svojstvo evidencijske teorije pogoduje njenoj primjeni u kontinentalnom sudskom postupku: ona je bez sumnje za prvostupanjskog suca najugodnija i najkomotnija teorija. Razlog za to je jednostavan: “evidencijski spoznata istina” ne mora se obrazlagati. Evidencija je evidencija; nje kod prvostupanjskog suca, za kojeg se doktrinarno smatra da je jedini u neposrednoj vezi s činjenicama, ili ima ili nema, i dovoljno je ustvrditi da je ima ili nema. Zaista, vjerujemo da bi empirijsko istraživanje pokazalo da je zaključivanje *ex argumentu evidentionis* u kontinentalnom sudstvu (ovdje to možemo tvrditi barem za hrvatsko sudstvo) proširenije nego što se misli. Napokon, evidencijska teorija pogoduje još jednoj velikoj maksimi sudskog postupka: efikasnosti. Ako prihvatimo evidencijske premise, štedimo sve – i vrijeme, i papir, i moždane vijuge; kvaliteta postupka, barem u glavama službenika velikih birokratiziranih sustava, nikad se nije mogla nositi s neumoljivim rječnikom brojaka, koje traže maksimalan broj riješenih slučajeva.²¹

Nije potrebno mnogo razmišljanja da bi se uvidio osnovni nedostatak evidencijskih teorija u pravu (i ne samo u njemu) – to je nekontrolabilnost

---

²⁰ Cf. *infra*, str. 72 o njemačkoj kritici neograničene slobodne ocjene kao “totalnog uvida bez refleksije” te tamo navedeni Feuerbachov citat.

²¹ Ovdje smo se posebno zadržali na vezi kontinentalnih sustava i evidencijske teorije. Time ne tvrdimo da tragova evidencijskih shvaćanja nema i u *common-law* sustavu. Netko bi mogao tvrditi da su ona tamo čak i jača - uostalom, porota ne obrazlaže svoje mišljenje i njen je pravorijek načelno konačan. Ipak, treba imati u vidu da je porota kolektivan organ te da donošenju odluke ipak prethodi supstancijalna diskusija, dok je iz prakse poznato da takve diskusije u kontinentalnom sustavu često jedva da i ima, posebno u vijećima sastavljenim od jednog suca-profesionalca i laičkih sudaca-prisjednika, a ponekad čak i u vijećima sastavljenim od više sudaca-profesionalaca. Iz kontinentalne se perspektive, naravno, može sa skepsom gledati na razinu argumenata na temelju kojih odlučuje porota, nevješta pravnotehničkom tipu rasuđivanja i sklonija sudovima (i predrasudama) zdravog razuma; no, isti se “nedostatak” iz anglosaksonske perspektive najčešće smatra prednošću - elementom “laičke kiseline” koja izgriza tendencije k birokratiziranom “ukalupljanju” odluka koje veću pažnju posvećuju apstraktnim normativnim shemama no ljudskim dramama koje se odvijaju iza paravana zakonskih paragrafa. O modelskim razlikama kontinentalnoeuropskog i anglo-saksonskog pristupa pravnoj argumentaciji cf. Damaška, *FACES OF JUSTICE*, str. 16-46.

zaključaka. Svoju vlastitu dvojbu može sudac presjeći voluntaristički, odlučiti se za jednu tezu, a voluntarnost svoje odluke prekriti njenom “očiglednošću”. U još gorim slučajevima, svjesna je iskrivljavanja i zloupotrebe svoga položaja moguće najlakše poduprijeti evidencijskim vokabularom. U mnogim slučajevima tzv. političkih procesa kombinacija nejasnih i preširokih normi i evidencijske legitimacije zaključaka mogla je praktički dokazati bilo što – tako je i u praksi domaćeg sudstva bilo slučajeva u kojima se unaprijed moglo predvidjeti da će netko biti kažnjen jer je “očigledno” učinio “djelo usmjereno na...”.²²

Imanentne mogućnosti zloupotrebe koje su sadržane u tragovima evidencijskih shvaćanja ipak su u većini sudskih postupaka amortizirane, i to upravo nekim elementima koji se dadu povezati s drugom, koherencijskom varijantom subjektivističkih teorija istine. Koherencijska teorija, kao što je već istaknuto, i nije prava subjektivistička teorija, jer je uvijek naginjala ideji o tome da koherencija nije samo kriterij za vrednovanje individualnog subjekta, nego i kriterij prema kome se drugi subjekti mogu opredijeliti prema njegovim tvrdnjama. U istom smislu i sudski postupak ima koherencijskih elemenata. Ako i zanemarimo uvijek prisutnu tendenciju da se cjelokupno pravo promatra kao zatvoren sustav (možemo reći, u duhu koherencijske teorije, sustav je mjerodavan za sve i jedini sadrži punu istinu), još uvijek preostaju značajni koherencijski instituti. Od sudskih odluka najčešće se traži da budu obrazložene, a da samo obrazloženje ne bude proturječno te da donesena odluka proizlazi iz njega. I u praksi kontrola judikata svodi se ne na njihovo uspoređivanje sa “stvarnošću”, nego na kontrolu konzistentnosti i obuhvatnosti njihovih obrazloženja; kontrolira se primijenjena *metoda*, a ne njen *rezultat*.

Što se tiče uloge pragmatičkih teza u poimanju istine u sudskom postupku, od samog je početka jasno da je ona golema. Istina i problemi njenog utvrđivanja u svim epohama i svim različitim vrstama sudskih postupaka u sudskoj i pravničkoj praksi oduvijek su bili promatrani instrumentalno, u kontekstu općih ciljeva i svrha koji su pripisivani pojedinom tipu sudskog postupka. Uvijek kada se to u teoriji (slučajno ili namjerno) zaboravljalo te se istinu izoliralo od ostalih vrijednosti sudskog postupka, dolazilo je do nesporazuma. No i takav, uvjetan pragmatizam pravosudne prakse nije uvijek sasvim neproblematičan. Parafraza Jamesovog obrata u sudskom postupku ne vrijedi: reći da je nešto “zakonito zato što je istinito” odnosno da je nešto “istinito zato što je zakonito” svakako su dvije sasvim različite teze. Za razliku od toga, neke se Deweyjeve ideje mogu vrlo lako i neproblematično

---

²² Nije, naravno, evidencijski vokabular bio uzrok političkih zloupotreba, već su, obratno, političke zloupotrebe, a posebno teror nad sucima, uzrokovale “evidencijsku” terminologiju pri opravdavanju odluka koje su bile politički oktroirane. Teorijski gledano, moglo bi se tvrditi da je izvjesno posezanje za evidencijskim formulama neizbježno, jer bi bilo i tehnički nemoguće nastojati svako činjenično utvrđenje utemeljiti na modelima kauzaliteta, logičke dedukcije i indukcije, objašnjenja i sl. Na slobodnom i neovisnom sudstvu leži zadatak pronalaženja prave mjere - obrazlaganje nekog zaključka njegovom “očiglednošću” samo ondje gdje je to zaista neosporno opravdano.

uklopiti u sudski postupak (naročito građanski sudski postupak), ponajprije ideja o tome da je stanje dvojbe i nesigurnosti (koje se u pravu manifestira kao spor) osnovno ishodište odlučivanja o istini. Izvan spora ne postoji ni potreba za “istinitošću” – pa je tako tada i irelevantno na toj “istinitosti” insistirati²³. U provedbi ove teze prednjačio je svakako postupak zemalja *common law* sustava pred onim kontinentalnih zemalja te građanski postupak pred kaznenim. Posebno prikladan za sudski postupak čini se pragmatički stav o istini kao procesu, a ne kao stanju, te, sukladno tome, o temporalnoj relativnosti istina koje to naizmjenice postaju i prestaju biti. Ako sukladno izreci *res iudicata pro veritate habetur* sudove sadržane u pravomoćnoj presudi uzmemo kao istinite²⁴, upada u oči da su i te “istinite tvrdnje” (iako ponegdje u ograničenom opsegu) podložne kontroli kroz sustav izvanrednih pravnih lijekova²⁵; kroz tu kontrolu nekad se dodatno “zajamčuje potvrdljivost” tih tvrdnji; ponekad one, naprotiv, prestaju biti istinite.

Napokon još samo nekoliko napomena o strukturi subjektivističkih teorija. Većina njih predstavlja neku kombinaciju između partikularističkog i holističkog pristupa²⁶; istinitost se pripisuje pojedinim sudovima i idejama, no kriterij za njihovu

---

²³ Primjerice, u građanskom sudskom postupku ne samo što ne bi bilo svrhovito već je čak i nedopušteno utvrđivati činjenice koje se ne osporavaju. Sud u tom postupku, bez obzira na to koliko sumnjao u istinitost stranačkih navoda, čak i ne smije ići izvan njih: stranke su slobodne da svoje dispozicije u pogledu prava kojima mogu slobodno raspolagati zaodjenu formom meritorne presude koja počiva na sasvim kontrafaktičkim “činjeničnim” utvrđenjima. Tu se najbolje vidi da stranke u postupku zapravo konstituiraju novu “stvarnost”, skidajući vlastitom voljom s dnevnog reda “stvarnost” koja joj je prethodila. Kao drugi primjer mogle bi se navesti restrikcije tužiteljevih prava da zahtijeva donošenje deklaratorne presude: to pravo daje mu se samo ako se traženi sadržaj autoritativne deklaracije suda o postojanju i sadržaju nekog prava ili pravnog odnosa osporava - ako tužitelj ima *pravni interes* za donošenje takve presude. Cf. Triva *et al.*, GPPP, str. 112 te str. 320, gdje se za postojanje pravnog interesa za deklaratornu zaštitu izričito traži postojanje “*opasne nesigurnosti* koju prouzrokuje *neizvjesnost ili spor*” o sadržaju pravnog odnosa. Istina, u teoriji se smatra da predmet deklaratornih tužbi nije i ne može biti utvrđivanje činjenica, no u širem (logičkom) smislu i izreka takvih tužbi može se razmatrati iz aspekta istinitosti/neistinitosti. Cf. *ibid.*, str. 319. Na prošireno poimanje pojma istinitosti upućuju i suvremena shvaćanja maksime *res iudicata pro veritate habetur*. Cf. narednu bilješku.

²⁴ Shvaćanje značenja maksime *res iudicata pro veritate habetur* doživjelo je evoluciju u procesnoj teoriji. Prema suvremenim stavovima, činjenična utvrđenja na kojima se temelji presuda ne mogu postati pravomoćna, pa ne mogu biti ni predmet te maksime. Stoga se njeno važenje ograničava na ono što se pravomoćnom sudskom presudom potvrđuje ili određuje: “sud u drugoj parnici mora uzeti ‘kao istinito’ ono što je utvrđeno u dispozitivu ranije pravomoćne (deklaratorne) odluke, da naime postoji ili ne postoji određeno pravo u skladu sa sadržajem sudske dispozicije.” Cf. Dika, O BITI I GRANICAMA PRAVOMOĆNOSTI, Zagreb, 1991, str. 244. Ipak, čak i prema restriktivnom kontinentalnom poimanju pravomoćnosti, iz pojma pravomoćnosti ne može se sasvim izuzeti ni činjenična osnova presude, sadržana u obrazloženju presude. Obrazloženje, kao što kaže Zuglia, iako samo ne može postati pravomoćno, “učestvuje” u pravomoćnosti dispozitiva. Cf. Triva *et al.*, GPPP, str. 528 i 517.

²⁵ Shvaćajući kontrolu “istinitosti” u užem smislu - kao ispitivanje prigovora činjenične naravi, jedini izvanredni pravni lijek bila bi u našem procesnom poretku ponavljanje (obnova) postupka; ako poimanje te kontrole, u smislu naznačenom u prethodne dvije bilješke, proširimo i na “istinite sudove” pravne naravi, tada u obzir dolaze svi izvanredni pravni lijekovi.

²⁶ Cf. Puntel, WAHRHEITSTHEORIEN, str. 190, gdje se prezentiraju Rescherovi stavovi o holističkoj

istinitost ovisi o cjelini odnosa između sudova jednog sustava (koherencijska teorija) odnosno o cjelini odnosa ljudskog djelovanja (pragmatička teorija). Samo evidencijska teorija po svojoj je konstrukciji djelomično atomistička – kriterij “evidencije” prati svaki pojedini istiniti sud, no može se pretpostaviti da svaki istiniti sud treba imati i posebnu, odgovarajuću “evidenciju”.

---

prirodi koherencijske teorije.

§ 5. *Intersubjektivističke teorije istine*

27. Opće crte intersubjektivističkih teorija istine. Intersubjektivističke teorije istine razmjerno su najmlađe od svih teorija istine. Nastale su kao svojevrsan pokušaj prevladavanja nedostataka kako objektivističkih tako i subjektivističkih teorija istine, uz podjednako kritičan stav spram klasične korespondencijske teorije. S jedne strane intersubjektivističke teorije istine nastoje zadovoljiti težnju za takvim koncipiranjem teorije koje bi omogućilo da pojam istine ima općevažeći karakter; s druge strane one se ne nastoje utjecati nekom transcendentnom konceptu “objektivnosti” i “stvarnosti” te se u načelu kreću u okvirima samo jednog od relata spoznajnoteorijskog odnosa – subjekta.

Teorije, ideje i pravci koje ovdje obuhvaćamo zajedničkim nazivnikom “intersubjektivističke teorije” čine prilično raznorodan skup stavova. Već je rečeno da je osnovni kriterij prema kojem smo ih provizorno klasificirali u ovu skupinu izražen interes za probleme međuljudskog sporazumijevanja i načela djelovanja u društvenoj zajednici, koji je najčešće povezan s pažnjom koja se pridaje jeziku kao primarnom instrumentu i mediju u kojem se takvi problemi razrješavaju.

Ako bi se mogla izdvojiti jedna točka iz filozofske tradicije koja je obilježila ideje ove teorije, onda bi svakako u obzir došle ideje kasnog Wittgensteina, najcjelovitije izražene u njegovim *Filozofskim istraživanjima*. Iako relativno kasno objavljena (posthumno, 1953. godine), ona predstavljaju nezaobilazan kontekst za razumijevanje ideja i metode intersubjektivističkih teorija istine.

U svojim kasnijim spisima Wittgenstein se izričito ili implicitno obračunava s vlastitim stavovima iz *Tractatusa*, ponajprije s tezom o jeziku kao sredstvu odslikavanja činjenica. U skladu s tom svojom teorijom slike, rani Wittgenstein i uopće teorija logičkog atomizma priznaje samo dvije vrste stavova kojima se smisleno može pridavati atribut istinitosti: to su empirijski i iz njih izvedeni iskazi o činjenicama te tautološke istine logike. Nasuprot tome, kasni Wittgenstein zamjenjuje teoriju prema kojoj je jezik slika svijeta teorijom prema kojoj je jezik skup jezičnih igara. Značenje riječi kao imenovanje predmeta samo je jedna od bezbrojnih funkcija jezika; ista riječ u kontekstu neke druge jezične igre može imati potpuno različitu funkciju. Svaka jezična igra tvori za sebe zasebni jezični sustav; neprebrojivo mnoštvo takvih jezičnih igara čini ono što nazivamo jezikom. Za Wittgensteina postoji samo jedan jezik, a to je tzv. “obični jezik” (ordinary language), i taj je obični, svakodnevni jezik potpuno dovoljan da njime izrazimo sve što poželimo; neki bolji, artifičijelni jezici nisu nam uopće potrebni. Zaključujući odatle, možemo reći da se o istinitosti nekog iskaza, prema Wittgensteinu, može govoriti samo u okvirima njegove upotrebe u nekoj jezičnoj igri; u tom smislu, i osnovna je parola Wittgensteinove kasne filozofije “ne pitaj za značenje, pitaj za upotrebu”. Ne postoji

neko univerzalno značenje koje bi bilo zajedničko svim jezičnim igrama. Jezične igre između sebe pokazuju samo složen kompleks odnosa sličnosti, i to je ono što Wittgenstein obuhvaća terminom “obiteljskih sličnosti”. Zato, da bismo se mogli izjasniti o istinitosti neke rečenice (pri čemu ovdje o istinitosti govorimo u širem smislu kao o pravilnosti), moramo naučiti i znati pravila jezične igre u čijim se okvirima ta rečenica pojavljuje. Iako su sama pravila proizvoljna, moramo ih znati da bismo se mogli sporazumijevati; svaki je jezik instrument međuljudske komunikacije, sredstvo da se sporazumijevamo s drugima i da na njih djelujemo, tako da nešto takvo kao što je “privatni jezik”, koji bi govorio samo o intimnim, osobnim doživljajima i stanjima jednog čovjeka, ne postoji.¹

Wittgensteinove ideje neposredno su izlazište jedne utjecajne filozofske struje, tzv. “filozofije običnog jezika”. Međutim, i kod drugih je autora njegova kasna filozofija odigrala važnu ulogu, tako da ju se može promatrati kao jedan od ključnih poticaja da se neka eminentno filozofska pitanja počnu analizirati kroz prizmu upotrebe pojedinih izraza, kako u svakodnevnom govoru, tako i u praksi pojedinih znanstvenih disciplina. U tom kontekstu nastale su i razne teze o stvarnom smislu i značenju izraza “istina” i “istinito”.

Upravo u tom smislu mogu se razumjeti i teorije koje će u narednim točkama biti naznačene – posebno redundancijska i performativna teorija te tzv. običnojezične teorije istine. S druge strane, konsenzualna teorija istine, iako također pod izvjesnim utjecajem opisane metode, izravnije je vezana uz tzv. veliku tradiciju kontinentalne filozofije, poglavito uz naslijeđe klasičnog njemačkog idealizma te predstavlja pokušaj sinteze dvaju velikih i donedavno oštro suprotstavljenih blokova – anglosaske i europske filozofije.

28.Redundancijska teorija istine. Redundancijska teorija (ili, kako ju se još zna nazivati – *No-Truth* teorija ili “teorija logičke suvišnosti”) zastupa gledište o suvišnosti izraza “istina” i predikata “istinito”. Ta je teorija potekla iz jednog kratkog članka F. P. Ramseyja² u kojem ovaj tvrdi da pojam “istina” nema samostalnog značenja, jer iskaz u kojem se tvrdi da je nešto istinito ne znači ništa drugo do tvrđenje tog istog iskaza: iskaz “Istinito je da je Cezar ubijen” ne znači ništa više nego iskaz “Cezar je ubijen”. Zbog toga “realno ne postoji poseban problem istine, već samo lingvistička zbrka”; iskazi u kojima se govori o istinitosti jesu “frazе koje mi ponekad upotrebljavamo radi isticanja ili iz stilističkih razloga, ili da ukažemo kakvo mesto postavka (statement) zauzima u našem argumentu.”³ Na taj način, prema Ramseyju, promašen je i tradicionalni korespondencijski koncept prema kome

---

¹ Cf. FILOZOFSKA ISTRAŽIVANJA, str. 23 i d.

² FACTS AND PROPOSITIONS, Proceedings of the Aristotelian Society, Suppl. VII, 1927.

³ Ramsey, *cit.* prema Knjazeva, *Značenje termina istina*, str. 94.

je istinitost neko supstancijalno svojstvo spoznajnoteorijske relacije subjekta i objekta.

Ramseyeva je koncepcija izazvala žive filozofijske rasprave, iako su relativno malobrojni autori (npr. Ryle i Ayer⁴) koji su tu teoriju prihvatili, a mnogo brojniji oni autori koji su je oštro kritizirali⁵. Ona je međutim važnu ulogu odigrala i kao neposredna poticaj za formiranje jedne druge teorije – performativne teorije istine.

29. Performativna teorija istine. Performativnu teoriju istine razvio je P. F. Strawson 1949. godine⁶ kroz paralelnu kritiku dviju teorija istine – redundancijske teorije i semantičke teorije Alfreda Tarskog. Odbacujući prvu kao “točnu, ali neprimjerenu” a drugu kao “pogrešnu, ali značajnu”, Strawson ističe da se izraz “istinito” ne upotrebljava kao deskriptivan izraz; on jest gramatički predikat, ali kao takav on se ne koristi da bi se reklo bilo što novo o predmetu iskaza. Uspoređujući izraz “istinito” s izrazima “*yes* (da)” i “*ditto* (tako je)”, Strawson tvrdi da se taj izraz koristi da bi se izvela jedna govorna radnja⁷ (jezični performativ), koji predstavlja “izjavu bez poante” (*pointless utterance*). Ono što se zapravo želi postići upotrebljavajući taj izraz predstavlja izvođenje akta slaganja (prihvaćanja, priznavanja, potvrđivanja, suglasnosti) ili, ponekad, iznenađenja, sumnje, nevjerice i sl. u odnosu na iskaz za koji se tvrdi da je “istinit”.⁸ Utoliko izraz “istinito” ne govori uistinu ništa o rečenici na koju se taj izraz odnosi, nego o govorniku koji tu rečenicu izriče. Zato taj izraz ipak nije suvišan, kao što tvrdi redundancijska teorija: rečenica u kojoj *x* tvrdi da je “*y*-ova izjava istinita” ne može se svesti na rečenicu “*y* je dao izjavu”, nego na rečenicu “*x* potvrđuje *y*-ovu izjavu”.

Načelno izjednačavanje izraza “istinito” s aktom potvrđivanja ili prihvaćanja bilo je čest povod za kritiku performativne teorije⁹. Isticalo se da netko može prihvaćati ili potvrđivati neki iskaz ne smatrajući da je taj izraz istinit.¹⁰ S druge strane, navodilo se da u iskazima poput “ako je *x* istinito, onda *p*” očito pod izrazom “istinito” ne može biti mišljeno nikakvo potvrđivanje ili prihvaćanje teze *T* od strane

---

⁴ Cf. LANGUAGE, TRUTH, AND LOGIC, 1935.

⁵ Cf. npr. White, A. R., TRUTH, London, 1971, te kritike u okvirima kasnije obrađivanih intersubjektivističkih teorija.

⁶ *Truth*, ANALYSIS 9 (1949), str. 83-97.

⁷ O pojmu govorne radnje *n* dalje, bilješka 34.

⁸ Edwards, PERFORMATIVE THEORY OF TRUTH, str. 89.

⁹ Cf. Austinove, Warnockove i Geachove radove.

¹⁰ Cf. Edwards, *ibid.*; sličan problem nadaje se kod tzv. “slijepih” upotreba (*blind uses*) riječi “istinito” - kada govornik govori o istinitosti stavova za čiji sadržaj ne zna, npr. “sve što papa kaže je istinito” ili “nadam se da će *x* reći istinu”.

hipotetičnog autora tog iskaza.¹¹ Još jedan argument protiv performativne teorije bila je činjenica da se neke odluke, upozorenja, opomene i sl. mogu prihvaćati, a da se o njima ne može govoriti kao o “istinitima”. I sam Strawson u kasnijim je radovima napustio performativnu teoriju; međutim, o nekim aspektima na koje je ta teorija upozorila morale su voditi računa sve kasnije teorije istine.¹²

30. Formalnosemantičko-verifikacionistička teorija istine. Formalnosemantičko-verifikacionistička teorija istine, čiji je autor E. Tugendhat¹³, objedinjava pojedine elemente teorija filozofa raznih tradicija i orijentacija: od Wittgensteina i Davidsona do Heideggera, Gadamera i Husserla. Njena je osnovna zadaća, jednako kao i kod Davidsona, označena kao izgradnja jedne formalne semantike.¹⁴ I Tugendhatova je ambicija pronalaženje pravila upotrebe stavova – pri čemu se koncentrirana na izjavne (asertorne) stavove. Primarno pitanje pritom je problem razumijevanja stavova, čemu Tugendhat pristupa povezujući dvije tradicijske linije – jednu, koja polazi od kasnog Wittgensteina, i koja tvrdi da razumjeti stav znači znati kako taj stav upotrijebiti te drugu, koja polazi od ranog Wittgensteina, Carnapa, Tarskog i Davidsona, a koja tvrdi da razumjeti asertorni stav znači znati pod kojim je uvjetima taj stav istinit odnosno lažan. U kontekstu analize asertornog stava razvija Tugendhat i svoju analizu izraza “istinito”. Naime, bit asertornog stava (tj. tvrdnje)

¹¹ Cf. Geach, *Ascriptivism*, THE PHILOSOPHICAL REVIEW 69 (1960).

¹² Ovdje posebno spominjemo tzv. “jednostavnu” (normalnojezičku) teoriju istine, koja je bez sumnje zanimljiva, ali koju zbog njenog relativno visokog stupnja formaliziranosti i ograničenog dosega nećemo ovdje posebno obrađivati. Navodimo tek nekoliko njenih osnovnih teza: namjera je te teorije objasniti samo normalnojezičku upotrebu izraza “istinito”; pitanje “što je istina” nadomješta se pitanjem “što znači za nešto - biti istinitim”; traži se pritom najjednostavniji (ne-složeni) objekt kome se taj izraz pripisuje, a taj se nalazi u istinitosti tvrdnje; odgovor na postavljeno pitanje glasi: “za jednu tvrdnju istinito znači da stvari stoje tako kao što je rečeno da stoje”. Nejasno ostaje međutim što je time zapravo mišljeno, te odnos te teorije spram korespondencijske, od koje se ona dosta neuvjerljivo distancira. Za radove u kojima je ta teorija izražena v. Mackie, TRUTH, PROBABILITY AND PARADOX, Oxford, 1973; Williams, WHAT IS TRUTH?, Cambridge, 1976. Neki kritičari smatraju da je prava snaga “jednostavne” teorije u tome što ona čini prvi (ali i samo prvi) korak u ispravnom pravcu i pokazuje neodrživost nekih drugih teorija (npr. performativne); cf. Puntel, WAHRHEITSTHEORIEN, str. 91.

Druga teorija koju treba usputno spomenuti je formalnosemantičko-kondicionalna teorija istine D. Davidsona. On, nastojeći razviti teoriju značenja (interpretacije) za prirodne jezike, razvija također jednu dosta složenu i formaliziranu semantičku teoriju istine. Za nas može biti zanimljiva Davidsonova modifikacija klasične (korespondencijske) formule, prema kojoj se ona relativira na određene osobe i određeno vrijeme: “Sud s je istinit (u jeziku L) za govornika x u vremenu t onda, ako p ” (p je “ispunjenje” s -a za govornika x u vremenu t). Cf. Davidson, *True to the Facts*, THE JOURNAL OF PHILOSOPHY 66 (1969), str. 748-764. Mnogi elementi “jednostavne” te, posebno, formalnosemantičko-kondicionalne teorije istine pojavit će se u idućoj točki u okvirima nešto iscrpnije predstavljene Tugendhatove teorije istine.

¹³ VORLESUNGEN ZUR EINFÜHRUNG IN DIE SPRACHANALYTISCHE PHILOSOPHIE, Frankfurt, 1976. (domaći prijevod: JEZIČKOANALITIČKA FILOZOFIJA. PREDAVANJA/UVOD, Sarajevo, 1990.)

¹⁴ Cf. JEZIČKOANALITIČKA FILOZOFIJA, str. 38 i d.

Tugendhat nalazi u činjenici da je riječ o stavu na koji potencijalni slušalac/sugovornik može odgovoriti riječju “Da” (i. e. “To je istina”) odnosno s riječju “Ne” (i. e. “To je laž”); utoliko u samoj svojoj osnovi “upotreba riječi ‘istina’ spada u asertorni govor” te “razjašnjenje upotrebe riječi ‘istina’ ide ruku pod ruku s razjašnjenjem upotrebe asertornih stavova”.¹⁵ Razumijevanje tvrdnje pritom je pretpostavka zauzimanju stava slušaoca: “tko razumije tvrdnju, razumije je kao takvu da može biti istinita ili da može biti lažna”.¹⁶ Tugendhatova analiza tog odnosa po svojoj je prirodi dvostrana i dijaloška: “u asertornoj situaciji razumijevanja uvijek imamo ovo dvostruko, govornikov stav ‘*p*’ i slušaočev stav (koji ne mora biti izgovoren, ali uvijek može biti izgovoren): ‘tvrđi se da *p*’”¹⁷; previđanje bitne razlike između stava “*p*” i stava “tvrđi se da *p*” predstavlja prema Tugendhatu osnovnu grešku teorije redundancije. Govoreći o afirmaciji i negaciji, Tugendhat posebno ističe značenje potonje – za svaku tvrdnju konstitutivna je mogućnost njenog poricanja. Iz toga slijedi za Tugendhatovu analizu temeljno uklapanje asertornih stavova u tzv. *igru asertornog govora*: “Ako tvrdnja suštinski pretpostavlja mogućnost jednog poricanja – jedne protutvrdnje – onda je možemo razumjeti kao *izazov* u onom smislu u kojem se neko (sic!) izaziva da preuzme protupoziciju u nekoj igri, na primjer, u nekom takmičenju.”¹⁸ Potezi u toj igri su govorne radnje; radnja tvrđenja nekog asertornog stava uvijek je prvi potez, a poricanje te tvrdnje prvi protupotez partnera. Prvim potezima oba partnera preuzimaju jamstvo za to da su tvrdnja odnosno protutvrdnja istiniti; drugim riječima, oni jamče da su ispunjeni izvjesni uvjeti za istinitost njihovih stavova. Razumijevanje tvrdnji – a time i međusobno razumijevanje – moguće je samo ako oba partnera poznaju uvjete istinitosti tvrdnje o kojoj je riječ; jedino pitanje koje se između njih postavlja jest: jesu li ti uvjeti ispunjeni; “tko razumije tvrdnju, taj, doduše, ne zna da li je ona istinita, ali zna kako se može utvrditi da li je istinita ona ili njoj suprotstavljena tvrdnja”.¹⁹ Proces utvrđivanja jesu li uvjeti ispunjeni ili nisu naziva se *legitimacija* ili *verifikacija* tvrdnje – otuda se i govori o verifikacionističkoj teoriji; pravilo jedne asertorne igre zapravo je verifikacijsko pravilo, pridržavanjem kojega se i dolazi do ishoda igre, naime do toga da se oba govornika slože o tome da je jedna od dviju ponuđenih varijanti (tvrdnja ili protutvrdnja) istinita²⁰. Treba posebno napomenuti da se kod svake tvrdnje ne mora raditi o odnosu dvaju faktičkih sugovornika; asertornu igru može čak igrati sam sa sobom jedan jedini govornik propitujući (“izazivajući”) istinitost vlastitih stavova.

¹⁵ *Ibid.*, str. 229.

¹⁶ *Ibid.*, str. 235.

¹⁷ *Ibid.*, str. 238.

¹⁸ *Ibid.*, str. 239.

¹⁹ *Ibid.*, str. 244.

²⁰ Verifikacijsko pravilo kojim se odlučuje o istinitosti asertornih stavova analogno je pravilima jezičkih igara kojima se odlučuje o pravilnosti ne-asertornih (praktičkih - npr. imperativnih) stavova; i jedna i druga pravila jesu pravila opravdavanja (*Rechtfertigungsregeln*).

Potencijalno važna ograničavajuća okolnost gornje analize jest da ona polazi od pretpostavke da oba igrača nemaju namjere koje prelaze ishod igre: da svaki “govornik ima namjeru da se složi s tvrdnjom koja je istinita”²¹. Načelno, potrebno je da oba govornika i misle ono što tvrde, da dakle bude zadovoljeno ono što se još naziva i pravilo iskrenosti (*sincerity rule*). Igru je, doduše, moguće voditi i bez toga: “slušalac sad, doduše, govornika neće shvatiti ozbiljno, ali tvrdnju ipak može shvatiti ozbiljno”²².

Tugendhatova inspirativna, ali ponegdje teško pisana i “neprozirna” rasprava o problemu istine²³ postaje pomalo misteriozna kada želi objasniti prirodu verifikacije, a posebno kada – u tradiciji logičkih atomista – pokušava dati formulu istinitosti elementarnih stavova. Tako se u njegovoj definiciji istinitosti koja važi za predikativne tvrdnje kaže da je tvrdnja istinita “ako je predikat ‘F’ prikladan predmetu” (orig. *auf den Gegenstand Zutrifft*, nap. aut.) “za koji stoji singularni termin ‘a’”²⁴ izraz “prikladnost” ne doima uvjerljivo, koliko god ga Tugendhat pokušavao objasniti (i nadomjestiti) – slijedeći metodu kasnog Wittgensteina – kroz proces učenja u kojem se određeni predikat razjašnjuje egzemplarnom primjenom u različitim situacijama.²⁵ Naime, ako se i izbjegne upotreba izraza “prikladnost” pri definiciji izraza “istinito”, ne može se izbjeći upotreba izraza “pravilnost”, a “riječi ‘pravilnost’ i ‘nepravilnost’ mi više ne možemo objasniti jer se kod svakog objašnjenja neke riječi opet upotrebljavaju ove riječi”; tako, zaključuje rezignirano Tugendhat, “pitanje šta znači razumjeti neki jezični izraz izgleda, ako sebi ništa ne uobražavamo, neobjašnjeno sad kao i dosad.”²⁶

Tugendhatova analiza ipak nam je odlučno otvorila jedan novi proceduralni pristup problemu istine, utoliko što je upozorila na to da se istinitost nekog stava konstituira kroz proceduru utvrđivanja njegove istinitosti, dakle kroz mrežu intersubjektivno postojećih pravila o tome kad se nešto ima smatrati istinitim odnosno neistinitim. Taj element sa svoje će strane osvijetliti i naredne intersubjektivističke teorije istine.

31. Dijaloška (konstruktivistička) teorija istine. Kamlahovu i Lorenzenovu dijalošku (konstruktivističku) teoriju istine²⁷, još poznatu i kao “teorija igre”

---

²¹ *Ibid.*, str. 256.

²² *Ibid.*, str. 259.

²³ Cf. Puntel, WAHRHEITSTHEORIEN, str. 111.

²⁴ Tugendhat, *op. cit.*, str. 301 i d.

²⁵ Cf. *ibid.* str. 313.

²⁶ *Ibid.* str. 494.

²⁷ Cf. Kamlah, Lorenzen, LOGISCHE PROPÄDEUTIK ODER VORSCHULE DES VERNÜNFTIGEN DENKENS.

(*Spieltheorie der Wahrheit*), ovdje ćemo tek usputno navesti, kao svojevrsnu prethodnicu²⁸ konsenzualne teorije istine, s kojom se u svojim početnim premisama poklapa. Dijaloška teorija istine zastupa naime tezu da je odlučni kriterij istine sudova mišljenje onih koji s nama dijele isti jezični sustav – da svaka naša tvrdnja rekurira na mišljenje naših sugovornika te da se istinitim mogu smatrati oni stavovi koji uspješno prođu postupak tzv. interpersonalne verifikacije. Tu interpersonalnu verifikaciju, koja se iskazuje kao suglasnost (sporazum) među govornicima u dijalogu, Kamlah i Lorenzen nazivaju najprije *homologija* (prema izrazu koji je kod Platona vezan za sokratsku dijalogiku), da bi je kasnije češće nazivali *konsenzom*. Razlog za uspostavljanje takvog kriterija autori dijaloške teorije nalaze u primatu pragmatike pred sintaksom i semantikom²⁹; tvrdnje koje mi iznosimo ne odnose se naime u prvom redu na predmete i činjenice, nego su, duboko uronjene u kontekst govorne situacije, primarno upućene našim sugovornicima u okviru komunikacijske zajednice. Konsenz je najviši izraz te pragmatičke dimenzije jezika.

Problem koji se postavlja dijaloškoj teoriji sastoji se u problemu utemeljenja i, utoliko, prepoznavanja onog konsenza koji može služiti kao kriterij istine; njegovim svodenjem na neki drugi konsenz zakoračili bismo u *regressus ad infinitum*. Taj neugodni problem nastoji Lorenzen izbjeći tezom da konsenz sam po sebi predstavlja “posljednji temelj koji se dalje ne može reducirati”; on je izraz “dijaloški izgrađene prakse”. Obrazloženje za tu tezu sastoji se u tvrdnji da je i sam predikat “istinito” dijaloški konstituiran – da se primjerenost upotrebe tog predikata u nekoj elementarnoj tvrdnji utvrđuje kroz usporedbu njegove primjene s primjenama navođenim u nizu dijaloških situacija podučavanja i učenja. Razjašnjenje neke riječi slijedi prema tome kroz postupak rekonstrukcije takve “pedagoške” situacije – “situacije uvođenja u govor” (*Redeeinführungssituation*).

Na ovom mjestu dijaloška je teorija istine pretrpjela najoštriju kritiku; Habermas kratko otpisuje njeno značenje kao “teorije istine”; prema njemu, kod

---

²⁸ Tako treba napomenuti da su dijaloška i konsenzualna teorija istine naizmjenično utjecale jedna na drugu te da se ne može sa sigurnošću govoriti o vremenskom primatu jedne ili druge. Ipak, premda se *Logička propedeutika* poziva na Habermasa, njegov je ključni članak o teorijama istine izišao tek nakon nje; također, Habermasova i Apelova teorija čine se kompleksnijima, te smatramo da je utoliko njihovo sistematsko mjesto iza dijaloške teorije.

²⁹ Izrazi “sintaksa”, “semantika” i “pragmatika”, koji su već u više navrata upotrijebljeni u okvirima ovoga rada, iako je ono što se njima želi kazati u principu bilo poznato još antičkoj duhovnoj tradiciji, duguju se Charlsu Morrisu koji je u svojem djelu FOUNDATIONS OF THE THEORY OF SIGNS dao nacrt semiotike - opće teorije znakova. Morris u *Osnovama teorije o znacima* (usp. Morris, OSNOVE TEORIJE O ZNACIMA, Beograd, 1975) dijeli jezik na tri dimenzije: na sintaksu, “proučavanje uzajamnih sintaktičkih odnosa apstrahovanih od odnosa znakova prema objektima ili prema interpretatorima” (str. 28), semantiku, koja se bavi “odnosom znakova prema njihovim designatama i time prema objektima koje oni mogu denotirati ili koje zaista denotiraju” (str. 36), te na pragmatiku, koju pod utjecajem Peircea, Jamesa i Deweya Morris opisuje kao onu dimenziju koja više obraća “pažnju na odnos znakova prema onima koji se njima služe”, te utoliko pragmatičku dimenziju definira kao “nauku o odnosima znakova prema njihovim interpretatorima” (str. 44).

dijaloške je teorije riječ o pukoj “razumljivosti” (*Verständlichkeit*) konstantivnih govornih akata, dok sama njihova “istinitost” ostaje potpuno nedirnuta³⁰; dijaloška teorija stoga možda ima značenje kao didaktičko, psihološko ili pedagoško objašnjenje geneze razumijevanja pojma istinitosti, ali sam smisao pojma istine još ne dohvaća.

32. Konsenzualna (diskursna) teorija istine. Konsenzualna teorija istine najčešće se povezuje uz ime Jürgena Habermasa, koji ju je u nekoliko svojih radova jedini manje-više sustavno obradio³¹. Osim Habermasa o konsenzualnoj teoriji istine govori i Karl-Otto Apel, koji je međutim tek fragmentarno obuhvatio neke aspekte te teorije u svojim sistematskim radovima i člancima³².

Habermas u izgradnji svoje teorije, poput dijaloške i nekih ranijih teorija istine, polazi od primata pragmatičke dimenzije jezika³³; predikat “istinito” on veže uz tzv. konstantivne govorne radnje³⁴ – tvrdnje. Osnovna i prva odrednica istine jest prema Habermasu njeno određenje kao *zahtjeva za važenjem* (*Geltungsanspruch*).³⁵

³⁰ Cf. Habermas, *Wahrheitstheorien*, u: WIRKLICHKEIT UND REFLEXION, str. 238.

³¹ Cf. posebno Habermas, *Wahrheitstheorien*, cit. (bilješka 30) i Habermas, *Vorbereitende Bemerkungen zu einer Theorie der kommunikativen Kompetenz*, u: Habermas, Luhmann, THEORIE DER GESELLSCHAFT ODER SOZIALTECHNOLOGIE, 1971.

³² Cf. posebno TRANSFORMATION DER PHILOSOPHIE (u prijevodu: TRANSFORMACIJA FILOZOFIJE, 1980, str. 107-138).

³³ Habermasova teorija istine nalazi se u kontekstu pokušaja izgradnje *univerzalne pragmatike* - teorije čiji bi zadatak ležao u rekonstrukciji sustava pravila prema kojima kompetentni govornici tvore iz lingvističkih elemenata - sudova (Sätze) pragmatičke elemente - iskaze (Äußerungen), tj. situirane sudove. Cf. *Vorbereitende Bemerkungen*, cit. (bilješka 31), str. 107.

³⁴ Izraz “konstantivne govorne radnje” potječe od Austina; kako pragmatička dimenzija govora pretpostavlja da je jezik ne samo neutralno sredstvo za prenošenje znanja već i sredstvo djelovanja, tako u raznim situacijama subjekt izgovarajući neku rečenicu istovremeno i obavlja nešto - poduzima određenu govornu radnju; Austin dijeli govorne radnje na performative (kao govorne radnje u najužem smislu riječi) te konstantive - oblik govornih radnji u koji se zaodijevaju tvrdnje. Cf. Austin, HOW TO DO THINGS WITH WORDS. Habermasova nešto šira sistematizacija razlikuje komunikativne, konstantivne, reprezentativne i regulativne govorne radnje (usp. Habermas, *Vorbereitende Bemerkungen*, cit., bilješka 31, str. 111 i d.).

³⁵ Izraz *Anspruch* na njemačkom znači zahtjev, pretenzija, aspiracija; indikativno je da je i sam taj izraz jedan od tehničkih termina koji se najčešće koriste u pravu (kao pravni zahtjev). *Geltungsanspruch* bi se zato možda najbolje dalo prevesti opisno kao “polaganje prava na važenje”; ovdje se ipak držimo doslovnijeg prijevoda.

Izlažući smisao termina *Geltungsanspruch* šlm se Habermas inače služi analogijom s pravnim zahtjevom (*Rechtsanspruch*), na primjeru titulusa vlasništva; prema njemu, zajednička osobina i jednog i drugog sastoji se u tome da se o oba odlučuje kroz odgovore na dva pitanja - 1) na što me taj titulus ovlašćuje; 2) što on kao pravni titulus znači. Na prvo pitanje odgovara se navođenjem dopuštenih djelovanja (slobodno raspolaganje stvarima); na drugo, upućivanjem na jamstva koja postoje u slučaju da netko ospori moje pravo: dakle upućivanjem na sudski postupak kroz koji moje pravo zadobiva opće priznanje. Presudno je svakako ovo potonje; Habermas tako također kaže da je i kod zahtjeva za

“Istina je zahtjev za važenjem koji povezujemo s iskazima utoliko što ih tvrdimo.”³⁶ Osnovna greška redundancijske teorije leži, prema Habermasu, upravo u previđanju tog elementa pretenzije za istinitošću, koja egzistira u svakoj tvrdnji.

Tvrdnje se, međutim, prema Habermasu izriču u dva temeljno različita konteksta; jednom u području komunikativnog *djelovanja* (interakcije), kao naivno navođenje/(pret)postavljanje tvrdnji kojem je osnovna svrha razmjena *informacija*; drugi put u području *diskursa*, kao metajezični stavovi kojima je osnovna svrha da se razriješe problematizirani zahtjevi za važenjem, posredstvom razmjene *argumenata*³⁷. O istini, kao zahtjevu za važenjem, odlučuje se isključivo u području diskursa; utoliko između istine i diskursa postoji nužna strukturalna veza³⁸; istina se zato može još definirati i kao “diskursno razrješiv zahtjev za važenjem”.

Razlikovanje komunikativnog djelovanja i diskursa ima svoj korelat u razlikovanju predmeta našeg iskustva i činjenica. U kontekstu komunikativnog djelovanja razmjenjuju se informacije o predmetima našeg iskustva, dok o činjenicama kao činjenicama može biti riječi samo u kontekstu diskursa. Osnovna greška korespondencijske teorije sastoji se, prema Habermasu, u brkanju predmeta našeg iskustva s činjenicama te, suglasno tome, u tezi da “činjenice” egzistiraju kao predmeti u vanjskom svijetu. “O tome postoji li ili ne postoji neko stanje stvari ne odlučuje iskustvena evidencija, već tijek argumentacija”³⁹.

Istina inače nije prema Habermasu jedini zahtjev za važenjem; postoje najmanje četiri vrste jednako izvornih zahtjeva za važenjem koji zajedno tvore područje *racionalnosti*: to su razumljivost, istinitost, ispravnost i iskrenost. Jamstvo njihove racionalnosti leži u tome da se svaki od tih zahtjeva može u diskursu intersubjektivno opravdati – za razliku od subjektivnih i utoliko iracionalnih doživljaja, npr. osjećaja izvjesnosti ili evidencije. Teorija istine koju Habermas izgrađuje ustrojena je tako da postoji dosljedna analogija između razrješavanja svakog od tih zahtjeva za važenjem – npr. između istinitosti tvrdnji i ispravnosti/primjerenosti preporuka, normi ili vrednovanja.

Zahtjev za važenjem diskursno se razrješuje kroz *konsenz*. Konsenz u okviru ove koncepcije nije međutim bilo koji slučajno nastali sporazum, već takav sporazum u kojem “bi bilo tko, tko bi se mogao upustiti u razgovor sa mnom, pripisao isti predikat istom predmetu”⁴⁰. Konsenz tako u okvirima ove teorije istine u prvom

---

važenjem presudan način na koji se oni razrješavaju.

³⁶ Habermas, WAHRHEITSTHEORIEN, *cit.* (bilješka 30), str. 212.

³⁷ Cf. Habermas, *Vorbereitende Bemerkungen*, *cit.* (bilješka 31), str. 114 i d.

³⁸ Cf. Puntel, WAHRHEITSTHEORIEN, *CIT.* (§ 2., bilješka 1), str. 147.

³⁹ Habermas, *Wahrheitstheorien*, *cit.* (bilješka 30), str. 218.

⁴⁰ *Ibid.*, str. 219.

redu znači *argumentirani, utemeljeni* (begründet) *konsenz*, koji Habermas povezuje s Deweyjevom koncepcijom “zajamčene potvrdljivosti” (*warranted assertibility*)⁴¹.

Konsenz, da bi mogao služiti kao kriterij istine⁴², mora dakle počivati na “racionalnom opravdanju”, na “snazi argumenta”, a ne na “snazi prisile”; Habermas govori i o “neprisilnoj prisili boljeg argumenta”⁴³. Ono što konsenzualnu teoriju bitno razlikuje od drugih teorija istine sastoji se u tome što se “sposobnost argumenta za postizanje konsenza” ne predstavlja ni kao formalnologička (kao npr. u koherencijskim teorijama) ni kao empirijska (kao npr. u evidencijskim teorijama) kategorija. “Snaga boljeg argumenta”, koju Habermas naziva još i “racionalnom motivacijom”, konstituirana je posredstvom specifične, pragmatičke logike diskursa.

Kao ključna točka konsenzualne teorije tako se ispostavlja analiza takve logike diskursa – formiranje opće teorije argumentacije. U tom nastojanju Habermas se pridružuje čitavom nizu radova koji su kritizirali klasičnu, dedukcionističku logiku i upućivali na druge moduse zaključivanja.⁴⁴ U svojim *Teorijama istine* Habermas pristupa problemu izgradnje logike (teoretskog i praktičkog) diskursa nastavlajući se na St. Toulminovu analizu upotrebe argumenta.⁴⁵ Najzanimljivijom vrstom argumenata pritom Habermas nalazi u onim argumentima koji nisu niti nužno pogrešni niti nužno osvjedočujući – to su tzv. *zasnovani* (*triflig*) odnosno supstancijalni argumenti gdje u prijelazu između dva iskaza ne postoji deduktivni odnos (dakle, postoji “skok” u argumentaciji), no istodobno jedan od iskaza

---

⁴¹ *Ibid.*, str. 239 i d.

⁴² Dosta se opsežna diskusija razvila oko toga je li Habermasova koncepcija definicionalistička ili kriteriolška, tj. može li se posredstvom konsenza istina definirati ili je konsenz samo kriterij istine. *Cf.* Scheit, Herbert, WAHRHEIT, DISKURS, DEMOKRATIE. STUDIEN ZUR ‘KONSENSUSTHEORIE DER WAHRHEIT’, Freiburg/München: Alber, 1987, str. 123 i d. Ovdje je to trenutno irelevantno, jer, govoreći o konsenzu kao kriteriju, pretpostavljamo teoriju istine u širem smislu, koja važi i ako se uspije pokazati da se može govoriti o konsenzualnoj teoriji istine u užem, strožem (definicionalističkom) smislu.

⁴³ *Ibid.*, str. 240.

⁴⁴ *Cf.* posebno radove iz okvira tzv. topike, nove retorike i teorije argumentacije. Indikativno je da je velik dio njih inspiriran upravo pravom kao paradigmatičkom disciplinom u kojoj najočitiije dolazi do riječi takva, nededuktivna metoda argumentacije. V. Perelman, PRAVO, MORAL I FILOZOFIJA, 1983; Fiveg (Viehweg), TOPIKA I JURISPRUDENCIJA. PRILOG FUNDAMENTALNOM ISTRAŽIVANJU PRAVNIH NAUKA, 1987; Alexy, THEORIE DER JURISTISCHEN ARGUMENTATION. DIE THEORIE DES RATIONALEN DISKURSES ALS THEORIE DER JURISTISCHEN BEGRUENDUNG, 1988; od autora iz prostora bivše Jugoslavije v. Hasanbegović, PERELMANOVA PRAVNA LOGIKA KAO NOVA RETORIKA, 1988.

⁴⁵ *Cf.* Toulmin, THE USES OF ARGUMENT, *cit.* (§ 2, bilješka 54), str. 99. Prema Toulminovoj shemi, neka tvrdnja C (konkluzija) razjašnjava se posredstvom uzroka D (data); to se razjašnjenje opravdava uvođenjem pravila W (*warrant*), čija se plauzibilnost zasniva upućivanjem na niz drugih tvrdnji (B=*backing*) koje podupiru pravilo W. Inače, i Toulmin u svom radu uvodno navodi da mu je intencija da reformira teoriju argumentacije prema uzoru faktičke upotrebe argumenata u sudskom postupku – što je značajan indicij za aktualnost iznesene teorije za našu diskusiju. Nešto više o tome *cf. infra*, str. 217.

predstavlja dostatnu motivaciju da se drugi smatra plauzibilnim. Opravdanost skoka objašnjava se bilo uz pomoć principa indukcije (za utemeljenje nomoloških hipoteza), bilo uz pomoć principa univerzalizacije (za utemeljenje etičkih normi). Samo načelo indukcije Habermas inače – slično dijaloškim teorijama – razlaže u kontekstu procesa obrazovanja, gdje je jezik utemeljenja sa svojim temeljnim predikatima zapravo rezultat (induktivnog) kognitivnog razvoja te je utoliko “indukcija nešto prilično trivijalno; naime, egzemplarno ponavljanje upravo onog tipa iskustva na kojem su prethodno izgrađeni temeljni predikati jezika”.

Iz prethodne teze Habermas crpi i dodatno obrazloženje svog argumenta protiv korespondencijske teorije istine. Naime, “indukcija jamči koherenciju univerzalnih iskaza koji se uvijek pojavljuju u argumentu s drugim iskazima koji se mogu sačiniti unutar istoga jezičnog sustava; taj postupak ne konfrontira pojedine sudove, već jezični sustav u cjelini s realnošću.”⁴⁶ Ono što zapravo “odgovara” stvarnosti, jest cjelina jezika, a ne njegovi pojedini dijelovi; no jezik ne može biti “istinit”, već samo manje ili više “primjeren”. Riječima Weizsäckerove kibernetičke teorije, koju citira i Habermas, izbor jezičnog sustava pitanje je “ispravnosti ponašanja”, a “ponašanje ni u kom slučaju nije ‘odraz’ okolnosti. Ono okolnostima ne odgovara kao što fotografija odgovara objektu, već onako kao što ključ odgovara bravi.”⁴⁷

Problem koji se ovdje pojavljuje sastoji se u tome da istinitost naših iskaza nije ovisna samo o imanentnim argumentacijskim pravilima izabranog jezika, nego i o “prikladnosti” tog jezika predmetnom području (stvarnosti). Međutim, ni ovdje nije o prikladnosti moguće odlučiti neposrednom i izravnom usporedbom sa “stvarnošću”, jer bi to bilo moguće samo “jednom metafizičkom duhu, koji nije duh našeg duha”. I ovdje je ponovo relevantna samo argumentacija, ovaj put na višoj stepenici diskursa, kao metateorijski diskurs; naposljetku, na najvišoj stepenici, i sam se metateorijski diskurs može učiniti predmetom diskursa, kao refleksija o sistematskim promjenama jezika utemeljenja (kritika spoznaje). Zbog toga postavlja nam se dodatan zahtjev na formalna svojstva diskursa: ona moraju biti takva da omogućavaju u svakom trenutku izmjenu razina diskursa.

Na ovom mjestu već smo prešli u prikaz formalnih svojstava diskursa. Ono što svakako treba istaknuti, jest da je konsenzualna teorija istine bitno formalna (proceduralna) teorija istine; o tome ima li se neki konsenz smatrati utemeljenim konsenzom i kao takvim kriterijem istine odlučuje se na temelju formalnih svojstava postupka dolaženja do njega (diskursa). Već je rečeno da diskurs mora osigurati slobodu kretanja između razina diskursa; na pitanje koja formalna svojstva zadovoljavaju taj uvjet, Habermas odgovara: *svojstva idealne govorne situacije*.

---

⁴⁶ Habermas, ZUR LOGIK, str. 389.

⁴⁷ *Ibid.*, str. 390.

Idealna govorna situacija, prema Habermasu, jest ona situacija iz koje su eliminirane sve prisile, uključujući i imanentne komunikacijske prisile, isključena sva systemska izobličenja, garantirana sloboda kretanja između djelovanja i diskursa te sloboda kretanja između različitih razina diskursa. Idealna govorna situacija mora ispuniti sljedeće uvjete: 1) zajamčiti iste šanse za otvaranje i perpetuiranje diskursa; 2) zajamčiti mogućnost preispitivanja svih zahtjeva za važenjem, od čega ne smije biti isključen niti jedan sud ili predrasuda; 3) osigurati uvjete za iskrenost sudionika diskursa; 4) zajamčiti potpunu recipročnost očekivanja o ponašanju. Ispunjenje tih četiriju uvjeta, koji uglavnom odgovaraju uvjetima jednakosti šansi za primjenu komunikativnih, konstantivnih, reprezentativnih i regulativnih radnji, teško se može jednoznačno utvrditi u faktičkim okolnostima; to međutim nije ni važno. Za konsenzualnu teoriju istine “idealna govorna situacija nije niti empirijski fenomen, niti puki konstrukt, već u diskursima neizbježno recipročno prisutna pretpostavka”; čak i ako nije faktički ostvarena i ostvarljiva, ona je “operativno djelotvorna fikcija”.⁴⁸

33. Intersubjektivističke teorije i problem istine u pravu. Intersubjektivističke teorije istine u kontekstu ambicije ovoga rada – rasprave o problemu istine u sudskom postupku – imaju, suglasno stavovima i afinitetima autora, poseban položaj. Spremni smo braniti tezu da intersubjektivističke teorije (osobito one najnovije) u najvišem stupnju obuhvaćaju i na višu kritičku razinu uzdižu saznanja dotadašnjih teorija istine⁴⁹, i kao takve predstavljaju najadekvatniji okvir za tumačenje problema istine u pravu. Na ovom mjestu ova teza neće biti detaljnije razrađena; o njenoj ispravnosti moglo bi se tako i tako raspravljati tek nakon podrobno izvedene rekonstrukcije *pravne* intersubjektivističke teorije istine. Do toga u ovom radu svakako još nije moguće doći, no ipak, neke skromne naznake jedne takve teorije pokušat ćemo dati u posljednjem dijelu ovoga rada (v. *infra*, § 13) te zato, izbjegavajući ponavljanja, neke izvode ostavljamo za taj odjeljak. Ovdje ćemo se zato ograničiti samo na nekoliko općih argumenata o mogućnosti primjene ovih teorija pri razjašnjenju pravnog poimanja istine.

Za razliku od drugih teorija istine koje su sklone esencijalističkom načinu definiranja, uslijed čega se uvijek neki elementi faktičkih predodžba i stavova doimaju kao strano tijelo u koncepciji, intersubjektivističke teorije većinom se služe deskriptivnim ili, eventualno, stipulativnim definicijama⁵⁰. Intersubjektivističke teorije ograničavaju se prema svojoj namjeri na izgradnju teorije koja bi bila najprimjerenija

---

⁴⁸ Cf. *ibid.*, str. 400.

⁴⁹ Neke od novijih teorija tako inkorporiraju i tradicionalnu metafiziku (v. ontološke teorije), i analitičku filozofiju (v. logički atomizam), i pragmatički biheviorizam (v. pragmatičke teorije) i hermeneutiku (v. egzistencijalističke teorije) - tako da bi se čak uvjetno moglo govoriti i o nekim intersubjektivističkim teorijama kao o *integralnim* teorijama istine.

⁵⁰ O vrstama definicija - s posebnim osvrtom na definicije pojma prava - *cf.* Visković, POJAM PRAVA, *cit.* (§ 2, bilješka 25), str. 18 i d.

upotrebi riječi “istina” i “istinito” u stvarnim kontekstima te zato izbjegavaju apstraktne i dedukcionističke postavke. Iako i sama identifikacija upotrebe riječi iziskuje općenitije pred-razumijevanje, ipak se na taj način donekle smanjuje jaz između “teorije” i “zbilje”. Utoliko metoda tih teorija može pripomoći i u razračunavanju s mnogostrukim značenjem pojma “istina” u pravnim kontekstima.

Intersubjektivističke teorije posebno su pogodne za pravo jer upozoravaju na praktičke i pragmatičke motive koji stoje iza svakog govora o “istini” – bilo o istini kao takvoj, bilo o istinitosti pojedinih sudova; istodobno, upućivanje na pragmatičke aspekte ne završava u čistom voluntarizmu i subjektivizmu – npr. u istini kao osobnoj koristi (jačega). U kontekstu sudskog postupka – u kojem je svaka “pretenzija za istinitošću” uvijek imala definirano pragmatičko mjesto, no koji je također uvijek pretendirao na to da njegovi rezultati naiđu na “opće priznanje” i imaju “opće važenje” – ta je dva elementa uvijek potrebno imati u vidu.

Napokon, treba upozoriti na još jednu pomalo paradoksalnu činjenicu koja bi sama za sebe mogla dovoljno uvjerljivo potkrijepiti tezu o primjerenosti intersubjektivističkih teorija istine za pravo. Istodobno dok se mnogi pravnici još uvijek govoreći o istini, pozivaju na “objektivnost” znanstvene istine te u to ime prizivaju metappravne i metaproceduralne definicije i kriterije istine (pri čemu se često povezuju naivne realističke predodžbe i aktualni pravno- i dnevno-politički motivi), suvremene intersubjektivističke teorije istine sve se češće koriste upravo paradigmom sudskog postupka kao obrascem za izgradnju jedne opće teorije istine. U trenutku kada se već i sama logika počinje poimati kao “generalizirana jurisprudencija”⁵¹, pravnici bi se morali potruditi da sami revidiraju svoje okoštale predodžbe o istini – a u tome bi im očigledno mogle pomoći u prvom redu upravo intersubjektivističke teorije istine.

---

⁵¹ Cf. Toulmin, THE USES OF ARGUMENT, *cit.* (§ 2, bilješka 54), str. 7. Cf. *infra*, str. 217.

Drugi odsjek

**Problem istine u sudskom
postupku: Povijesno-komparativni
pregled**

Pregled izlaganja. Kako je već u uvodu istaknuto, sistematsko mjesto diskusije o istini u pravu bitno je određeno svrhom i ustrojstvom pojedinog sudskog postupka u okviru kojeg se pitanje o istinitosti/neistinitosti i postavlja. Može se, doduše, tvrditi da postoje sličnosti u svim epohalno i teritorijalno različitim sudskim postupcima – u krajnjoj liniji, iz same prirode funkcije pravosuđa proizlazi da se pred svaki sudski postupak postavljaju neki temeljni problemi i zadaci: pravedno i efikasno rješavanje društvenih sporova, sprečavanje upotrebe samozaštite i nasilja, zaštita subjektivnih prava pojedinaca i interesa političke zajednice. Međutim, unatoč tomu, čini se da razlike ipak pretežu. Osnovna za nas relevantna linija razlikovanja može se dvostruko odrediti: s jedne strane, s obzirom na različite globalne sustave sudskih postupaka koji su se, zbog različitog povijesnog ishodišta i/ili zbog različitosti temeljnih premisa ustrojstva političke zajednice, razvili u relativno samostalne cjeline; a s druge strane, s obzirom na različitost svrha i metoda koje dijele različite vrste postupaka, npr. građanski od kaznenog postupka.

Prva linija razlikovanja uzet će se ovdje kao kriterij za metodičku podjelu ovog odsjeka, dok će se ona druga supsidijarno koristiti da se, ondje gdje to bude potrebno, u okviru te podjele naznače temeljne razlike. Kao osnovne, globalno različite sustave sudskih postupaka razlučit ćemo *zapadnoeuropski kontinentalni, anglo-američki i istočnoeuropski realsocijalistički* model sudskog postupka. Riječ je o podjeli koja je, s pragmatičkog stajališta, standardna, a koja ima i svoje teorijsko opravdanje. Zapadnoeuropski kontinentalni sustav sudskog postupka bitno je određen recepcijom elemenata rimskog, kanonskog i starogermanskog prava; on je u cjelini karakteriziran težnjom za obuhvatnom normativizacijom, strožim vezivanjem tijela odlučivanja (ponajprije sudova) za pisane izvore prava, u prvom redu za zakone i druge opće akte, profesionalizacijom, većom primjenom inkvizitorne maksime te hijerarhiziranom organizacijom pravosuđa u više odijeljenih stupnjeva. U pogledu dokazivanja svi se ti elementi, u dinamičkom razvoju i kroz prizmu povijesne evolucije najbolje prelamaju kroz dilemu između *vezane i slobodne ojene dokaza* i diskusije koja se tim povodom vodila. S druge strane, anglosaksonska pravna tradicija common-lawa i njoj odgovarajući sustav sudskog postupka, proizišao kao rezultat neprekinutog povijesnog kontinuiteta u razvoju pravnih ustanova, obilježeni

su precedentskom strukturom odlučivanja, usmjerenošću na konkretan slučaj i osobnim stilom pravosuđenja, značajnom participacijom laika kroz institut porote, dosljednom primjenom raspravnog načela te koordiniranim ustrojstvom pravosuđa.¹ Utoliko se i utvrđivanje činjenica u tom sustavu promatra kroz drugi pojmovni instrumentarij. Tako se u anglo-američko-precedentskom sustavu, usporedo s načelno širokim pravnostvaralačkim ovlaštenjima profesionalnih sudaca, zbog širokih ovlaštenja neprofesionalnih tijela u ocjenjivanju dokaza diferencira posebna grana prava koja se bavi reguliranjem procesa dokazivanja – *law of evidence*. Norme tog prava u svom najvećem opsegu imaju negativni karakter – one su formulirane kao *dokazne zabrane* – pravila o dokazima nepodobnim za izvođenje pred porotom.

Napokon, treći epohalni sustav sudskog postupka razvio se u Sovjetskom Savezu i istočnoj Europi kao prerada (pretežno) zapadnoeuropskog sustava sudskog postupka u specifičnom ideološko-političkom okruženju; dok pravosuđe i u kontinentalnom i u anglo-američkom sustavu nezavisno djeluje u funkciji podjele vlasti, čak kao garant i promotor te podjele, ono je u socijalističkom sustavu (kao i u nekim drugim totalitarnim tvorevinama) samo jedan dio goleme državne birokracije, čija je svrha provođenje unaprijed zadanih političkih odluka. Mnoge institucije tog sustava sudskog postupka formalno nalikuju na zapadnoeuropski kontinentalni model; međutim, da bi se u tom sustavu na odgovarajućim mjestima omogućilo donošenje odluka prema kriteriju političkog oportuniteta, interpretacija i stvarno funkcioniranje čak i tih institucija tako su podešeni da omoguće utjecaje političke vlasti. Iako su akti legislative i egzekutive izraz volje te iste vlasti, i pravosuđe je njima obvezano, sudovi u skladu s principom “revolucionarne zakonitosti” mogu i od tih akata odstupiti kad je to politički oportuno.

Pravnostvaralačka aktivnost sudova u tom je sustavu zaniijekana, jednako kao i svaki drugi oblik pravosudne autonomije; međutim, s druge strane, inkvizitornost djelomično prisutna u kontinentalnom modelu još je dodatno potencirana. Na taj način stvorena je čvrsta linija hijerarhijske transmisije: politička vlast-pravosuđe-stranke u sporu. Položaj sudova spram vlasti jednako je toliko podređen, koliko i položaj stranaka spram suda: sud u osnovi nastupa kao puka transmisija aktualne političke volje. Za realizaciju tog zadatka profesionalni sudački aparat je moguć, ali nije nužan; u svakom slučaju, lojalnost je u tom modelu važnija od stručnosti.

---

¹ O navedenim elementima, te drugim formativnim i modelskim razlikama angloameričkog i kontinentalnog pristupa problemima dokazivanja vidi recentan aktualan prikaz u Damaška, *EVIDENCE LAW ADRIFT*, New Haven, 1997. Damaškin model zasniva se na tri temeljna medija usporedbe: na podjeli adjudikativnih funkcija između suca i porote; na maksimalnoj koncentraciji postupka u fazi glavne rasprave (doktrina “dana u sudnici”), te na akuzatornom ustrojstvu postupka i s njome vezanom ulogom zastupnika stranaka.

PREGLED IZLAGANJA

Lojalnost sudova nastoji se osigurati i posredstvom stroge pravosudne hijerarhije, u kojoj su viša mjesta rezervirana za dodjelu prema političkom kriteriju. Sve te osobitosti imaju svoju korelaciju i u teoriji dokazivanja i dokaznom postupku istočnoeuropskog socijalističkog modela, koji je prožet istim ambiguitetom zakonitosti i svrhovitosti. Budući da osnovni interes u tom modelu nije dosljedno poštovanje procedure koje jamči ispravnost ishoda, nego naknadno zaogrtnje u proceduralno ruho unaprijed i izvaninstitucionalno donesenih odluka, tako su i činjenice za taj model nešto što leži izvan postupka, u “objektivnoj stvarnosti”, pri čemu propisane procedure više štete nego koriste utvrđivanju takve “istine” – kojom prema potrebi također mogu manipulirati nositelji političke moći. Stoga je i dokazna teorija totalitarnog modela sudskog postupka svoj osnovni problem nalazila u jednoj od ideološki obojenih varijanti *teorije materijalne istine*, iako se sam pojam “materijalne istine”, dakako, rabio i u drugim sustavima te znao biti stavljen i u funkciju drugih ciljeva.

Iako su povijesni razvoj, unifikacija i harmonizacija svjetskog prava, a naročito postupna propast socijalističkih režima uvjetovali stvarno približavanje opisanih modela, uz nužne ograde zbog neizbježnog pojednostavljivanja mogu se pojedine opisane opće osobitosti zapadnoeuropskog, anglo-američkog i istočnoeuropskog sustava sudskog postupka tendencijski prikazati posredstvom sljedeće sheme:

<i>Obilježje</i>	<i>Zapadnoeuropski</i>	<i>Anglo-američki</i>	<i>Istočnoeuropski</i>
podjela vlasti	+	+	-
primat pisanih izvora prava	+	-	+/-
pravnostvaralačka uloga sudova	-	+	-
inkvizitornost	+/-	-	+
profesionalizacija	+	+/-	+/-
hijerarhizirana organizacija	+	-	+

/LEGENDA: + = da; - = ne; +/- = djelomično da, djelomično ne/

U ovom odsjeku detaljnije ćemo opisati kontekst u kojem se problem istine pojavljuje u tri navedena sustava sudskih postupaka. Iako ti modeli dakako ne pokrivaju sve postojeće sudske postupke, oni su svakako u svjetskim razmjerima dominantni. Također, čini se da je i sudski postupak u onim zemljama koje formalno nisu pokrivena ovom podjelom – npr. afričke, azijske i latinskoameričke zemlje – bitno određen recepcijom nekog od opisanih modela ili se kreće u tom pravcu te stoga te sustave neće biti potrebno posebno prikazivati. Kao što je već navedeno, u izlaganju ćemo se koncentrirati na tematske krugove (i njihovu pozadinu) karakteristične za pojedini sustav: slobodnu ocjenu dokaza, dokazne zabrane i teoriju materijalne istine.

§ 6. *Zapadnoeuropski kontinentalni model: problem istine u kontekstu debate o slobodnoj ocjeni dokaza*

Uvod: slobodna i vezana ocjena dokaza. U okviru zapadnoeuropskog kontinentalnog modela karakteristična je težnja da se unaprijed reguliraju sve aktivnosti u sudskom postupku, pa tako i one aktivnosti koje procesni subjekti (sud i stranke) poduzimaju u postupku radi utvrđivanja istinitosti navoda stranaka o činjenicama koje su bitne za primjenu prava – kako se školski definira značenje pojma *dokazivanja*¹. Dokazivanje može pritom biti regulirano ne samo u pogledu predlaganja i prikupljanja dokaznih sredstava i načina njihovog izvođenja i ispitivanja već i u pogledu utvrđivanja *dokazne vrijednosti* ispitanih dokaznih sredstava. Upravo u potonjem pogledu, tj. u vezi dopustivosti i mjeri reguliranja dokazne vrijednosti dokaza tijekom povijesti kontinentalnog sudskog postupka razvile su se dvije oprečne metode: “po jednoj – zakon unaprijed, in abstracto, određuje *dokaznu snagu* dokaznih sredstava, pa sud nije ovlašten da uzme u obzir svoju konkretnu subjektivnu ocjenu rezultata dokazivanja – *vezani ili zakonski sistem ocjena* (...). Po drugoj – ocjena dokazne snage ispitanih dokaznih sredstava zavisi *in concreto* od individualne slobodne ocjene suda, koji nije vezan ni za kakva zakonska pravila o tome kada treba uzeti da je određena tvrdnja istinita ili neistinita – *sistem slobodne ocjene dokaza*.”² Dilema između propisivanja sviju elemenata dokazivanja, a posebno dokazne vrijednosti (dokazne snage) pojedinih dokaza, s jedne strane, i prepuštanja dokazivanja diskreciji individualnog suca, s druge strane, prisutna je od najranijih izvora kontinentalnog sudskog postupka i prožima čitavu njegovu povijest.

Povijesni razvoj (I): Rimsko pravo. U rano doba legisakcijskog i formularnog rimskog sudskog postupka i dokazivanje je bilo podložno krutim formularnim pravilima u kojima je zakletva kao dokazno sredstvo igrala odlučujuću ulogu; ona je sama po sebi predstavljala dostatno dokazno sredstvo da se zaključi o istinitosti njome potkrijepljenih činjeničnih navoda. Međutim, vrlo brzo, prelaskom u klasično razdoblje rimskog prava i prihvaćanjem kognicijskog postupka došlo je do

---

¹ Triva, *Dokazivanje*, u: RJEČNIK GRAĐANSKOG PROCESNOG PRAVA, Zagreb, 1968, str. 54. Slično i u inozemnim reprezentativnim udžbenicima građanskog postupka, s naglaskom na stvaranju uvjerenja *suda (sua)* u istinitost određene tvrdnje; *vidi npr.* Rosenberg/Schwab, *ZIVILPROZESSRECHT*, 13. izd., München, 1981, str. 113; Arens/Lüke, *ZIVILPROZESSRECHT*, 5. izd., München, 1992, str. 190; Baumgärtel/Prütting, *EINFÜHRUNG IN DAS ZIVILPROZESSRECHT*, 8. izd., JA-Sonderheft 5, 1994, str. 61; Blomeyer, A., *ZIVILPROZESSRECHT. ERKENNTNISVERFAHREN*, Berlin etc., 1963, str. 329; Fasching, H. W., *LEHRBUCH DES ÖSTERREICHISCHEN ZIVILPROZESSRECHTS*, Beč, 1990, str. 425 (t. 799); Walder-Bohner, U., *ZIVILPROZESSRECHT*, Zürich, 1983, str. 327; Vincent, J., Guinchard, S., *PROCÉDURE CIVILE*, 21. izd., str. 910; *vidi i* Verheyden-Jeanmart, N., *DROIT DE LA PREUVE*, Bruxelles, 1991, str. 7.

² Triva, *ibid.*, str. 198.

prihvatanja sustava slobodne ocjene dokaza. Usporedo s upotrebom svih i danas poznatih dokaznih sredstava, odluka o dokaznoj vrijednosti pojedinih dokaznih sredstava sve se više prepušta sucu. U zlatnom razdoblju rimskog prava tako važi maksima *apud bonum iudicem argumenta plus quam testes valent*.³ U postklasičnom razdoblju rimskog prava taj razvoj međutim sve više ponovo kreće u suprotnom pravcu. Dolazi do razgrađivanja sustava slobodne ocjene, tako da od 334. g Konstantin uvodi kao dogmu pravilo koje je praktički do najnovijeg doba bilo krilatica sustava vezane ocjene dokaza: *unus testis, nullus testis*.⁴

Tijekom čitavog razdoblja rimskog prava još nije bilo došlo do oštrijeg diferenciranja građanskog i kaznenog postupka, tako da su za oba tipa postupka načelno vrijedila jednaka pravila. Neke razlike postojale su međutim već u klasičnom postupku, i ticale su se dokazne vrijednosti priznanja (za koje je sudac u građanskom postupku bio vezan) te postojanja zabrane izvođenja pojedinih dokaza (jedino u kaznenom postupku, za građanski postupak to je sporno)⁵.

Povijesni razvoj (II): talijanski kanonski proces. U srednjem vijeku, paralelno s dekadencijom svjetovnog prava, sve više jača crkvena jurisdikcija. Nakon što su za Fridriha II. klerici 1220. godine izuzeti iz građanske jurisdikcije, u crkvenu nadležnost postupno potpadaju svi “duhovni” sporovi (hereza, simonija), bračno pravo, a kasnije i sve više drugih građanskih stvari iz područja obiteljskog prava. Iako je širina crkvene jurisdikcija ponajviše ovisila o aktualnim odnosima političke moći, važno je primijetiti da je postupno jačao i utjecaj crkvenog na razvoj svjetovnog prava.

Dok je u počecima razvoja kanonskog prava prevladavalo načelo akuzatornosti i usmenosti, već od doba Inocencija III. (1198-1216) pretegle su tendencije zbog kojih je kanonski proces, barem u pogledu kaznenog postupka⁶, postao paradigma potpune inkvizitornosti: zadatak je suca da svako kažnjivo djelovanje za koje sazna istraži, izvede sve dokaze i izreče odgovarajuću sankciju. Taj je razvoj pratila i odgovarajuća evolucija na području dokaznog postupka. U početku je svrha dokazivanja još bila definirana kao stvaranje uvjerenja kod suca; međutim, to nikad nije bilo shvaćeno kao sloboda sučeve subjektivnosti. Jednako kao što se u

---

³ Ciceron, DE RE PUBLICA, I 38.

⁴ C.4.20.9. Riječ je o pravilu koje je, u ublaženom i modificiranom obliku, još uvijek dio nekih sudskih postupaka. Cf. tako Albeck, Shalom, *The Requirement of Two Witnesses in the Jewish Law of Evidence*, u: ISRAELI REPORTS TO THE XIV INTERNATIONAL CONGRESS OF COMPARATIVE LAW, 1994, str. 17. Izraelski primjer počiva, doduše, na biblijskoj osnovi (u: Deuteronomija, 19,15; 17, 6) čime se potvrđuje proširenost (i intuitivna privlačnost) ovog pravila.

⁵ Cf. Walter, FREIE BEWEISWÜRDIGUNG. EINE UNTERSUCHUNG ZU BEDEUTUNG, BEDINGUNGEN UND GRENZEN DER FREIEN RICHTERLICHEN ÜBERZEUGUNG, Tübingen, 1979, str. 21.

⁶ Iako još ni u to doba nije došlo do dostatnog diferenciranja građanskog i kaznenog postupka, cf. *ibid.*, str. 29.

prvotnom običajnom postupku pri suđenju o činjenicama tražio “Božji pravorijek” kroz prirodne fenomene, tako je i ovdje sudački subjektivitet trebao ujedno reprezentirati interese Crkve, oličene u crkvenom kanonu⁷. Stoga je i sudačko uvjerenje sve više bilo skućavano formalnim dokaznim pravilima. Usporedo s time vrlo je proširena lista osoba nesposobnih za svjedočenje, koja je obuhvaćala čitav niz kategorija: mlađe od 14 godina, žene – u krivičnim stvarima, crkvene osobe, svjetovne osobe u kaznenom postupku protiv klerika, robove, infamne, ekskomunicirane te, napokon, “sve one na čiju se volju, po prirodi stvari, može utjecati”⁸. Nasuprot tome, sukladno religijskoj dogmi kršćanstva o mogućnosti moralnog iskupljenja i popravljivanja grešnika, sve se više insistira na priznanju okrivljenog kao “kraljici dokaza”. Priznanje se pritom, i prije Karoline, nastojalo iznuditi torturom.⁹

Sudačka ocjena dokaza vezuje se također sve više formalnim pravilima o tome što čini cijeli (potpun) dokaz (*plena probatio*), a što polovičan dokaz – u raznim stupnjevima “polovičnosti” (*minus plena probatio*, *semi plena probatio major*, *semi plena probatio minor*) te pravilima o pomoćnim dokazima koji mogu upotpuniti polovične dokaze. Argumentacija iz izvedenih dokaza tako se sve više svodi na jednostavnu aritmetičku operaciju zbrajanja. U slučaju da izvedeni dokazi jedan drugome proturječe, sudac je načelno slobodan da odluči kojem će dokazu pokloniti svoje povjerenje, ali čak je i tu, primjerice kod svjedočenja, ograničen pravilom da treba više vjerovati “starijem nego mlađem, višemu nego nižemu, plemiću nego pučaninu, muškarcu nego ženi, istinoljubivom nego lašcu, bogatom nego siromašnom”; ako je riječ o svjedocima iste kategorije, odlučuje pak njihov broj.¹⁰ I dokaz indicijama podložen je normiranju: u srednjem vijeku sve su brojnije presumpcije kao formalna pravila o tome kad se iz posredno relevantnih činjenica može zaključiti na one neposredno relevantne. Walter tako navodi da svaki novi autor djela o presumpcijama u srednjem vijeku nalazi barem tucet novih presumpcija.¹¹

Povijesni razvoj (III): germanski staronjemački postupak. Vrlo značajan utjecaj na razvoj sudskog postupka imalo je i pravo starogermanskih plemena, koje je, unatoč različitostima od plemena do plemena, u pogledu dokazivanja dijelilo mnoge zajedničke crte. Svrha sudskog postupka prema germanskom pravu nije dokazati prijestup/povredu subjektivnog prava, već moralno

---

⁷ Cf. Canstein, DAS ZIVILPROZESSRECHT, Berlin, 1905, str. 7: “Ne smije subjektivno uvjerenje suca odlučivati o tome je li jedna činjenica istinita, budući da ono može varati, već Crkva, koja na ovaj način ‘objektivno’, tj. apstraktno, općenito, određuje pretpostavke pod kojima se jedna činjenica ‘objektivno’ treba proglasiti za istinitu ili neistinitu”.

⁸ *Ibid.*, str. 30.

⁹ O torturi i njenim europskim ishodima v. klasičnu Langbeinovu studiju TORTURE AND THE LAW OF PROOF: EUROPE AND ENGLAND IN THE ANCIEN REGIME, Chicago, 1977.

¹⁰ *Ibid.*, str. 38.

¹¹ *Ibid.*, str. 35.

očistiti tuženog od optužbe, koja se smatra povredom časti. Teret dokazivanja utoliko se nalazi na tuženom. U tom je postupku vrlo značajna uloga tzv. “iracionalnih” dokaznih sredstava – zakletve, Božjeg suda, sudskog dvoboja¹². Upotreba tih dokaznih sredstava počivala je na za to vrijeme možda “racionalnim” temeljima – na vjeri u svjetski poredak i etička pravila utjelovljena u Prirodi i Bogu, koji osvećuju krivokletstvo i pomažu (kod sudskog dvoboja ili Božjeg suda) stranci koja je u pravu. U osnovi, u tom sustavu dokazivanja zato je teško govoriti o slobodnoj i vezanoj ocjeni dokaza, nego više o “prepuštanju” ocjene dokaza trećoj, transcendentnoj instanciji; u užem smislu ocjene dokaza ovdje zapravo i nema te se zato govori i o “automatskim” načinima dokazivanja.

I za naše današnje pojmove od više “iracionalnih” dokaznih sredstava “najracionalnija” je zakletva, koja se još i danas zadržala u pravima mnogih civiliziranih zemalja.¹³ Zanimljiv je razvoj kojim su se, kako se pretpostavlja, kroz razvoj srednjovjekovnog postupka, iz institucije zakletve diferencirale neke druge metode dokazivanja – prije svega institucija porote te dokaz svjedocima i ispravama. Osnovni način obrane koji je tuženiku (na kojem, kao što je već rečeno, počiva teret dokazivanja) – a koji je nediferencirano sadržavao podjednako pobijanje tužiteljevog zahtjeva, poricanje njegovih činjeničnih navoda i dokaz istinitosti vlastitih – bila je tzv. očišćujuća zakletva (prisega) (*juramentum purgationis*). U slučaju da se obje stranke posluže zakletvom – i na taj se način ponovo stvori neizvjesna situacija u kojoj riječ stoji nasuprot riječi – zakletvi stranaka mogli su se na poziv stranke pridružiti i tzv. pomagači pri zakletvi – suprisežnici (*juratores, conjuratores*)¹⁴. Oni su, u početku, imali samo funkciju osnaživanja stranačke zakletve, da bi se s vremenom zbio razvoj u dva pravca: s jedne strane, tražilo se da uvijek dio “pomagača” regrutira protivnik, što je vodilo postupom nastanku onog što bismo mogli nazvati porotom¹⁵; s druge strane, od “pomagača” (*Eidesbelfers*) sve se više tražilo da se ograniče na zakletvu o onom što im je poznato iz vlastitog iskustva, najprije samo o vjerodostojnosti stranke kojoj se pridružuju, a potom i o svim ostalim relevantnim činjenicama, iz čega se postupno razvio dokaz svjedocima. Napokon, neke “pomagače” počeo je regrutirati

---

¹² O “iracionalnim” dokaznim sredstvima bit će nešto više riječi u opisu anglo-američkog postupka. Cf. *infra*, str. 88; vidi također Kurtović, *OPĆA HISTORIJA DRŽAVE I PRAVA*, sv. I, Zagreb, 1987, str. 157-160, gdje su analizirane osobitosti germanskog postupovnog prava (uglavnom na primjerima salijskog i ribuarskog plemena).

¹³ Za slučaj Italije (uz pokušaj opravdanja i u današnjim okolnostima) cf. Ferrari, *Ammissione del giuramento suppletorio da parte del giudice di primo grado e poteri del giudice d'appello in tema di apprezzamento della semiplena probatio*, *RIVISTA DI DIRITTO PROCESSUALE*, 50:1995, str. 577-611.

¹⁴ O kategoriji suprisežnika cf. *ibid.*, str. 158.

¹⁵ Recepcijom rimsko-kanonskog prava i promjenom paradigme koja ju je pratila taj je pravac razvoja uglavnom presječen. Može se spekulirati o tome kako bi u protivnom, da do te recepcije nije došlo, i europski kontinentalni postupak danas imao prošireniju instituciju porotnog suđenja. O razvoju porote u anglo-američkom postupku cf. *infra*, str. 87.

i sam sud da iskazuju o pravnim radnjama izvedenim pred sudom ili od strane suda – npr. o pitanjima međa, vlasništva nad nekretninama, pravnim poslovima, osobnom statusu itd. Iz tog, tzv. “sudskog svjedočenja” prizvanih svjedoka (*testes rogati*) razvojem pismenosti i zapisivanjem sadržaja opažanja “službenih” svjedoka, što je s vremenom supstituiralo i same te svjedoke, razvio se i dokaz ispravama.

Paralelno s tim tehničkim razvojem dokaznih sredstava u postupku dolazi međutim i do razvoja u drugom pravcu: do značajne disocijacije građanskog i kaznenog postupka. Germanski građanski postupak kretao se od sve manje ovisnosti o tzv. iracionalnim dokaznim sredstvima k tipu postupka koji sve manje ograničava izvođenje dokaza, a također i njihovu ocjenu. Može se tako reći da je otprilike pri kraju XV. stoljeća u germanskom građanskom postupku, prije negoli je započela intenzivna recepcija kanonskog prava, bilo prihvaćeno načelo slobodne ocjene dokaza, zajedno s načelom javnosti i usmenosti, koje je ionako vladalo još od primitivnog plemenskog prava.¹⁶

S druge je strane, međutim, razvoj kaznenog prava išao u drugom smjeru. Nakon prvih ranih oblika u kojima su se krivične stvari rješavale analogno građanskima – posredovanjem između dviju ravnopravnih stranaka – pojedinaca, razvili su se prvi tipovi postupka u kojima je s jedne strane nastupala (plemenska, seoska) zajednica, a s druge strane prijestupnik. Tako je došlo do specifičnih postupaka u kojima okrivljeni pred sudom nije imao gotovo nikakvih prava¹⁷: najprije su to bili slučajevi u kojima je prijestupnik uhvaćen na djelu (*Handhaftverfahren*) ili neposredno nakon njega, još isti dan (zločin nije smio “prenočiti” – *Übernächtigkeit*); kasnije je u tu kategoriju ubrojen i postupak protiv “ljudi koje štete zemlji” (*Verfahren gegen die landschädlichen Leute*), bez obzira na to kada je djelo izvršeno. Pojam “štetnosti” postupno se proširivao te je bilo dovoljno dokazati da je netko došao “na loš glas” da bi mu se uskratila uobičajena prava slobodnih ljudi u postupku – prije svega pravo na obranu (zakletvom ili na drugi način). Na taj je način i u okviru inače akuzatornog starogermanskog postupka pripremljen teren za postupni prijelaz u model inkvizitornog postupka, do čega će doći tek intenzivnijom recepcijom rimskog i kanonskog prava.

Tijekom XIII. i XIV. stoljeća sve se više počelo insistirati – najvjerojatnije već tada pod utjecajem kanonskog prava – na priznanju okrivljenog kao “kraljici dokaza” (*regina probationum*), u koju se svrhu sve proširenije počela koristiti tortura. Načela usmenosti, neposrednosti i javnosti također su s vremenom otpala: tortura se primjenjivala u za javnost već zatvorenom pretpostupku, pred malim tijelom od dvatri laika-porotnika. Ako je okrivljeni na završnom ročištu porekao svoje priznanje,

---

¹⁶ Cf. Walter, *op. cit.* (bilješka 5), str. 51.

¹⁷ Posebno, nije imao pravo na tzv. purgatornu zakletvu, *Reinigungseid* - što je u kaznenom postupku bila jedna od osnovnih osobina adversarnosti: “riječ slobodnog čovjeka” protiv “riječi slobodnog čovjeka”.

ono je bilo nadomješteno svjedočenjem porotnika koji su prisustvovali izvođenju torture. Za donošenje odluke o primjeni torture nije u početku postojalo nikakvo pravilo: to je bilo puko pitanje svrsishodnosti. Do početka XV. stoljeća zavladao je tako tip postupka snažno obilježen sudačkom proizvoljnošću i samovoljom.

Upravo je to bio jedan od osnovnih poticaja za reguliranje materije kaznenog postupka i donošenje čuvenog zakonika *Constitutio Criminalis Carolina* 1532. godine. Karolina je s jedne strane tako fiksirala razvoj prema modelu pismenog i tajnog inkvizitornog postupka¹⁸, no s druge je strane temeljitije regulirala proces dokazivanja, posebno određujući uvjete za dopustivost primjene torture. Tortura se tako dopuštala jedino ukoliko je postojalo svjedočenje jednog svjedoka o samom djelu, ili indicijalno svjedočenje dvaju svjedoka. S obzirom na dosta restriktivno tumačenje potonjeg¹⁹, neki autori tako smatraju da je prema Karolini bilo moguće primijeniti torturu “samo još ondje gdje današnji primjenjivač zakona više ne bi imao nikakve sumnje u osuđujuću presudu”.²⁰ Ipak, zbog niza takvih i sličnih propisa o dokaznoj snazi pojedinih dokaznih sredstava i dokaza, može se smatrati da je Karolina dala reprezentativan primjer za model vezane ocjene dokaza – koja je, uz manje modifikacije i oscilacije – u pojedinim zemljama vladala i puna tri stoljeća.²¹

U XV. stoljeću postojala su tako u Njemačkoj dva bitno različita modela postupka – bitno akuzatorni građanski postupak i bitno inkvizitorni kazneni postupak. Taj nesklad nije međutim dugo potrajao: tijekom XV. stoljeća došlo je i u

---

¹⁸ Iako formalno i dalje kao osnovni način pokretanja postupka predviđa privatnu tužbu, dužnost polaganja kaucije i opasnost da tužitelj i sam dospije u zatvor dovele su do toga da se postupak ipak u pravilu inicirao po službenoj dužnosti, *von der oberkeyt vnnnd ampts wegen* (cf. Art. 6-10), gdje se pod “službenom dužnošću” razumijevao sud, a ne neki drugi organ (državno odvjetništvo i sl.). Cf. Walter, *op. cit.*, str. 57.

¹⁹ Cf. CCC, art. 25.

²⁰ Walter, *op. cit.*, str. 58.

²¹ U Hrvatskoj tako još komentari s kraja devetnaestog stoljeća – i to čak u kontekstu građanskog postupka – govore samorazumljivim tonom o prevladavanju vezane ocjene dokaza. Tako standardni Rušnov-Šilovićev komentar Privremenog građanskog postupnika iz 1852. godine govori da “[u] redovitom parbenom postupniku pako, te u [većini] parnica koje valja razpravljati po posebnih postupnicah [...] usvojena je *zakonska (legalna) dokazna teorija*, po kojoj je sudac vezan na dokazna pravila, u zakonu propisana, koja normiraju osobite zakonske ustanove o dopustivosti dokaznih sredstva i o dokaznoj moći dokaznih razloga, nadalje ustanove, kojih se sudac držati ima kod prosudjivanja istinitosti ili neistinitosti koje činjenice. Ovdje je sudac prisiljen po abstraktnih pravilih, ne gledajući na svoje osvjedočenje, stanovitu činjenicu samo onda smatrati istinitom, ako zato postoje zakonom normirane pretpostave, pod kojima zakon samo dotičnu činjenicu istinitom smatra, a nasuprot ju držati neistinitom, ako te pretpostave manjkaju, ma i da jest uvjeren o istinitosti ove činjenice.” U hrvatskom parničnom pravu prema Privremenom postupniku slobodna dokazna teorija recipirana je tek u bagatelnim stvarima i u postupku zbog smetanja posjeda. Cf. Rušnov-Šilović, *TUMAČ GRADJANSKOMU PARBENOMU POSTUPNIKU*, Zagreb, n.d. (oko 1895).

građanskom pravu do snažne recepcije talijanskog kanonskog prava²², koja je rezultirala potiskivanjem običajnog postupka i jedinstvenim reguliranjem građanskog postupka na cijelom teritoriju Carstva.²³ Na taj su način i u građanski postupak prodrli načela pismenosti, posrednosti i nejavnosti, princip strogog zakonskog reda i eventualnosti, a s njima i formalna ili zakonska ocjena dokaza. Od osobina akuzatornog postupka preostala je u građanskom postupku ubrzo još samo jedna – načelo saslušanja stranaka, no i ono je u okviru ostalih načela bilo obezvrijeđeno²⁴.

Povijesni razvoj (IV): prema reformiranom postupku. Iako je, povijesno gledano, građanski postupak duže odolijevao vezanoj ocjeni dokaza, prva nastojanja za reformiranjem takvog stanja i ponovnim kretanjem k slobodnoj ocjeni realizirala su se u okviru kaznenog postupka.

Prva pukotina u sustavu vezane ocjene koji je dominirao diljem Europe dogodila se kada je, pod utjecajem prosvjetiteljstva, ukinuta tortura. Čitavoj zgradi vezane ocjene doveden je tako u pitanje njen “krunski dokaz” – priznanje. Moguća nefikasnost i disfunkcionalnost nastojala se, nakon kratkog laviranja²⁵, neutralizirati uvođenjem tzv. izvanredne kazne (*Verdachtsstrafe, außerordentliche Strafe*) i institucije privremenog oslobađanja (*absolutio ab instantia*). Razlozi za uvođenje tih ustanova, koje su se primjenjivale u nedostatku potpunog, formalnog dokaza, ležali su u sprečavanju eventualnog samovoljnog donošenja osuđujućih presuda na temelju “slobodne ocjene” nedovoljnog broja dokaznih sredstava i indicija, kojima se malo vjerovalo; ipak, o tome hoće li biti donesena oslobađajuća presuda ili će biti primijenjena neka od tih ustanova odlučivalo se na temelju slobodne ocjene suda o “visokoj vjerojatnosti” da je počinjen prijestup.

U sklopu tog razvoja počelo je i pomicanje od tzv. pozitivne k negativnoj dokaznoj teoriji. Isti val prosvjetiteljstva koji je donio ukidanje torture u pravnoj teoriji zastupao je strogi legalizam, prema kojem bi, Montesquieovim riječima, sudac trebao biti mehanički primjenjivatelj propisa, “usta zakona”, *bouche de la loi*.²⁶ Takav bezuvjetan zahtjev za zakonitošću sudačkog djelovanja nije pogodio zahtjevima – kojih je bilo već u XVIII. stoljeću – za uvođenjem potpune i neograničene sudačke slobode pri ocjeni dokaza. S druge strane, uviđala se i nepoželjnost stanja u kojem je sudac prisiljen da i protiv svog uvjerenja donosi osuđujuće presude ako je prikupljen dovoljan broj odgovarajućih dokaznih sredstava (npr. ako suglasno iskažu dva

---

²² Cf. Rosenberg/Schwab, ZIVILPROZESSRECHT, München, 1981, str. 20 i d.

²³ Procesni zakon o carskim sudovima (*Kammergerichtsordnung*) iz 1495. godine obvezuje tako suce da sude prema jedinstvenom, kanonskom pravu. Cf. Rosenberg/Schwab, *ibid.*; Walter, *op. cit.*, str. 75.

²⁴ Cf. Walter, *op. cit.*, str. 76.

²⁵ Između ukidanja torture 1752. godine i uvođenja izvanredne kazne 1754. godine postojalo je u Pruskoj prema jednom reskriptu Fridriha Velikog kratko razdoblje slobodne ocjene dokaza.

²⁶ Cf. Montesquieu, O DUHU ZAKONA (I), Beograd, 1989, knjiga XI, glava 6, str. 183.

klasična svjedoka očevica²⁷). Rezultat je bio kompromis, koji je prvi formulirao Talijan Filangieri 1786. godine, a u Njemačkoj ga propagirao Feuerbach: treba “dovesti u sklad moralnu izvjesnost suca s normom koju je propisao zakonodavac, tj. sa zakonskim kriterijem.”²⁸ Tako je nastao sustav prema kojem se određene tvrdnje ne smiju uzeti kao istinite ako im u prilog ne idu određeni kvantitativno i kvalitativno određeni i propisani dokazi, no uz to se kumulativno traži i uvjerenost suca. Taj sustav već je na pola puta prema slobodnoj ocjeni. Naime, “ako se dokazi koje zakon traži sakupe, sudac slobodno ocjenjuje je li dokaz neke činjenice uspio ili nije”²⁹.

Kao i svaki kompromis, ni negativna dokazna teorija nije u potpunosti zadovoljavala ni pristalice vezane, ni pristalice slobodne ocjene dokaza. Ipak, njeno napuštanje nije bilo proizvod teorijske rasprave i postupne reforme, već se prije svega dogodilo pod utjecajem Francuske revolucije i njenih političkih i ideoloških zahtjeva.

Uzimajući kao uzor model engleskog pravosuđa, Francuska je revolucija već 1789. uvela u kazneni postupak načela usmenosti i javnosti i snažno proširila zaštitu prava optuženoga. Iako je bilo i suprotnih stavova (čak se i Robespierre zalagao za negativnu zakonsku teoriju prema uzoru Njemačke), 1791. godine uvedeno je porotno sudovanje i neograničena slobodna ocjena dokaza u svojem ekstremno subjektiviranom vidu: kao doktrina o “intimnom uvjerenju” (*intime conviction*). Odlučujući argument bila je neodvojiva veza porote i slobodne ocjene; glavni zastupnik neograničene slobodne ocjene, Duport, tvrdio je da bi svako pravno reguliranje ocjene dokaza dovelo do toga da bismo u sudovima, umjesto dobrih porotnika, imali loše suce.³⁰ Proživši se tada, slobodna je ocjena kao *intime conviction* preživjela razdoblje restauracije u Francuskoj i nastavila intrigirati pravnike susjednih zemalja.

Za našu je temu najznačajnija diskusija koja je, kao reakcija na francuske događaje, izbila u Njemačkoj; pokušavajući još jednom – da parafraziramo poznati izraz – izvesti u glavama ono što su Francuzi izveli u praksi, Nijemci su, intenzivno se pomažući filozofijom, nastojali do kraja domisliti sve argumente za i protiv (ali uglavnom protiv) slobodne ocjene francuskog tipa. Upravo u toj diskusiji prvi su put rabljeni i filozofijski argumenti (posebno korespondencijska teorija), kao i termin “materijalna istina” (*materielle Wahrheit*).

---

²⁷ Cf. RJEČNIK KRIVIČNOG PRAVA I POSTUPKA, str. 367. Kritika takve mogućnosti dobila je u Njemačkoj i poslovični oblik izrekom *Durch zwei Zeugen Mund wird alle Wahrheit Kund*, a ta je poslovice imala svoje korelate i kod nas (usp. *infra*, str. 164).

²⁸ Filangieri, SYSTEM, str. 257 (prema Walter, 64).

²⁹ Zlatarić, Damaška, RJEČNIK KRIVIČNOG PRAVA I POSTUPKA, str. 367. Cf. i Triva, GPPP, *cit.*, str. 130.

³⁰ Duport, prema Nobili, IL PRINCIPIO DEL LIBERO CONVINCIMENTO DEL GIUDICE, Milano, 1974.

Pravi predmet prijepora bilo je pritom, još više od pitanja potrebe uvođenja slobodne ocjene, pitanje o potrebi uvođenja porote. Politički, ta dva pitanja bila su, međutim, sve do četrdesetih godina devetnaestog stoljeća, poput vezanog paketa: u rukama porote slobodna se ocjena shvaćala kao odraz građanskih sloboda, dok je u rukama sudaca-profesionalaca ona izgledala kao opasan instrument koji može potaknuti birokratsku samovolju.³¹ Pravnici, a još više pravni filozofi, priskrbli su pak teorijske argumente protiv slobodne ocjene: ona se smatrala proizvodom niže razumske djelatnosti – zrenja (*Anschauung*) ili predstavljanja (*Vorstellung*) – naspram više razumske djelatnosti – refleksije (*Reflexion*) – koju bi trebao posjedovati profesionalni sudac. Indikativan je u tom smislu prezir koji spram porote pokazuje Feuerbach: “Porotnici sa svojim instinktom nisu nimalo različiti od zajednice metodista ili kvekera koja u tupoj nepromišljenosti iščekuje tračak svjetla prirodnog otkrovenja, kao na prosvjetljenje odozgo.”³² “Intuitivnost” slobodne ocjene tako je ocrтана kao “totalni uvid bez refleksije” (*Totaleindruck ohne Reflexion*), koji počiva na evidenciji, a ne na racionalnim razlozima. “Uvjerenje” na kojem počiva *intime conviction* kritiziralo se zbog njegove iracionalnosti i subjektivnosti; istina nije uvjerenje samo po sebi, već “suglasnost uvjerenja spoznavajućeg subjekta sa spoznatim objektom”³³, a do te suglasnosti možemo doći samo na temelju racionalnih razloga odlučivanja (*Entscheidungsgründe*). Korespondencijska formula tako se koristila *nasuprot* ekstremnoj subjektivističkoj slobodnoj ocjeni da bi se osigurala objektivnost rezultata postupka. Znakovito je da se međutim već u prvoj polovici 19. stoljeća adekvacija (kao i objektivnost) nije tumačila kao slaganje s transcendentnim, izvanprocesnim i po sebi postojećim objektom (“čistim”, “golim činjenicama”), već kao poopćivost i argumentiranost činjeničnih tvrdnji:

(U) samoj istini postoji moć, koja ju čini nužnom za sve ljude te postoje putovi istraživanja istine koji kod svakog čovjeka proizvode istovjetan utisak i istovremeno neodoljivo uzrokuju uvjerenje, da je jedna određena činjenica istinita. Pritom također primjećujemo, da u slučajevima te vrste svaki onaj, koji je zadobio izvjesno uvjerenje, za to može navesti iste razloge...³⁴.

Na taj način, iako u opreci spram ekstremističkog poimanja slobode, pripremljen je teren za moderno poimanje slobodne ocjene dokaza, sada samo po sebi i neovisno o pitanju uvođenja porote – što veoma dobro može reprezentirati navod tadašnjeg pruskog ministra pravosuđa von Savignya:

---

³¹ Cf. Walter, *op. cit.*, str. 69.

³² Feuerbach, *BETRACHTUNGEN UEBER DAS GESCHWORENEN-GERICHT*, Landshut, 1813, str. 119 i d.

³³ Jarke, prema Walter, *op. cit.*, str. 72.

³⁴ Mittermaier, *BEWEISLEHRE*, 1834, str. 66.

Razlika između sudaca s dokaznom teorijom i bez nje leži samo i jedino u tome da je u potonjem slučaju samom sudcu prepušteno pronalaženje i primjena dokaznih pravila koja odgovaraju općim zakonima mišljenja, iskustva i ljudske spoznaje.³⁵

Pobjedom liberalnog pokreta 1848. godine takvo je poimanje našlo svoj normativni izraz i u kaznenim postupnicima većine europskih država.

Razvoj građanskog sudskog postupka nije se međutim odvijao potpuno paralelno s razvojem kaznenog. Dapače, niti motivi koji su doveli do reforme nisu bili isti. Dok je osnovni razlog za reformu kaznenog postupka bio političko--ideološki – proboj liberalne građanske misli koja je insistirala na individualnim pravima i ograničavanju državne samovolje – razlozi za reformu građanskog postupka bili su više tehničke prirode: mehaničko načelo strogog zakonskog reda i eventualnosti opterećivali su sudski postupak gomilom suvišnog materijala, odugovlačenjem, pretjeranom formaliziranošću itd. Unatoč tim obilježjima te pismenosti i posrednosti postupka, ne može se reći da je građanski postupak bio pod utjecajem inkvizitornih elemenata, ili da su – zbog ekstenzivnog tumačenja kategorije “javnog interesa” – stranke supstancijalno bile u podređenom odnosu spram suda. Naprotiv, građanski je postupak (jednako kao i materijalno građansko pravo) tek kasnije, razvojem monopolnog kapitalizma i jačim uplitanjem države u ekonomiju, počeo zadobivati elemente koji su zadirali u potpunu stranačku autonomiju u postupku.³⁶

---

³⁵ Citirano prema Walter, *op. cit.* (bilješka 5), str. 73.

³⁶ Vjerojatno nije slučajno da Kleinov austrijski procesni zakonik iz 1895. godine, donesen dvadesetak godina nakon njemačkog, već snažnije razvija sudačku kontrolu nad tijekom postupka. Ipak, u okviru zapadnoeuropskog kontinentalnog modela postupka, primat “javnih” nad pojedinačnim interesima došao je najsnažnije do izraza u građanskom postupku fašističkih zemalja. Tako je u povodu donošenja Građanskog parničnog zakonika Kraljevine Italije 1940. godine tadašnji ministar pravosuđa u svom govoru istaknuo:

“Ovaj zakonik ima da bude povijesni izraz fašističke i udružbene Italije. U fašističkoj Državi postupak nije samo susret slobode građanina s autoritetom Države, izazvan nuždom zaštite njegovih interesa, nego je čisti formalni izraz za uređivanje sukoba privatnih interesa i za presijecanje sporova između parničara. Fašistička Država ne poriče privatne interese; ona im priznaje važnost podsticanja privatne inicijative i zato ih valjano štiti. Pravo zaštite interesa odražuje se u čvrstom procesnom sustavu. Ali ova zaštita nije tek svrha samoj sebi. U našem uređenju nema interesa, koji nije zaštićen u razmjeru svoje važnosti za zajednicu, dotično i konačno u razmjeru svoje važnosti za više interese Nacije. Slijedi, da u fašističkoj Državi proces nije samo borba interesa, nego sredstvo za koristno uređenje njihovo, a nadalje oruđe za za obezbjeđenje ne samo urednog socijalnog življenja, koje se nadahnjuje na najvišim ciljevima Države, nego i oruđe, koje će kroz primjenu pravnih propisa, koji uređuju život Nacije, u privatnim odnosima ostvarivati najviše njezine interese.” *Cf.* Werk, PREGLED GRADANSKOG POSTUPKA KRALJEVINE ITALIJE, Zagreb, 1941, str. 3 i d. Zanimljivo je da je, unatoč toj proklamaciji, isti zakonik relativno uspio pravni akt, koji, slično kao i odgovarajući zakoni drugih zemalja, u pogledu ocjene dokaza zastupa načelo slobodne ocjene, uz neke relikte zakonske dokazne teorije.

Stoga se, u isto doba kada je u kazneni postupak već prodirala slobodna ocjena, u građanskom postupku većine europskih zemalja³⁷ još zadržavala formalna dokazna teorija: potpun dokaz mogao je tako činiti samo suglasan iskaz dvaju svjedoka o relevantnim činjenicama; javna isprava, ili privatna isprava ako ju prizna protivna strana; mišljenje dvaju, ili u izuzetnom slučaju jednog vještaka itd. I ovdje je slobodna sudačka ocjena prodirala jedino u slučaju odsutnosti potpunog dokaza: tada je naime sud mogao, prema vlastitoj ocjeni, odlučiti koja će stranka položiti zakletvu (i tako uspjeti u sporu): tužitelj ili tuženi. S druge strane, iako se uviđalo da rezultati dobiveni primjenom formalnih zakonskih pravila o ocjeni dokaza ponekad mogu odstupiti od zaključaka dobivenih pravno nevezanim rasuđivanjem³⁸, dosta je dugo bio utjecajan tabor onih koji su smatrali da je formalna istina (*certitudo iuridica*) nužna za to da bi presude imale općevažeći karakter i da bi se objektivno dale opravdati; s druge strane, upućivalo se i na moguće zloupotrebe i arbitrarnost koju bi alternativa – “materijalna istina” mogla sa sobom donijeti. Tako je, pod utjecajem francuskog postupnika i analogije s kaznenim postupkom, u Njemačkoj 1848. godine uglavnom došlo samo do prihvaćanja načela usmenosti i javnosti u građanskom postupku. Oko principa slobodne ocjene dokaza vodila se međutim još dosta dugo diskusija³⁹ te je s oklijevanjem i uz dosta protivnika u građanskom postupku slobodna ocjena (ili, možda je bolje reći: *tendencija* k slobodnoj ocjeni i njena proklamacija) u raznim zemljama prihvaćena tek krajem devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća.⁴⁰

Debata o ocjeni dokaza vodila se tako na europskom kontinentu tijekom povijesti uz mnogo laviranja i naizmjeničnog prihvaćanja sustava slobodne i vezane

³⁷ Važan izuzetak ovdje je Francuska, čiji je građanski postupak imao specifičan razvoj. Naime, još za vladavine “kralja sunca”, 1667. godine, značajno je reformiran recipirani talijansko-kanonski postupak u pravcu usmenosti i javnosti, te je ukinuto i načelo eventualnosti; stoga se i nakon Francuske revolucije Napoleonov CODE DE PROCÉDURE CIVILE iz 1806. godine samo nastavlja na taj razvoj, zaoštravajući usmenost i javnost postupka te uvodeći načelno neograničenu slobodnu ocjenu dokaza. Cf. Rosenberg/Schwab, *op. cit.*, (bilješka 22), str. 22; Canstein, *op. cit.* (bilješka 7), str. 15.

³⁸ Treba istaknuti da se vezana ocjena dokaza može prikrivati i u materijalnopравnim pravilima o tzv. pravnim pretpostavkama (presumpcijama). Ovdje se međutim ne regulira broj i vrsta dokaznih sredstava potrebnih za stvaranje određenog zaključka, već se pravno određuje koji se zaključak treba izvesti iz određenih sudova o činjenicama - indicija (koji sami mogu biti dobiveni vezanom ili slobodnom ocjenom) o (ne)postojanju drugih, pravno relevantnih činjenica. U oba slučaja posljedica je međutim ista: pravno se regulira proces zaključivanja o istinitosti/neistinitosti činjeničnih sudova. Cf. Zuglia, *GRADANSKI PARNIČNI POSTUPAK FNRJ*, Zagreb, 1957, str. 108.

³⁹ Tako su se primjerice od 1848. do 1865. tri kongresa njemačkih pravnikâ zaredom bavila problemom slobodne ocjene, što je dosad jedinstven slučaj. Cf. Walter, *op. cit.* (bilješka 5), str. 80.

⁴⁰ U Njemačkoj npr. u zakonu iz 1877. godine, a u Austriji iz 1895. godine. U Hrvatskoj i Srbiji vladala je, sve do unifikacije procesnog prava 1929. godine, zakonska dokazna teorija - za razliku od bosanskog i crnogorskog parničnog postupka iz 1883. odnosno 1905. godine, koji su bili recipirali suvremeniju varijantu austrijskog prava sa slobodnom ocjenom dokaza. Cf. Zuglia, *PREGLED SRPSKOG, BOSANSKOG I CRNOGORSKOG GRADANSKOG PARNIČKOG POSTUPKA*, Zagreb, 1926. Više o diskusiji povodom slobodne ocjene dokaza na jugoslavenskom teritoriju vidi *infra*, § 10, t. 3.

ocjene. Razlozi u prilog jedne odnosno druge varijante koji su doveli do smjene paradigme mogu se zaključno klasificirati u tri skupine – kao povijesnosistemski, politički i teorijski. Tako su povijesni sustavi koji su preferirali usmenost, javnost i neposrednost, koordiniranu organizaciju i participaciju laika u odlučivanju nesumnjivo tendirali slobodnoj ocjeni, jednako kao što su postupci koje je obilježavala pismenost, tajnost, posrednost, hijerarhizirano ustrojstvo i profesionalizacija organa koji donose odluke bili skloniji vezanoj ocjeni dokaza. Ipak, ni kombinacije tih karakteristika nisu isključene, kao što se najbolje pokazalo konačnim spajanjem hijerarhizirane organizacije profesionalnog sudstva i slobodne ocjene u okviru suvremenog europskog kontinentalnog sustava sudskog postupka.

S druge strane, politički argumenti kojima se opravdavao sustav vezane ocjene odnosili su se na nepovjerenje spram prevelike sudačke slobode, nepovjerenje koje je dolazilo kako “odozgo” – od političke vlasti, tako i “odozdo” – od građana koji bi eventualno mogli biti pogođeni zloupotrebom takve sudačke slobode. Nasuprot tome, upravo je doktrina liberalizma pospjela nastojanja za deregulacijom ocjene dokaza, gledajući u anglo-američkom modelu – porota plus slobodna ocjena – jedno od odlučujućih jamstava ljudskih prava.

Naposlijetku, vezanu je ocjenu dokaza podržavao prosvjetiteljski duh racionalizma i mehanicizma i njegov ideal strogoznanstvenog podvođenja (supsumpcije) pod unaprijed dana pravila. Tek je dovođenjem u pitanje deduktivističkog ideala znanstvenosti i upućivanjem na manje kognitivne induktivne procedure otvoren i teorijsko-metodološki prostor za prihvaćanje slobodne ocjene.

Aktualno stanje. Teme i dileme. Iako je tako u suvremenom zapadnoeuropskom kontinentalnom modelu sudskog postupka slobodna ocjena postala nekom vrstom konsenzualno prihvaćene vrijednosti (koliko god se ta vrijednost ni u kaznenom, a osobito u građanskom postupku nije mogla potpuno konzekventno ostvariti), time nisu razriješene sve nedoumice oko njenog pravog sadržaja. Nesporan je bio samo njen negativni značaj: ona je sloboda *od* zakonskih dokaznih pravila. Kada, međutim, prema slobodnoj ocjeni sud treba uzeti neku činjeničnu tvrdnju za dokazanu – dakle za istinitu? Koju treba dakle – ako to već nije zakon – biti *kriterij* istinitosti tvrdnji u postupku?

Premda bi ekstremno stajalište o sudačkoj slobodi trebalo uopće odbiti odgovarati na takva pitanja te sve prepustiti konkretnom slučaju i sudačkim sposobnostima, ni sudska praksa ni teorija nisu se mogle suzdržati od nastojanja da obuhvate (i, obuhvaćajući, reguliraju) neuhvatljivo područje slobodne ocjene – sudačko uvjerenje.

Ako kao primjer uzmemo praksu njemačkih sudova, uvidjet ćemo da je ona o prirodi “slobodnog sudačkog uvjerenja” (*Freie Überzeugung*) davala različite odgovore – kako u različitim vremenskim odsjecima, tako i u različitim granama pravosuđa, pa i o pojedinim pitanjima unutar tih grana.

Ranija sudska praksa u Njemačkoj bila je obilježena odlukom prvog civilnog vijeća Vrhovnog suda (*Reichsgericht*) Njemačke od 14. siječnja 1885:

Zbog ograničenja sredstava ljudske spoznaje nitko ne može (čak ni u slučaju vlastitog neposrednog opažanja događaja) dospjeti do *apsolutno sigurnog* znanja o egzistenciji nekog činjeničnog stanja. *Apstraktna* mogućnost neegzistencije uvijek se može zamisliti. Onaj tko je spoznao ograničenja ljudske spoznaje neće nikada smatrati da bi mogao *nesumnjivo* biti uvjeren u egzistenciju nekog događaja, da je greška *apsolutno* isključena. Stoga za istinu u *praktičnom* životu važi *visoki stupanj vjerojatnosti*, koji nastaje na osnovi *koliko je to god moguće iscrpne i savjesne* primjene postojećih sredstava spoznaje, a svijest spoznajućeg subjekta o postojanju tako dobivene visoke vjerojatnosti kao uvjerenje o istini.⁴¹

Prema toj ranijoj varijanti, odluka o tome je li sudac ispravno ocijenio da postoji takav “za praktični život dostatan visok stupanj vjerojatnosti” podložno je isto takvoj slobodnoj ocjeni višeg suda. U svakom slučaju, insistiralo se na tome da se na osnovi cjelokupnog rezultata postupka dođe do uvjerenja o “vjerojatnosti koja graniči s izvjesnošću/sigurnošću” koja je manje-više objektivna, dakle i podložna provjeri višeg suda. “Granica” te “objektivne vjerojatnosti/izvjesnosti” bila je međutim u različitim konkretnim slučajevima odluka viših sudova dosta neuniformno postavljena: zapravo, često je ovisila o pukim slučajnostima u redigiranju teksta prvostupanjske presude⁴².

Nakon dosta laviranja i spornih odluka, poslijeratna praksa njemačkog Vrhovnog suda uvidjela je, čini se, da ne može principijelno raspoznati tu “graničnu” izvjesnost te se pokrenula prema njenom subjektiviranju, smatrajući da “visoka vjerojatnost” služi samo kao podloga za stvaranje *osobnog* uvjerenja suca koje isključuje svaku (konkretnu) sumnju:

“Riječ je o *vlastitom* uvjerenju suca koji odlučuje, čak i ako bi *drugi* u to mogli sumnjati, ili doći do različitih shvaćanja.”⁴³

Takav kriterij činjeničnih utvrđenja, koji pretpostavlja “subjektivnu izvjesnost i odsutnost sumnje”, danas u Njemačkoj kao prevladavajući kriterij zastupaju redovni sudovi te sudovi u radnim i financijskim sporovima; starije gledište koje kriterij (ili standard) dokaza definira kao “vjerojatnost koja graniči s izvjesnošću” pojavljuje se kao osnovni kriterij u praksi upravnih i socijalnih sudova. Osim toga, za neke slučajeve utvrđivanja hipotetičkog ili alternativnog kauzaliteta smanjuju se zahtjevi na “izvjesnost” te je dostatna i “visoka ili pretežna vjerojatnost”.⁴⁴

⁴¹ Citirano prema Walter, *op. cit.*, str. 89.

⁴² *Cf. ibid.*, str. 93.

⁴³ Odluka Saveznog suda (*Bundesgerichtshof*) od 17. veljače 1970. (*Anastasia*, 3. građansko vijeće). *Cf. Walter, op. cit.*, str. 103 i 109.

⁴⁴ *Cf. ibid.*, str. 88-130; vidi posebno tablicu na str. 131.

Sličan smjer razmišljanja slijedila je i europska procesna literatura. Jedan njen pravac, koji se drži stajališta o subjektivnoj graničnoj vjerojatnosti/izvjesnosti, i insistira na “privatnom” uvjerenju i savjesti prvostupanjskog suda, može se nazvati *model uvjerenja*. Drugi, koji pristaje uz objektivnu graničnu vjerojatnost/izvjesnost, insistira na potrebi provjeravanja racionalnosti činjeničnih utvrđenja prvostupanjskog suda, i to posredstvom treće, nepristrane instancije – višestupanjskog suda te se tako može nazvati *modelom kontrole od strane trećega*; taj se model pojavljuje u dvije varijante: *neonegativnoj*, prema kojoj je zaključak prvostupanjskog suda održiv ukoliko višestupanjski sud ne nađe grešaka u argumentaciji odluke te *neopozitivnoj*, koja osim toga traži da treća instancija sama dođe do uvjerenja da bi, kad bi ona sama bila na mjestu prvostupanjskog suda, došla do odgovarajućih pozitivnih zaključaka (tzv. fiktivna ocjena dokaza).⁴⁵

Šezdesetih godina ovoga stoljeća pojavila se u radovima nekih skandinavskih teoretičara građanskog postupka⁴⁶ nova struja, koja je uskoro nakon toga našla pristalice i u Njemačkoj⁴⁷. Riječ je o teoriji koja odbacuje definiranje slobodne ocjene posredstvom subjektivnog uvjerenja⁴⁸ i ističe da se pri ocjeni dokaza uvijek radi o izvjesnom stupnju (objektivne) vjerojatnosti. Stupanj vjerojatnosti potreban da bi se neka činjenica uzela za istinitu ne može se, međutim, za ovaj pravac – koji bismo mogli nazvati pravcem *pretežne vjerojatnosti* – univerzalno izjednačiti s “najvišom vjerojatnošću” – vjerojatnošću koja graniči s izvjesnošću. Ako se ova najčešće i traži u kaznenom postupku, u građanskom postupku često je dovoljan i manji stupanj vjerojatnosti, pa čak ponekad i puka natpolovična vjerojatnost⁴⁹. Koji

---

⁴⁵ Za kvalifikaciju tih modela, kao i modela iznesenog u idućem odlomku (u izvorniku: WAHRHEITSÜBERZEUGUNGSMODELL, DRITTKONTROLLMODELL, WAHRSCHEINLICHKEITSMODELL) cf. Walter, *op. cit.*, str. 132-148.

⁴⁶ Vidi Bolding, Per Olof, *Sachaufklärung und Überzeugungsbildung im schwedischen Zivilprozeß*, u: FREIHEIT UND BINDUNG DES ZIVILRICHTERS IN DER SACHAUFKLÄRUNG, Frankfurt/Berlin, 1966; Ekelöf, Per Olof, *Beweiswürdigung, Beweislast und Beweis des ersten Anscheins*, ZZP 75 (1962).

⁴⁷ Posebno Bruns, koji je najviše učinio na popularizaciji skandinavske teorije u Njemačkoj; cf. ZIVILPROZESSRECHT. EINE SYSTEMATISCHE DARSTELLUNG, München, 1979, str. 243-259; *Beweiswert*, ZZP 91 (1978). Vidi također Schreiberove, Kegelove i Maasenove radove.

⁴⁸ “Također, subjektivitet pojedinačnog suca nije, kao što se često misli, ponos, već slabost sudstva. Sud o istinitosti jedne činjenice treba pri pažljivom odmjeravanju svih okolnosti biti identičan, bez obzira na to tko sud; jedan od izraza ove misli jest i princip zbornog sudovanja pri zemaljskim i višim sudovima. Tada se, međutim, ‘objektivni duh’, na kojem sudac participira, treba odnositi i na izvođenje i ocjenu dokaza.” Bruns, *op. cit.*, str. 244.

⁴⁹ Poznati primjeri skandinavske literature: dva (gotovo istovjetna) ždrebeta različitih vlasnika, koji su u proljeće pušteni na pašu, bez oznake vlasnika, podijelit će se između vlasnika A i V na temelju pretežne vjerojatnosti; očinstvo djeteta, u paternitetskom sporu u kojem se kao mogući očevi pojavljuju (isključivo) osobe A i B, i gdje se ni uz primjenu svih mogućih dokaznih sredstava očinstvo ne može definitivno isključiti, utvrdit će se spram one osobe za koju postoji pretežna vjerojatnost. Cf. Bruns, *op. cit.*, str. 246 i d.

je od raznih stupnjeva vjerojatnosti⁵⁰ potreban da bi se neka činjenična tvrdnja smatrala istinitom, stvar je materijalnog prava i sudske prakse. Posebno se stupanj vjerojatnosti može pronaći u materijalno-pravnim normama koje reguliraju teret dokazivanja; ukoliko pak ne postoje posebne norme koje bi određivale viši stupanj vjerojatnosti, sud treba uzeti da je “točka tereta dokazivanja” (*Beweislastpunkt*) koja određuje “točku dokazne vrijednosti” (*Beweiswertpunkt*) neutralna, tj. da treba uzeti kao istinitu onu od dviju suprotstavljenih tvrdnji koja je pretežno vjerojatna (makar i samo 51%). Potreba za time da i manje stupnjeve vjerojatnosti uzme za istinu u postupku objašnjava se nemogućnošću da sud formulom *non liquet* uskrati pravo na ostvarivanje pravne zaštite⁵¹, ali i daljnjim pragmatičnim razlozima – stupanj vjerojatnosti potreban da se neka tvrdnja uzme kao dokazana mora odgovarati općim, tipičnim ciljevima, interesima i posljedicama pojedinih vrsta i kategorija postupaka:

Optimalni standard dokaza (*Beweismaß*, nap. A.U.) treba biti onaj stupanj vjerojatnosti koji minimizira stvarne troškove pogrešnih činjeničnih utvrđenja. Troškovi pogrešnih činjeničnih utvrđenja sastojali bi se pritom u individualnim i socijalnim štetama koje bi bile uzrokovane pogrešnim činjeničnim utvrđenjima. Kriterij dokazanosti i apstraktni teret dokazivanja nisu funkcije vjerojatnosti, nego usporedbe troškova pogrešnih utvrđenja i neutvrđenja; oni stoga ne mogu biti određeni na temelju razmišljanja o vjerojatnosti, već isključivo na temelju procjene interesa, koristi i šteta. Budući da gubitak u postupku na temelju pogrešnih činjeničnih utvrđenja odnosno neutvrđenja u građanskom postupku u pravilu pogađa podjednako teško obje strane, bio bi pri jednakosti troškova pogrešnog utvrđenja optimalan kriterij pretežna vjerojatnost. Drugačije je u krivičnom postupku: interesi optuženog, njegova sloboda, njegovo vlasništvo, njegova čast i njegov socijalni ugled trebali bi se neizmerno više vrednovati od interesa društva za kaznu, specijalnu i opću prevenciju.(...) Optimalni kriterij

⁵⁰ Ekelöf razlikuje stupnjeve vjerojatnosti tvrdnje A i njoj kontradiktorne/kontrarne tvrdnje ne-A prema sljedećoj ljestvici (*v. Bruns, op. cit., str. 247*):

A		ne-A	
očito je	0,9-1,0	nije očito	
dokazano je	0,75	nije dokazano	
dosta je vjerojatno	0,5	nije dosta vjerojatno	
vjerojatno je (vjerojatnije je od suprotnog)	0,25	nije vjerojatno (manje je vjerojatno od suprotnog)	
0			
nije vjerojatno (manje je vjerojatno od suprotnog)	0,25	vjerojatno je (vjerojatnije je od suprotnog)	
nije dosta vjerojatno	0,5	dosta je vjerojatno	
nije dokazano	0,75	dokazano je	
očito nije	0,9-1	očito je	

⁵¹ *Cf. ibid., str. 244.*

dokazanosti u krivičnom postupku bila bi zato vjerojatnost koja graniči sa sigurnošću.⁵²

Razvoj sustava ocjene dokaza i njegove konzekvencije na poimanje istine u sudskom postupku. Ovaj pravac razmišljanja, koji, čini nam se, najbolje odgovara realnosti sudskog postupka, može poslužiti da zaključimo komparativno-povijesni pregled konteksta u kojem se pojavljuje pitanje o istini u europskom kontinentalnom modelu sudskog postupka. Taj pregled bio je koncentriran na pitanje o ocjeni dokaza zato što je, s jedne strane, pojam “materijalne istine” bio uglavnom vezan za dilemu između slobodne i vezane ocjene dokaza i zato što je, s druge strane, kroz povijesni razvoj sustava ocjene dokaza i za nju vezane diskusije najbolje moguće utvrditi svu dvoznačnost pojma istine u sudskom postupku.

Ono što se nedvosmisleno može zaključiti iz prikazanog razvoja jest da se “istinitost” činjeničnih utvrđenja u praksi europskog kontinentalnog sudskog postupka vrlo teško može uskladiti s tradicionalnim adekvacijskim poimanjem istine kao “suglasnosti sa stvarnošću”. Sumirajmo samo nekoliko ključnih argumenata za takvu tvrdnju. Prvo, utvrđivanje istine u sudskom postupku obilježeno je kategorijom “vjerojatnosti”⁵³, koja ni u okviru psihološke ni u okviru empirijske paradigme ne odgovara predodžbi o “objektivnom” poklapanju s unaprijed danom, vrijednosno neutralnom i izvanprocesnom “stvarnošću”. Drugo, unatoč tome što je slijedom povijesnih i drugih okolnosti u europskom sudskom postupku prihvaćen model slobodne ocjene dokaza, “sloboda” u njemu nikako nije apsolutna te se može tek uvjetno tumačiti kao neovisnost o određenim vrstama dokaznih pravila⁵⁴; iako su suvremeni dokazni sustavi mnogo fleksibilniji, i u pravilu ne propisuju dokaznu snagu pojedinih dokaznih sredstava, kriteriji za to koja će se tvrdnja u postupku priznati kao istinita velikim su dijelom normirani, kako u (materijalnim i procesnim) pravilima, tako i u sudskoj praksi. Na to se nadovezuje spoznaja o tome da je odlučivanje o istinitosti tvrdnji u velikoj mjeri prožeto vrijednosnim rasuđivanjem: “istina” se ne traži u okolnostima koje postoje izvan sudskog postupka i neovisno o njemu, već je određena pragmatičkim ciljevima i svrhama postupka i odvagivanjem vrijednosne (ne)poželjnosti praktičkih posljedica koje bi iz pojedine primijenjene metode i/ili činjeničnog utvrđenja mogle proizići. Također, pokazuje se da za utvrđivanje istine u pojedinim disciplinama (npr. kazneni v. građanski postupak) i tematskim kategorijama (npr. u pitanjima kauzaliteta, utvrđivanja visine štete, *prima facie* dokaza i sl.) postoje različita mjerila istinitosti, što bi se, uz primjenu korespondencijske teorije, moralo objašnjavati ili postojanjem različitih vrsta

⁵² Maasen, BEWEISMASSPROBLEME IM SCHADENSERSATZPROZESS, Köln etc., 1975, str. 7, 9, 16; *vidi i* Walter, *op. cit.*, str. 145.

⁵³ Model “pretežne vjerojatosti” može naći svoju primjenu čak i u okvirima kaznenog postupka, gdje se također ponegdje može opaziti tendencija reduciranja kriterija istinitosti na nešto što svakako nije onkraj svake “razborite sumnje”. *Cf.* Walter, *op. cit.*, str. 190.

⁵⁴ “Zakonska dokazna teorija i princip *intime conviction* predstavljaju dva pola, a naš princip /slobodne ocjene dokaza, *nap. A.U.*/ usidren je negdje između njih”, Walter, *op. cit.*, str. 2.

“stvarnosti” ili tvrdnjom da se istina utvrđuje samo u nekim postupcima i u nekim pitanjima, dok se drugdje ne utvrđuje.

Vodi li nas to nužno relativističkom i skepticističkom razmišljanju i, u krajnjoj liniji, isključivanju svakog razgovora o istini u sudskom postupku? Mislimo da to ipak nije slučaj; unatoč svim razlikama mišljenja i različitostima mjerila, može se reći da se i teorija i praksa slažu oko nekih jedinstvenih instrumenata koji – barem u negativnom smislu – trebaju onemogućiti proizvoljnost i arbitrarnost činjeničnih utvrđenja. Tako se za nužna ograničenja subjektivne slobode smatraju obveza obrazloženja činjeničnih zaključaka, kolegijalno odlučivanje, mogućnost (u većem ili manjem opsegu) kontrole činjeničnih utvrđenja u postupku povodom pravnih lijekova te se uopće naglašava potreba smještanja “slobodne ocjene” u *mrežu garantirajućih i kontrolirajućih načela i pravila*.⁵⁵ Sve zajedno trebalo bi omogućiti *racionalnost* činjeničnih utvrđenja u sudskom postupku, tj. njihovu *poopćivost* i *intersubjektivnu prihvatljivost*: u tom smislu, smatramo, može se ipak na izvjestan način govoriti o “istini” u sudskom postupku, ali svakako ne u okvirima konvencionalne teorije. Korak k izgradnji teorije istine u čijim bi konceptualnim okvirima to bilo moguće pokušat će se učiniti u posljednjem odsjeku ovoga rada.

Korespondencijske osnove i pravno pozitivistička ishodišta konvencionalne europske teorije. Ovdje dani prikaz aktualnog stanja europske kontinentalne teorije i njenog odnosa prema “materijalnoj istini” ne bi trebalo shvaćati kao statistički presjek kroz europsku procesnu literaturu. Uistinu, kada bi se pravilo presjek kroz aktualne zapadnoeuropske udžbenike, posebno udžbenike kaznenog prava i postupka, moglo bi se doći do zaključka da je korespondencijsko shvaćanje ipak još uvijek duboko ukorijenjeno, pa bi se čak moglo doći i do zaključka da je “materijalna istina” neupitan putokaz procesnih teoretičara.

Na pozivanje na “materijalnu istinu” osobito se često može naići u kontekstu nastojanja da se oblikuju sustavni znanstveni (ili kvaziznanstveni) priručnici o temi dokazivanja. Sklizak teren dokazivanja iziskuje, čini se, čvrsto i prihvatljivo utemeljenje, a u tu svrhu korespondencijska se teorija izgleda činila posebno dobrom polaznom točkom. Prije no što uđu u procesne tehikalije, i zapadni su autori tradicionalno započinjali u duhu optimističke gnoseologije, tvrdeći da je sudski postupak namijenjen pronalazenju “čitave istine”. Takva se istina načelno može pronaći, a pronalazi se, kako navodi primjerice Döhrig u opsežnom kompendiju o utvrđivanju činjenica, uslijed “nezadrživog razvoja znanosti i tehnike” u sve većoj mjeri:

“Pojачano nastojanje za dobvaćanjem čitave istine. Postupovno istraživanje činjenica je tijekom posljednjeg desetljeća doživjelo važne promjene. Dugo se činilo da su njegovi temelji zasvagda neopozivo utvrđeni. Ipak, pokazalo se da je i ovdje, kao i na drugim mjestima, procesna misao usko povezana s općim socijalnim, kulturnim i političkim razvojem.

---

⁵⁵ Ovdje se posebno spominju maksime javnosti, neposrednosti i usmenosti, ali i otvorenog pravosuđenja (*richterliche Aufklärungspflicht*). Cf. *ibid.*, str. 316 i d.

(...) Jedan od najupadljivijih elemenata jest pojačana tendencija za točnijom spoznajom stvarnosti. (...) Dostizanje *materijalne* istine čini se tako važnim da da je postalo (iako ponekad i nesvjesno) osnovna gledišna točka za rješavanje problema povezanih s utvrđivanjem činjenica.”⁵⁶

Pravnoj literaturi u potrazi za “znanstvenošću” očigledno je odgovarao duh novovjekovnog pozitivizma i scijentizma, pa su se često citirala dostignuća prirodnih i tehničkih znanosti i potenciralo (često ne bez pretjeravanja) njihovo značenje za “istraživanje istine”. U pojedinim razdobljima konjunktura i općeg društvenog optimizma (npr. u šezdesetim godinama) izrazito se rado spominjalo medicinski napredak na polju istraživanja krvnih grupa, tehnički napredak na planu snimanja slike i tona, toksikološke prodore u istraživanju otrova, kemijske mogućnosti analize narkotika te neizbježne (iako sve do danas nedovoljno usavršene) detektore laži.⁵⁷ “Znanstvenom” utemeljenju istraživanja činjenica pogodovala su teze o mogućnosti striktnog lučenja istraživanja “čistih činjenica” od njihove pravne evaluacije te, sukladno tome, teze o “nadideološkoj” i “nepolitičkoj” naravi istraživanja činjenica. U takvom se kontekstu ponekad na Zapadu pokazivalo čak i određene simpatije za snažnu inkvizitornosti sovjetskog tipa postupka.⁵⁸

Postulat postojanja nenormativne, izvanjske “stvarnosti” i definicija istine kao korespondencije s tom stvarnošću mogao bi se zato i danas smatrati karakterističnim za dobar dio matice zapadnoeuropske pravne teorije. Međutim, radovi koji iole ozbiljnije pokušavaju obraditi temu istine u kontekstu utvrđivanja istine u sudskom postupku, iako se mjestimično još nastavljaju na aristotelijansku definiciju istine kao *adaequatio rei et intellectus*,⁵⁹ ne mogu više jednostrano i bez zadržke zagovarati isključivo korespondencijske termine. Obilježje suvremenih radova je *sinetičnost*. Tako Käßer, doduše, zadržava osnovne korespondencijske termine (izbjegavajući ipak određenje istine kao *odražavanja* i govoreći o *analognosti* subjektovog uvjerenja i stvarnosti) te smatra da se ne možemo odreći pojma “stvarnosti” (no pojmljene u širem smislu, koji uključuje i “mentalne objekte” kao namjeru, nepažnju i dr.).⁶⁰ S druge strane, on priznaje da je pitanje o tome postoji li

⁵⁶ Döhring, E., DIE ERFORSCHUNG DES SACHVERHALTS IM PROZESS. BEWEISERHEBUNG UND BEWEISWÜRDIGUNG, Berlin, 1964, str. 6 i d.

⁵⁷ Cf. *ibid.*, str. 11.

⁵⁸ Döhrig npr. pozitivno govori o tome kako je u sovjetskom građanskom postupku te u postupovnicima zemalja istočnog bloka “najkonzekventnije izveden prelazak prema aktivnom držanju suca” utoliko što se tamo “načelo stranačke inicijative kao takvo, barem u uobičajenoj formi, smatra besmislenim, a iz njega izvedena ograničenja istraživačke slobode suca u velikoj mjeri smatraju neprimjerenima” (*ibid.*, str. 9). Döhrig pokazuje čak i izvjesne simpatije prema teoriji sudskih dokaza A. J. Višinskoga (cf. *ibid.*, bilješku 16 na str. 10), kritizirajući jedino njegove teze o tome da je utvrđivanje činjenica “klasno uvjetovano” – politička uvjerenja, smatra Döhrig, mogu biti relevantna samo u sferi pravnog vrednovanja (*v. ibid.*, str. 477).

⁵⁹ V. npr. Käßer, Wolfgang, WAHRHEITSERFORSCHUNG IM STRAFPROZESS. METHODEN DER SACHVERHALTSAUFKLÄRUNG, Berlin, 1974, str. 9.

⁶⁰ *Ibid.*, str. 10-13.

uopće “izvanjska zbiljnost” za svakodnevne praktične potrebe - npr. za pitanje kako izbjeći greške pri utvrđivanju činjeničnog stanja -- posve irelevantno; u dijelu u kojem govori o “sredstvima spoznaje” (tj. o kriterijima istinitosti) korespondencija više ne igra nikakvu ulogu, već se pojavljuju elementi drugih teorija istine, kao što su evidencija, subjektivna uvjerenost, objektivna vjerojatnost i intersubjektivnost.⁶¹

U dijelu europske procesne teorije koji se danas ozbiljnije bavi dokazivanjem stoga se pitanje “materijalne istine” gotovo i ne postavlja. Upravo suprotno: naglasak pri izučavanju je na *strukтури i ustroju sudskog postupka*, na *komparativnim razlikama* koje uvjetuju različite pristupe dokazivanju, te na *implikacijama tih razlika*. Reprezentativna Nagelova studija o europskom pravu dokazivanja⁶² koja započinje tvrdnjom da “nije potrebno posebno obrazlagati da načela građanskog postupka u posebnoj mjeri utječu na njegovo jezgro, dokazivanje”⁶³ dobar je primjer takvih trendova. Pod “načelima građanskog postupka” ne razumijeva se u navedenom citatu načelo materijalne istine – kojega u tom kontekstu niti nema -- već u prvom redu raspravno i istražno načelo: dokazivanje (a onda i njegov rezultat, činjenična utvrđenja) primarno su uvjetovani procesnom strukturom i ulogom pojedinih procesnih subjekata unutar nje, a ne vanjskim kriterijima. Sukladno takvom, imanentnom pristupu, osnovni problemi dokazivanja su procesne naravi: kako dokaze izvesti i ocijeniti, odnosno na kojoj se od stranaka nalazi teret dokazivanja pojedinih činjenica. Korespondencija s “vanjskom stvarnošću” u takvom se postavu uopće ne javlja kao pitanje, niti je potrebna za legitimiziranje dokaznih rezultata.⁶⁴

“Materijalna istina” i princip slobodne ocjene dokaza: zaključne napomene. Zaključno, može se stoga reći da je pojam “materijalne istine” u povijesti europskog sudskog postupka najuže vezaan uz princip slobodne ocjene dokaza. U tom je odnosu njegovo značenje bilo više tehničko, a manje spoznajno-teorijsko: “materijalna istina” trebala je označavati svojstvo činjeničnih utvrđenja dobivenih primjenom principa slobodne ocjene dokaza, za razliku od “formalne istine”, koja se smatrala kvalitetom činjeničnih utvrđenja dobivenih primjenom

---

⁶¹ Cf. *ibid.*, str. 18 i dalje (t. 1.1.3).

⁶² Nagel, H., GRUNDZÜGE DES BEWEISRECHTS IM EUROPÄISCHEN ZIVILPROZESS, Baden-Baden, 1967.

⁶³ *Ibid.*, str. 25. Od “načela građanskog postupka” Nagel osim raspravnog i istražnog načela (čemu je posvećena posebna pozornost) obrađuje još i načela usmenosti, neposrednosti i javnosti.

⁶⁴ Cf. npr. Musielak, H.-J.; Stadler, M., GRUNDFRAGEN DES BEWEISRECHTS. BEWEISAUFNAHME - BEWEISWÜRDIGUNG - BEWEISLAST, München, 1984. S druge strane, Bender, Röder i Nack u svojoj studiji o dokazivanju govore o mogućim greškama u utvrđivanju činjenica iz perspektive eksperimentalne forenzičke psihologije. Kod takvih psihologističkih radova moglo bi se govoriti o, uvjetno rečeno, korespondencijskim premisama, s time što pojam “korespondencije” u njima nije jednak smislu u kojem taj termin rabi teorija “materijalne istine”. *Vidi* TATSACHENFESTSTELLUNG VOR GERICHT, München, 1981.

zakonske dokazne teorije i koja se mogla razlikovati od intimnog uvjerenja suca koji ih je proglasio za “istine”.

Pojam “materijalne istine” najčešće se nije dublje razlagao; njegovo filozofijsko utemeljenje pokušavalo se naznačiti samo sporadično, uglavnom pod utjecajem prirodnopravnih teorija u njemačkoj pravnoj teoriji kraja devetnaestog stoljeća; međutim, i tada je to bilo prije svega stavljano u funkciju ograničenih pravno-političkih nastojanja: s jedne strane, usmjerenih k reformi dokaznog postupka i ukidanju nekih formalnih dokaznih pravila, ali, s druge strane, usmjerenih i protiv ekstremno subjektivističke verzije principa slobodne ocjene dokaza. U tom kontekstu znalo se “materijalnu istinu” povezivati i s korespondencijskim definicijama, ponajviše zato da bi se naglasila potreba *objektivnosti* činjeničnih utvrđenja, ali i potreba da ona odgovaraju zdravorazumskim kategorijama i uvjerenjima sudionika u postupku. Ipak, teško se može tvrditi da se taj termin ikada koristio da bi se opravdali dalekosežniji zahvati u ustrojstvo sudskog postupka, a najmanje da se njime ikada željelo na neki način utjecati na konkretne rezultate postupka, usklađujući ih s nekim eksplicitnim ideološkim premisama.

Nakon što je slobodna ocjena dokaza postala općeprihvaćeno dobro europske pravne tradicije, i termin “materijalne istine” izgubio je na važnosti. Njegove reformske konotacije postale su ubrzo bespredmetne, tako da se još samo mehanički održavao u pravnoj literaturi, gubeći pomalo svoje konkretne obrise. Iako se i dalje povezivao sa slobodnom ocjenom, njegovo je značenje postajalo sve fluidnije: ovisno o vrsti postupka, vremenu i autoru, on se nastojao dovesti u vezu sa sve raznolikijom skupinom procesnih instituta: uz dužnost stranaka da govore istinu, dužnost suda da savjesno razmotri sav činjenični materijal u postupku, ovlaštenja suda da izvodi dokaze po službenoj dužnosti, mogućnost stranaka da nastupe kao izvori podataka u vlastitoj stvari, ovlaštenje suda da u kaznenom postupku provjerava priznanje okrivljenika itd.⁶⁵ Značenjski se rasplinjujući, izraz “materijalna istina” polako je iščezavao iz pravne literature – posebno literature građanskog sudskog postupka.⁶⁶

U okviru klasične europske kontinentalne pravne tradicije može se reći da je tako i sam termin “materijalna istina” ili nestao, ili je značenjski ispražnjen, ili je potpuno marginaliziran. Njegovo uskrsnuće i novi život, uz preuzimanje novog

---

⁶⁵ Cf. Canstein, *op. cit.* (bilješka 7), str. 75-80.

⁶⁶ Većina europskih kontinentalnih građanskopravnih udžbenika tako danas više i ne sadrži termin “materijalna istina”, a i u udžbenicima kaznenog prava taj termin sve više gubi na važnosti.

POVIJESNO-KOMPARATIVNI PRIKAZ

značenja i funkcije – zbilje se u jednoj drugoj pravnoj tradiciji – u okviru sovjetsko-istočnoeuropskog modela, čije ćemo osobitosti prikazati na kraju ovog odsjeka.

§ 7. *Anglo-američki model: problem istine i dokazno
pravo (law of evidence)*

34.Uvod: struktura anglo-američkog postupka. U ovom paragrafu pokušat ćemo ukratko opisati za našu temu relevantne osobitosti anglo-američkog modela sudskog postupka. Nije posebno potrebno obrazlagati u teoriji konsenzualno prihvaćenu tvrdnju da postupci anglo-američkih zemalja, unatoč bitnim razlikama između pojedinih zemalja koje pripadaju tom kulturnom krugu, u usporedbi s – međusobno također bitno različitim – postupcima europskih kontinentalnih zemalja tvore jedan sasvim drugi svijet, tako da, u kontekstu osnovne opreke, međusobne razlike između modela blijede i doimaju se potpuno nevažnima. Usljed te osnovne razlike i problem istine u sudskom postupku postavljen je unutar ovog modela sasvim drugačije. Središnji pojam ovog rada, pojam “materijalne istine”, potpuno je nepoznat anglo-američkoj tradiciji. Iz te perspektive moglo bi se tvrditi da je tematiziranje sudskih postupaka *common-law* zemalja nebitno za osnovni tijek izlaganja ovog rada. Smatramo da to, međutim, nije slučaj, već da nam, naprotiv, upravo zbog odsutnosti diskusije o “materijalnoj istini” i postavljanja problema na drugi način, ti postupci mogu osvježiti naš kategorijalni aparat i nagnati nas da preispitamo ustaljena gledišta: ako ništa drugo, uvid u specifičnosti anglo-američkog postupka može nam otkriti mogućnost alternativnog pristupa i potaknuti nas da posumnjamo u samorazumljivost naših teorija – i naših dogmi – koje, impregnirani jednom tradicijom i jednim načinom razmišljanja, ponekad shvaćamo kao da proizlaze “iz prirode stvari”.

Sudski postupak u Engleskoj, recipiran kasnije u mnogobrojnim engleskim kolonijama, dijeli svoja povijesna ishodišta s europskim kontinentalnim sudskim postupkom. Međutim, zbog specifičnog, izoliranog položaja Engleske, razvoj pravosuđa – i, uopće, pravnog sustava – tekao je u Engleskoj u neprekinutom kontinuitetu od ranog starogermanskog doba do današnjih dana. Silovite promjene, uzrokovane u Europi recepcijom rimskog prava posredovanog kanonskim obrascima, pa i kasnijim revolucionarnim zbivanjima, nisu imale svoj pandan u Engleskoj. Unatoč, prema nekim teoretičarima, značajnog utjecaja, prvi i možda najznačajniji potres u povijesti europskog pravosuđa, recepcija kanonskog i rimskog prava, nije u njoj dovela do promjene paradigme i, u svakom slučaju, nije dovela do prijelomnih promjena u ustrojstvu sudskog postupka¹. Umjesto toga, neki instituti i

---

¹ Prvi pravni stručnjaci u Engleskoj, suci kraljevskog suda, bili su listom klerici, od kojih su mnogi bili dobro upoznati s kanonskim pravom, te su od 11. do 13. stoljeća posredovali svoja znanja, harmonizirajući ih međutim s tipično engleskim ustanovama. Taj je utjecaj, međutim, nakon 1300. godine gotovo potpuno prestao. Cf. Radcliff & Cross, *THE ENGLISH LEGAL SYSTEM*, London, 1964, str. 16; za epohalni utjecaj kanonskog prava (nazvan “gregorijanskom revolucijom”) kako na kontinentu, tako i u Engleskoj, u antologijsko djelo Harolda Bermana *LAW AND REVOLUTION*

institucije koje potječu još iz ranog plemenskog doba, oblikovani i doručeni u staleško-feudalnom duhu, postupno su evoluirali prilagođavajući se novim povijesnim prilikama, no nikada nisu iščezli. Rezultat je postupak u kojemu se na svakom koraku mogu pronaći naslage povijesti i tradicije; isti taj postupak ipak ima sasvim određen, jedinstven i konzistentan profil, koji na nekoliko ključnih mjesta predstavlja oštar kontrast odgovarajućim ustanovama europskog kontinentalnog prava.

Iako to nije tema ovog rada, neke institucionalne razlike između anglo-američkog i europskog kontinentalnog tipa sudskog postupka morat će se naglasiti, jer su baš one najzaslužnije za različito sistematsko mjesto diskusije o istini u ova dva tipa. Stoga će u daljnjem tekstu posebna pažnja biti posvećena nastanku, razvoju i smislu nekih takvih institucija – kao što su postojanje porote kao instancije koja odlučuje o činjenicama, pasivna uloga suda i akuzatorni stil postupka. O punom značenju tih institucija koje bitno određuju anglo-američki model postupka bit će riječi na kraju ovog odjeljka, gdje će se pokazati kako ove institucije utječu na diskusiju o istini u *common-law* zemljama.

Osnovna linija teksta bit će, međutim, posvećena drugoj osobitosti anglo-američkog procesnog prava. U prethodnom paragrafu, u prikazu problema istine u europskom kontinentalnom modelu sudskog postupka, kao najkarakterističnije mjesto diskusije o istini identificirana je debata oko slobodne odnosno vezane ocjene dokaza. Specifična struktura anglo-američkog postupka uzrokovala je da se takvo pitanje – pitanje slobodne odnosno vezane sudačke ocjene – uopće nije moglo postaviti, budući da sama ocjena dokaza, prema klasičnom modelu, nije bila postavljena u nadležnost profesionalnih sudaca, već u nadležnost laičkog tijela – porote. S druge strane, ocjena dokaza od strane porote – nakon završetka rasprave i nakon što se porota povuče na vijećanje – nije se ni željela ni mogla ograničavati – poroti se u tom trenutku prepušta da na temelju vlastitog zdravog razuma, savjesti i sposobnosti rasuđivanja donese odluku koju smatra ispravnom, i koju ne treba argumentirati nikakvim posebnim razlozima. Štoviše, procesna pravila strogo zabranjuju da pojedinci o samoj diskusiji između porotnika te sve linije argumentacije koje su navele porotu da donese odluku dopru do javnosti: porotnička soba svojevrsta je “mračna kutija” koja na vidjelo iznosi samo konačan rezultat. Gledajući izolirano samo ovaj segment anglo-američkog postupka, moglo bi se brzopleto zaključiti da taj postupak u cjelini – u pogledu porote – proklamira načelo slobodne ocjene dokaza. Zaista, kao što je već pokazano u prethodnom paragrafu, recepcija anglo-američkih institucija za vrijeme Francuske revolucije i odgovarajuća reforma postupka bili su obilježeni – kao što će se u konačnoj analizi pokazati: pogrešnim – razumijevanjem anglo-američkog postupka kao postupka neograničene slobode privatnog uvjerenja – *intime conviction*. Tada previđen faktor bila je činjenica

---

(njemački prijevod: RECHT UND REVOLUTION. DIE BILDUNG DER WESTLICHEN RECHTSTRADITION, Frankfurt, 1991).

da je sloboda ocjene dokaza u engleskom procesu kombinirana s vrlo razrađenim pravilima o tome koji dokazi uopće smiju biti izvedeni pred porotom i tako doći u krug njene “slobodne ocjene”; također, nije dovoljna pažnja posvećena ni ulozi suca koji, sumirajući na kraju rasprave slučaj, još jednom ponavlja poroti koji su dokazi izvedeni i što se njima željelo dokazati, što ponekad ubraja i pravo i obvezu da se poroti daju napomene o težini pojedinih dokaza i načinu na koji ih se smije shvatiti. Upravo zahvaljujući tim propustima – kao i činjenici da porota nikad nije temeljitije zaživjela kao integralan dio europskog kontinentalnog sudskog postupka – jedna čitava grana prava razvijena u anglo-američkom modelu, dokazno pravo (*law of evidence*), nije imala svog pandana u europskim kontinentalnim zemljama.²

Zbog svega navedenoga, pri razmatranju problema istine u anglo-američkom modelu sudskog postupka pitanje ocjene dokaza – iako, dakako, i ono postoji – pojavljuje nam se kao marginalno, a njegovo metodičko mjesto preuzimaju pravila *law of evidence* koja se u najvećoj mjeri pojavljuju kao tzv. dokazne zabrane ili pravila o isključenju dokaza (*exclusionary rules*).³

35. Povijesni razvoj (I): rani oblici postupka; institut porote. Iako je englesko otočje bilo više od tri stoljeća pod rimskom vlašću, nakon anglo-saksonske invazije u petom stoljeću potpuno su uništeni svi tragovi rimskih institucija, tako da je razvoj pravosuđa počeo iznova, jednako kao i na europskom kontinentu, od starogermanskih plemenskih običaja.⁴ Sudska funkcija obavljala se u obliku povremenog javnog okupljanja svih punopravnih (“slobodnih”) članova određenih teritorijalnih cjelina – okruga i općina (*shires* i *hundreds*) – na kojima se odlučivalo o svim pitanjima, pa tako i onima koja odgovaraju pravosudnoj funkciji.⁵ Ovaj tip autonomnog odlučivanja lokalnih zajednica, unatoč značajnoj centralizaciji i postupnom osnivanju i jačanju državnih sudova nakon normanskog osvajanja, nikad nije potpuno iščezao iz engleskog pravosudnog sustava te se njime mogu objasniti i

---

² Treba doduše naglasiti da je u doba reforme sudskog postupka za vrijeme Francuske revolucije dokazno pravo u Engleskoj postojalo uglavnom samo u sudskoj praksi - koja je, kao što se zna, u *common-law* sustavu izvor prava - dok je većina najznačajnijih sistematskih djela koja obrađuju *law of evidence* napisana tek u devetnaestom stoljeću (usp. *infra*, str. 92). To barem djelomično može opravdati da su europski reformatori donekle površno shvaćali kontekst nekih instituta engleskog prava.

³ Ovu promjenu perspektive neki autori nastoje i dublje teorijski utemeljiti. Tako Giuliani, razvijajući koncept dokazivanja na tragu antičke retorike, piše: “*La prova quindi non è mai ‘libera’ in nessun caso: in teoria, sarebbe possibile costruire un sistema probatorio da due punti di vista opposti: a) come un sistema di divieti, di norme di esclusione; b) come un sistema di valutazione delle prove. Ogni sistema positivo di diritto processuale in realtà combina i due punti di vista: la law of evidence nel sistema anglosassone ed il diritto processuale continentale rappresentano oggi rispettivamente il prevalere di queste due concezioni.*” *IL CONCETTO DI PROVA*, str. XII i d.

⁴ *Cf. supra*, str. 66.

⁵ Skupštine manjih teritorijalnih jedinica - “stotica” (*hundreds*) okupljale su se svakih mjesec dana, dok su u većim područjima održavale dva do tri puta godišnje. *Cf. Redcliff & Cross, op. cit.* (bilješka 1), str. 3 i d.

neke današnje karakteristike anglo-američkog modela postupka: taj je model postupka do danas ostao kombinacija između dva tipa pristupa – navedenog spontanog rješavanja društvenih konflikata “odozdo” te pravosudnih prerogativa krune koji su se razvili kroz djelovanje dvorske administracije – tijela zvanog *Curia Regis* – i koji su zasnivali neposrednu nadležnost suverena/kralja da rješava sporove između svojih podanika⁶. Nadležnost općinskih i kraljevskih sudova u počecima je bila konkurirajuća, tj. načelno su se iste vrste sporova mogle rješavati kako pred jednim, tako i pred drugima, a kasnije se uspostavio tip jedinstvenog postupka u kojem su prisutni elementi oba tipa – kako elementi autonomne, tako i elementi središnje jurisdikcije.

Dokazni postupak u ranom je periodu razvoja engleskog prava bio, jednako kao i na kontinentu, zasnovan na tzv. “iracionalnim” dokaznim sredstvima. Na plemenskim skupštinama o činjenicama se odlučivalo tako da se onoj strani za koju se smatralo da nosi teret dokazivanja postavljala neka vrsta testa – “Božjeg suda” – o čijem je ishodu ovisila odluka o tome čiji će se činjenični navodi uzeti za istinite, a čiji ne; karakteristični oblici takvog “Božjeg suda” bile su tzv. ordalije⁷ – “sud vrelog željeza” (*ordeal by fire*), “sud hladne vode” (*ordeal by water*) itd. Drugi tip odlučivanja počivao je na zakletvi stranke (*compurgation*), ojačanoj zakletvom određenog broja (obično dvanaest) tzv. pomagača zakletve (*oath helpers*) – osoba koje svečano potvrđuju da je zakletva stranke istinita. Naposljetku, treći tip, tzv. “sudski dvoboj” (*trial by battle*) preuzet je kao tipično normanska institucija nakon osvajanja Engleske i zadržao se dugo nakon što su ostali tipovi ordalija prestali postojati.⁸ Iako u ovom razdoblju razvoja engleskog pravnog sustava još ne postoji disocijacija između kaznenog i građanskog postupka, značajno je primijetiti da su se, po prirodi stvari, ordalije najčešće nalagale u onim slučajevima koje bismo danas zvali krivičnim (kaznenim) stvarima, a zakletvu u onima koje bismo mogli identificirati kao građanske sporove.⁹

---

⁶ Dakako, osim komunalnih sudova i kraljevskih sudova postojao je i niz feudalnih sudova u kojima su feudalni sizereni - *barons* - vršili jurisdikciju nad svojim vazalima; njih, kao manje važne, u narednom pregledu ostavljamo po strani.

⁷ Izraz ordalije dolazi od engleskog termina *ordeal*, koji je svojim korijenom (*ordal*) srodan njemačkom izrazu *Urteil, urteilen* - sud, suditi, i kao tehnički termin označava “drevni tip suđenja u kojem se optuženi izlaže fizičkim opasnostima od kojih bi ga božanstvo trebalo zaštititi ukoliko je nevin”; cf. Webster, *NEW WORLD DICTIONARY*. Utoliko je i sudski dvoboj (*n*. dalje) vrsta ordalija.

⁸ Posljednji je put u odlučivanju po žalbi tuženik ponudio sudski dvoboj u slučaju *Ashford v. Thornton* 1818. godine. Cf. Redcliff and Cross, *op. cit.* str. 70. Slično vrijedi i za kompurgaciju, koju je definitivno ukinuo tek *Civil Procedure Act* 1833. godine.

⁹ Cf. Redcliff & Cross, *op. cit.* (bilješka 1), str. 9, 10 i 18.

Rješavanje sporova “iracionalnim” dokaznim sredstvima¹⁰ bila je proceduralna osobitost obvezna za autonomne lokalne sudove. *Curia Regis*, kao vrhovni zajednički tribunal kraljevstva, nije bila vezana njihovim procesnim pravilima te je umjesto takvih sredstava mogla insistirati na odlučivanju koje se u *Domesday Surveyu* naziva “istragom” – (*inquest*) – postupku u kojem je kraljevski sud slobodno donosio odluku na temelju vlastitog saznanja i ispitivanja stranaka u sporu.¹¹ U drugoj polovici dvanaestog stoljeća, za vrijeme vladavine Henryja II, već se međutim u širim razmjerima – dakle i u pogledu postupka pred komunalnim sudovima – počelo osjećati nezadovoljstvo ordalijama svih vrsta te je, pretpostavlja se oko 1179, na temelju posebne kraljevske uredbe, dano pravo svim tuženicima da otklone sudski dvoboj kao metodu rješavanja spornih činjeničnih pitanja i podvrgnu se posebnom postupku poznatom kao *grand assize* ili *possessory assize*.¹² Taj postupak, razvijen ponajviše radi rješavanja tada prevladavajućih petitornih i posesornih sporova u pogledu zemlje, predviđao je da će, na odgovarajući zahtjev tuženika, nadležni kraljevski službenik – *sheriff* – pozvati četiri plemića iz njegovog područja, čija će dužnost biti da izaberu drugih dvanaest plemića, nepristranih u odnosu na stranke, da odluče o zahtjevu tužitelja. Ovaj tip postupka, koji je u početku bio privilegija tuženika, ubrzo je prerastao u pravilo, tako da su se i tužitelji mogli radi njegova provođenja obraćati kraljevskim vlastima. Da bi približili taj postupak komunalnim sudovima, kraljevski suci – delegati *Curiae Regis* – počeli su ih obilaziti u povremenim vremenskim periodima te su nadgledali provođenje postupka i davali mišljenje o incidentalnim pravnim pitanjima. Treba, međutim, naglasiti da je čitav tijek postupka ovisio o tipu kraljevskog naloga (*writ*) koji se izdavao na zahtjev zainteresirane strane. Tako su se razvili vrlo formalizirani oblici kraljevskih naloga te “... kada ste jednom odabrali svoju tužbu, bili ste obvezani za propisanu formu postupka, i niste mogli odstupiti sa staze koju ste odabrali.”¹³ Forma tužbe sadržavala je već pravnu osnovu – koja je često prvi put bila na taj način formulirana, tako da se čitav postupak dijelio na dvije faze – izbor tužbe (u kojem kraljevsko pravosuđe često ima

---

¹⁰ Ovdje treba napomenuti da niti taj “iracionalni” modus dokazivanja nije bio lišen svake racionalnosti. Pored toga što su ordalije, kao što je već navedeno, odgovarale osnovnim religijskim i ideološkim predodžbama, kompurgacija je u razdoblju u kojem se krivokletstvo mnogo oštrije ocjenjivalo nego danas bila mnogo pouzdanija metoda dokazivanja: u svakom slučaju, strani u sporu u tim uvjetima sigurno nije bilo lako da nađe dvanaest slobodnih ljudi koji bi pod zakletvom jamčili za njegove neuvjerljive činjenične navode. Naposljetku, odluka o tome kojoj će se strani nametnuti dužnost prolaženja određenog testa ili zakletve i kakav će taj test ili zakletva biti u velikoj je mjeri ovisila o “slobodnoj ocjeni” organa koji odlučuje, i tako je u sebi već sadržavala određeno preduvjerenje o činjenicama - koje je, u uvjetima zatvorenih plemenskih zajednica, sigurno lakše moglo imati racionalnu osnovu.

¹¹ Cf. Radcliff & Cross, *op. cit.* (bilješka 1), str. 28.

¹² Riječ *assize* označavala je u prvo doba sjednicu suda/skupštine, potom odredbu donesenu na toj skupštini, a napokon - kao u ovom slučaju - postupak reguliran takvom odredbom, ili čak sud koji postupka prema takvom postupku (kao u izrazu *assize court*). Cf. *ibid.*, str. 39.

¹³ *Ibid.*, str. 46.

pravnostvaralačku ulogu) te odluku o njoj: u tome se, čini se, može pronaći snažna analogija s klasičnim oblikom rimskog sudskog postupka koji razlikuje faze *in iure* i *apud iudicem*. Različiti oblici tužbi (*writs*), koji su se razvili u doba dok ih je kraljevsko pravosuđe još moglo slobodno stvarati, uvjetovali su međutim i način dokazivanja, tako da se, iako je novi oblik postupka u kojem o činjeničnim pitanjima odlučuje dvanaestočlano tijelo prevladavao, u nekim vrstama postupaka i dalje koristilo dokazivanje kompurgacijom ili sudskim dvobojem.

Sličan, ali ipak pomalo različit razvoj imao je i kazneni postupak. Nakon početne faze u kojoj se o svim prijestupima sudilo po privatnoj tužbi, postupak o nekim težim vrstama prijestupa počele su u ime krune pokretati ovlaštene osobe. Od odluke Klarendonske skupštine (*Assize of Clarendon*) 1166. godine uspostavila se dužnost da dvanaest izabраниh predstavnika svake općine redovito izvještavaju kraljevskog službenika o osobama za koje sumnjaju da su počinile zločin. Takvim je osobama potom sudio kraljevski sudac kada se na svom obilasku našao u tom području. U dvanaestom stoljeću on je osumnjičene još podvrgavao ordalijama hladne vode, no nakon kraćeg vrludanja u trinaestom se stoljeću u praksi afirmiralo pravilo da o pitanjima krivnje treba odlučivati drugo tijelo istog sastava kao i tijelo koje je osumnjičene trebalo prijavljivati – dakle dvanaestorica izabраниh predstavnika odgovarajuće općine.¹⁴ Doduše, i ovdje je bilo moguće da se postupak i dalje pokreće privatnom tužbom, po kojoj se i dalje pružala mogućnost optuženom da u određenim slučajevima ponudi tužitelju sudski dvoboj¹⁵.

Na ovaj način, kao svojevrsan kompromis i podjela posla između kraljevskog i komunalnog pravosuđa, razvio se specifični anglo-američki institut porote. U njemu se, što se tiče njegove uloge i funkcije, ocrtava autonomija zatvorenih plemenskih zajednica, koje svojim članovima sude na temelju zdravog razuma i svojih moralnih predodžbi; njegov sastav asocira na kletvenike (*compurgatores*) koje su stranke mogle pozvati da zakletvom zajamče istinitost njihovih navoda: u oba slučaja riječ je o dvanaest osoba – laika, no dok kod kompurgacije njih biraju stranke, kod porotnog suđenja riječ je o, po definiciji, nepristranim osobama. Institucija porote u okviru anglosaske tradicije često se isticala kao primjer demokratičnosti anglo-američkog sudskog postupka, no to, barem što se tiče početne faze razvoja, treba uzimati sa skepsom. Posebno se institut porote povezivao s člankom 39. jednog od temeljnih dokumenata demokratske tradicije Velike Britanije, *Velike povelje o pravima* iz 1215. godine, u kojoj se navodi da se niti jedan slobodan čovjek ne smije zatočiti ili protjerati, niti mu se smije oduzeti imovina bez odgovarajuće presude njemu jednakih.¹⁶ U sedamnaestom se stoljeću

---

¹⁴ Cf. *ibid.*, str. 67 i d.

¹⁵ Cf. *gore*, bilješka 8.

¹⁶ *No free man shall be taken or imprisoned or disseised or exiled or in any way destroyed, nor weill we go upon him nor will we send upon him except by the lawful judgment of his peers or by the law of the land.*

smatralo da se *judicium parium, judgment of his peers*, odnosi na institut porote; čini se, naprotiv, da se taj izraz prije odnosi na stare tipove postupaka u kojima je kao *sud* nastupalo tijelo sastavljeno od pripadnika istog staleža kao i stranke u postupku. Porota, međutim, nikad nije donosila presudu (*judgment*), pa se danas smatra da citirani član prije predstavlja potvrdu privilegije visokog plemstva da samo sudi svojim članovima, neovisno o kontroli odozgo.¹⁷ Uostalom, što se same porote tiče, ona također u početku nije bila “demokratski” sastavljena, već su se kao porotnici prije svega birali pripadnici lokalnog plemstva. Ipak, institut porote postupno je evoluirao u ono što danas jest; o današnjoj ispravnosti ideoloških premisa kojima se institut porote utemeljuje bit će riječi kasnije. Zasad, treba naglasiti da je, u odnosu na ranije tipove postupaka, porotno suđenje predstavljalo jači izraz prerogativa krune –središnje vlasti. Uloga kraljevskih sudaca bitno je ograničavala autonomiju lokalnih zajednica, premda je nikada nije potpuno poništila. Kraljevski suci i drugi pravosudni službenici, oblikovanjem novih tužbi, svojom prisutnošću pri procesu suđenja te konačnim donošenjem presude na osnovi odluke porote tu su autonomiju nastojali ujednačiti i uskladiti s interesima političke vlasti. Na taj je način, u borbi lokalnih i središnjih interesa, izrastao engleski *common-law* sustav; usmjeravajući i kontrolirajući postupak, sudac kao reprezentent kraljevskog pravosuđa u njemu je imao tehničku, profesionalnu, ali i pravnostvaralačku ulogu, tako karakterističnu za *common-law*.

Povijesni razvoj (II): evolucija dokaznog prava. Doktrinarni stav o načinu podjele rada između suca i porote ubrzo se ustalio i postao samorazumljiv. Taj je stav svoj oblik dobio i u latinskoj maksimi: *ad questionem facti non respondent iudices, ad questionem legis non respondent juratores*.¹⁸ Iako je, dakle, nominalno postojalo strogo razgraničenje prema kojem su činjenična pitanja bila u nadležnosti porote, a pravna u nadležnosti suda¹⁹, izvukli bismo pogrešan zaključak kada bismo smatrali da u anglo-američkom sudskom postupku nema nikakvog utjecaja suda na činjenična utvrđenja, odnosno da porota ne sudjeluje u pravnom rasuđivanju. Niz pravnih pravila o izvođenju dokaza, relevantnosti, dopustivosti pojedinih dokaza i zabrani drugih, koja su se razvila u zasebnu pravnu granu – *law of evidence* – svjedoče o suprotnom. Razvoj prava dokazivanja tekao je paralelno s razvojem engleskog

¹⁷ Cf. Radcliff & Cross, *op. cit.* (bilješka 1), str. 49 i d.

¹⁸ Cf. Zuckerman, *THE PRINCIPLES OF CRIMINAL EVIDENCE*, Oxford, 1989, str. 31.

¹⁹ To strogo razgraničenje bilo je u nekim slučajevima čak i prostorno odvojeno; o činjeničnim pitanjima raspravljalo se naime pred lokalnom porotom, a o pravnim pitanjima pred jednim od tri londonska suda koji su u Westminsteru zasjedali *in banc*, u plenarnom zasjedanju. Do Westminsterskog statuta 1285. godine, koji je uspostavio doktrinu *nisi prius*, i stranke i porotnici trebali su putovati u London, a potom je bilo omogućeno da se porota, pod nadzorom odgovarajućeg kraljevskog službenika (*commissioner of assize*) koji je najčešće bio sudac, okuplja u odgovarajućoj općini te da se njena odluka protokolira, uvede u spis i šalje u Westminster, gdje će o pravnim pitanjima odlučiti tamošnji kraljevski sud na zajedničkoj sjednici. To je, doduše, važno samo za građanske sporove; u krivičnim stvarima, gdje je porota donosila odluku o krivnji, sudac koji je nadgledao postupak donosio je i presudu.

sudskog postupka; međutim, općenito gledano, *law of evidence* za engleske je pojmove relativno moderno, jer “mnoga njegova pravila nisu starija od 300 godina”.²⁰

Razlozi za relativno kasni razvoj prava dokazivanja nalaze se u specifičnoj ulozi srednjovjekovne porote: srednjovjekovni porotnici birali su se, naime, između osoba za koje se pretpostavljalo da su iz osobnog iskustva upoznate s činjeničnom podlogom spora. Svjedoci kao dokazno sredstvo počeli su se, naime, koristiti tek u petnaestom stoljeću da bi nadopunili osobna saznanja porotnika, no u praksi to nije bilo uobičajeno sve do šesnaestog stoljeća²¹. I tada su se, međutim, kako nije bilo prisilnih sredstava i obveze svjedočenja²², svjedoci nerado izlagali troškovima, neugodnostima i opasnostima svjedočenja. Dokazivanje ispravama bilo je poznato, no, u uvjetima nepismenog društva, to, s jedne strane, nije bilo često, dok se, s druge strane, ispravama pristupalo s pretjeranim poštovanjem, tako da je, prema *estoppel* doktrini, bila isključena mogućnost dokazivanja neistinitosti njihova sadržaja. Izvođenje dokaza saslušanjem stranaka bilo je strogo zabranjeno sve do devetnaestog stoljeća, a u određenim vrstama prijestupa u kaznenom postupku bilo je do sedamnaestog stoljeća čak zabranjeno da optuženi predlaže svjedoke u svoju korist, a i kad je to bilo omogućeno, oni su bili saslušavani bez zakletve.

Treba, doduše, naglasiti da *common-law* sustav i njegova podjela na suca i porotu nisu bili jedini povijesni modus postupka u Engleskoj, a, posebno u nekim građanskopravnim stvarima, niti jedini proceduralni modalitet dokazivanja. Naime, nakon što je u četrnaestom stoljeću došlo do stagnacije u razvoju novih oblika tužbi (*writs*) te su kraljevski suci prestali prilagođavati pravo novim okolnostima, *common-law* je postao zatvoren, visoko tehniciran i formaliziran sustav. Da bi se ublažila njegova rigidnost, razvijena je praksa sudovanja na principu pravičnosti (*equity*), gdje se stranka koja nije na drugi način mogla ostvariti pravnu zaštitu obraćala molbom kraljevskom kancelaru (*Chancellor*) da razmotri njen slučaj, i, ako to nađe opravdanim, provede postupak i donese odluku. Iz toga se postupno razvila posebna vrsta suda – *Court of Chancery* – koji je nadopunjavao praksu *common-law* sudova.²³ Sudovanje na načelima pravičnosti²⁴ odvijalo se i prema vlastitim procesnim pravilima. Prije svega,

²⁰ Nokes, AN INTRODUCTION TO EVIDENCE, London, 1967, str. 18.

²¹ Cf. Radcliff & Cross, *op. cit.* (bilješka 1), str. 90.

²² Obveza svjedočenja uvedena je tek 1563. godine; cf. Nokes, *op. cit.* (bilješka 20), str. 19.

²³ Međusobno odnos tih dvaju tipova postupka karakterizira izreka da bi “*common-law* bez *equity* bio poput kaputa s rupama, dok bi *equity* bez *common law* bio poput zakrpa koje lebde u zraku”. Cf. Radcliff & Cross, *op. cit.* (bilješka 1), str. 133.

²⁴ Treba imati na umu da je *equity* postupak samo u počecima predstavljao suđenje *ex aequo et bono*, da bi, sukladno precedentskoj strukturi engleskog prava, stvorio svoja vlastita pravna pravila. Razlika između *common-law* i *equity* uspostavila se tako postupno kao neka vrsta stvarne nadležnosti: mnogi sporovi stvarnog i obveznog prava (prije svega oni u kojima su se isticale mane volje) rješavali su se prema materijalnim i procesnim pravilima *in equity* dok je, s druge strane, naknada štete i izvanugovorna odgovornost uglavnom bila u *common-law* nadležnosti. Ipak, ova je razlika tek relativna, jer su se mnogi sporovi mogli pokretati u bilo kojem od tih dvaju modusa. Cf. Radcliff & Cross, *op. cit.* (bilješka 1), str.

tzv. *equity* sporovi nikad se nisu rješavali pred porotom, već je sudac-pojedinac sudio o svim aspektima spora – kako pravnim, tako i činjeničnim. U *equity* sporovima sudac je mogao saslušavati stranke i svjedoke, i, uopće, imao je mnogo aktivniju ulogu negoli sudac u *common-law* sporovima. Nadalje, *equity* sudac mogao je prisilno navesti stranku ili njenog svjedoka da, na zahtjev protivne stranke, otkrije pod zakletvom određene činjenice, odgovori na određena pitanja ili prezentira određene isprave koje se nalaze u njenom posjedu – što je sve bilo dio postupka nazvanog *discovery*.

U nizu reformi tijekom devetnaestog stoljeća²⁵, *common-law* i *equity* počeli su se u mnogim obilježjima približavati i tvoriti manje-više jedinstvenu vrstu postupka. Taj je postupak od devetnaestog stoljeća započinjao izdavanjem jedinstvene vrste naloga/poziva – *writ of summons*; mnogi elementi postupka bitno su pojednostavnjeni i učinjeni elastičnijima. Također, istim reformama postupno se ograničavala upotreba porote u civilnim sporovima, tako da je danas u *common-law* zemljama porota u građanskim stvarima više izuzetak nego pravilo.

U krivičnim stvarima, naprotiv, suđenje pred porotom (*trial by jury*) ostalo je, osim u slučaju sitnijih prijestupa, pravilom sve do danas. Relativno kratkotrajna praksa kraljevskog suda (tzv. *Star Chamber*) koji je u sedamnaestom stoljeću sudio bez porote i imao jaka inkvizitorna ovlaštenja naišla je na snažan otpor plemstva i parlamenta te je taj sud 1641. godine konačno ukinut.

U kontekstu tih zbivanja treba promatrati i razvoj prava dokazivanja. *Law of evidence* s jedne strane nosi također naslage povijesnih institucija i specifičnosti; s druge strane, njegov moderni oblik proizvod je tek kasnijeg razvoja u osamnaestom i, posebno, u devetnaestom stoljeću, kada su preciznije uobličene i donekle harmonizirane opće konture engleskog sudskog postupka. Prvi značajniji pisci koji pišu sistematska djela o pravu dokazivanja javljaju se tako u osamnaestom stoljeću (Gilbert, Bathurst), no najveći dio njih djeluje u devetnaestom stoljeću (Bentham, Wills, Stephen, Thayer, Taylor, Phipson i dr.).²⁶ Iz tog doba datiraju i mnogi značajni precedenti najviših sudova koji su i stvorili osnovicu tog prava; napokon, u ovom stoljeću, pravo dokazivanja postalo je i predmet državne regulacije: u Engleskoj npr. treba spomenuti *Evidence Act* iz 1938, *Civil Evidence Acts* iz 1968. i 1972 te *Police and Criminal Evidence Act* iz 1984. godine, a u Americi *Model Code of Evidence* iz 1942, *Uniform Rules of Evidence* te *Federal Rules of Evidence* iz 1975. godine.

---

133 i d.

²⁵ Za reforme su prije svega značajni *Uniformity of Process Act* iz 1832. godine, *Civil Procedure Act* iz 1833. godine, *Common-Law Procedure Acts* iz 1852, 1854. i 1860. godine te *Judicature Act* iz 1873-75. godine.

²⁶ Cf. Nokes, *op. cit.* (bilješka 20), str. 24 i d.

36. Predmet i sadržaj prava dokazivanja. Predmet prava dokazivanja odnosi se na to “kako se činjenice smiju dokazivati pred sudom i koje se činjenice tamo ne smiju dokazivati.”²⁷ U ovoj definiciji svakako je značajniji njen drugi dio: najveći dio pravila anglo-američkog dokaznog prava odnosi se na određivanje koje se činjenice ne smiju dokazivati – tzv. dokazne zabrane (*exclusionary rules*).²⁸ Još 1872. godine Stephen je u uvodu propisima o dokazivanju u Indiji naveo da se najveći dio prava dokazivanja može svesti na tri osnovna principa, naime “da se dokazi moraju odnositi na relevantne činjenice /*matters in issue*/, da posredni oralni dokazi /*hearsay*/ nisu dopustivi te da se u svakom slučaju moraju prezentirati najjača dokazna sredstva /*best evidence rule*/”.²⁹ To je međutim samo donekle točno, tako da suvremeni priručnici prava dokazivanja, iako je velik dio njihovih pravila potekao upravo iz ovih triju izvora, obuhvaćaju u pravilu ipak dosta široku materiju. Ako uzmemo kao primjer jedan od novijih prikaza dokaznog prava, možemo, sukladno njegovoj metodičkoj diobi, navesti određene krugove pravila koja su – unatoč individualnim različitostima – reprezentativna za najveći dio sustavnih prikaza dokaznog prava. Ono što bismo provizorno mogli nazvati “općim dijelom dokaznog prava” odnosi se na određivanje tipova činjenica koje se u sudskom postupku dokazuju; kategorizaciju dokaznih sredstava; opća pitanja o relevantnosti, dopustivosti i težini dokaza; podjelu funkcija između suca i porote te slična pitanja. “Posebni dio” – koji ujedno u pravilu zauzima najveći dio materije – sadrži raspravu o pitanjima tereta i standarda dokazivanja (*burden, standard of proof*); o tome tko smije, a tko mora nastupiti kao svjedok pred sudom (*competence and compellability of witnesses*); pravila o ispitivanju svjedoka na glavnoj raspravi; o tome koje vrste dokaza iziskuju potkrijepu (*corroboration*); pravila o dokazivanju ispravama i uviđajem (*documentary and real evidence*); o (ne)dopustivosti dokazivanja činjenica pozivanjem na usmene i pismene izjave dane izvan sudskog postupka (*hearsay rules*); o (ne)dopustivosti dokaza dobrog ili lošeg karaktera stranaka i njihovih svjedoka (*evidence of character*); o (ne)dopustivosti dokazivanja mišljenja i stavova svjedoka i vještaka – a ne samo sadržaja njihovog iskustva (*opinion evidence*); o (ne)dopustivosti izvođenja nekih dokaza zbog javnog interesa (*public policy*); o pravu sudionika postupka da otklone odgovor na pojedina pitanja, odnosno da odbiju prezentirati neke isprave ili stvari (*privilege*); o zabranama strankama da prezentiraju pojedine dokaze jer proturječe njihovim ranijim tvrdnjama ili ponašanju (*estoppel*); te o činjenicama koje ne treba dokazivati, tj. pravila o presumpcijama (*presumptions*), notornim činjenicama (*judicial notice*) i formalno priznatim činjenicama (*formal admissions*).³⁰

---

²⁷ Cross & Wilkins, AN OUTLINE OF THE LAW OF EVIDENCE, 4.ED, London, 1971, str. 1.

²⁸ *Ibid.*, str. 2.

²⁹ *Cf.* Nokes, *op. cit.* (bilješka 20), str. 24.

³⁰ *Cf.* Keane, THE MODERN LAW OF EVIDENCE, Abingdon, 1985, str. 4 i 5.

37. Pravo dokazivanja i porota. Najveća većina pravnih teoretičara slaže se s ocjenom koju je još 1898. godine iznio u svojoj raspravi Thayer, jedan od utemeljitelja prava dokazivanja kako u Engleskoj tako i u Americi, da je pravo dokazivanje “dijete porote”.³¹ Nedvojbeno se najveći dio pravila dokaznog prava razvio iz aktivnosti sudaca pri selekciji dokaza koji će biti prezentirani pred porotom te uputa koje su se davale poroti o dokaznoj vrijednosti pojedinih dokaza. Također je nesporno da suci, računajući na svoje profesionalno obrazovanje i iskustvo, danas u postupcima koji se ne vode pred porotom mnogo labavije shvaćaju dokazna pravila, pa dopuštaju i one dokaze koje u postupku pred porotom ne bi smjeli dopustiti.³² Ipak, u načelu ista dokazna pravila vrijede bez obzira na to vodi li se postupak pred sućem-pojedincem ili pred porotom te se čini da nema razloga smatrati da bi dokazno pravo ukidanjem porotnog suđenja postalo suvišno.³³

Utoliko se ne može tvrditi da je dokazno pravo toliko usko vezano za porotu da bi prestankom njene egzistencije i ono prestalo postojati; podjela posla između suca i porote ostaje i kad o svim pitanjima odlučuje sudac-pojedinac, samo što su te dvije funkcije tada objedinjene u jednoj osobi:

Povijesno, separacija funkcija na suca i porotu ostavila je tako dubok trag u engleskoj jurisprudenciji da su pravila i običaji pravne misli koji od nje potječu jedva taknuti današnjim nestajanjem porote u građanskim sporovima. Ako bi porotno suđenje ikada bilo ukinuto, mnoga od tih pravila ostala bi toliko dugo dokle postoji common-law sustav. Sudac koji sudi sam mora biti konstantno svjestan linije koja dijeli njegove dvije vrlo različite funkcije.³⁴

Odatle slijedi da se u ovom kratkom komparativno-povijesnom pregledu dokazno pravo ne može gledati kao neobičnost *common-law* sustava, proizišla isključivo iz povijesnih specifičnosti i neprimjenjiva na druge sustave koje takve specifičnosti (npr. porotu) nemaju – kao što je primjerice europski kontinentalni model. Funkcije koje u anglo-američkom modelu sudskog postupka vrše podijeljeno sudac i porota, mogu biti povjerene jednoj jedinstvenoj instanciji – no samo zbog toga te funkcije kao takve neće prestati postojati.

Pitanje je, dakako, koje su to funkcije. Doktrinarno, kao što smo već naveli, riječ je o podjeli funkcija na rješavanje činjeničnih (porota) i pravnih pitanja (sudac). Prvi prigovor koji se toj tradicionalnoj podjeli može postaviti proizlazi upravo iz egzistencije dokaznog prava. Već iz gornjeg kratkog pregleda predmeta i sadržaja dokaznog prava očito je, naime, da porota ne rješava o *svim* činjeničnim pitanjima, već samo o onim činjeničnim pitanjima koja joj “servira” sudac. Zakletva porotnika

³¹ Cf. Thayer, PRELIMINARY TREATISE, str. 266, 509 (prema Nokes, *op. cit.* (bilješka 20), str. 25).

³² Cf. Schurtman & Walter, DER AMERIKANISCHE ZIVILPROZESS, Frankfurt/Deventer, 1978, str. 72.

³³ Cf. Zuckerman, *op. cit.* (bilješka 18), str. 15.

³⁴ Lord Bridge, prema Cross & Tapper, CROSS ON EVIDENCE, London, 1985, str. 152.

ne glasi “Pažljivo ću suditi tuženom i utvrditi istinu”, već “Pažljivo ću suditi tuženom i dati istinit sud o činjenicama u skladu s iznesenim dokazima”³⁵. O tome koji će dokazi i kojim redom biti izneseni odlučuje međutim, na prijedlog stranaka, sudac, koji nekad može i sam, bez porote, odlučiti o njima (npr. kod tzv. *prima facie* slučaja) ili izuzeti porotu od rješavanja nekih pitanja; on o nekim prejudicijelnim pitanjima kao što je pitanje dopustivosti pojedinog dokaza može sam provesti raspravu i utvrditi činjenice (*Voir Dire* ili *trial within a trial*)³⁶; on na kraju rasprave daje završnu riječ, rekapitulira izvedene dokaze i poučava porotu o teretu dokazivanja i dokaznim standardima; on se, naposljetku, može usprotiviti ocjeni porote i poništiti njen sud o činjenicama. Utvrđivanje činjenica – “istine” – podložno je dakle jednom visokotehničiranom i formaliziranom *pravnom* procesu, pa se teško može reći da porota odlučuje o “golim” činjenicama, nenormativnoj “istini” koja se nalazi negdje “vani” – izvan sudskog postupka. Ponekad vrlo oštre kritike upućene pravu dokazivanja³⁷ nisu usmjerene na deregulaciju postupka utvrđivanja činjenica, nego na reformu i poboljšanje postojećih dokaznih pravila.³⁸

Razgraničenje funkcija na liniji činjenična/pravna pitanja može se dovesti u pitanje i s druge strane: ne samo što sudac odlučuje o mnogim činjeničnim pitanjima i determinira činjenična utvrđenja porote, već i porota rješava o mnogim pravnim pitanjima. Porota u današnjem *common-law* sustavu donosi jedan završni, opći sud (*general verdict*) o postavljenim pitanjima. U kaznenom postupku ona tako odlučuje o tome je li optuženik kriv ili nije za djelo za koje ga se tereti – dakle ne utvrđuje samo “što se dogodilo”, već i primjenjuje pravno pravilo³⁹. Praksa donošenja posebnih, incidentalnih odluka porote (*special verdict*), koja bi bila bliža rješavanju “čistih” činjeničnih pitanja, nije nikad poprimila šire razmjere i u načelu je napuštena. Zbog toga je uloga porote mnogo šira nego što joj se doktrinarno pripisuje, što je

---

³⁵ “I will faithfully try the defendant and give a true verdict according to the evidence”. Cf. Zuckerman, *op. cit.* (bilješka 18), str. 33. Inače, u hrvatskom je jeziku teško naći odgovarajuće termine za razliku između engleskih pojmova *verdict* i *judgment* (ili njemačkih *Wahrspruch* i *Rechtspruch*), “istinorijeka” i “pravorijeka”. Opisni prijevod “sud o činjenicama” i “sud o pravu” tek je približno korektan.

³⁶ Cf. npr. Keane, *op. cit.* (bilješka 30), str. 27 i d.

³⁷ Harvey tako npr. opisuje *law of evidence* na sljedeći način: “Očito utemeljeno na pretpostavkama da su svi porotnici gluhi za razum, da su svi svjedoci najvjerojatnije lažljivci, da su svi dokumenti najvjerojatnije krivotvorine, njemu se dva stoljeća dodavalo, oduzimalo i prikrljivalo, sve dok nije poprimilo strukturu goru od strukture hrpe građevinskog otpada.” THE ADVOCATE’S DEVIL, citirano prema CROSS ON EVIDENCE, *cit.* (bilješka 34), str. 2.

³⁸ Utoliko treba kao retoričku nes(p)retnost primiti usamljene izjave poput one koju je pri otvaranju *Civil Evidence Bill* debate 1968. godine dao u gornjem domu engleskog parlamenta *Lord Chancellor*, naime, da “...prema njegovom mišljenju za 20 godina neće više postojati dokazno pravo.” Cf. Cross & Wilkins, *op. cit.* (bilješka 27), str. 11. Izjava je, uostalom, i empirijski opovrgnuta te se i danas, na u prosjeku 600 stranica teksta, izdaju udžbenici dokaznog prava s novim propisima i presedanima.

³⁹ “... funkcija tog odlučivatelja o činjenicama /porote, *nap. A.U./* nije ograničena na odlučivanje o tome što se dogodilo, već se proširuje na odluku o odgovarajućim konzekvencijama činjenica koje utvrdi.” Zuckerman, *op. cit.* (bilješka 18), str. 26.

primijećeno već u sedamnaestom stoljeću.⁴⁰ No i dalje, ako zanemarimo razliku “posebnih” i “općih” odluka i diferenciranije promatramo proces odlučivanja, vidjet ćemo da je jedna od najznačajnijih funkcija porote *interpretacija* pojedinih pravnih standarda i *kvalifikacija* u skladu s njima. U tome se, doduše, konkurentno pojavljuju i sudac i porota, tako da je npr. određenje pojmova kao što su “prijeteće, pogrдно ili uvredljivo ponašanje” (*threatening, abusive or insulting behavior*), “teška tjelesna povreda” (*grievous bodily harm*) ili “nepriстойnost” (*indecenty*) rezervirano za porotu⁴¹, određenje pojmova kao što je predumišljaj (*malice aforethought*) rezervirano za suca⁴², dok se određenje pojma razboritog (*reasonable*) ponekad ostavlja sucu, ponekad poroti, a ponekad i sucu i poroti⁴³. Shodno tome, ta se određenja jednom određuju kao činjenična, jednom kao pravna pitanja; prema tome, ni sama granica činjeničnog i pravnog nije nipošto sigurna, već su, naprotiv, u sudskom postupku

“...utvrđivanje činjenica i interpretacija prava tako međusobno isprepleteni... da je ponekad teško razlučiti gdje činjenice završavaju, a počinje pravo ili moral.”⁴⁴

Jedan od stavova o razgraničenju, upravo kod problema interpretacije, dao je lord Reid, smatrajući da “značenje obične riječi engleskog jezika nije pravno pitanje”⁴⁵. Dakako, većina riječi pravnog jezika potječe iz običnog govora te je zapravo riječ o tome da razgraničenje treba ići linijom “uobičajene” i “stručne” upotrebe. Upotrebljava li se neka riječ “stručno” ili “obično” jest, međutim, prejudicijelno pitanje, za koje odgovor ponovo treba tražiti unutar pojedinog pravnog sustava, suglasno njegovim osnovnim zadacima i vrijednostima. U svakom slučaju, ovdje dolazimo do veze s osnovnim utemeljenjem i opravdanjem instituta porote u anglo-američkim zemljama – težnje da sudski postupak u sebi sadrži i elemente aktualnih standarda moralnosti i pravednosti u političkoj zajednici, suđenje čovjeku “*by man and woman of his own sort*”.⁴⁶ Implikacije tog utemeljenja na moguće poimanje istine bit

---

⁴⁰ Lord Vaughan tako već 1670. godine navodi: “Onaj *decantatum* iz naših knjiga, *ad quaestionem facti non respondent iudices, ad quaestionem legis non respondent juratores*, doslovno uzeto je točan: jer, ako se pita što je činjenica? sudac ne može na to odgovoriti: ako se pita što je pravo u slučaju, porota na to ne može odgovoriti... U posebnim odlukama /*special verdict*, nap. A.U./ porota obavještava o goljoj činjenici, a Sud utvrđuje pravo (...) No o svim općim pitanjima.. porota... složeno rješava kako o pravu, tako i o činjenicama (...) tako da ona, premda ne odgovara jedino na pitanje što je pravo, ona svejedno utvrđuje pravo u svim složenim pitanjima o kojima se sudi u osnovnom slučaju, osim ondje gdje je riječ o posebnoj odluci.” Citirano prema Zuckerman, *op. cit.* (bilješka 18), str. 31-32.

⁴¹ *Cf.* Zuckerman, *op. cit.* (bilješka 18), str. 29-30.

⁴² *Cf. ibid.*, str. 31.

⁴³ *Cf.* Nokes, *op. cit.* (bilješka 20), str. 42. Tako se odluka o “razboritom razlogu” kod optužbe za zlonamjieran progon (*malicious prosecution*) prepušta sucu, interpretacija “razboritog vremena” poroti, a odluka o “razboritoj cijeni” predmet je rasuđivanja i suca i porote.

⁴⁴ Zuckerman, *op. cit.* (bilješka 18), str. 32.

⁴⁵ Vidi CROSS ON EVIDENCE, *cit.* (bilješka 34), str. 153.

⁴⁶ Lord Devlin, THE JUDGE, str. 141 (prema Zuckerman, *op. cit.*, str. 35).

će razmatrane na kraju ovog paragrafa u kontekstu analize problema istine u okvirima opće strukture anglo-američkog modela sudskog postupka, no zasad treba napomenuti samo da bi se na temelju već iznesenog mogla argumentirati teza da su “činjenična pitanja” – a time i “istina” – u *common-law* sustavu (ali i šire) bitno određena aktualnim moralnim standardima društva – koji znatno utječu i na oblikovanje onoga što bismo mogli zvati “spoznajnim standardima zajednice”.

38. Pravo dokazivanja i dihotomija građanski/kazneni postupak.

Specifičnost anglo-američkog prava dokazivanja u odnosu na druge modele sudskog postupka jest u tome što se *law of evidence* oblikovao u jedinstvenu granu prava, koja se izučava kao jedinstven predmet i, načelno, jedinstveno vrijedi kako za kazneni, tako i za građanski postupak⁴⁷, a i za neke druge vrste postupka⁴⁸. Strukturalne razlike građanskog i kaznenog postupka uvjetovale su, međutim, činjenicu da su se neka pravila dokaznog prava primjenjivala samo u kaznenom, neka samo u građanskom postupku, dok su negdje u istim pitanjima vrijedila različita pravila za građanski i kazneni postupak. Te razlike, koje su u ovom stoljeću potencirane, proizlaze iz dva osnovna izvora: prvo, najveći dio građanskih parnica danas u anglo-američkim sudovima rješavaju suci pojedinci, dok je u krivičnim slučajevima porota pravilo; drugo, velik dio dokaznih pravila profiliran je da bi se zaštitila osnovna ljudska prava optuženih spram državnih organa, što nema svoj korelat u građanskom postupku. Jačanjem zakonske regulacije u posljednjih pedesetak godina, koja je u nekim zemljama odvojeno kreirana za dokazno pravo građanskog i kaznenog postupka te neravnomjernim radom odgovarajućih državnih komisija nadležnih za zakonsku regulaciju, razlike su dalje povećane⁴⁹, tako da, iako još prevladava tradicionalni pristup jedinstvenog izlaganja materije, nisu rijetkost djela pojedinih autora posvećena odvojeno dokaznom pravu jedne vrste postupka (najčešće kaznenog) i tvrdnje o odvojenosti njihovih predmeta⁵⁰.

Većina dokaznih pravila ipak je po svom sadržaju jedinstvena za obje vrste postupka. Postoji, međutim, izvjesna razlika u pristupu njihovoj primjeni: “najvažnija razlika uopće je razlika u praksi, jer se dokazno pravo uzima mnogo ozbiljnije u krivičnim negoli u građanskim slučajevima.”⁵¹ To je i opet proizvod s jedne strane

⁴⁷ To je čak izričito ušlo u pojedine judikate. Tako je *Court for Crown Cases Reserved* još 1874. godine u jednoj odluci naveo: “...the law of evidence is the same in criminal and civil suits.” Cf. Nokes, *op. cit.* (bilješka 20), str. 14.

⁴⁸ O granicama primjene dokaznog prava u ostalim postupcima, v. CROSS ON EVIDENCE, *cit.* (bilješka 34), str. 12-16.

⁴⁹ Cf. *ibid.*, str. 3.

⁵⁰ “Što god bio slučaj pred pola stoljeća, bilo bi neproduktivno danas tvrditi da postoji samo jedno dokazno pravo podložno jedino varijacijama u kaznenom i građanskom postupku.” Zuckerman, *op. cit.* (bilješka 18), str. 6.

⁵¹ Cross & Wilkins, *op. cit.* (bilješka 27), str. 11.

besporotnog sudovanja⁵², a s druge strane zaštitne funkcije dokaznog prava u kaznenom postupku, što je i opet vidljivo na nekim tipičnim razlikama: *hearsay*-pravilo mnogo je strože u krivičnim stvarima, dok u građanskim postoje mnoge iznimke od njega; optuženi ne može biti obvezan svjedočiti protiv sebe (*privilege against self-incrimination*); sudac u kaznenom postupku ima mnogo šire diskrecijsko pravo isključiti inače relevantne dokaze ako su podobni za predrasude o optuženom itd.⁵³

Jedna od osnovnih razlika dokaznog prava u kaznenom odnosno građanskom postupku neposrednije se može povezati s koncepcijom “slobodne ocjene dokaza” i, u njenom kontekstu, poimanjem “materijalne istine” iznesenom u prethodnom paragrafu pri analizi europskog kontinentalnog modela sudskog postupka. Riječ je o pitanju tzv. standarda dokaza (*standard of proof*), tj. pitanju stupnja vjerojatnosti potrebnog da bi se neke činjenice uzele za dokazane. U prethodnom paragrafu vidjeli smo da klasična europska pravna teorija i praksa tendira jedinstvenom standardu, koji, ako bismo mogli dati jedinstvenu ocjenu unatoč različitosti formulacija, izbjegava probabilističko rasuđivanje i insistira na kategorijama kao što su “izvjesnost”, “sigurnost” – makar i u obliku “granične izvjesnosti”, “vjerojatnosti koja graniči sa sigurnošću”. Skeptičnih izjava o nemogućnosti takve “izvjesnosti” ima i u Europi, no anglo-američka teorija ovdje je mnogo jasnija:

U ljudskim stvarima, čak i ako predmet koji se ispituje dopušta pravni dokaz, sigurnost je obično nedostižna. Njen supstitut je vjerojatnost, a organ koji odlučuje o činjenicama mora odlučiti čiji su činjenični navodi vjerojatno istiniti.⁵⁴

U skladu s dosljedno akuzatornim uređenjem anglo-američkog sudskog postupka, inicijativa u pogledu iznošenja činjenica i njihovog dokazivanja nalazi se u potpunosti u rukama stranaka. Pitanje “standarda dokaza” tako se dovodi u vezu s teretom dokazivanja; budući da na strankama leži teret dokazivanja činjenica na koje se pozivaju, “standard dokaza”, figurativno, predstavlja “težinu” tog tereta postavljenog stranci u pogledu uvjeravanja suda (*inclusive* porote) da prihvati njenu činjeničnu verziju kao istinitu, i na taj se način “oslobodi” (ili “rastereti” – *discharge*) tereta dokazivanja.⁵⁵ U građanskim sporovima taj je teret, prema shvaćanjima anglo-američke literature, u načelu ravnomjerno raspoređen između stranaka; zato je i standard dokaza određen kao “pretežna vjerojatnost” (*preponderance of probability, balance of probabilities* ili *preponderance of evidence*)⁵⁶. U osnovi, za utvrđenje neke

⁵² Vidi *supra*, bilješka 32 i tekst iznad nje.

⁵³ *Cf.* Nokes, *op. cit.*, str. 14-15; Zuckerman, *op. cit.*, str. 3-4.

⁵⁴ Nokes, *op. cit.* (bilješka 20), str. 514.

⁵⁵ O “standardu dokaza” piše se tako još i kao o “težini tereta uvjeravanja” (*weight of burden of persuasion*); *cf.* Weinstein *et al.*, *CASES AND MATERIALS ON EVIDENCE*, Mineola, 1983, str. 1079.

⁵⁶ Ovi se izrazi, unatoč mogućnosti i druge interpretacije, uobičajeno uzimaju kao sinonimi. *Cf.* CROSS ON EVIDENCE, *cit.* (bilješka 34), str. 143.

činjenične tvrdnje kao istinite u građanskom je postupku dovoljno da ona bude barem malo više vjerojatna od njene negacije: kao što je to formulirao lord Denning:

“Ako su dokazi takvi da sud može izjaviti: ‘smatramo da je vjerojatnije da jest, nego da nije’, teret dokaza je skinut, no ako su vjerojatnosti jednake, tada nije.”⁵⁷

Nasuprot tome, standard dokaza u krivičnim slučajevima bliži je europskim poimanjima i određen je kao uvjerenje “onkraj razborite sumnje” (*beyond reasonable doubt*). Riječ je o standardu koji bez sumnje iziskuje znatno veći stupanj vjerojatnosti⁵⁸, premda se isti standard u različitim odlukama različito opisivao⁵⁹. Standard odsutnosti razborite sumnje vrijedi međutim jedino za optužbu na kojoj u kaznenom postupku i leži glavnina tereta dokazivanja. Ako, iznimno, teret dokaza za neke ekskulpirajuće okolnosti (npr. smanjenu uračunljivost) leži na optuženom, on će se tog tereta osloboditi ako zadovolji standard “pretežne vjerojatnosti” karakterističan za građanske slučajeve.

Iz ovoga se može vidjeti da ni dokaz “onkraj razborite sumnje” nije primarno utemeljen u težnji da se dohvati “objektivna stvarnost” i nađe “materijalna istina” – što bi se u prvi mah moglo činiti teoretičarima kontinentalne tradicije – već težnjom zaštite prava optuženih osoba; samo pravilo o dokazu onkraj razborite sumnje u krivičnim slučajevima nastalo je u devetnaestom stoljeću kao korolar presumpcije o nevinosti optuženog⁶⁰, a u američkoj se teoriji danas smatra sastavnim dijelom doktrine o “primjerenom postupku” (*due process*).⁶¹

Osim tih dvaju dokaznih standarda, bilo je pokušaja da se u nekim odlukama uvede i treći, koji bi ležao negdje po sredini između njih. Posebno u američkom pravosuđu u nekim se odlukama tako spominje “jasan i uvjerljiv dokaz” odnosno “jasan, jednoznačan i uvjerljiv dokaz” (*clear, /unequivocal/ and convincing*

⁵⁷ Lord Denning, u: *Miller v. Minister of Pensions*; citirano prema Keane, *op. cit.* (bilješka 30), str. 67.

⁵⁸ Lord Denning o tom stupnju kaže: “On ne mora dostići sigurnost, no mora nositi visok stupanj vjerojatnosti. Dokaz onkraj razborite sumnje ne znači dokaz onkraj svake sjenke sumnje....Ako su dokazi protiv nekoga tako jaki da ostavljaju samo daleku mogućnost njemu u prilog, koja se može odbaciti rečenicom ‘naravno da je moguće, ali nije uopće vjerojatno’, činjenice su dokazane onkraj razborite sumnje, no ništa manje od toga neće dostajati”. Citirano prema CROSS ON EVIDENCE, *cit.* (bilješka 34), str. 141.

⁵⁹ Pitanje potrebnog standarda smatra se pravnim pitanjem o kojem u svojoj završnoj riječi sudac mora obavijestiti porotu. Međutim, taj standard sudac može opisati poroti vlastitim riječima, tako da se u različitim odlukama (i u žalbama povodom njih) nalaze razne formule. Lord Goddard tako kaže: “Nije bitna određena formula: bitan je učinak završne riječi” (Keane, *op. cit.* str. 64). Posljedica toga bile su međutim učestale žalbe na pojedine formule, tako da je *Court of Appeal* jednim povodom čak dao svoje mišljenje o tome da “... kad bi suci prestali pokušavati definirati ono što je gotovo nemoguće definirati, bilo bi manje žalbi.” *Ibid.*, str. 63.

⁶⁰ *Cf.* Nokes, *op. cit.* (bilješka 20), str. 491.

⁶¹ *Cf.* Weinstein, *op. cit.* (bilješka 55), str. 1079.

evidence).⁶² Tendencija uvođenja trećeg standarda nije međutim šire prihvaćena u *common-law* zemljama; umjesto toga, naglašavalo se da su i u okvirima svakog od postojećih dvaju standarda moguće gradacije vjerojatnosti.⁶³ Koji će stupanj vjerojatnosti unutar pojedinog standarda biti potreban, proizlazi iz vrednovanja čitavog slučaja:

(...) mora se uzeti u obzir da su neke pojave prethodno vjerojatnije nego druge te da su konzekvencije nekih odluka ozbiljnije od drugih. Ljudi manje vjerojatno čine ubojstva negoli što bezobzirno voze, i manje su vjerojatno prijevarni negoli nepažljivi. Ozbiljnije je biti doživotno utamničen zbog ubojstva negoli uvjetno osuđen zbog uvrede te je ozbiljnije utvrđivati bračnost djeteta nego je li ili nije posjed smetan.⁶⁴

Da bi se izbjegla konfuzija zbog različitih formulacija i različitih standarda, u nekim novijim odlukama tako je bilo pokušaja da se naglasi upravo ova *pragmatička* i *konzekvencijalistička* dimenzija utvrđivanja činjenica koja u krajnjoj ocjeni treba biti relevantna za to koje će se činjenice, i na osnovi kojeg standarda, utvrditi kao istinite:

“... tužitelj (li stranka na kojoj počiva teret dokazivanja) mora zadovoljiti sud tako da se ovaj osjeća razborito siguran da, s obzirom na sve okolnosti slučaja, može postupati na temelju iznesenih dokaza, imajući na umu konzekvencije koje će uslijediti.”⁶⁵

Zbrojimo li dakle sve iznesene karakteristike, možemo nedvojbeno postaviti tezu da u anglo-američkom modelu sudskog postupka “istinitost” činjeničnih tvrdnji nipošto nije konstituirana kao “odraz” objektivne stvarnosti, već kao izraz *praktičke* i *pragmatičke* orijentacije, u kojoj rukovodeću ulogu imaju svrha i funkcija sudskog postupka u rješavanju društvenih sporova i implementaciji prihvaćenih vrijednosti političke zajednice. I “istinite činjenice” suodređene su dakle vrijednosnim i moralnim stavovima, tako da bi se u tom svjetlu možda moglo dati i novo značenje jednom od manje korištenih izraza koji je također označavao standard dokaza, naime izrazu “moralne sigurnosti” (*moral certainty*).⁶⁶ Implicitna vjera u to da je istinito ono što se uklapa u cjelokupan sustav vrijednosti i proizvodi moralno-političko-filozofsko opravdane i poželjne učinke bila je, čini nam se, uvijek karakteristika

⁶² *Ibid.*, str. 1096.

⁶³ Lord Denning tako kaže: “Naravno, istina je da naše pravo zahtijeva viši standard dokaza u kaznenim nego u građanskim slučajevima. No, ovo je podložno kvalifikaciji da ni u jednom od tih slučajeva ne postoji apsolutni standard. U krivičnim slučajevima optužba mora biti dokazana onkraj razborite sumnje, no mogu postojati stupnjevi dokaza unutar tog standarda... Tako također u građanskim slučajevima činjenice moraju biti dokazane pretežnom vjerojatnošću, no mogu postojati stupnjevi vjerojatnosti unutar tog standarda. Ti stupnjevi ovise o prirodi stvari /*subject-matter*, nap. A.U./” *Cf.* CROSS ON EVIDENCE, *cit.* (bilješka 34), str. 142.

⁶⁴ *Ibid.*

⁶⁵ *Cf. ibid.*, str. 143.

⁶⁶ *Cf.* Nokes, *op. cit.* (bilješka 20), str. 515. Izraz *moral certainty* u udžbenicima dokazivanja devetnaestog stoljeća suprotstavljao se “pukoj vjerojatnosti” te se tako poklapao s krivičnim standardom. U tom smislu Nokes ga opravdano kritizira; ovdje, međutim, smjeramo na drugu dimenziju, dimenziju normativnog i vrijednosnog rasuđivanja pri utvrđivanju istinitosti pojedinih činjeničnih iskaza.

anglo-američkog duha – a to je nešto što bi, recipirano i prerađeno, moglo – uvjereni smo – obogatiti i europsku tradiciju.

39. Opće ustrojstvo postupka i problem istine: akuzatorni i inkvizitorni postupak. Porotno sudovanje, dokazno pravo i sve ostale specifičnosti anglo-američkog sudskog postupka treba promatrati kao dio cjelovitog ustrojstva sudskog postupka u *common-law* zemljama – ustrojstva koje se tradicionalno nastojalo obuhvatiti pojmom *akuzatornog* postupka, suprotstavljenog tzv. *inkvizitornom* postupku.⁶⁷ Zanemarivši sve ostalo⁶⁸, čini se da se kao tipična odlika “akuzatornosti” anglo-američkog sudskog postupka uzima specifična aktivna uloga stranaka (i odgovarajuća pasivna uloga suda) pri prezentaciji i ispitivanju dokaznih sredstava. To je i razumljivo, jer se i prva pojavna razlika koja upada u oči čovjeku izraslom u kontinentalnoj tradiciji odnosi upravo na dosljedno izvedenu strukturu postupka kao “borbe” stranaka, točnije njihovih zastupnika – advokata – koji predlažu dokazna sredstva (pri čemu se i takva dokazna sredstva kao što su svjedoci i vještaci predstavljaju kao dokazna sredstva jedne ili druge strane), ispituju ih i preispituju (tzv. *cross-examination*) te na sve načine nastoje relativno pasivnom sucu i potpuno pasivnoj poroti u najboljem svjetlu predstaviti svoj “slučaj”. U tom sustavu sudac i porota sve do glavne rasprave nemaju nikakvih prethodnih saznanja o sadržaju i činjeničnoj podlozi spora (nemaju pred očima “spis” – isprave i zapisnike iz prethodnog postupka); njihova je svijest o sporu *tabula rasa* koja svoje spoznaje crpi tek iz sukoba dviju suprotstavljenih verzija na glavnoj raspravi, čije izlaganje pasivno prate, da bi se tek na kraju aktivirali i donijeli odluku u prilog stranci koja na uvjerljiviji način predstavi svoju verziju stvari.

Diskusije oko utjecaja ove osobine anglo-američkog postupka (i njegove suprotnosti – inkvizitornih elemenata reprezentiranih europskim kontinentalnim modelom) na “traganje za istinom” (pa i samu definiciju istine) najneposrednije su vezane uz osnovnu temu ovog rada. Europska kontinentalna tradicija (pa i neki drugi modeli sudskog postupka) često povezuju inkvizitornost svog procesnog režima s akuratnošću njegovih rezultata, i, obratno, akuzatorne elemente optužuju kao prepreke dospijevanju do Istine. Anglo-američka tradicija ima o tome u načelu

---

⁶⁷ Za opis, metodičke pretpostavke i poteškoće ove klasifikacije, kao i za alternativni model *cf.* Damaška, *FACES OF JUSTICE AND THE STATE AUTHORITY*, New Haven, 1986.

⁶⁸ U širem smislu, kada bismo razvili akuzatorni model u svojevrni idealtip postupka, on bi u sebe obuhvatio niz obilježja: inicijativu pri pokretanju, održavanju i okončanju postupka, položaj stranaka i suda u postupku, način izvođenja procesnih radnji, ulogu javnosti, način izvođenja dokaza, organizacijsko ustrojstvo i druge tehničke osobine postupka, pa sve do tipa argumentacije, ishodišta, socijalne svrhe i funkcije postupka i filozofijsko-političke legitimacije postupka. To, međutim, već izlazi iz okvira ovog rada.

sasvim drugi stav: ona smatra da je upravo akuzatorni način postupka najpodobniji za utvrđivanje istine.⁶⁹

Dakako, i u *common-law* zemljama bilo je oko toga (i još uvijek ima) različitih stavova. Povremeno se tako i u okrilju anglo-američkih zemalja pojavljuju zahtjevi za reformom i barem relativnim jačanjem nekih inkvizitornih elemenata, s obrazloženjem da postojeći akuzatorni sustav “između vrijednosti kojima bi pravosudne institucije trebale služiti premalo cijeni istinu”.⁷⁰ Kao argument protiv akuzatornog sustava navodi se da ga u potrazi za istinom ne slijede druge ljudske djelatnosti – povijest, geografija, medicina itd.⁷¹ Između ostalih reformi koje predlažu reformatori skloni inkvizitornom modelu predlaže se “modificiranje (ne i napuštanje) akuzatornog ideala”, “postavljanje istine za glavni cilj” te “obvezivanje stranaka da taj cilj slijede.”⁷² Američkom se sustavu u okviru samog tog sustava često spočitava kako mogućnost da na “tehničkim” detaljima vješti odvjetnici manipuliraju dokaznim postupkom, tako i pretjerana složenost i skupoća sudskog postupka uopće.⁷³ Neki ugledni američki pravници čak općenito govore o prednostima europskog kontinentalnog sustava pred američkim, pri čemu se kao uzor spominje Njemačka.⁷⁴

Međutim, ovo, čini se, ipak nije ni izbliza prevladavajuće mišljenje, tako da se, čim se takvi stavovi pojave, odmah javljaju i mišljenja da su oni “radikalni” i “radikalno pogrešni”.⁷⁵ Osim uobičajenog uvjerenja da je “najbolji način utvrđivanja istine prezentacija konfrontacije zastupnika suprotnih pogleda nepristranom sucu ili

---

⁶⁹ Kako je to formulirao Wigmore: “*Cross-examination is the greatest legal engine ever invented for discovery of truth.*” (citirano prema Damaška, *Presentation of evidence and factfinding precision*, UNIVERSITY OF PHILADELPHIA LAW REVIEW, 123:5/1975, str. 1106).

⁷⁰ Sudac Frankel, *The search for truth: an umpireal view*, UNIVERSITY OF PENNSYLVANIA LAW REVIEW, 123:5/1975, str. 1032. Frankel to argumentira činjenicom da sudac (što je i sam) raspolaže premalim ovlaštenjima, dok su stranački advokati previše posvećeni stranačkim interesima i vlastitom interesu da pobijede u sporu: “... gladijator koji se u sudnici koristi oružjem ne nalazi se primarno u križarskom pohodu k istini, već prije svega želi pobijediti” (*ibid.*, str. 1039). O proizlazećoj artifičnosti i o razlici između “laičke” i “pravničke” istine isti sudac, lagano se tužeći, piše: “Svi smo mi pravnici strpljivo objašnjavali laicima da ‘kriv’ ne znači naprosto ‘on je to učinio’; to znači ništa manje nego da je ‘proглаšen-krivim-onkraj-razumne-sumnje-od-jednodušne-porote-u-skladu-sa-zakonom-nakon-nepriistranog-suđenja’” (*ibid.*, str. 1040).

⁷¹ *Ibid.*, str. 1036.

⁷² *Ibid.*, str. 1052.

⁷³ Cf. Frank, Jerome, *COURTS ON TRIAL: MYTH AND REALITY IN AMERICAN JUSTICE*, Princeton, 1973.

⁷⁴ V. Langbein, John H., *The German Advantage in Civil Procedure*, UNIVERSITY OF CHICAGO LAW REVIEW, 52:4/1985, str. 823-866.

⁷⁵ Freedman, *Judge Frankel's Search for Truth*, UNIVERSITY OF PENNSYLVANIA LAW REVIEW, 123:5/1975, str. 1060. U konkretnom slučaju riječ je o jednom od tri članka koji su se kao odgovor na Frankelov članak citiran u prethodnoj bilješci pojavili u *Pennsylvania Law Review*.

poroti, pridajući svakoj strani zadatak pribavljanja i prezentacije dokaza za svoju stranu na što je moguće temeljniji i uvjerljiviji način⁷⁶, kao zanimljiv protuargument može se izdvojiti teza da "... koliko god Istina (barem činjenična) mogla izgledati jednostavno, ne dopuštajući nikakve 'legalističke' smicalice, nikakvo zasjenjivanje interpretacija, pravni se slučajevi ipak sude jedino na temelju dokaza o istini" – a budući da su oni rijetko jednoznačni – "...nije greška pravnika niti procesa da dokazne manifestacije Istine ne vode uvijek do Istine"⁷⁷. Ta je pak ekstra-legalna istina najčešće nedostupna ne samo sucima već i odvjetnicima, pa i njihovim strankama; utoliko se ni za inkvizitorni sustav (osim što se mogu nedvojbeno pokazati njegovi drugi loši nusprodukti⁷⁸) ne može tvrditi da je bolji za utvrđivanje istine⁷⁹. Uostalom – a to je drugi zanimljiv odgovor – nije točno da druge ljudske djelatnosti i znanosti ne primjenjuju akuzatorne metode: "savjesna povjesničarova potraga za istinom nužno će uključivati pažljivu evaluaciju dokaza koje su prikupili drugi povjesničari koji su energično zastupali sasvim različite poglede na isto pitanje", a isto vrijedi i za medicinu ("potražite mišljenje drugog doktora!"), novinarstvo itd.⁸⁰

Iz ovoga se već može naslutiti da nas ista linija argumentacije dovodi do važnih epistemoloških pitanja najuže vezanih uz temu ovog rada. Stavovi da ne samo porotni sustav kao takav, već i cjelokupan model akuzatornog postupka nije odgovarajući instrument za pronalaženje istine⁸¹ u svojim temeljima imaju vjeru u korespondencijsku teoriju istine. Naime, činjenica da je akuzatorni sustav organiziran kao svojevrsna "borbena igra" (*fight game*) otkriva u njemu veliku dozu artifizijelnosti i konvencionalnosti, "što, čini se, nema ništa zajedničkog s ozbiljnim poslom 'pronalaženja istine', ili 'onoga što se dogodilo'".⁸² Ideja, pak, da je neki stav istinit samo ako korespondira onome što se "stvarno dogodilo" (izjava "trava je plava"

---

⁷⁶ *Ibid.*, str. 1065.

⁷⁷ Uviller, *The advocate, the truth, and judicial backles: a reaction to judge Frankel's idea*, UNIVERSITY OF PENNSYLVANIA LAW REVIEW, 123:5/1975, str. 1079.

⁷⁸ *Cf.* Freedman, *op. cit.*, str. 1063.

⁷⁹ Poteškoće koje se isprečuju empirijskim istraživanjima koja sebi u zadatak postavljaju utvrđivanje činjenice koji je sustav bolji iscrpno opisuje Damaška u radu navedenom u bilješki 69.

⁸⁰ *Ibid.*, str. 1060-61.

⁸¹ Osnovni argument za to jest tvrdnja da akuzatorni postupak, zbog svoje konstrukcije koja sučeljava dva suprotstavljena stranačka pogleda, gubi svoju neutralnost. Vidi Frank, *THE COURTS ON TRIAL*, str. 102: "(...) tretirati pravo kao, prije svega, borbu, sigurno ne može biti najbolji način za otkrivanje činjenica". Tome se dodaje i opservacija o pristranosti svjedoka u akuzatornom sustavu: "Oni /svjedoci, *nap. A.U.* se počinju promatrati ne kao pomoć u istrazi usmjerenoj otkrivanju istine, ne kao pomoć sudu, već kao 'tužiteljevi svjedoci' ili 'tuženikovi svjedoci'. Oni postaju vojnici u ratu, i prestaju biti neutralci"; *ibid.*, str. 86; zato čak i "veliko suđenje za ubojstvo (...) ima neke elemente sportskog događaja"; *ibid.*, str. 91.

⁸² Bankowski, *The Jury and Reality*, u: *THE JURY UNDER ATTACK*, London, 1988, str. 11.

istinita je onda i samo onda ako je trava plava⁸³) osnovna je osobina upravo korespondencijskog (adekvacijskog) poimanja istine. Pretpostavka takvog stava jest postojanje neke vrste nezavisne, vanjske, “objektivne” stvarnosti koju možemo neposredno spoznati, i s obzirom na koju bismo mogli ocjenjivati istinitost naših sudova; pogrešnost ove pretpostavke sastoji se upravo u tome što mi mogućnost te neposredne spoznaje nemamo.

Sama ideja o tome da smo mi, primjenjujući neki postupak, “otkrili” istinu pretpostavlja da *znamo* da smo otkrili istinu. Da bismo, međutim, došli do te spoznaje, potrebna nam je nezavisna procedura kojom bismo to zajamčili. U metodologiji znanosti razlikuje se tako metoda “otkrića” i metoda “legitimacije”⁸⁴. Do znanstvenog otkrića može se doći i potpuno slučajno, npr. na način na koji je Fleming otkrio penicilin; da bi se to otkriće (tj. istinitost na temelju njega postavljenih hipoteza) verificiralo, bile su potrebne sasvim druge metode, koje se u najvećoj mjeri nastoje othrvati elementima slučajnosti i proizvoljnosti. U postupku pred sudom, postupak otkrića i postupak legitimacije naizgled su istovjetni – iako ni tu nije teško zamisliti situaciju u kojoj se npr. na temelju lažnog svjedočenja dolazi do istinite odluke o činjenicama⁸⁵. Zato, budući da “mi nemamo neposredan pristup ‘istini stvari’”⁸⁶, kada načelno izjavljujemo da je jedan ili drugi postupovni sustav bolji ili lošiji za utvrđivanje istine, tada zapravo ne plediramo za Istinu kao takvu, već se zalažemo za neki drugi sustav postupka koji na temelju svojih vrijednosnih uvjerenja smatramo boljim i koji bi trebao nadomjestiti kritizirani. Tvrditi da je neki sustav loš i tražiti njegovu legitimaciju izvan njega jest *contradictio in adiecto*: to bi značilo da bi se nakon potpuno provedenog postupka (kao “metode otkrića”) trebao uspostaviti još jedan drugi, metapравни postupak koji bi rezultat postupka provjerio; ako bi taj drugi postupak uvijek proizvodio željene rezultate, prvi bi nam bio nepotreban, a ako ne, bio bi nam potreban treći (pa četvrti, peti...) te bismo tako zapali u “lošu beskonačnost”.

Uvjetno govoreći, ipak se i ovdje mogu razlikovati metoda “otkrića” i metoda “opravdanja” – ali i jedno i drugo odvija se unutar istog postupka. Metoda “otkrića” primjenjuje se u svakom pojedinom provedenom sudskom postupku; legitimacija rezultata tih postupaka jest pak *postupak kao cjelina*. Zato što jedino postupak kao takav jamči ispravnost svoga ishoda, neispravno je samo reći da se u postupku pred sudom istina “traži”: ona se u njemu *i traži i konstituira*. A budući da, dakle, legitimaciju potrebuje samo postupak u cjelini, ona mu se ne može dati na

---

⁸³ *Ibid.*, str. 8.

⁸⁴ *Cf.* Wasserstrom, THE JUDICIAL DECISION, Stanford, 1968.

⁸⁵ *Cf.* Uvillerov primjer i odgovarajuće razlikovanje između instrumentalne i konačne (*ultimate*) istine; Uviller, *op. cit.*, str. 1077.

⁸⁶ Bankowski, *op. cit.* (bilješka 82), str. 13.

temelju empirijskih kriterija – napose ne na temelju neke korespondencije. Legitimaciju postupku mogu dati samo moralna i vrijednosna razmatranja.⁸⁷

Ako prihvatimo ovu argumentaciju (a izneseni argumenti čine nam se vrlo plauzibilnima), iz nje se mogu izvesti dva zaključka: prvo, da korespondencijska teorija – ne samo u kontekstu analize anglo-američkog sudskog postupka – nije (barem za sudski postupak) najprimjerenija definicija istine.⁸⁸ Drugo, da se pri ocjenjivanju pojedinih modela postupaka njima mora pristupiti iz šire moralno-političke perspektive, koja nam otkriva da se pasionirano zalaganje za Istinu nalazi u kontekstu šireg ideološkog opredjeljenja njegovih zastupnika. Kod zagovornika inkvizitornog modela (pa i njegovih “mekših” ili čak samo “mješovitih” varijanti) njihovi stavovi – i metodološke presumpcije na kojima počivaju – često vode u zalaganje za paternalistički model države i ograničenje individualne slobode za račun “javnih”, “državnih” interesa. Štoviše, može se tvrditi da to nipošto nije slučajno, već da samo po sebi proizlazi iz logike korespondencijske teorije i njene epistemologije:

Pretpostavke na kojima počiva shvaćanje (...) prema kojem potraga za istinom vodi do radikalne separacije epistemoloških i moralnih kriterija mogu imati opasne političke konzekvencije. To shvaćanje može voditi do toga da na jednu stranu vage stavimo moralnost i pravednost, a na drugu ‘racionalno dospijevanje do istine’ te da zbog ovog drugog odbacimo ovo prvo. To ne znači uvijek da će tortura biti opravdana da bi se došlo do istine, ali će iskušenje uvijek postojati. Dospijevanje do istine ne može se promatrati kao odvojena vrijednost, već se mora sagledavati u kontekstu postupka u kojem su različita moralna, pragmatička i logička vlakna nerazmrsivo isprepletena te se opravdavati može samo postupak kao cjelina.⁸⁹

Ispravnost ove ocjene bit će, čini nam se, dodatno potvrđena u sljedećem paragrafu, u kojem će se pokazati kamo vodi jedna još radikalizirana korespondencijska epistemologija – epistemologija totalitarnog komunističkog modela sudskog postupka.

---

⁸⁷ “Mi ne možemo, govoreći o onome što znamo, odvojiti istinu od naše metode njene spoznaje. Činjenice koje znamo su konstrukti, dijelom određeni procedurama otkrića koje sa svoje strane ovise o procedurama opravdanja. Potraga za istinom je nešto što poduzimamo jedino posredstvom institucionalnih procedura koje nam daju kriterije koji nam omogućavaju da opišemo našu aktivnost kao traženje istine. No, ti kriteriji nipošto nisu očiti - oni ne mogu biti ‘otkriveni’ - prije, oni su normativni. U tom smislu je aktivnost epistemologije normativna aktivnost, i radikalna separacija ‘bitka’ i ‘trebanja’ nije lagana u svijetu u kojem su stavovi ‘bitka’ takvi po svojoj referenciji na normativne kriterije.” Bankowski, *op. cit.* (bilješka 82), str. 13.

⁸⁸ Umjesto za nju, Bankowski se zalaže za preuzimanje koherencijske teorije istine (*ibid.*, str. 9), no govori i o teorijskoj mogućnosti da se akuzatorni postupak pojmi kao neka vrsta “idealne govorne situacije”, referirajući na Habermasa - iz čega bi se dalo zaključiti o bliskosti konsenzualnoj teoriji istine; uostalom, čini nam se da koherencijska i konsenzualna teorija istine nisu nespojive.

⁸⁹ *Ibid.*, str. 18.

§ 8. *Sovjetski realsocijalistički model: problem istine i
“materijalna istina”*

40.Uvod: posebnost sovjetskog modela. Premda su, kako se vidi iz prethodnog teksta, i na oblikovanje europskog kontinentalnog i anglo-američkog sudskog postupka utjecale različite političke ideologije, njihova koncepcija društva i njihovo viđenje svrhe i zadataka države, teško se može reći da su ideološke premise na bilo koji od tih postupaka utjecale makar i približno toliko snažno koliko na sovjetski sudski postupak; pored tog snažnog utjecaja jedinstveno je – a pomalo i paradoksalno – i to što niti jedna ranija ideologija nije toliko potpuno i sveobuhvatno negirala cjelokupnu raniju pravnu tradiciju, pa i pravo uopće. U ovom povijesno-komparativnom pregledu stoga će se teško moći govoriti o *povijesti* sovjetskog pravosuđa, jer nije jedva da je i bilo – ne samo zbog toga što je i sam model plod relativno recentnog razvoja u posljednjih šezdesetak godina postojanja sovjetske države i njenih socijalističkih satelita. Veća pažnja morat će se posvetiti, naprotiv, ideološkim pretpostavkama na kojima je ovaj model utemeljen, jer će nam, vjerujemo, rekonstrukcija tih pretpostavki pomoći da bolje razumijemo ne samo nastanak i probleme ovog modela sudskog postupka nego i položaj koji u njemu ima pitanje o istini.

Dvije će se faze povijesnog razvoja sovjetskog modela ipak moći razlučiti te izdvojiti teoretičare koji ih najbolje reprezentiraju: prva, rana faza *postrevolucionarne anarhije* te druga, razvijena faza *stabilizacije totalitarne države*. I jedna i druga neposredno su vezane uz neke crte marksističke teorije i njenih natuknica o funkciji i ulozi prava, što se vrlo jasno izražava u pravnoteorijskim djelima. Iako je gotovo općeprihvaćena teza da je upravo rana sovjetska teorija prava, obilježena djelima M. A. Rajznera, P. I. Stučke, I. Razumovskog i, posebno, A. J. Pašukanisa, zanimljivija, konzistentnija i znanstveno provokativnija, ovdje ćemo se više baviti teoretičarima zrelog perioda, predvođenima neprijepornim političkim, ideološkim i znanstvenim autoritetom, dugogodišnjim Staljinovim javnim tužiocem Andrejem Januarovičem Višinskim.

Razlog tome je dvojak: s jedne strane, rana je sovjetska teorija prava veći svoj dio posvetila sociološkoj kritici prava i pravne forme uopće, a vrlo se malo bavila partikularnim problemima, *inclusive* pitanjima o činjenicama, dokazivanju i istini; korelat tome bilo je i stanje u praksi, u kojem je neskriveno vladala politička arbitraža partijskih i drugih paradržavnih tijela te se tako u tom periodu možda može govoriti o “istini”, ali nikako ne o “istini u sudskom postupku”, jer je potonji u punom smislu riječi tek vegetirao. S druge strane, zreli period odlikuje se povratkom na klasične pravne kategorije (reinterpretirane u novom, “socijalističkom” duhu),

pojačanom centralizacijom i etatizacijom, te, u vezi s tim, većim insistiranjem na državnom pravosuđu i načelu zakonitosti (no ne bilo kakve, već tzv. “revolucionarne zakonitosti” – što je predmet čijom ćemo se indikativnošću posebno pozabaviti); najvažnije, međutim, jest to da se korijeni koncepcije istine karakteristične za postupak istočnoeuropskih zemalja (pa i bivše Jugoslavije) nalaze u ovom razdoblju: preciznije, smatramo da se upravo Višinskog – autora možda jedinog sustavnog i svakako najutjecajnijeg prikaza teorije dokazivanja u Sovjetskom Savezu – treba smatrati rodonačelnikom “teorije materijalne istine” koja je vladala u socijalističkim državama kao gotovo neupitan sklop ideja o odnosu istine i sudskog postupka (a, čini se, nastavlja živjeti i nakon što je socijalizam kao tip ustrojstva društva u tim istim državama napušten).

Ova veza između ideja jednog neprijeporno staljinističkog teoretičara i ideja pravника u državama u kojima je staljinizam (ili čak i socijalizam uopće) osuđen i odbačen jest nešto što, čini nam se, nije nikad dostatno istraženo i zaslužuje posebnu pažnju. Sličnosti i paralele između tih ideja ipak nećemo posebno izvoditi, premda će neke od njih, pretpostavljamo, čitatelju same upasti u oči pri razmatranju sljedećeg paragrafa; umjesto toga, pozabavit ćemo se indikativnošću te veze. Ne treba, naime, nikad zaboraviti da politički *habitus* nekog pisca ne znači automatski njegovu teorijsku diskvalifikaciju (ili legitimaciju) te da postoji apstraktna mogućnost da se u jednoj istoj osobi spoje najomraženija politička praksa i najrelevantnija teorijska promišljanja¹. Stoga će se ovdje pokušati izvesti rekonstrukcija Višinskijevih teza, u kojoj bi trebalo pokazati da se kod njega ipak ne radi o rascjepu teorije i prakse, već da postoji izvjesna logička veza između njegovih političkih opredjeljenja (koja impliciraju i odgovarajuće djelovanje) i njegovih teza o sudskom postupku, dokazivanju i (“materijalnoj”) istini.

41. Rano razdoblje sovjetskog prava: period postrevolucionarne anarhije. Oktobarska revolucija iz 1917. godine, kao niti jedan državni prevrat prije nje, imala je problema s uspostavljanjem državnih i pravnih institucija. Razlozi tome ne izvode se samo iz općenito nesređene situacije – građanskog rata, svjetskog rata, borbe protiv vanjske intervencije itd. – već iz imanentnih ideoloških pretpostavki na kojima je ta revolucija počivala. Odnos spram države i prava od samih je početaka sovjetskog socijalističkog razdoblja odisao ambigvitetom: država i pravo s jedne su strane definirani kao instrument klasne vladavine, eksploatacije i otuđenja i kao takvi su nepoželjni, dok su, s druge strane, ipak nužni kao instrument za prelazak u

---

¹ Kao relativno dobar primjer za ovaj stav može poslužiti pažnja koja se sve do danas pridaje stavovima uvaženog nacističkog teoretičara države i prava Carla Schmitta. Zanimljivo je, međutim, da i u pogledu Višinskog ima raznovrsnih karakterizacija: iako - i u teorijskom pogledu - kako kod marksističkih, tako i kod nemarksističkih teoretičara pretežu one negativne, ima i mišljenja poput onog (zapadno)njemačkog teoretičara Oskara Negta da je Višinski “jedan od najoštromnijih predstavnika pozitivistički orijentirane marksističke teorije prava”. Cf. Negt, *Deset teza za marksističku teoriju prava*, ARGUMENTI, 2/1978, str. 181.

proklamirano besklasno društvo u kojem eksploatacije i otuđenja nema; forma države i prava karakteristični su za kapitalizam, a održavaju se i u socijalizmu. Takav odnos može se najbolje odčitati na Lenjinovoj reinterpetaciji Marxovih i Engelsovih fragmentarnih stavova o pitanjima države i prava, koju je on u brošuri *Država i revolucija* objavio – s izrazito praktičnom namjenom – tik uoči oktobarske revolucije. Obračunavajući se s ideološkim protivnicima – gotovo isključivo unutar iste, socijalističke teorijske paradigme – Lenjin piše da su “sve dosadašnje revolucije usavršavale državnu mašinu, a nju treba razbiti, slomiti.”² Predodžba o ukidanju državnog aparata, međutim, vrlo je mutna i dvosmislena³: ukinuti treba buržoasku državu kao “parazitsku izraslinu”⁴ i instrument “diktature buržoazije”⁵ te je nadomjestiti “proleterskom državom” koja će biti instrument “diktature proletarijata”. Iz mnogih mjesta može se vidjeti da Lenjin velik dio zadatka “ukidanja države” vidi u smjeni osoba koje u toj državi obnašaju funkcije, uključujući tu i čitav sloj državne uprave i sudstva; međutim, i samom je Lenjinu jasno da to ujedno ne znači i ukidanje države kao takve. On stoga svoj politički program izvodi u dva koraka, kojima odgovaraju dvije buduće pretpostavljene faze komunističkog društva: u prvom koraku formira se “proleterska država”, ali iznova, na novim, kvalitativno različitim osnovama⁶; u drugom koraku, “proleterska država” odumire, i u neizvjesno dalekoj budućnosti nestaje. Još je složenija situacija s pravom: pravo, kao skup općenitih i apstraktnih pravila koja postavljaju jednaka mjerila za sve, po svojoj je biti buržoasko, jer “jednako pravo pretpostavlja nejednakost” te je zato “jednako pravo narušavanje jednakosti i nepravda”⁷; primjeri koji utemeljuju ovakvo stajalište uzeti su – kao što je to uostalom slučaj i kod Marxa – gotovo isključivo iz područja građanskog prava, koje svojom prividnom slobodom ugovaranja “ozakonjuje eksploataciju”; percepcija prava u “proleterskoj državi” jest međutim *par excellence* krivična i administrativna – usmjerena na gonjenje zaostalih elemenata buržoaskog društva i plansko reguliranje privrede.

Osnovna aporija tog pristupa koja će nadalje bitno odrediti razvoj sovjetske države i prava – pa tako i pravosuđa – sastoji se u tome što se država i pravo

---

² Lenjin, *Država i revolucija*, u: IZABRANA DJELA, tom II, knjiga prva, Beograd/Zagreb, 1950, str. 155. Lenjin ovime parafrazira Marxov stav iz *Osamnaestog brumairea Louisa Bonaparte*.

³ Dobar dio te dvosmislenosti proizlazi zacijelo upravo iz Lenjinove pozicije u diskusiji: on kao glavne protivnike postavlja s jedne strane “oportuniste”, koji se zalažu za političku borbu unutar državne strukture te očuvanje i preuzimanje postojećeg državnog aparata, te, s druge strane, “anarhiste”, koji su za potpuno ukidanje države. “Srednji put” Lenjina često vodi u kontradikcije, bolje ili lošije prikrivene retoričkim formulama o “dijalektičkom jedinstvu suprotnosti”.

⁴ *Ibid.*, str. 174.

⁵ *Ibid.*, str. 160.

⁶ Lenjin sam naglašava da je proleterska država “nešto što zapravo već nije država”. *Cf. ibid.*, str. 165.

⁷ *Ibid.*, str. 202.

neprekidno nastoje povezati uz pretsocijalističke, “buržoask” kategorije, da bi se istodobno pokušavala ostvariti “socijalistička” država i pravo kao institucije s bitno različitim sadržajem.⁸ Točno mjesto rascjepa ove teorije nalazi se na razmeđu dviju konkurentnih teza, ekonomističke i voluntarističke⁹: jedne da su pravo i država bitno određeni načinom proizvodnje određene društveno-ekonomske formacije, i druge da su pravo i država izraz volje dominantne klase u toj formaciji. Prva, ekonomistička teza, karakteristična je za rani razvoj sovjetskog prava i pravne teorije, dok je druga, voluntaristička, prevladala u zreloj i kasnijoj fazi sovjetskog razvoja.

Budući da je stav o napuštanju kapitalističkog načina proizvodnje u Sovjetskom Savezu bio u početku mnogo izraženiji nego stav o klasnoj prirodi sovjetskog društva (paralelno su se ispreplitala teza o sovjetskom društvu kao društvu bez dominantne klase i teza o diktaturi proletarijata), u ranom je razdoblju “odumiranje” države bilo shvaćeno mnogo ozbiljnije. Na praktičkom planu to je značilo ukidanje svih pravnih normi predrevolucionarnog prava i tendenciju zamjenjivanja pravnih institucija političkim institucijama; prema pravu uopće, kao izrazu “juridičke”, tj. “buržoask” koncepcije svijeta, postojala je općeproširena averzija. Podjela vlasti – pa čak i podjela funkcija – u prvim postrevolucionarnim godinama nije postojala čak niti na razini deklaracije; sovjeti, kao organi “narodne vlasti”, objedinjavali su zakonodavne, izvršne i sudske funkcije, a u onoj mjeri u kojoj su njihove funkcije bile delegirane na druge organe – npr. na vojne i prijeke sudove – ovi su bili nevezani formalnim pravilima i odlučivali su prema vlastitom nahođenju. Kohezija sustava održavala se koliko-toliko tek kroz središnja tijela partije i “demokratski centralizam” u njoj.

Ograničena zakonodavna (ili kvazizakonodavna) aktivnost postojala je, doduše, i u ovom razdoblju, i ostvarivala se posredstvom dekreta revolucionarnih vlasti. Veće kodifikacije smatrale su se, međutim, nepotrebnima: još 1930. godine poricala se npr. nužnost postojanja kaznenog zakonika.¹⁰ U tim okolnostima i sudovi – koliko se o njima uopće može govoriti – odlučivali su prvenstveno na temelju političkih kriterija. Jedan od vodećih sovjetskih pravnikar ranog razdoblja, Stučka, funkciju sudova odredio je ovako: “U koncepciji *Dekreta* (o sudu, *nap. A.U.*), sud je institucija za borbu protiv kontrarevolucionarnih snaga: *Ř la guerre comme ř la guerre.*”¹¹

Ne treba stoga čuditi da se u takvim okolnostima nije moglo naći mnogo radova koji bi bili posvećeni formalnim i proceduralnim pitanjima sudskog postupka.

---

⁸ Ovu aporiju uviđa i sam Lenjin: “Izlazi da u komunizmu ostaje za stanovito vrijeme ne samo buržoasko pravo, već i buržoaska država - bez buržoazije!” (*ibid.*, str. 207), braneci se odmah od mogućih prigovora izjavom da to ne mogu razumjeti ljudi koji se nisu potrudili da izuče “izvanredno duboki sadržaj marksizma.”

⁹ Cf. Poulantzas, *Povodom marksističke teorije prava*, ARGUMENTI, 2/1978, str. 150 i d.

¹⁰ Cf. Cerroni, *Sovjetske pravne teorije. Problem zakonitosti*, ARGUMENTI, 2/1978, str. 208.

¹¹ Cf. *ibid.*, str. 209.

Istina, ako je o njoj uopće bilo riječi, bila je nesporno izvansudska istina; u situaciji u kojoj pravo i pravosuđe kao takvo ne postoji u punom smislu riječi nije ni moguće postaviti pitanje o istini u sudskom postupku.

42.Zrelo razdoblje. Period stabilizacije totalitarne države. Već od samih početaka revolucije postojala je, međutim, i druga tendencija, tendencija k centralizaciji vlasti, koja je nužno vodila u pokušaj da se prerogativi vladajuće vrhuške učvrste ne samo političkim, već i pravnim putem. Od kraja 1918. mogu se tako zapaziti službena suprotstavljanja pravnom partikularizmu i “lokalizmu” koji je proizlazio iz arbitrarnosti lokalnih sovjeta u popunjavanju veoma opsežnih pravnih praznina. Ova je tendencija, međutim, ojačala tek u razdoblju tzv. “nove ekonomske politike”, od 1922. godine, kad Lenjin traži okončanje lokalizma i uspostavljanje jedinstvenog zakonodavstva koje bi se jednako primjenjivalo “u Kalugi i u Kazanu”¹², a svoju je punu prevlast ostvarila u doba Staljinove vladavine i kodifikacije sovjetskog prava, koja je okrunjena donošenjem Ustava iz 1936. godine – tzv. Staljinovog ustava.

Osnovno teorijsko pitanje u borbi dviju struja – koliko se o definiranim “strujama” može uopće govoriti jer su protagonisti rasprave često u skladu s političkim oportunitetom i odnosom snaga mijenjali teze – bilo je pitanje može li se i tamo gdje postoji propis/zakon ići *contra legem* ako to nalažu “revolucionarni ciljevi”. Ključni termin oko kojeg se na političkom planu vodila rasprava bio je termin “revolucionarne zakonitosti”. Ambivalentnost (čak kontradiktornost) tog pojma, koji u sebi spaja finalizam “revolucionarnosti” i normativizam “zakonitosti”, već unaprijed otkriva sadržaj i skolastičnost te diskusije, za koju je karakteristična “stalna smjena apela za poštovanjem zakona i političkih formulacija koje to opozivaju, stavljajući ga pod znak pitanja i podvrgavajući ga političkim ciljevima”.¹³ Na riječima pobjedu je odnijela normativistička orijentacija, iako je to, kako će se pokazati, bila zaista samo verbalna pobjeda.

Doktrina karakteristična za zrelo razdoblje sovjetskog prava konačno je učvršćena i ustoličena u ideološkom obračunu unutar sovjetske teorije prava, u kojem je – doslovno “argumentom batine” – voluntaristička teza prevladala nad ekonomističkom. Inicijalna kapsula za taj obračun bila je Staljinova teza o dijalektičkoj potrebi jačanja države radi njenog ukidanja, najjasnije dana u njegovom referatu iz 1933. godine:

“Ukidanje klasa ne postiže se odumiranjem klasne borbe, nego njezinim jačanjem. Odumiranje države neće se provesti kroz slabljenje državne vlasti, već kroz njezino maksimalno jačanje, koje je nužno da bi se uništili ostaci klasa koje odumiru i da bi se organizirala

---

¹² Cf. *ibid.*, str. 210.

¹³ *Ibid.*, str. 210.

odbrana protiv opkoljavanja kapitalizma, koji ne samo da nije uništen nego i neće biti tako brzo.”¹⁴

Egzekuciju – teorijsku, političku, pa i fizičku – nad pristalicama ekonomističke teze o prirodi prava preuzeo je Staljinov javni tužilac Višinski. U svom radu *O stanju na fronti pravne teorije* on je kao “neprijatelje revolucije” i “štetočine” “raskrinkao” praktički sve sovjetske teoretičare prava od kalibra prije njega – Stučku, Rajznera, Razumovskog, Gojhbarga, Iljinskog, Magerovskog, Arhipova, Bermana, Volkova, Gincburga, Dzenisa, Ašrafjana, Docenka, Starovojtova, Pašukanisa itd.¹⁵

Osnovni ideološki argument Višinskog u ovom obračunu, utemeljen na njegovoj definiciji prava kao “do zakona uzdignute volje vladajuće klase”, bila je teza da je sovjetsko pravo od samih početaka bilo dosljedno i u potpunosti “socijalističko” jer se temeljilo na volji proletarijata te da su neispravni stavovi prema kojima je sovjetsko pravo ostatak “buržoaskog prava” koje se ne može ispuniti socijalističkim sadržajima, već samo može postupno odumrijeti (Pašukanis)¹⁶, pa čak i stavovi prema kojima sovjetsko pravo izražava “kompromis između klasa” (Rajzner)¹⁷. Zbog toga Višinski, ignorirajući ili izvrćući i suprotne naznake u tzv. klasičnoj marksističkoj literaturi, svaku diskusiju o “odumiranju prava” osuđuje kao

“...pokušaj buržoaskih restoratora da pod plaštom ‘lijevih’ fraza pomognu našem neprijatelju, kao pokušaj slabljenja proleterске države, potkopavanje proleterске diktature, čije je jedno od moćnih sredstava sovjetsko pravo, socijalistička zakonitost i socijalističko pravosuđe”.¹⁸

Na paradoksalan način, upravo je ova teza o “socijalističkoj” prirodi socijalističkog prava otvorila prostor recepciji klasičnih “buržoaskih” pravnih kategorija u sovjetskom pravu, pa tako i omogućila da se postavi pitanje o odnosu istine i sudskog postupka. Nije slučajno da integralan dio teksta *O stanju na fronti pravne teorije* čine dva Višinskijeva predavanja iz 1937. godine pod naslovom *Uloga procesnog zakona u državi radnika i seljaka*. Višinski, naime, osuđuje ne samo “pravni nihilizam” već i “procesni nihilizam” ranije pravne teorije, ispravno primjećujući da je uz negiranje zakona “neizbježno moralo doći i do negiranja sudskoga procesa.”¹⁹

¹⁴ Staljin, PITANJA LENJINIZMA, citirano prema Cerroni, *op. cit.*, str. 217.

¹⁵ Cf. Višinski, *O stanju na fronti pravne teorije*, u: Đinić, SOVJETSKJE TEORIJE PRAVA, Zagreb, 1984, str. 426 i d.

¹⁶ Cf. *ibid.*, str. 439. Ova Pašukanisova teza počiva na inače dosta diskutiranoj Pašukanisovoj definiciji prava koja pravo određuje kao buržoasku kategoriju, jer izražava “oblik odnosa egoističnih, izdvojenih subjekata, nosilaca autonomnih privatnih interesa ili idealnih vlasnika.”

¹⁷ Cf. *ibid.*, str. 431.

¹⁸ *Ibid.*, str. 488.

¹⁹ *Ibid.*, str. 470.

Višinski je, nasuprot tome, u svojim radovima dosta prostora posvetio sudskom postupku – a to je bio znak i za nadolazeće sovjetske pravne znanstvenike. Dobar dio radova koji su u tom trendu nastali bio je uglavnom pozitivistički – na isti onaj način na koji i Višinskijeva teorija otvara prostor pozitivizmu: naime, proglašavanjem svakog prava u sovjetskoj državi “socijalističkim” prestaje potreba za ispitivanjem njegovog socijalnog sadržaja i funkcije te se diskusija o pravu može ograničiti na egzegezu prava kao sustava važećih pravnih normi.²⁰

Treba, međutim, naglasiti da Višinski ne samo da je promovirao procesualistička istraživanja već se i izričito zalagao za određeni tip sudskog postupka. Polemizirajući s Krilenkovim tezama da “tamo gdje je posrijedi borba s neprijateljima revolucije ne treba dopuštati zastupanje stranaka, ne treba okrivljeniku davati ‘formalne pravne garancije’”²¹, Višinski se zalaže za model javnog, akuzatornog postupka – *nota bene* za tip postupka kakav je tada općenito postojao u zemljama europskog kontinenta. Jedan od razloga za preuzimanje takvog modela Višinski nalazi upravo u utvrđivanju “materijalne istine”:

“Stranački princip plus aktivno sudjelovanje u sudskoj istrazi samoga suda, na osnovi javnosti i jednakosti svih sudionika u postupku pred sudom i pred zakonom – to je put utvrđivanja one materijalne istine kojoj teže, što ih i karakterizira, istinsko pravosuđe i istinski sud.”²²

Je li povijesna slučajnost i neviđen paradoks da se u svojim radovima tužilac i protagonist čuvenih montiranih “moskovskih procesa” zalaže za model pravosuđa suvremenih demokratskih zemalja? Kako je moguće da upravo eklatantna podmetanja i politička sudska ubojstva budu rezultat praktičke djelatnosti jednog pobornika “materijalne istine”? Naposljetku, ako apstrahiramo teoriju od prakse, u čemu je razlika između sovjetskog i europskog kontinentalnog modela ako se i jedan i drugi zalažu za iste vrijednosti: poštovanje principa zakonitosti i jednakosti stranaka, javan i (pretežno) akuzatoran model sudskog postupka? Odgovor se nalazi upravo u Višinskijevoj teoriji dokazivanja i njegovom poimanju uloge i funkcije “materijalne istine”.

43. Teorija sudskih dokaza: dokazivanje i “materijalna istina”. O problemima dokazivanja i “materijalne istine” Višinski je najiscrpnije pisao u svojoj knjizi

---

²⁰ I Kelsen, koji je jednu svoju knjigu posvetio sovjetskoj teoriji prava, u svojoj kritici Višinskog napada njegove nedosljednosti, inkonzistentnosti i pleonazme, jednako kao i tezu o klasnom izvoru prava (koja je za Kelsenovu “čistu teoriju” “ideološka fikcija” i kao takva irelevantna), no ne i osnovnu pretpostavku – koja je identična njegovoj – da je pravo “sustav važećih normi s državnim sankcijom”. Stoga se čini da je Kelsen samo djelomično u pravu kada Višinskoga optužuje kao “prirodopravnog” teoretičara, baš zato što je njegova teorija odigrala značajnu ulogu u promicanju pozitivizma u sovjetskoj literaturi. Cf. COMMUNIST THEORY OF LAW, London, 1955, str. 116-132.

²¹ Višinski, *op. cit.* (bilješka 15), str. 460.

²² *Ibid.*, str. 466.

Teorija sudskih dokaza u sovjetskom pravu iz 1941. godine, koja je u Sovjetskom Savezu postala standardno djelo iz te problematike, a prevedena je i u drugim socijalističkim zemljama, između ostaloga i u nekadašnjoj Jugoslaviji.²³ U toj knjizi Višinski se dosta temeljito odredio i prema svim drugim sustavima dokazivanja, pa tako između ostaloga posebna poglavlja posvećuje teoriji formalnih dokaza, engleskom dokaznom pravu i teoriji slobodne ocjene dokaza. Kroz kritiku tih sustava dokazivanja Višinski nastoji formulirati i specifičnosti sovjetskog dokaznog prava te je stoga indikativno vidjeti osnovne prigovore koje upućuje ranijim teorijama dokazivanja.

Teoriju formalne (vezane) ocjene dokaza Višinski tako razmatra u općem kontekstu inkvizitornog postupka te joj priznaje da je odigrala “najkrupniju ulogu u borbi apsolutizma protiv feudalizma”.²⁴ U toj borbi, tvrdi Višinski, vezana ocjena dokaza imala je funkciju učvršćivanja centralne vlasti te je, izražavajući staleške i klasne interese, učvršćivala eksploataciju:

“Ova pak tzv. ‘nauka o dokazima’ i na toj ‘nauci’ osnovani sistem dokaza, direktno su odgovarali interesima eksploatatorskih klasa vladajućih u toj eposi, koje su videle u sudu jedno od sredstava za učvršćenje svoje vladavine i pokazale su najveću indiferentnost prema pitanju da li je ‘koban’, odvratn, nemilosrdan i surov ovaj sistem dokaza ili nije.”²⁵

“Ova teorija (...) je izvanredno markantan spomenik eksploatatorskog prava, koje još nije savladalo veštinu klasnog maskiranja, koje se tako vešto primenjuje u pravu savremenih kapitalističkih eksploatora.”²⁶

“Prolazeći (*sic!* – treba ‘polazeći’, *nap. A.U.*) od staleške nejednakosti ljudi, od priznanja njihove različite socijalne vrednosti, teorija formalnih dokaza ispoljavala je težnju centralizovane državne vlasti, u epoci ranog kapitalizma, da savlada otpor različitih mesnih interesa protiv razvoja kapitalizma. (...) Klasni karakter ove teorije ne izaziva nikakve sumnje.”²⁷

“Centralizacija” kao ideal može se, dakako iz misaonog obzora Višinskoga, cijeniti jedino pozitivno; kao bit prigovora ostaje, dakle, “nedovoljno vješto maskiranje” i, kao osnovno, “klasni karakter” (iako Višinski spominje i “staleški karakter”, tj. “stalešku nejednakost”, što bi, iz te logike, trebalo proturječiti tezi da je vezana ocjena dokaza tendirala učvršćenju “ranog kapitalizma”).

Prikazujući englesko dokazno pravo, Višinski, čini se, ima najviše poteškoća utemeljiti svoju kritiku. Prema nekim elementima tog sustava (npr. poroti) i “klasici marksizma” – Marx i Engels – pokazivali su, naime, izvjesne simpatije, tako da ih ni

---

²³ Višinski, *TEORIJA SUDSKIH DOKAZA U SOVJETSKOM PRAVU*, Beograd, 1948.

²⁴ Višinski, *op. cit.*, str. 53.

²⁵ *Ibid.*, str. 73.

²⁶ *Ibid.*, str. 74.

²⁷ *Ibid.*, str. 76.

Višinski ne može pokazati u negativnom “klasnom” svjetlu. Stoga mu se prigovori svode na prepisivanje općih mjesta kritike “pravne forme” iz Engelsa:

“Engleski sistem dokaza, kao i celokupno englesko pravo, jeste obrazac klasičnog pravnog pogleda na svet, kako ga je okarakterisao Engels 1887. g. u članku ‘Pravni socijalizam’. ‘Pravni pogled na svet, – pisao je u ovom članku Engels, – bio je pretvaranje teološkog pogleda u svetovni (Verweltlichung). Mesto dogme božanskog prava, – zauzelo je čovečansko pravo, mesto crkve – država’. Osnovna karakteristika ovog pogleda na svet je vladavina formalnog načela, koje je našlo svoj izraz ‘u bojnom pokliču buržoazije’ – u formalnoj jednakosti pred zakonom, koja prikriva ekonomsku i socijalnu nejednakost kapitalističkog društva.”²⁸

Višinski ovdje, čini se, zaboravlja da je zbog teza o “klasičnom pravnom pogledu na svijet” kao “buržoaskom” poslao Pašukanisa na stratište kao “neprijatelja revolucije”. Ostaje, doduše, kao specifičan, prigovor (pretjeranog) formalizma, “vladavine umjetnih pravnih pravila, raznovrsnih pravnih fikcija i finesa nepristupačnih za obične smrtnike, neiskusne u ovim pravnim formulama i neposvećene tajne pravne mistike”,²⁹ koji je međutim zanimljivo formuliran:

“Na taj način formalizam engleskog procesnog prava često je pretstavljao zahvalno tle da prevejani lopovi ostanu nekažnjeni. Pravno prepredenjaštvo takve vrste izopačuje istinske zadatke pravde, pruža široke mogućnosti zloupotrebama na taj način što iskorišćuje suviše stroge formalne zakonske zahteve protiv samog zakona. Ovo i iskorišćavaju stvarno naročito izvežbani u takvoj veštini pravni majstori, žongleri pravosuđa, koji pretvaraju sud u trkalište i koji pretvaraju životnu istinu u pravnu laž, o kojoj govori Engels.”³⁰

“Pretvaranje životne istine u pravnu laž” sastoji se, dakle, u činjenici da neki “lopovi ostanu nekažnjeni”, što je proizvod akuzatornog stila engleskih sudova (“pretvaranja suda u trkalište”).

Prema engleskom dokaznom pravu Višinski ipak pokazuje izvjesne simpatije – vjerojatno i zbog toga što o njemu ne zna dovoljno i što mu se ne nadaje kao neposredna alternativa sovjetskom sustavu dokazivanja.

Mnogo oštriji Višinski je bio prema teoriji slobodne ocjene dokaza (*takozvane* slobodne ocjene, kako ju naziva). Višinski, kako je već navedeno, kao prvi i osnovni zadatak sovjetskog sudskog postupka postavlja utvrđivanje “materijalne istine”; s druge strane, on prihvaća tradicionalnu doktrinu prema kojoj se u sustavu vezane ocjene dokaza utvrđuje “formalna istina”³¹. Tim prije potrebni su mu jaki argumenti da pokaže da “buržoaska” slobodna ocjena ne dolazi do “materijalne istine”, kako to “buržoaska” teorija tvrdi – jer je to ipak rezervirano za “socijalistički” postupak.

---

²⁸ *Ibid.*, str. 91.

²⁹ *Ibid.*, str. 92.

³⁰ *Ibid.*, str. 93.

³¹ *Cf. ibid.*, str.100.

Višinski se stoga posebno okomljuje na “subjektivnost” slobodne ocjene dokaza. Kriterij “slobodne ocjene” – kako ga poima Višinski – jest “unutrašnje uvjerenje”, a to uvjerenje definirano je kao najviši stupanj vjerojatnosti koji je dostatan “razboritom čovjeku” da neki dokaz prihvatiti kao vjerodostojan. Ovaj kriterij za Višinskog međutim nije dovoljno čvrst i jednoznačan; on traži “objektivnu spoznaju”, a da bi utemeljio to svoje nastojanje, on prelazi na teren filozofije:

“Nemoguće je neprimetiti (*sic!*) odlučujući uticaj na formiranje pogleda koji su osnovica buržoaske teorije unutrašnjeg ubedenja – idealističke filozofije, koja se oslanja na učenje Hjuma, Berklija i Kanta. Uticaj ove filozofije, koja negira mogućnost upoznavanja ‘stvari po sebi’ koja polazi od relativnosti i nemogućnosti saznanja spoljnog sveta, oseća se u oblasti dokaznog prava, u vladavini gore iznetih pogleda na verodostojnost dokaza, na sadržinu materijalne istine.

Zaraženi filozofskim subjektivizmom, naučnici-procesualiste kraja XIX a naročito početka XX veka svodili su čitav zadatak sudskog odlučivanja na subjektivnu uverenost sudije u pravilnost svoje odluke. Govoreći o objektivnoj ili materijalnoj istini ovi su bili ipak daleko od priznanja mogućnosti da se u sudskom postupku utvrdi nesumnjiva, apsolutna istina. Oni su bili spremni da se zadovolje sa jednostavnijim i lakšim poslom – dobijanjem utisaka, možda čak i ne tako dubokih i nepotkrepljenih temeljnom i ozbiljnom analizom.”³²

Zašto, prema Višinskom, “buržoaski teoretičari” bježe od dublje i ozbiljnije analize i ne žele doći do “apsolutne istine”? Razlog tome nije samo činjenica da su kontaminirani agnosticizmom: njihovo učenje ima i dublju praktičku funkciju – njime se nastoji “maskirati klasna bit buržoaskih sustava dokaza i čitavog buržoaskog pravosuđa”:

“Reklamirajući ‘unutrašnje ubedenje’ kao kriterijum sudskog istraživanja, ovo učenje rečima o ‘pravičnosti’, ‘moralnosti’, ‘moralnoj uverenosti’, ‘moralnim načelima’, ‘slobodnom ubedenju’ i tsl. prikriva klasne težnje buržoaskog suda. S druge strane teorija relativne verodostojnosti dokaza u rukama klasnog pravosuđa eksploatorskih društava služi izvorom za opravdanje različitih ‘sudskih grešaka’ – naročito političkih, ponekad vrlo zgodnih da se pomoću pravosuđa izvrši obračunavanje sa ljudima opasnim za dati poredak.”³³

Vrlo zanimljivo zvuči predbacivanje “obračunavanja s politički opasnim ljudima” izrečena iz usta osobe koja je od 1935. do 1939. godine, u neslavnom razdoblju najgorih staljinističkih čistki, kao javni tužilac SSSR-a izravno preuzela funkciju progona svih drugomišljenika. Višinski, međutim, ide dalje u analizi “slobodnog sudačkog uvjerenja” – nastavljajući s kritikom standarda koji se s njime povezuje – standarda “razboritog čovjeka”: bez mnogo okolišanja, Višinski tvrdi da je standard “razboritog čovjeka” zapravo standard “razboritog buržuja”:

“Blagorazuman čovek, koji po svom ‘unutrašnjem ubedenju’ ili po svojoj ‘savesti’ šalje nezaposlene na giljotinu ili na robiju – to je sve isti ‘blagorazuman buržuj’ o kome je Marx u ‘Osamnaestom brimeru’ pisao sledeće: ‘Buržuj, a ponajpre buržuj koji je

³² *Ibid.*, str. 106.

³³ *Ibid.*, str. 107.

uzdignut do položaja državnika, dopunjuje svoju praktičnu podlost teoretskom naduvenošću.”³⁴

Pogrešno bi bilo zaključiti da se Višinski protivi toj činjenici zbog toga što se umjesto stvarno reprezentativnog standarda postavlja klasni standard. Naprotiv, on smatra da je svaki sličan standard nužno klasni te da je “sloboda” uvijek sloboda unutar tog klasnog standarda:

“S tom ‘slobodom ubeđenja’ sudije stvar stoji isto tako, kao i sa slobodom savesti, misli i ubeđenja uopšte. Savest robovlasnika je slobodna, ali ona je ipak savest robovlasnika. Robovlasnik, trgujući ljudima, deluje svakako slobodno i sa ‘čistom’ (prema njegovom shvatanju) mirnom savešću.”³⁵

Korelat ovom općem uvjerenju i savjesti u pravu je tzv. “pravna svijest”:

“Pravna svest sudija u konačnom rezultatu je odraz pravne svesti koja vlada u datom društvu, a koja je određena osobinama vladajućih klasa u tom društvu.”³⁶

Tek na ovom mjestu Višinski nalazi oslonac na kojem će izgraditi razlikovanje europske kontinentalne (“buržoasko”) i sovjetske koncepcije slobodne ocjene. Formula je jednostavna: buržoaska svijest je kriva, lažna svijest, dok je socijalistička svijest prava, istinska svijest:

“U stvari, u buržoaskom sudu narodni pogledi i narodna pravna svest pojavljuju se u izvrnutom i falsifikovanom obliku. Istinski pogledi naroda i njegove pravne pretstave su iskvareni i izvrnuti uticajem snaga neprijateljskih narodu, eksploatorskih klasa, koje teže da nakaleme narodu tuđe mu poglede i pojmove, koji su zato korisni i ugodni za same eksploatore.

Istinska narodna pravna svest kao i istinsko slobodno unutrašnje ubeđenje mogući su samo u istinski narodnoj i slobodnoj zemlji, gde se samo pravosuđe ostvaruje slobodno i nezavisno u interesu naroda i neposredno od samog naroda. Takva zemlja je naša otadžbina, veliki Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika.”³⁷

Čitav ovaj izvod iz rada Višinskog mogao bi se, kao ponavljanje otrcanih i danas očigledno arhiviranih teza, činiti suvišnim; ne treba, međutim, previdjeti da je upravo to relevantan kontekst da bi se shvatila specifičnost poimanja (“materijalne”) istine u kontekstu sovjetskog postupka.

Krajnje je jamstvo istinitosti, prema ovoj koncepciji, uvijek i svugdje, ispravnost ideologije. Sovjetski postupak ne utvrđuje “apsolutnu istinu” stoga što ima bolja sredstva i preciznije metode, već zato što mu u pozadini leži “socijalistička pravna svijest”, svijest koja participira u “Apsolutu”, tj. “klasnoj svijesti”³⁸. Ta je pravna

³⁴ *Ibid.*, str. 108.

³⁵ *Ibid.*, str. 110 i d.

³⁶ *Cf. ibid.*, str. 118.

³⁷ *Ibid.*

³⁸ O vezi pravne teorije Višinskoga i Lukácsove koncepcije iz djela *Povijest i klasna svijest*, gdje se, po analogiji s Hegelovom konstrukcijom, “klasna svijest” uzima kao stvaralački subjekt povijesti, *cf.*

svijest kriterij kako istinitosti činjenica, tako i “istinitosti” normi. Ako Lenjin kaže da je “sloboda trgovine kapitalizam, a kapitalizam špekulacija”, tada “u sovjetskom društvu svestan građanin posmatra (...) špekulaciju kao krivično delo ne samo usled toga što naš zakon to tako inkriminiše, već i usled svojih ličnih pogleda.”³⁹

Kao što se već pokazalo, Višinski se ipak – što se normi tiče – zalaže za načelo zakonitosti. “Gnoseološko” objašnjenje toga je stav da “socijalistički” zakoni već predstavljaju odgovarajući “odraz” socijalističke pravne svijesti; činjenica da su ih donijeli “sovjetski” organi jamči njihovu veću pouzdanost od individualne socijalističke pravne svijesti pojedinog suca, koji u svojoj normativnoj procjeni može i pogriješiti i ne uvidjeti “dubinu” i “socijalistički značaj” pojedine pravne norme.

Pri utvrđivanju činjenica stvari međutim stoje drugačije. Prihvaćajući načelo “slobodne ocjene dokaza”, sovjetsko pravo ne postavlja nikakva unaprijed određena pravila dokazivanja te sucu pri dokazivanju stoji na raspolaganju samo opći kriterij “socijalističke pravne svijesti” i njegov “klasni instinkt”.⁴⁰

Ipak, Višinski ne ostavlja suca usamljenog s njegovom “socijalističkom svijesću”, već mu daje i detaljnije upute za njeno stvaranje i korištenje:

“Socijalistička pravna svest pretstavlja jedan deo opšteg socijalističkog gledanja na svet, čiju osnovu osnovâ pretstavlja istoriski i dijalektički materijalizam. Zato se socijalistička pravna svest i koristi metodom marksističkog filozofskog materijalizma kao osnovnom metodom za ocenu pojava, činjenica i pitanja koje sudija ili islednik treba da reši. A baš metod marksističkog filozofskog materijalizma i otvara put za poznavanje stvari, pojmova i odnosa onako kakvi su oni u stvarnosti, uči i razumevanju i rešavanju suprotnosti koje vrlo često znatno komplikuju događaje koje sud ispituje, i obezbeđuje do maksimuma nepogrešivost odluka donetih po sudskim predmetima, tj. obezbeđuje utvrđivanje materijalne istine.”⁴¹

Sudac, dakle, da bi utvrdio “materijalnu istinu”, mora biti “historijski i dijalektički materijalist”, jer je samo tada oboružan metodom koja mu može poslužiti da dospje do “stvarnosti”.

Da ne bi bilo zabune, Višinski daje i daljnje praktičke naputke: sudac mora “svestrano ispitati predmet” i “sve okolnosti slučaja” i stvar “dijalektički” pojmiti. Drugim riječima, ako mu njegov razum i logika nalaže neko rješenje koje je u

Poulantzas, *op. cit.* (bilješka 9), str. 151.

³⁹ *Ibid.*, str. 128.

⁴⁰ O pojmu “klasnog instinkta” i njegovom povezivanju s intuicionizmom Petražickog v. Cerroni, *op. cit.* (bilješka 10), str. 215. Činjenica da Višinski mjestimično kritizira Petražickog ne treba zavarati: Višinski, uostalom, dosljedno najoštrije kritike posvećuje shvaćanjima koja su najbliža njegovom: fašističkoj pravnoj teoriji, Ferrijevoj sociološkoj školi, slobodnoj ocjeni dokaza; uopće, moglo bi se naći osnova za tezu da Višinski u drugima uvijek kritizira vlastite slabosti - kao što npr. argumentira Pašukanisove propuste njegovom “menjševičkom” prošlošću, dok je sam menjševicima pripadao duže od Pašukanisa i kasnije se od njih odvojio. Cf. SOVJETSKA TEORIJE PRAVA, *cit.* (bilješka 15), str. XII.

⁴¹ Višinski, *op. cit.* (bilješka 23), str. 131.

suprotnosti s ideološkim (ili aktualno-političkim) postavkama, sudac ga ne smije prihvatiti, jer će promašiti “materijalnu istinu”:

“Formalna logika nije u stanju da utvrdi materijalnu istinu, tj. šta zaista postoji, šta pretstavlja istinsku sadržinu stvari i pojava, što pak pretstavlja jedno od najvažnijih zadataka pravosuđa. Formalna logika ograničava se stoga na ono što pravnici nazivaju *pravnom istinom*, tj. na ono, čime se određene pojave ili stvari karakterišu pomoću onih činjenica koje su sudu prikazale stranke, bez obzira na to koliko te činjenice odražavaju stvarne odnose. (...) Formalno načelo i utvrđivanje pravničke istine kao osnovni cilj postupka, organski su međusobno vezani, iako se buržoaski pravnici često odriču termina ‘pravna istina’, pretpostavljajući da govore baš o ‘materijalnoj istini’. Ostajući ipak na terenu formalno-logičkih rasuđivanja, oni u isto vreme zamišljaju materijalnu istinu kao rezultat običnih formalno-logičkih silogizama.”⁴²

Da vidimo, naposljetku, što je po ovoj koncepciji “prava istina”⁴³, tj. “materijalna istina” u sudskom postupku. To nije “rezultat formalno-logičkih rasuđivanja”⁴⁴; to nije “utvrđivanje gole podudarnosti činjenica, koje se ispituju od strane suda s formalnim zahtjevima zakona”⁴⁵, jer to utvrđuje “buržoaski postupak” i zato je to samo “pravna istina”. Višinskijev epigon Strogovič doduše “materijalnu istinu” definira kao “potpunu saglasnost zaključaka istrage i suda o okolnostima pretresanog slučaja sa objektivnim činjenicama stvarnosti.”⁴⁶ Međutim, kao što smo već vidjeli, ta “materijalna istina” nije “gola” podudarnost (suglasnost, korespondencija) s “formalnim zahtjevima zakona” (dakle s opisima pojedinih “činjeničnih stanja”). Riječ je o “globalnoj” podudarnosti (korespondenciji) “svih okolnosti” sa “stvarnošću” *en gros*. A ta “stvarnost” kao objekt “podudaranja” nije samo skup “golih činjeničnih stanja” – ona sadržava već dogotovljene teorije i vrijednosne stavove kao “objektivne činjenice”. “*Socijalistička stvarnost*” je ideološki konstrukt, a podudaranje s njom je tautološko podudaranje ideologije same sa sobom.

U odnosu Višinskog spram pojedinih procesnih ustanova moguće je naći potkrijepe za ovakvu tezu. Tako, primjerice, govoreći o kategoriji notornosti (o činjenicama koje ne treba dokazivati), Višinski navodi da

⁴² *Ibid.*, str. 152.

⁴³ Da je “materijalna istina” “prava istina”, Višinski i izričito kaže: “Sovjetski sud teži da utvrdi materijalnu istinu ili drukčije govoreći pravu istinu.” *Ibid.*, str. 155.

⁴⁴ Da bi stvari bile potpuno nesporne, Višinski pod formalno-logičkim misli i dedukciju i indukciju: *cf. ibid.*, str. 159. On, doduše, načelno nije protiv njihove primjene, ali samo “pod kontrolom osnovnog naučnog metoda dokazivanja, kakav je dijalektički metod mišljenja, koji utvrđuje jedinstvo suprotnosti i koji obavezuje da se pojave posmatraju ne izolovano jedna od druge već u zbiru svih njihovih strana i osobina, u svim njihovim ‘prelazima’” (*ibid.*, str. 162). Ideja je jasna: ako se dedukcijom i indukcijom može doći do ideološki podobnih rezultata, tada one važe; u protivnom, važi “jedinstvo suprotnosti”.

⁴⁵ *Cf. ibid.*, str. 153.

⁴⁶ Strogovič, KRIVIČNI SUDSKI POSTUPAK, Beograd, 1948, str. 117.

“... nije dopušteno da se na sudu ili u istrazi čine pokušaji dokazivanja postavki koje u sebi sadrže afirmacije, koje se smatraju kao nemoralne, politički štetne, kriminalne (na primjer, u sovjetskom sudu osporavati antidruštveni karakter, nemoralnost eksploatacije čovjeka čovekom; dokazivati razumnost kapitalističkog sistema i njegova preimućstva nad socijalističkim sistemom).”⁴⁷

Višinski se u svom radu o dokazivanju ne ustručava citirati samog sebe, navodeći upravo svoje govore na političkim procesima koje je vodio. Iz nekih dijelova tih govora najočitiije probija ideja o istini kao unaprijed danoj političkoj kategoriji koja je poznata i sudu i tužilaštvu, dok sudski postupak služi samo zato da bi se ta “istina” zaogrnila u pravnu formu. Citirajući svoj govor u procesu “antisovjetskom trockističkom centru”, Višinski navodi:

“Da bi se na sudu odvojila istina od laži, (...) dovoljno je, svakako, imati sudijskog iskustva, i svaki sudija, svaki tužilac i branilac, koji su sproveli nekoliko desetina suđenja, znaju kada optuženi govori istinu a kada se on udaljuje od te istine u kome bilo cilju. (...) Ja smatram da sve te okolnosti dozvoljavaju da se tvrdi da na ovom suđenju, ukoliko ima nedostataka, ti nedostaci nisu u tome što su okrivljeni ovdje rekli sve što su oni učinili, već u tome, što okrivljeni ipak nisu do kraja ispričali sve ono što su oni izvršili, što su učinili protiv Sovjetske države.”⁴⁸

Na taj način, otkriva se kamo vodi *impetus* “materijalne istine” kao apsolutne korespondencije s “objektivnom stvarnošću”: u *političko arbitriranje u stvarima pravosuđa*. To je bilo moguće pokazati i ovdje, izolirano analizirajući inače zavodljive formulacije o dokazivanju i istini.

44. Sovjetski model sudskog postupka i zadaci i funkcija pravosuđa.

Potpuno je neprijeporno da se čitava koncepcija sovjetskog sudskog postupka zasniva na viziji suda kao organa koji je dužan provoditi zacrtanu državnu politiku; slijedeći Damaškinu terminologiju, možemo reći da sovjetski model sudskog postupka – u najmanju ruku u doba Višinskog – predstavlja čistu varijantu *političko-implimentativnog* pravosuđa.⁴⁹ Premda se i u sovjetskoj teoriji incidentalno govori o “rješavanju sporova”⁵⁰, evidentno nije riječ o “sporu” kao sukobu dvije ravnopravne stranke pred trećim, neutralnim organom. Funkcija pravosuđa – u suglasnosti s poimanjem funkcije države i prava uopće – mogla bi se promatrati u kontekstu triju osnovnih zadataka:

1. Borba s ostacima “buržoaskih klasa”, “vanjskim i unutrašnjim neprijateljima” i špijunima;

---

⁴⁷ *Ibid.*, str. 164.

⁴⁸ *Ibid.*, str. 188 i d.

⁴⁹ *Cf.* Damaška, *THE FACES OF JUSTICE AND STATE AUTHORITY*, New Haven, 1986, gdje je uspostavljena opreka između političko-implimentativnog i konfliktno-rezolutivnog pravosuđa.

⁵⁰ *Cf.* npr. Strogovič, *op. cit.* (bilješka 46), str. 1.

2. Plansko upravljanje privredom;
3. Odgoj u socijalističkom duhu i podvrgavanje radnoj disciplini⁵¹.

Sva tri osnovna zadatka imaju svoju filozofsku pretpostavku u vrijednosnom apsolutizmu i ideološkom monizmu: “socijalistička” predodžba društvenih zadataka i ciljeva je “objektivna”, “znanstvena” i, kao takva, “istinita”, jer “odgovara stvarnosti”. Svaka alternativna predodžba stoga je *par excellence* pogrešna te njene zastupnike treba ili zatvoriti kao zlonamjerne, ili hospitalizirati kao iracionalne, ili podučiti kao neznalice. Osnovni nositelj ove “istine” je komunistička partija kao “avangarda radničke klase”, koja iz toga crpi legitimitet za upravljanje državom.⁵² Sama država pritom se poima prije svega kao izvršna vlast, organ za transmisiju partijskih odluka.⁵³ Sud se u tom kontekstu također prije svega promatra kao izvršni organ države kojem “pripada izvanredno aktivna uloga u ostvarenju opće politike”⁵⁴: njegov autoritet uvjetovan je “snagom socijalističke istine kojoj on služi”⁵⁵.

U situaciji u kojoj se čitavo društvo gradi na državnom paternalizmu⁵⁶ (te je, u skladu s tim, i ukinuto razlikovanje sfera države i društva), jasno je da o koncepciji sudskog postupka kao spora dviju jednakih i ravnopravnih stranaka, subjekata postupka, ne može biti ni govora⁵⁷. Međutim, kao što smo pokazali ranije⁵⁸, Višinski

⁵¹ Cf. npr. Višinski, *op. cit.* (bilješka 23), str. 12, gdje se Višinski poziva na odgovarajuće Lenjinove stavove; za zanimljiv izvod o tome zašto se, sve dok rad ne postane “prva životna potreba”, diktatura proletarijata pojavljuje kao “pravni poredak kojim će proleterska klasa (...) svoje vlastite članove prisiliti na rad”, dakle kao diktatura nad samim sobom, cf. Negt, *op. cit.*, str. 180.

⁵² O socijalističkom legitimitetu kao autolegitimitetu cf. Blažević, TEORIJA LEGITIMITETA POLITIČKIH POREDAKA (doktorska disertacija), Zagreb, 1991.

⁵³ O poistovjećivanju države s izvršnim aparatom kod Staljina i Višinskog vidi Cerroni, *op. cit.* (bilješka 10), str. 219.

⁵⁴ Višinski, *op. cit.* (bilješka 23), str. 3; na drugom mjestu još jasnije izražava istu misao: “Ostvarujući sudsku politiku, sud ostvaruje državnu, a ne neku svoju politiku”, on je “organ proleterske diktature” te se “temelji na istim principima na kojima se temelji sovjetska država” (Višinski, *O stanju na fronti pravne teorije*, str. 446). O sudačkom aktivizmu u socijalizmu kao političkom aktivizmu cf. Dika/Uzelac, *Zum Problem des richterlichen Aktivismus in Jugoslawien*, ZBORNIK PRAVNOG FAKULTETA U ZAGREBU, 40:4/1990, str. 391-416.

⁵⁵ *Ibid.*, str. 14; kao pojašnjenje Višinski navodi veoma indikativan Lenjinov citat: “...mi ne priznajemo vanklasne sudove. Mi moramo imati izborne sudove, proleterske, i sudovi moraju znati šta mi dopuštamo” (*ibid.*, str. 17).

⁵⁶ Cf. Cerroni, *op. cit.* (bilješka 10), str. 219.

⁵⁷ To važi podjednako za kazneni, kao i za građanski postupak; potonji se, naime, jednako tako smatra podložnim državnoj kontroli i utjecaju kao i građanski, o čemu svjedoči i Lenjinova izjava iz 1922. godine: “Mi ništa ‘privatno’ ne priznajemo, za nas je *sve* u području privrede *javnopravno*, a ne privatno” (v. Višinski, *op. cit.*, str. 441). U uvjetima državnog kapitalizma građanski je postupak jednako toliko predmet implementacije državne politike kao i kazneni, tako da većina Višinskijevih teza vrijedi za oba.

⁵⁸ Cf. *supra*, str. 114.

se na riječima zalaže upravo za takvu koncepciju sudskog postupka, zajedno s načelima javnosti i neposrednosti. Čemu Višinskome treba takav postupak ako je on sasvim inkonzistentan s njegovim osnovnim idejama?

Odgovor i opet daje sam Višinski, polemizirajući s Krilenkovom tezom da neprijateljima revolucije ne treba davati “formalne pravne garancije” te da bi se s njima trebalo obračunavati u tajnom, inkvizitornom postupku:

“Vodili smo niz procesa na stranačkom principu, na principu javnosti i davanja okrivljenicima svih procesualnih garancija. Takvi su bili procesi u vezi sa ‘Šahtinskim slučajem’, u vezi s Prompartijom, Centralnim biroom menševika, u vezi s inženjerima Metro-Wickersa, u vezi s ujedinjenim trockističko-zinovjevskim centrom. Svi su ti procesi uvelike razotkrili neprijateljske makinacije, najpodlija krivična djela štetočina, špijuna, diverzantata-terorista, izdajica naše domovine, ti su procesi nanijeli uništavajući udarac našim neprijateljima. Međutim, ti su procesi bili provedeni na osnovi stranačkog principa i nanijeli su, bez obzira na to, ili možda baš zato, krajnje žestok udarac neprijateljima i štetocinama, posluživši ujedno kao najsnažnija poluga za podizanje budnosti i društveno-političke aktivnosti masa.

Zato je nepravilno govoriti o dva postupka, o posebnom postupku koji isključuje javnost i stranački princip (“suvišne riječi”), za kontrarevolucionarna krivična djela. (...) Ali osnovni smjer razvoja našega postupka ne ide linijom ograničavanja ili potpunog odbacivanja takozvanih pravnih garancija, već, naprotiv, linijom njihova proširivanja, linijom njihova učvršćivanja, linijom sve veće primjene tih garancija. To je posve prirodno, jer je pogrešno misliti da se, tobože, neprijatelj može uništiti samo ako se odbaci stranački princip ili princip jednakosti stranaka. Naprotiv, s gledišta izazivanja pažnje javnoga mnijenja mnogo je korisnije uništiti neprijatelja na osnovi postupka u kojem je zastupljen stranački princip.”⁵⁹

Osnovna Višinskijeva ideja sastoji se u tome da je, s gledišta istinitosti i ispravnosti rezultata postupka, irelevantno je li postupak inkvizitorno ili akuzatorno organiziran, je li u njemu stranka “subjekt” ili “objekt” postupka. Imajući u vidu ishod prethodne analize pojma “materijalne istine”, to je i razumljivo: “istina” je nešto što je dano prije i izvan sudskog postupka, diktirano državnom politikom. Zauzimanje za akuzatorni i javni postupak, načelo saslušanja stranaka te “učvršćivanje i proširivanje pravnih garancija” mora se, dakle, temeljiti na nečem drugom. Zašto Višinski smatra da je korisnije “uništiti neprijatelja” (= samopostavljena istina) akuzatornim postupkom? Jedan od razloga zacijelo je i nepopularnost krajnje inkvizitornog modela postupka koji je bio prihvatio fašizam, a koji Višinski opetovano kritizira zbog neopravdanog odbacivanja “juridičkih momenata i pravnih kategorija”.⁶⁰ Zbog razlikovanja spram fašizma vrijedno je i malo se pomučiti te zadovoljiti izvjesne forme, koje Višinski, jednako kao i fašizam, u biti smatra nečim sasvim izvanjskim i nametnutim:

“Istina, krivični postupak uz stranački princip teška je stvar. Mnogo je teže provesti krivični postupak na toj osnovi nego kako drukčije. Kad je okrivljenik subjekt prava, kako se to

⁵⁹ Višinski, *O stanju na fronti pravne teorije, cit.* (bilješka 15), str. 461.

⁶⁰ *Cf. ibid.*, str. 439.

kaže, kada bjesni, bori se, kad se brani, tada je takav krivični postupak teže voditi. Mnogo je lakše, dakako, voditi krivični postupak kad okrivljenik nije 'subjekt prava', već ono što se pravničkim jezikom zove 'objekt prava', kada se on može – kako je to bilo u inkvizicijskim procesima ili kako je to i danas u takvim 'sudovima' kakvi su Hitlerovi sudovi – mrviti i razmrvljivati kako se želi; dakako, mnogo je teže provesti krivični postupak u uvjetima jednakosti stranaka, kada se okrivljeni brani, kada se bori.⁶¹

Važniji je, međutim, drugi razlog zbog kojeg je oportunije igrati sa strankom ili strankama "koje bjesne, bore se" igru mačke i miša: javni i akuzatorni proces je "golema snaga u rukama države", koja joj omogućuje da oblikuje javno mnijenje i "jača boljševičku budnost":

"...javni proces ima golemu snagu, organizira javno mnijenje i izaziva društvenu budnost. Javni proces uči da treba biti na oprezu, prisiljava poštene ljude da traže u svom sjećanju, oko sebe, nije li bilo nečega sumnjivoga, nečega što je možda išlo istim tim zločinačkim putem."⁶²

Raspravno načelo i načelo javnosti imaju, dakle, u sovjetskom postupku odgojnu ulogu: njihova je zadaća da osim tisuća profesionalnih denuncijanata odgoje još i milijune amaterskih.

Važno je primijetiti metodološki obrat koji se događa u sovjetskom modelu sudskog postupka: raspravno načelo i načelo javnosti u europskom kontinentalnom ("buržoaskom") modelu obično se smatraju načelima posredstvom kojih javnost kontrolira i ograničava državnu vlast; ovdje ista ta načela služe da bi državna vlast kontrolirala i ograničavala javnost. Dok se u europskom kontinentalnom i anglo-američkom postupku istina uglavnom konstituira "odozdo", u slobodnoj raspravi ravnopravnih subjekata koju potiče i u kojoj arbitrira njima također ravnopravan partner – sud, u sovjetskom modelu istina pada "odozgo", od partijskih tijela prema organima državne vlasti u koje se ubraja i sud, do stranaka koje, unatoč svojoj formalnoj ulozi i prava na "bješnjenje", supstancijalno to više nisu.

Sovjetsko "raspravno načelo", "načelo javnosti" i "jednakost stranaka" stoga nisu principi, već kvaziprincipi, jednako kao što se i sovjetski sudski postupak u procesima Višinskog pretvorio u kvazipostupak – farsu sudskog postupka. Sva ideološka zaklinjanja u "socijalističku zakonitost" i "poštovanje pravne forme" jesu upravo ono za što socijalistička teorija optužuje buržoasku – *maska* stvarnog stanja stvari, u kojem je proceduralnost, pa i pravo uopće, čista akcidencija politike.

Diskusija između volontarističke i ekonomističke pravne teorije, završena time što je Višinski Pašukanisa poslao na stratište, pokazuje se tako u bitnome kao skolastička diskusija. "Odumiranje prava" na račun politike prisutno je jednako kod Pašukanisa, kao i kod Višinskog – samo što Pašukanis to teorijski dosljedno, pošteno i iskreno priznaje. U pitanjima odnosa prava i politike, i konačnog i definitivnog

---

⁶¹ *Ibid.*, str. 464

⁶² *Ibid.*, str. 463.

primata finalizma pred normativizmom, i rana i zrela sovjetska pravna teorija (a, možda možemo dodati, i praksa) “dvije su iste strane medalje”.⁶³

45. Opća ocjena koncepcije “materijalne istine” sovjetske pravne teorije. Oštru kritiku koncepcije “materijalne istine”, rekonstruirane u prvom redu na temelju radova glavnih reprezentenata sovjetske pravne misli iz tzv. staljinističkog razdoblja, trebalo bi djelomično ipak ublažiti i precizirati. Neprijeporno je da sovjetska pravna teorija ne može, sama za sebe, snositi odgovornost za niz montiranih procesa, pravosudnih zločina i instrumentalizaciju pravosuđa u političke svrhe tijekom osamdesetogodišnje vladavine komunističkog režima u Sovjetskom Savezu. Ni iznesenu kritiku stajališta sovjetske pravne teorije ne bi stoga trebalo tumačiti kao svojevrsnu političku optužnicu protiv te teorije. Bilo bi pretjerano pripisivati bilo kojoj, čak i najneprihvatljivijoj, teoriji toliko značenje – pa makar i u negativnom smislu. U različitim društvenim okruženjima i najplemenitije su teorije bile opterećene tragičnim posljedicama koje su pratile njihovo provođenje; čak i sami ideološki temelji suvremene europske civilizacije nose na sebi biljege giljotine i jakobinske diktature. Zbog toga, moglo bi se pretpostaviti da bi u istoj atmosferi terora i totalitarne vlasti komunističke partije i mnoge druge teorije mogle poslužiti kao opravdanje dnevnopolitičkih diktata aktualne politike – uključujući tu i istrebljivanje svih političkih protivnika “revolucije” te fabriciranje uvijek novih “protivnika”. Dvije činjenice posredno upućuju na takav zaključak. Prva od njih već je navedena Višinskijeva kritika teorije kojom je fašistička Njemačka legitimirala zlodjela svoga pravosuđa – a notorna je istina da su praksa fašističkih sudova i sovjetskih sudova iz razdoblja staljinističkih čistki frapantno nalikovale jedna drugoj. Druga je još važnija: nakon Staljinove smrti, elementi akuzatornosti i dispozitivnosti koji su, kao što je pokazano, za vrijeme Višinskoga služili kao svojevrsna “demokratska maska” komunističkom režimu, počeli su zadobivati svoj pravi smisao i značenje te su pospjeli razvijanje sovjetskog pravosuđa u pravcu koji je barem približno usporediv s razvojem i praksom zapadnoeuropskih pravosudnih organizacija. Iz toga proizlazi da bi se teza o mogućnosti totalitarnog funkcioniranja raznih teorija mogla i preokrenuti: ne samo što bi razne teorije u istom društveno-političkom okruženju mogle imati iste posljedice nego bi i iste teorije u raznim okruženjima mogle imati (a i imale su) različite posljedice.

Na paradoksalan način, iz takve bi se perspektive moglo zaključiti da Višinskijeva teorija ima čak i izvjesnu prednost pred pretežno dogmatski usmjerenom zapadnoeuropskom kontinentalnom teorijom. Ona, sasvim realistički, naglašava element “pravne svijesti” – i to ne samo pravne svijesti individualnog suca, nego i pravne svijesti izražene kroz standarde političke zajednice. Uistinu, djelovanje sudova ne može se promatrati odvojeno od različitih moralnih i etičkih stavova koji

---

⁶³ Cf. Poulantzas, *op. cit.* (bilješka 9), str. 152; o bitno istom odnosu rane i zrele teorije oko odnosa prava i politike v. i Cerroni, *op. cit.* (bilješka 10), str. 212.

prožimaju društvo – čiji dio čine i sami suci. Budući da suđenje nije isključivo mehanički proces primjene neutralnih, tehničkih standarda, osobe kojima je zajednica povjerala sudačku funkciju moraju djelomično ključne poticaje odlučivanju crpiti odnekud “izvana” – iz najšire shvaćene sfere svog životnog prostora. Za to postoji niz kako pozitivnih, tako i negativnih primjera. Na negativan način, utjecaj “izvanjskih” standarda odlučivanja vidljiv je upravo u praksi socijalističkog pravosuđa: kroz sukob oktroyirane “pravne svijesti” i osobnih stavova individualnih sudaca.⁶⁴ U pozitivnom smislu, sudjelovanje pravno-političkog razmišljanja i širih moralnih stavova sudaca u procesu adjudikacije vidljivo je i u zapadnim demokratskim zemljama, čak i ondje gdje je prividno pokriveno debelom naslagom pravno-tehničkih termina.⁶⁵

Oduzimaju li sve ove posljednje ograde svaki doseg ranijoj kritici Višinskijeve koncepcije “materijalne istine”? Nipošto: upravo iz tog se obzora mogu najbolje uvidjeti unutrašnja ograničenja i kontradiktornost njegove teorije. Problem kod Višinskog i njegove teorije “materijalne istine” ne leži u načelima akuzatornosti i dispozitivnosti – kolikogod ih sâm Višinski neiskreno, gotovo prijetvorno preuzimao u svoj pojmovni arsenal. Dispozitivnost i akuzatornost Višinski dopušta samo na mikrorazini: na razini pojedinačnog sudske postupka. Na makrorazini – razini društvene cjeline – vlada međutim Veliki Inkvizitor: monizam “socijalističke pravne svijesti” koja postulira jednu jedinu “objektivnu stvarnost” – “povijesnu”, “materijalnu istinu” – “istinu” interesa komunističke partije kao privilegiranog “kolektivnog intelektualca” i nesmjernog nosioca političke moći⁶⁶. Naprotiv, pluralizam suvremenih društava – koji primjerice u Sovjetskom Savezu nije moglo iskorijeniti ni pola stoljeća diktature – nije spojiv s bilo kojim tipom moralnog apsolutizma jedne jedinstvene “pravne svijesti” – a na taj način neprihvatljiva je i optimističko-idealistička pretpostavka o dohvatljivosti jedne, privilegirane i neosporne, “materijalne istine”. Fluidna granica između “istine” i “laži” u sudskim postupcima civiliziranih zemalja – u kojima je “istina” manja od dviju “laži”, naime “prihvatljiva i korisna laž”, odnosno “još-ne-razotkrivena-laž” – neće se niti poboljšati niti učvrstiti teorijom materijalne istine; upravo suprotno, nastojeći tu granicu fiksirati i zacementirati krutim vezivnim tkivom “materijalne istine”, jedino

---

⁶⁴ O gotovo shizofrenom položaju sudaca, razapetih između stavova politike i osobnih moralnih standarda u jednoj socijalističkoj zemlji kao što je bila tadašnja Jugoslavija koji je naročito do izražaja dolazio u krivičnim stvarima, v. Triva, RADJAZU.

⁶⁵ Vidi npr. Bell, John, POLICY ARGUMENTS IN JUDICIAL DECISIONS, Oxford, 1983, gdje se luče tri različita modela objašnjenja moralno-političkog rasuđivanja sudaca pri presuđivanju - model društvenog konsenzusa, model prava (u Dworkinovom smislu) te model supsidijarnog zakonodavca.

⁶⁶ U tom smislu smatramo da samu srž problema pogađa jedna usputna Trivina izjava o “državotvornoj paternalističkoj oficioznosti kao panaceji od svih zala koje prijete socijalizmu”; cf. Triva, Odluka suda da strana ugovornica preda općini ono što je primila po osnovi zabranjenog ugovora, NAŠA ZAKONITOSTI, 8-9/89, str. 1097 i 1114.

što ćemo postići bit će nepovratno i konačno pretvaranje istine u laž i iskrivljavanje svrhe i funkcije sudskog postupka u cjelini.

Ovime završavamo kratak povijesno-komparativni pregled konteksta u kojem se u svjetskoj pravosudnoj teoriji i praksi postavlja pitanje o istini u sudskom postupku. Dio tog konteksta bila je, svakako, i domaća pravna teorija i praksa dok je pripadala tome krugu, no – po inerciji – i dalje. Mnoge ideje iz prethodno prikazanih koncepcija i diskusija ona je preuzela, i to po mnogim osnovama: jednako po liniji europske kontinentalne tradicije kao i po liniji socijalističkog državnog poretka (gdje je rani rascjep sa Staljinom ipak onemogućio potpunu recepciju), pa čak i po liniji osobnih kontakata s anglo-američkim pravosuđem⁶⁷.

---

⁶⁷ Damaška svjedoči o propalom eksperimentu u Hrvatskoj šezdesetih godina kada se nastojalo u sudove uvesti unakrsno ispitivanje prema uzoru na anglo-američki model - zato što je tadašnji visoki pravosudni dužnosnik (najvjerojatnije Josip Brnčić) bio veoma impresioniran takvom praksom *common-law* sudova, koju je upoznao tijekom svog kratkog posjeta Americi. Cf. Damaška, *Presentation of evidence and factfinding precision*, str. 1083, bilješka 1.

Treći odsjek

Istina u domaćoj pravnoj teoriji i praksi

*§ 9. Rekonstrukcija teorije “materijalne istine”
u domaćoj pravnoj teoriji*

46.Uvod. Metoda izlaganja. Stavovi domaće teorije o problemima istine u sudskom postupku umnogome su nejasni i nedorečeni. Ipak, o istini u sudskom postupku pisalo se dosta, količinski možda i znatno više nego u nekim zemljama s razvijenijim pravnim sustavima. Naročito je mnogo bio eksploatiran pojam “materijalne istine”, i to u najrazličitijim značenjima. Međutim, uza sve nastojanje nismo uspjeli kod domaćih autora naći sustavnih radova koji bi, dosljedno razlažući svoja temeljna, filozofska i pravopolitička polazišta, razvili konzistentu teoriju istine u sudskom postupku. Mnogo prije činilo nam se da i kod jednih te istih autora nalazimo proturječne stavove. Također, unatoč nekim razlikama, nismo mogli ustanoviti ni bitniju evoluciju u gledištima novije u odnosu na stariju domaću teoriju.

Zbog toga se nismo odlučili ni za historijsku metodu izlaganja (koju ćemo djelomično primijeniti u sljedećem paragrafu ovog rada), ni za prikaz raznih pravaca (koje nismo mogli identificirati), ni za sukcesivno navođenje stavova prema njihovim autorima. Polazeći od pretpostavke da je to moguće, pokušali smo iz navoda raznih autora, bez obzira na doba njihova djelovanja i disciplinu kojoj pripadaju, rekonstruirati i sustavno povezati osnovne pravce njihova razmišljanja o ovom problemu. Svjesni opasnosti od pojednostavljivanja, unaprijed se ograđujemo od mogućih prigovora da su nedosljedno prikazani stavovi pojedinih autora. Namjera nam je ovdje bila da rekonstruiramo i kritički komentiramo osnovne trendove i tendencije, a ne da obradimo i kritiziramo gledišta pojedinih autora. U tom smislu i citirani navodi korišteni su u prvom redu u svrhu ilustracija općeg tijeka diskusije, a ne u svrhu egzegeze teorija njihovih autora; sukladno tome, i sva isticanja u navodima su naša.

Ovako određenoj metodologiji ovog dijela našeg rada mogli bi se s pravom postaviti neki prigovori. Opravdano bi se tako moglo tvrditi da je nedosljedno i proizvoljno primjenjivati različitu metodologiju u povijesno-komparativnom i “domaćem” dijelu ovog rada: dok se u prvom primjenjuje historijsko-genetska metoda, ovdje je riječ o čistoj teorijskoj metodi pojmovne rekonstrukcije. Dodatna otežavajuća okolnost je pritom činjenica da se rekonstrukcija “teorije materijalne istine” izvodi iz niza najvećim dijelom nepovezanih navoda raznih autora, od kojih

su neki veoma zadužili domaću procesnu teoriju, dok su zasluge drugih u najmanju ruku oskudne; neki su od njih bili (ili još jesu) izuzetnih intelektualnih kapaciteta, dok je druge na scenu procesne znanosti prije naplavila struja povijesnih slučajnosti. Za neke navode iz sljedećeg teksta moglo bi se također s pravom posumnjati da izražavaju autentičnu teorijsku poziciju svojih autora. Na žalost, ni teoretičari ne žive u stakleniku odvojenom od ostalog svijeta, pa bi se neki stavovi i rečenice mogli manje pripisati znanstvenom *impetusu*, a više pragmatičko-političkim razlozima: neki su stavovi tako veoma vjerojatno nastali kao ideološki danak vladajućem režimu, dok se drugi mogu povezati uz aktualna razračunavanja s političkim protivnicima. Napokon, iz niza takvih nepovezanih navoda autora različite teorijske specifične težine koji nepobitno nose biljeg povijesnih okolnosti i aktualnopolitičkog konteksta ovdje će se pokušati izvesti jedna cjelovita pravno-filozofska pozicija – iako citirani autori u najvećem dijelu nisu uopće vodili računa o filozofijskim implikacijama svojih stavova, djelujući poglavito na temelju pravno-dogmatskih i pragmatičkih motiva.

Činimo li, primjenjujući takvu metodologiju, svojevrsnu nepravdu domaćoj teoriji, a osobito njenim zaslužnim (pa i njenim manje zaslužnim) reprezententima? Je li takva metodologija nekonzistentna ili imanentno proturječna? Odgovorajući na ovakva pitanja, nije dovoljno ponoviti da je povijest domaće procesne znanost prekratka da bi se dosljedno primijenio genetski pristup, a da, uostalom, već u povijesno-komparativnom dijelu (naročito u dijelu koji obrađuje europski kontinentalni model sudskog postupka ima dosta navoda koji bi se mogli primijeniti i na domaći prostor, tako da bi ista metoda dovela do ponavljanja.¹ S druge strane, kad bismo se opredijelili za prikaz osobnih stavova i pozicija o “materijalnoj istini”, došli bismo svakako do mnogih korisnih uvida o činjenicama i njihovom utvrđivanju u sudskom postupku, no tada bismo otišli u drugom pravcu: ponajprije, morali bismo se ograničiti samo na nekolicinu autora koji su koliko-toliko opširnije pisali o toj materiji; drugo, važnije, slika koju bismo tada dobili bila bi možda previše idealistička – jer, procesni autoriteti koji su o “materijalnoj istini” više pisali bili su većim dijelom i sami svjesni ograničenja i potencijalnih opasnosti upotreba tog izraza. Pravosudna praksa, naprotiv, posebno u razdobljima jačih političkih pritisaka, nagnjala je opasnom pojednostavljivanju značenja načela traženja “materijalne istine”. Da bismo se više približili realnosti tog stanja, odlučili smo se za jedinstvenu rekonstrukciju – rekonstrukciju koja će biti namjerno zaoštrena da bi na površinu izišli kontrasti koji će omogućiti plastičnije poimanje problema. Svrha te rekonstrukcije nije pokazati kako netko poima izraz “istina” u sudskom postupku i kako se njime koristi; svrha je pokazati na koji se način taj izraz *ne smije* shvaćati i koristiti. Stoga, naredna rekonstrukcija ne samo što nije opis koncepcije jednog autora ili grupe autora; to je opis koncepcije koju *niti jedan* od navedenih autora u potpunosti ne zastupa. U pojmovniku socijalne teorije moglo bi se reći da naredna

---

¹ U onom dijelu u kojem je povijesno-komparativni pristup primjenjiv i potreban da bi se kontekstualizirala situacija u domaćem pravu, on će se i koristiti - vidi § 10., točku 3.

rekonstrukcija – u odnosu na domaću teoriju – predstavlja *ideal-tip* u weberovskom smislu – skupinu obilježja koja nigdje nisu do kraja ostvarena ili zastupana, no koja sva zajedno potpomažu objašnjenje jednog fenomena. Ovakvim određivanjem smisla i svrhe naredne rekonstrukcije, trebali bi, smatramo, otpasti mogući prigovori u pogledu njene neadekvatnosti stavu pojedinog autora ili pretjeranog zaoštavanja pojedinih teza i stavova: osnovno pitanje svodilo bi se na pitanje eksplanatorne moći i dosega modela koji će se izložiti na sljedećim stranicama, dok bi njegova deskriptivna akuratnost bila manje-više irelevantna. Ipak, da se ne bi stvorio pogrešan dojam nekritičkog negiranja značenja domaće teorije u cjelini – što bi bilo tim pogrešnije jer su i sama kritika i naznake alternativnih rješenja u ovom radu znatno inspirirani, između ostalog, upravo stavovima nekih domaćih procesnih autoriteta – u § 10, točka 4, ukratko će se izložiti i neke teze domaće teorije koje su u suglasnosti s osnovnim idejama i ambicijama ovog rada. Time će, vjerujemo, biti ispravljene i nepravde koje bi – unatoč svemu – eventualno bile počinjene nekim autorima.

47. Korespondencijske (adekvacijske) osnove teorije istine domaće teorije. Hrvatska teorija sudskog postupka, kako građanskog tako i kaznenog, na različite je načine shvaćala pojam istine u sudskom postupku. Karakteristično je, međutim, da su se sporovi u pravilu pojavljivali tek kod pitanja dosega i primjene istine u sudskom postupku, oko određenja pojma “materijalne istine”, oko metodologije i psihološke kvalitete potrebne za utvrđivanje istine. Sam pojam istine uzimao se kao pretpostavljen te se, premda se priznavalo da problemi istine imaju i svoje filozofijske aspekte, u pravilu smatralo da istina sama za sebe nije uopće problematična. Ono što je moglo izazivati dvojbe, smatralo se, nije sama istina, već pojedine njene izvedenice i njihovo značenje u pravu.²

S obzirom na to može se tvrditi da oko “filozofijskog” određenja istine u domaćoj literaturi sve do danas uglavnom postoji opće slaganje oko definicije istine: gotovo svi autori koji se upuštaju u određivanje pojma istine zastupaju jednu od varijanti korespondencijske teorije istine, prema kojem činjenična utvrđenja suda imaju kvalitetu istinitosti ako korespondiraju nekim događajima u “stvarnosti”. Navedimo ovdje samo neke primjere takvih korespondencijskih definicija:

---

² Za takvo je stanje karakterističan Grubišin stav: “Što je to *istina* (bez zvučnog atributa *materijalna*) jasno je svakome, kako pravniku, tako i nepravniku.” Grubiša, *Materijalna istina u sudskom postupku*, NAŠA ZAKONITOST 3-4/1964, str. 85. Slično isti autor na drugom mjestu: “...današnji naš pravnik, čija se svijest formira na temelju dijalektičke metode i kome je princip formalne istine (sa svim njegovim arsenalom relikvija kao što su formalna dokazna teorija, presumpcije, fikcije, prekluzije, široko pravo dispozicije stranaka kako što se tiče predmeta spora, tako i što se tiče činjenica i dokaza, itd.) prošlost, ne može drugačije ni da shvati pojam istine nego kao stvarnu istinu, odnosno ne može drugačije da shvati pojam ‘pravilno utvrđena činjenica’ nego kao njenu suglasnost s objektivnom stvarnošću.” Grubiša, *ČINJENIČNO STANJE U KRIVIČNOM POSTUPKU*, Zagreb, 1980, str. 20. Kako će se dalje pokazati, to je jednako tako malo “očigledan” i “neupitan” stav kao što je “neupitno” da su stranačka dispozicija, fikcije, presumpcije i vezana ocjena dokaza “relikvije” i “prošlost”.

Istina je "...potpuna *suglasnost* naše predstave, odnosno našeg saznanja o toj činjenici s onim kako ona u stvarnosti postoji ili kako je u *stvarnosti* postojala."³

"Istina shvaćena apsolutno je *potpuna podudarnost* našeg suda ili naše predstave o prošlim događajima, ili o sadašnjem stanju nekog predmeta, *sa stvarnošću* tog događaja odnosno stanja, podudarnost koja isključuje mogućnost suprotnog."⁴

"Dijalektički materijalizam je izgradio svoje učenje o istini, razvijajući Aristotelovu definiciju istine. Aristotel je bio prvi filozof na svijetu koji je pojam istine stvarao, tragajući na relaciji: iskaz koji formira spoznajući subjekt (ovdje sudsko vijeće) i objekt koji on spoznaje i o kome iskazuje. Za njega, a kasnije i za marksiste, istina se ne javlja kao svojstvo realnih predmeta, što će reći objektivne realnosti, a još manje kao nekakva 'idealna suština'. Istina je prema tome, *odraz svijeta u čovječjoj svijesti*, a ne sam svijet, kao što to tumači niz procesualista. Bez svijeta nema istine, ali golo postojanje svijeta nije nipošto dovoljno za istinu. Istina, naime postoji samo ako je uspostavljena adekvatna veza između subjekta koji spoznaje i objekta te spoznaje(...) Budući da Aristotelovo polazište u osnovi odgovara materijalističkoj teoriji saznanja, njegova definicija je valjana i danas. On je odredio istinu kao *podudarnost* iskaza o nečemu *s činjeničnim stanjem objektivne realnosti*."⁵

"Materijalna istina je *suglasnost* naših predočaba *s pojavama vanjskoga svijeta*, odnosno suglasnost naših izjava s našim predodžbama, pod uvjetom da i ove potonje odgovaraju pojavama vanjskoga svijeta."⁶

"Istina je kvaliteta ljudske spoznaje. Spoznaja je istinita kad *odgovara objektivnoj stvarnosti*. Istina, kao istinita spoznaja, ne postoji nezavisno od čovjekove svijesti. Istina nije svojstvo objektivne stvarnosti. Stvarnost postoji prije i nezavisno od ljudske spoznaje."⁷

"Ta istina se obično definiše kao *podudarnost* sudijine predstave o spornoj činjenici sa *stvarnim stanjem*. Ovako shvaćena, ona ima objektivni karakter."⁸

"Istina je kategorija ljudskog saznanja. Istinita je ona tvrdnja koja *odgovara stvarnosti*. Istinita ili neistinita može biti samo tvrdnja o činjenicama, o stvarnosti, a ne same činjenice, stvarnost."⁹

"Istinitost je odlika saznanja o činjenicama iz prošlosti ili sadašnjosti koje su nužno materijalnog karaktera već samim tim što su postojale ili još uvijek postoje. Stoga saznanje, spoznaja o činjenicama iz materijalnog svijeta koje se *podudara sa stvarnošću* i za koje kažemo da je istinito, nužno predstavlja materijalnu istinu."¹⁰

³ *Ibid.*

⁴ Vasiljević, Tihomir, SISTEM KRIVIČNOG PROCESNOG PRAVA SFRJ, Beograd, 1970, str. 315.

⁵ Vodinelić, *Istina - jedan od osnovnih problema nauke o krivičnom postupku*, NAŠA ZAKONITOST, 6/78, str. 44.

⁶ Zuglia, GRAĐANSKI PARNIČNI POSTUPAK FNRJ, Zagreb, 1957, str. 99.

⁷ Triva *et al.*, GRAĐANSKO PARNIČNO PROCESNO PRAVO, Zagreb, 1986, str. 125.

⁸ Poznić, GRAĐANSKO PROCESNO PRAVO, Beograd, 1982, str. 231.

⁹ Matović, OSNOVE PROCESNOG PRAVA, Zagreb, 1989, str. 29.

¹⁰ Josipović, *Izuzeci od načela traženja materijalne istine u krivičnom procesnom pravu SFRJ*, NAŠA ZAKONITOST, 33:6/1983, str. 54-74, str. 55.

“MATERIJALNA ISTINA” U DOMAŠOJ TEORIJI

“Problem utvrđivanja istine kao subjektivnog *odraza objektivne stvarnosti* postoji u svim naučnim disciplinama na području prirodnih i društvenih nauka.”¹¹

“Istina predstavlja ‘istinit sud’ ili ‘istinit stav’ dakle ‘sud’ ili ‘stav’ koji ima obeležje *podudarnosti sa objektivnom stvarnošću*. (...) Činjenica, stanje ili zbivanje ne mogu se smatrati istinom. Istinitost dakle nije svojstvo objektivno postojeće već saznate stvarnosti, doživljene čulno i shvaćene misaono. Istina predstavlja poseban kvalitet saznanja: dok se saznanjem stvara *subjektivan odraz objektivne stvarnosti* u ljudskom umu koji aktuelno saznaje, dotle istina označava *vernost tog odraza*. Predmet saznanja postoji objektivno van uma koji saznaje i njegova egzistencija nije uslovljena našom svešću o njemu. (...) Pod objektivnom istinom (ili samo istinom) smatramo *veran odraz objektivne stvarnosti* u misli.”¹²

“Ona (istina, *nap. A. U.*) označava *saglasnost zaključaka isleđenja i suda sa objektivnim činjenicama stvarnosti*.”¹³

“Istina je, s jedne strane, *veran odraz stvarnosti*...”¹⁴ “Tako sagledana, istina predstavlja *najveći stepen podudarnosti između uverenja suda i onoga što se desilo u stvarnosti*, tj. krivičnog dela i njegovog učinioca.”¹⁵

Takvo poimanje istine našlo je također mjesta i u leksikografskim pravnim izdanjima, čime je potvrđen njegov apsolutni primat:

“Materijalna istina – stvarna istina, tj. istina koja se zasniva na stvarnom činjeničnom stanju i izražava se u *podudarnosti* sudijine predstave o utvrđenim činjenicama sa *stvarnim stanjem*. Na taj način, m. i. je jedina istina o stvarnom stanju, a ona postoji samo kada sudijina predstava o stvarnosti *odražava materijalnu stvarnost*.”¹⁶

“Istina – načelo traženja istine; U Zakonu o parničnom postupku određuje se da je sud dužan potpuno i istinito utvrditi sporne činjenice od kojih zavisi odlučivanje o osnovanosti pravozaštitnog zahtjeva. U ostvarenju ovog zadatka sud je dužan potpuno i pravilno utvrditi relevantne činjenice, što znači da je dužan, primjenom dijalektičke metode ‘savjesne i brižljive ocjene svakog dokaza posebno i svih dokaza zajedno, kao i na osnovi rezultata cjelokupnog postupka’ (čl. 7. ZPP) steći takvu spoznaju o *relevantnoj stvarnosti* koja će u najvećem mogućem stupnju *odražavati tu stvarnost*, dakle postići tzv. moment apsolutne istine. Stjecanje istinitih spoznaja o *objektivnoj stvarnosti*, u granicama u kojima je to uopće moguće, predstavlja bitan preduvjet pravilnosti i zakonitosti sudske odluke (*res judicata pro veritate habetur*).”¹⁷

(Sva isticanja moja, *nap. A.U.*)

---

¹¹ Knežević, *Mogućnost i svrsishodnost utvrđivanja istine u parničnom postupku*, NAŠA ZAKONITOST, 5/1986, str. 401.

¹² Bajić, *Načelo istine u krivičnom postupku*, GLASNIK ADVOKATSKE KOMORE SAP VOJVODINE, 10/1975, str. 15 i d.

¹³ Aćimović, *Uloga branioca u utvrđivanju materijalne istine*, JUGOSLOVENSKA ADVOKATURA, 1/1959, str. 1.

¹⁴ Jekić, *DOKAZI I ISTINA U KRIVIČNOM POSTUPKU*, Beograd, 1989, str. 65.

¹⁵ *Ibid.*, str. 72.

¹⁶ PRAVNA ENCIKLOPEDIJA, Beograd, 1985, str. 766.

¹⁷ Triva, *RJEČNIK GRAĐANSKOG PROCESNOG PRAVA*, Zagreb, 1968, str. 100 i d.

48. Egzistencijske koncepcije istine. Kod manjeg dijela autora dadu se pronaći navodi koji bi dali navesti na zaključak da pojam istine identificiraju s pojmom postojanja (egzistencije), tj. sa samom (objektivnom) stvarnošću. Tako npr. Bayer tvrdi

“Istina je *ono što jest (što postoji), ili ono što je bilo (što je postojalo).*”¹⁸

a na sličan način (kako Vodinić primjećuje, tautološki¹⁹) Ilić navodi da se

“...istina u krivičnom postupku sastoji u *podudaranju činjeničnih okolnosti krivične stvari sa samom stvarnošću.*”²⁰

Grubiša, čiju smo korespondencijsku definiciju već citirali, na drugom mjestu isto tako tvrdi da je ‘stvarna’ istina:

“...*suglasnost činjenica utvrđenih u sudskom postupku sa stvarnošću* (a to je gotovo općusvojeno stanovište)...”²¹

Čini se da takve koncepcije (možemo ih u skladu sa u filozofiji prihvaćenim nazivom nazvati *egzistencijskim koncepcijama istine*) koje izjednačavaju istinu i svijet (činjenice, stvarnost) kod teoretičara sudskog postupka predstavljaju više nespretnosti u izražavanju²², djelomično prouzročene i pojmovnom konfuzijom²³, negoli ozbiljan stav njihovih autora^{24,25}. Zbog toga ćemo više pažnje u nastavku posvetiti prvim, korespondencijskim koncepcijama.

---

¹⁸ Bayer, JUGOSLAVENSKO KRIVIČNO PROCESNO PRAVO. UVOD U TEORIJU KRIVIČNOG PROCESNOG PRAVA, Zagreb, 1982, str. 168.

¹⁹ Vodinić, *Istina - jedan od osnovnih problema nauke o krivičnom postupku, cit.* (bilješka 5 na str. 132), str. 46.

²⁰ Ilić, PREDAVANJA IZ KRIVIČNOG PROCESNOG PRAVA, Sarajevo, 1973, str. 45. “Egzistencijski” karakter ove teze sastoji se u tome što se (barem prema vladajućoj upotrebi) izraz “činjenične okolnosti” i odnosi na “dogadaje iz objektivne stvarnosti”, pa bi dosljedno tome dotična definicija istine trebala glasniti: “podudarnost stvarnosti sa samom sobom”, što je isto kao i reći da je istina sama stvarnost. O sličnim poimanjima još u najstarijoj filozofiji i njihovoj jednako tako staroj kritici *cf. supra*, str. 10, bilješka 5.

²¹ Grubiša, *Materijalna istina u sudskom postupku, cit.* (bilješka 2), str. 87.

²² Jedan od klasičnih komentara kaznenog postupka u nas uz čl. 15 ZKP-a, doslovce u rečenici do rečenice, navodi: “Istina se može definirati kao točan subjektivni odraz objektivne stvarnosti u čovjekovoj svijesti. Istina je ono što postoji ili ono što je postojalo.” Time se, jednu do druge, stavlja dvije sasvim različite definicije (*ili* je istina odraz onog što jest/bilo, *ili* je ono što jest/bilo), ne uviđajući njihovu temeljnu različitost. *Cf.* Jemrić, KOMENTAR ZAKONA O KRIVIČNOM POSTUPKU, Zagreb, 1987, str. 13.

²³ Npr. često se umjesto izraza “istinita spoznaja” (gdje je istinitost kvaliteta spoznaje) *promiscue* upotrebljava i izraz “spoznaja istine” (gdje bi istina bila, gramatički tumačeno, objekt spoznaje). Od toga do identifikacije istine s “onim što jest”, “činjenicama”, “stvarnošću” samo je malen korak.

²⁴ U filozofskom smislu jedna bi takva ontološka koncepcija možda i imala smisla. Čini nam se, međutim, da je u praktičkom pogledu u sudskom procesu takva koncepcija krajnje nekonkluzivna. Ako već poistovjećujemo istinu s nečim/svim što jest (“stvarnost”, “svijet”, “činjenica”), onda se iz čitave

49.O strukturi korespondencijskih teorija istine domaćih teoretičara.

Unatoč razlici u formulacijama, sve ranije navedene korespondencijske definicije imaju neka zajednička obilježja. Prije svega, to je vjera u to da je istina (kojoj se gdje gdje daju i atributi materijalna, objektivna, apsolutna i sl.) izvjestan odnos (koji se definira kao suglasnost, podudaranje, podudarnost, odgovaranje, odraz²⁶) između nekog subjektivnog elementa i subjektu transcendentnog objekta: (objektivne, materijalne) *stvarnosti* (realnosti), (materijalnog) *svijeta*, (stvarnog) *događaja*, *zбивanja* ili *stanja*, (stvarnih) *činjenica*.

Dok je objektivni element posvuda manje ili više istoznačno opisan (stvarnost, svijet, činjenice), u opisu subjektivnog elementa postoje znatnije značenjske razlike: on se određuje kao a) *svijest, um*; b) *predodžba*; c) *saznanje, spoznaja*; d) *sud, stav, zaključak*; e) *iskaz, izjava, tvrdnja*; f) *uvjerenje*. Jasno je da svaki od tako grupiranih elemenata ima drugo značenje (iako bi se značenjske distinkcije mogle pronaći i unutar pojedinih grupa): svijest je najopćenitija psihološka kategorija, a u nekim određenjima i fundamentalna ontološka kategorija (što se posebno odnosi na um); predodžba je psihološka kategorija koja se odnosi na reprodukciju osjetilnih percepcija; saznanje, spoznaja temeljni su gnoseološki pojmovi; sud, stav, zaključak osnovne su logičke kategorije; iskaz, izjava, tvrdnja gramatičke su kategorije, odnosno jezičke forme u kojima se izražavaju logičke kategorije; uvjerenje je

---

konceptije, ako ju ozbiljno shvatimo, potpuno gubi subjekt spoznaje, pa i sama spoznaja, pa tako bespredmetni postaju i svi procesni instituti koji se na istinu odnose.

²⁵ Jedan je od razloga za takvo definiranje, barem kod Bayera i Grubiše, metodičko-ideološki. Definirajući istinu kao “sve što jest”, a prema tada vladajućoj doktrini dijalektičkog materijalizma sve što jest izjednačava se s “materijom”, Bayer (a slično i Grubiša) mogu tvrditi da je “svaka istina materijalna”; sa stanovišta materijalističkog nazora na svijet “nematerijalne istine nema.” (usp. Bayer, *Načelo traženja materijalne istine u krivičnom postupku FNR Jugoslavije*, NAŠA ZAKONITOSTI, 3:2-3/1949, str. 96; Grubiša, ČINJENIČNO, cit. /bilješka 2 na str. 131/, str. 19; za kritiku vidi Vodinešić, *Istina*, cit. /bilješka 5 na str. 132/, str. 44 i d; Aćimović, *op. cit.*, str. 63). To stajalište o materijalnosti svake istine (veoma zavodljivo i od domaćih autora često citirano - v. Josipović, *Izuzeci*, cit. /bilješka 10/, str. 55; Petrić, KOMENTAR, str. 38 i d.), Grubiši pak omogućava da “materijalnu istinu”, za razliku od “istine” kao takve, definira na drugi način, psihološkim kategorijama (usp. *infra*, str. 139).

Drugi mogući razlog (v. gore Grubišin citat) jest nedovoljna svijest o potrebi razlikovanja “označitelja” (jezika) i “označenog” (predmeta), što u mnogo slučajeva zapravo dovodi do miješanja “označenog” (“činjenica”) s “označenim” (“iskazom o činjenicama”). Na taj način mogli bismo postaviti tezu da “egzistencijske” definicije kod domaćih autora zapravo predstavljaju nespretno izražene “korespondencijske definicije”. Uslijed toga egzistencijska ćemo shvaćanja privremeno zanemariti.

²⁶ Stav o tome da je istina “odraz” mogao bi se odvojiti od ostalih stavova, jer povijesnofilozofijski gledano proizlazi iz posebne podvrste korespondencijske teorije, iz tzv. “teorije odraza”. Čini se, međutim, da kod domaćih pravnih teoretičara potencijalne razlike između “korespondencije” i “odraza” (uz rijetke izuzetke, cf. Aleksić, Kron, *Logički problemi definisanja istine u krivičnom postupku*, PRAVNI ŽIVOT, 2-3/1963) nisu nikad bile predmet refleksije, jer mnogi autori, čak i unutar istog odlomka, istinu podjednako definiraju i kao “podudarnost” i kao “odraz”. Cf. npr. Bajić, *ibid.*

psihološka kategorija koja označava intenzitetni faktor pri prihvaćanju nekog suda.²⁷ Čini se, međutim, da pravni teoretičari ni o tim razlikovanjima nisu vodili računa te su stoga nekritički miješali gnoseološke, logičke, psihološke i jezičke definicije.

50. Kvaliteta istine u sudskom postupku. Objektivna (apsolutna) i subjektivna (relativna) istina. Čitav jedan tematski krug u teoriji izazvan je diskusijom oko mogućnosti i kvalitete korespondencije (suglasnosti, podudaranja) o kojem je riječ. Pitanja oko kojih se vodila glavna rasprava odnosila su se na to je li u pravu moguće postići potpunu suglasnost subjektivnog i objektivnog elementa; drugim riječima, može li se u sudskom postupku postići “savršena” korespondencija sa “stvarnošću” ili je sudska istina samo nesavršena (ali ipak dostatna) slika (odraz) svijeta.

Načelna mogućnost postizanja “apsolutne” suglasnosti *rerum et idearum* mjestimično je problematizirana uz pozivanje na opća mjesta vladajuće verzije marksističke filozofije. Jedno je od takvih općih mjesta i dvosmislena teza o dijalektičnosti procesa spoznaje: objektivna istina doduše postoji, ali ljudska spoznaja toj se istini samo približava, u procesu “sve potpunijeg i savršenijeg odražavanju stvarnosti” što “menja i našu ocenu istinitosti sudova”; spoznaja na taj način i jest i nije relativna:

“(…) sa gledišta marksizma apsolutna istina se, u naizgled kontradiktornoj postavci, i priznaje i negira: priznaje se njeno obeležje nezavisnosti od subjekta saznanja (objektivna istina), ali se osporava kao potpuna, iscrpna, večna – čemu se suprotstavlja teorija istina-procesa. (...) Objektivna istina ima dvojaku prirodu: i svojstvo apsolutnog i relativnog – ona je relativno apsolutna”.²⁸

“Dijalektička” metoda očito je domaćoj pravnoj teoriji omogućavala velike pjesničke slobode i nesmetano baratanje kontradikcijama.

Unatoč tome, većina je autora ipak o problemu objektivnosti istine u sudskom procesu davala određeni mišljenja. Pravnici iz raznih republika bivše Jugoslavije tako mahom (barem deklaratorno) nisu bili pobornici Višinskijeve i Strogovičove teze o tome da se u sudskom postupku mora i može utvrditi potpuna, stvarna i objektivna istina.²⁹ Evo nekoliko reprezentativnih mišljenja:

²⁷ Za značenja pojedinih pojmova usporedi Filipović (ur.), *FILOZOFSKI RJEČNIK*, Zagreb, 1965.

²⁸ Cf. Bajić, *op. cit.*, str. 15 i d.; u nastavku kao izvori takve koncepcije citiraju se Lenjinovo djelo *MATERIJALIZAM I EMPIRIOKRITICIZAM*, Engelsov *ANTI-DÜHRING* te *NEKI PROBLEMI MARKSISTIČKE TEORIJE ISTINE* Adama Schaffa. Izbor citiranih djela paradigmatičan je za loš filozofski ukus većine jugoslavenskih pravnih teoretičara koji su pokušali “filozofski” elaborirati problem istine: riječ je o onim djelima koja su čak i jugoslavenski vodeći marksisti u to doba oštro kritizirali.

²⁹ Cf. Grubiša, *MATERIJALNA, cit.* (bilješka 2), str. 90 i d.; Grubiša, *ČINJENIČNO, cit.* (bilješka 2), str. 29 i d.; s druge strane, Vodinec, priznajući ograničenost pravnog pojma istine, ipak nastoji na svaki način pobiti relativizam istine te dokazati da je u kaznenom postupku moguće utvrditi objektivnu istinu i da se ona u većini konkretnih postupaka potvrđuje; vidi Vodinec, *Istina, cit.* (bilješka 5 na str. 132),

“Dokazom u K. P. može se dobiti materijalna, istorijska ili relativna, a ne i apsolutna ili matematička istina, jer se u K. P. uvek treba da nađe istina o prošlim činjenicama, i sudija njih iz iskustva ili čulnim opažanjima smatra za isinite stoga što mu osnovi, koji bi govorili o protivnom, pri najzrelijem razmišljanju, nisu bili poznati” (...) “Relativna istina, do koje sudija dolazi u K. P., nije objektivna istina koja je potpuno nezavisna od osobina sudije i koja počiva na takvim osnovima, da kod svakog sudije, i protivno njegovoj volji, proizvodi isti utisak.”³⁰

“Tzv. apsolutna ili matematička³¹ istina je takva istina, gdje je isključena svaka mogućnost zablude, gdje postoji apsolutna ili bezuvjetna suglasnost između naših predočaba i pojava vanjskoga svijeta, gdje neka pojava ne može biti drukčija, nego onakva, kako se ona odražava u našoj svijesti. Svaka materijalna istina mora ustvari biti apsolutna istina. Ipak, sudovi u izricanju pravde ne mogu operirati tom apsolutnom istinom.”³²

“Argumenti koji pokazuju relativnu istinitost ljudske spoznaje važe i za spoznaje suda stečene u parničnom postupku. Staviše, specifični uvjeti, u kojima se odvija istraživačka aktivnost i proces zaključivanja suda u parnici, dovode do toga da je u parničnom postupku u pravilu nemoguće postići ni onaj stupanj podudarnosti spoznaje s objektivnom stvarnošću, koji je inače u suvremenim umjetima u načelu dostižan.”³³

Istina u sudskom postupku, prema općem mišljenju teoretičara, nije dakle apsolutna i objektivna (ako takva uopće postoji), već relativna i subjektivna. Bez obzira na to, ona ipak još uvijek i dalje ostaje definirana kao “korespondencija”. Ovdje se otvara jedan od najozbiljnijih problema teorije korespondencije procesualističke teorije istine: ako priznajemo da je istina subjektivna te da tako nužno zaostaje za “objektivnom” i “apsolutnom” istinom³⁴, postavlja se pitanje ne slijedi li

---

str. 44 i d. Vodinelić u tom djelu mjestimično već izlazi iz okvira korespondencijske teorije; činjenica da se ipak nje ne može riješiti uzrokuje neke nedosljednosti i kontradikcije u njegovom inače veoma inspirativnom članku.

³⁰ Marković, UDŽBENIK SUDSKOG KRIVIČNOG POSTUPKA, Beograd, 1930, str. 282 i 283.

³¹ Poistovjećivanje apsolutne i matematičke istine pojavljuje se kao neki oblik stajaće metafore u mnogim radovima domaćih teoretičara. U onom značenju koje mu se najčešće pridaje, dakle značenju “potpune podudarnosti između naših predstava i pojava spoljnog svijeta (usp. Đuričin, *Problem utvrđivanja istine u parnici*, GLASNIK ADVOKATSKE KOMORE SAP VOJVODINE, 3/86, str. 26), odnosno činjenice da “neka pojava ne može biti drukčija, nego onakva kakva se ona odražava u našoj svijesti” (usp. Zuglia, GRAĐANSKI PARNIČNI POSTUPAK FNRJ, Zagreb, 1957, str. 100), izraz “matematička istina” čak ni u najširem mogućem tumačenju ne odgovara predodžbama samih matematičara. Kojoj “pojavi iz vanjskog svijeta” odgovara matematička istina da se “svakom točkom izvan danog pravca dade povući jedinstven pravac paralelan danom pravcu” (peti Euklidov aksiom, iz 3. st. p. n. e.), ili da “između svaka dva cijela broja postoji neprebrojiv skup realnih brojeva” (Cantorov teorem, iz 1874)? Prema općem konsenzu matematičara, čak ni “istina” da su dva i dva četiri nije korespondirajuća nekoj vanjskoj materijalnoj stvarnosti, jer nije izvučena ni iz kojeg empirijskog podatka (npr. da su dvije jabuke i dvije jabuke četiri jabuke). Strogoznanstvenost matematičkih istina jest potpuno apstraktne i deduktivne naravi, koja ne polazi ni od kakvog “korespondirajućeg” iskaza.

³² Zuglia, GRAĐANSKI PARNIČNI POSTUPAK FNRJ, str. 100.

³³ Triva *et al.*, GPPP, *cit.* (bilješka 7), str. 126 i d.

³⁴ Sama po sebi nameće se usporedba s platonističkom koncepcijom istine: postoji svijet ideja, a čovjek kao nesavršeno biće može u najboljem slučaju nesavršeno spoznati samo nesavršene kopije tih ideja, “sjenu sjene”.

iz takvih shvaćanja da postoji “veća” i “manja” istina, odnosno, ako tezu zaoštrimo, da je svaka spoznaja istinita, samo je neka to u manjoj, a neka u većoj mjeri³⁵. Ili, ako tomu nije tako (a radikalno relativističke postavke nastoje izbjeći i najveći skeptici među pravnicima), otvara se pitanje na kojem mjestu (ili od kojeg mjesta) u tako stupnjevanoj hijerarhiji neku spoznaju možemo u sudskom postupku priznati za dovoljno “suglasnu”, “odgovarajuću”, “korespondirajuću” da bismo joj mogli priznati kvalitetu istinitosti.

Na taj je način pitanje *kriterija istinitosti* dospjelo u središte pažnje i domaćih procesnih teoretičara.

51. Kriterij istinitosti. Izvjesnost i vjerojatnost. Psihološka definicija.

Skeptička konzekvencija koja nužno proizlazi iz prethodnih argumenata na neki se način kod većine teoretičara izbjegavala eksplicitno izraziti. Čini se da se pravnicima ideja o tome da ne raspolažu nikakvim kriterijima za uspoređivanje “apsolutne” i “relativne” istine činila jednakom priznanju kapitulacije u njihovoj borbi za Istinu i Pravdu. Tek se ponegdje, kod dugogodišnjih praktičara, mogu naći naznake u tom pravcu:

“Prema tome, da upozorimo kako i danas u modernim krivičnim postupcima, pa i u našem, nije potpuno raskrčen put istini, i da postoje opravdani razlozi da drugačije ne bude te da stoga moramo biti jako skromni, oprezni i kritični što se tiče istine koju utvrđujemo u krivičnom postupku. *Ovo posebno zato što nikad ne možemo sa sigurnošću dokazati odnosno provjeriti je li ono što smo dosegli kao istinu, doista puna suglasnost sa stvarnošću.* Mi možemo u to biti samo duboko uvjereni, i ništa više.”³⁶

Činjenica da iz same teorije korespondencije proizlazi da ne postoje objektivni kriteriji istinitosti, već samo subjektivni osjećaj istinitosti, nije, čini se, zadovoljavala pravnike. Tendencija koja se iz toga javila (a koja je dobrim dijelom recipirana i iz strane pravne teorije i prakse) bila je da se toj subjektivnoj komponenti (uvjerenju) počinju pridavati objektivne karakteristike. Rezultat je bio da je veoma široko prihvaćena još jedna definicija istine (koja, kao što je pokazano, nije konkurentna korespondencijskoj teoriji istine, već iz nje logički proizlazi, pa se tako na nju nerijetko pozivaju isti autori koji se pozivaju i na korespondencijsku teoriju³⁷),

³⁵ U filozofskoj diskusiji Popper sličan problem ističe kod verifikacionističkih teorija, kada se protivi da se pojam “potkrijepljenosti” identificira s pomom “istinitosti”, “jer, sasvim je moguće reći za jednu teoriju da je zasad jedva išta potkrepljena, ili da je još nepotkrepljena. Međutim, normalno ne bismo za jednu teoriju rekli da je zasad jedva išta istinita, ili da je još pogrešna.” Cf. Popper, LOGIKA NAUČNOG OTKRIVAČA, cit. (§ 2, bilješka 65), str. 303.

³⁶ Grubiša, ČINJENIČNO, cit. (bilješka 2 na str. 131), str. 29; gotovo isti citat Grubiša ponavlja u: Materijalna istina, cit. (bilješka 2), str. 98.

³⁷ I ovdje je reprezentativan Grubišin stav, koji “istinu” kao takvu definira korespondencijski, dok “materijalnu istinu”, u smislu gornje definicije, promatra kao “metodu utvrđivanja istine”, cf. Grubiša, Materijalna istina, cit. (bilješka 2), str. 95.

koju ćemo nazvati *psihologistička definicija istine*. Kako navodi Grubiša³⁸, prema klasičnoj definiciji (materijalna) istina se tako definira kao:

“*najveći stupanj izvjesnosti* što se može postići u sudskom postupku”

Tendencija objektiviziranja očituje se u takvom postupku definiranja i primjeni takve definicije u dva pravca: s jedne strane, pretpostavlja se da je takav “najveći stupanj” moguće objektivno ustanoviti i razlučiti od svih ostalih stupnjeva; s druge strane, za ono “duboko uvjerenje” iz gornjeg citata pronađen je poseban izraz – *izvjesnost* – koji bi trebao sugerirati da je to nešto sasvim različito od “manje dubokog uvjerenja”, za koje se počeo upotrebljavati i izraz *vjerojatnost*. Sam izraz vjerojatnost izazvao je pritom veliku terminološku zbrku, jer se, umjesto da se shvati kao psihološka kategorija (uvjerenje o mogućnosti), počeo brkati s logičkom vjerojatnošću.³⁹

U tom kontekstu razvila se i u domaćoj pravnoj teoriji živahna diskusija oko toga je li izvjesnost samo nešto kvantitativno različito od “vjerojatnosti” ili je ona i kvalitativno nešto sasvim drugo. Argumenti su pritom bili isti ili vrlo slični kao i oni u debati oko čuvenog i spornog izraza njemačkog Vrhovnog suda o “za praktični život dostatnom visokom stupnju vjerojatnosti”⁴⁰. S jedne strane, motivirano skeptičkim zaključcima o relativnosti juridičke istine te činjenicom da se tzv. “teoretska sumnja” nikad ne može isključiti, tvrdilo se da je izvjesnost samo najveći stupanj vjerojatnosti.⁴¹ S druge strane, posebno su teoretičari kaznenog procesa isticali praktičke opasnosti definiranja istine kao velike vjerojatnosti, koje se sastoje u mogućnosti da sud potaknut takvom teorijom i kod veoma teških kaznenih djela donosi osuđujuće presude kada nije eliminirana svaka sumnja u suprotno.⁴²

---

³⁸ Grubiša, ČINJENIČNO, *cit.* (bilješka 2 na str. 131), str. 19.

³⁹ *Cf.* Jekić, DOKAZI, *cit.* (bilješka 14), str. 62 i d. Vidi i Arandelović: “Na iskazu logičke verovatnoće se ne može temeljiti naše predviđanje koje se odnosi na pojedinačni događaj jer se takvim iskazom ništa ne tvrdi o samom pojedinačnom događaju na koji se odnosi hipoteza, već o relaciji te hipoteze prema raspoloživom svedočanstvu”, Arandelović, *Verovatnoća*, str. 204. Logička vjerojatnost odnosi se na vjerojatnost nastupanja nekog budućeg događaja, i uvijek se može kvantificirati (npr. vjerojatnost da će iz šešira s dvije crne i dvije bijele kuglice biti u sljedećem izvlačenju izvučena bijela točno je 0,50); vjerojatnost nekog prošlog događaja nešto je sasvim drugo: ona je jedino psihičke prirode, i veoma se teško može izraziti brojkama.

⁴⁰ *Cf. supra*, str. 76 i d.

⁴¹ *Cf.* npr. Marković, UDŽBENIK, *cit.* (bilješka 30), str. 283: “Od stanja u kome sudija drži da je, sa izvesnih osnova, dostigao najveći stepen verovatnoće, pa do stanja u kome se on dovodi u sumnju ili se čak uverava o neistinitosti, ima vrlo mnogo postupnosti, koje se ne dadu jasno jedna od druge odvojiti i koje neprimetno prelaze jedna u drugu. (...) Sami izrazi: izvesnost ili uverenje, verovatnoća, podozrenje, sumnja, koji odgovaraju ovim postepenostima, pokazuju da je kod svake postepenosti u pitanju veća ili manja mera verovatnoće.” Triva također izričito govori o “stupnjevima izvjesnosti”, *GPPP, cit.* (bilješka 7), str. 393.

⁴² *Cf.* Vodinec, KRIMINALISTIKA. OTKRIVANJE I DOKAZIVANJE, Skopje, str. 44: “Presuda (osim oslobađajuće iz čl. 350 st. 3 ZKP-a ‘ako nije dokazano da je optuženi učinio djelo za koje se optužuje’)

Koliko god ova diskusija može imati važnih praktičkih implikacija, čini se da je ona ipak u osnovi vođena pomalo skolastički: ni pobornici teze o izvjesnosti kao “kvantitativnoj vjerojatnosti” ni pobornici teze o izvjesnosti kao “novoj kvaliteti” nisu mogli uvjerljivo odgovoriti na prigovore protivnika; prvi nisu mogli odrediti mjesto na kojem vjerojatnost prelazi u izvjesnost, a drugi nisu mogli pouzdano dokazati da je izvjesnost ipak nešto sasvim drugo od vjerojatnosti⁴³. Osnovni problem, prejudicijelan i za jednu i za drugu koncepciju, naime nije konačno riješen – a čini nam se da nije ni bio stavljen na dovoljno važno mjesto dnevnog reda: kako pouzdano identificirati to stanje koje bi trebalo poslužiti kao psihološki (ili gnoseološki) ekvivalent (“apsolutnoj”) istini.⁴⁴ Drugim riječima, ako već prihvaćamo “izvjesnost” kao jedini mogući ustanovljivi kriterij istinitosti, što je onda kriterij “izvjesnosti”?

Najjednostavniji i najrelativističkiji odgovor, to jest onaj čisto voluntaristički – da je izvjesnost unutrašnje stanje svakog pojedinog suca, koje ovaj “osjeća” ili “ne osjeća”, pa je prema tome jedino on i nadležan da o tome odluči, ni domaći teoretičari sudskog postupka nisu mogli prihvatiti (premda, čini se, u praksi domaćih sudskih postupaka nije bila rijetkost da se izvjesnost upravo tako shvaćala). Najčešći teorijski odgovor sastojao se zato u jedinoj preostaloj mogućnosti koja u sličnim situacijama preostaje kao izlaz pravnim teoretičarima – u posezanju za pravnim standardom. Izvjesnost se, slično kao i u drugim pravnim sustavima, definirala kao takvo uvjerenje suda koje

“isključuje svaku razboritu sumnju”.⁴⁵

Pravni standard je pritom, naravno, pojam *razborite sumnje*, jednako kao što je pravni standard u engleskoj sudskoj praksi pojam “razboritog čovjeka” (reasonable

ne smije se i ne može zasnivati na vjerovatnoći (najvjerovatnijoj verziji). Ako sud nije svoju verziju, koju proglašava istinom, temeljito potkrijepio pouzdanim dokazima, *ako dokaznu zgradu nije doveo do jednoznačnosti* (isključenje mogućnosti svake druge verzije), on je pogrešnu verziju uzdigao na stupanj istine, tj. načinio je sudsku pogrešku (*Justizmord, cause célèbre*).” Nadalje Vodineć do krajnosti konzekventno zastupa takvo mišljenje, smatrajući čak da se vještak mora uzdržati od svakog davanja mišljenja ako je u pitanju samo “vjerojatan” zaključak, čak i ako je riječ o “vjerojatnoći koja se graniči sa izvjesnošću”. Cf. i Jekić, *op. cit.* (bilješka 14), str. 70 i d.

⁴³ Vodineć (*Vjerojatnoća i izvjesnost u krivičnom postupku*, ARHIV ZA PRAVNE I DRUŠTVENE NAUKE, 3/1975) jest reprezentativan za obje tendencije. Nakon što opširno pobija tezu da je izvjesnost samo stupanj vjerojatnosti, da naime “vjerojatnoća nije u krivičnom postupku osnovna ni definitivna valencija saznanja”, da “postoje saznanja granične, vrlo visoke vjerojatnoće, ali nije pravilno da se ona pojmovno identificiraju s izvjesnošću” (354), govori o “dijalektičkom skoku u izvjesnost.” Na kraju teksta priznaje međutim da je “tražiti od teorije da odredi moment analiziranog skoka moguće samo u oblasti prirodnih nauka”, a da “utvrđivanje granice mjere u svakoj konkretnoj krivičnoj stvari pripada nadležnom organu krivičnog postupka.” (366)

⁴⁴ Pokušaj da se formuliraju, veoma oprezno i uvjetno, barem neka praktička pravila može se naći kod Aćimovića, *PSIHOLOGIJA ZLOČINA I SUĐENJA*, Beograd, 1987.

⁴⁵ Cf. Triva *et al.*, *GPPP, cit.* (bilješka 7), str. 393.

man). Pitanje je, međutim, je li nam tim pravnim standardom rečeno išta novo. Na koji način, naime, sud ustanovljuje je li njegovo uvjerenje slobodno od “razborite sumnje”? Ako i uzmemo da je “razborita sumnja” sumnja istog tog hipotetičkog “razboritog čovjeka”, nismo si time ništa bitnije pomogli, osim što smo umnožili kriterije. Kako, naime, sudac može provjeriti je li njegovo uvjerenje takvo uvjerenje koje isključuje svaku razboritu sumnju, odnosno sumnju razboritog čovjeka, osim tako što je *uvjeren* da njegovo uvjerenje isključuje razboritu sumnju? Postavlja se ponovo pitanje mora li to uvjerenje o uvjerenju biti izvjesno ili vjerojatno, no bez obzira na to sigurno je da smo na ovaj način zakoračili u *regressus ad infinitum*.

Na sličan način može se postaviti pitanje i nižih stupnjeva vjerojatnosti (sumnje, osnovane sumnje, vjerojatnosti u užem smislu itd.), oko kojih se domaća teorija također obilno bavila.⁴⁶ To bi međutim izlazilo iz okvira ovog rada.

52. Metoda za ustanovljavanje istine. “Slobodna” i “vezana” ocjena dokaza. Treba naglasiti da je ipak manjina domaćih autora ozbiljnije razmišljala o teorijskim i filozofijskim problemima o kojima je bilo riječi u prethodnim točkama. Veći dio njih zadovoljavao se usputnim konstatacijama, da bi ubrzo prelazio na čisto “tehničke” probleme. Međutim, mjestimično i “tehnički” problemi imaju vrlo bitne teorijsko-filozofijske implikacije. Jedno od i tehnički i filozofijski i historijski zanimljivih pitanja, koje čini važan metodički odsjek u svakom sistematskom prikazu procesnog prava, jest pitanje prema kojoj metodi sud u konkretnom sudskom postupku dopijeva do istine (shvaćene u bilo kojem od prikazanih značenja). Iako se odgovor na to pitanje nalazi u cjelini postupaka koje sud primjenjuje u utvrđivanju istine, pa bi za odgovor na nj trebalo prikazati cjelovitu teoriju dokazivanja, jedan je od instituta ovdje uvijek i u domaćoj teoriji u svezi s problemom istine igrao istaknutu ulogu: riječ je dakako o institutu slobodne, odnosno vezane ocjene dokaza.

Situs materiae za pronalaženje istine u sudskom postupku nalazi se, prema općeprihvaćenom mišljenju, u sferi dokazivanja⁴⁷. Premda se priznavalo da je za

---

⁴⁶ Cf. između ostaloga o tome Bayer, *S kojom uvjerenosti moraju biti utvrđene pravno relevantne činjenice kod donošenja pojedinih sudskih odluka u krivičnom postupku*, JUGOSLAVENSKA REVIIJA ZA KRIMINOLOGIJU I KRIMINALISTIKU, 9:1/1971; Vodinečić, *Osnove sumnje i ‘osnovana sumnja’ u nauci krivičnog procesnog prava*, NZ, 9, 1977 i sl.; Vodinečić, *Vjerojatnoća, cit.*, i sl.

⁴⁷ Neke dileme javile su se oko toga utvrđuju li se sporne činjenice samo dokazivanjem ili i tzv. vlastitim opažanjem (polemika Grubiše i Vodinečića s jedne, te Bayera i Krapca s druge strane); poseban su problem bile činjenice koje ne treba dokazivati (notorne činjenice te, prema nekima, pretpostavke i fikcije). Metodički, međutim, i to se najčešće izlaže u okviru materije dokazivanja (shvaćene u širem smislu), a i bez obzira na to dokazivanje (u užem smislu) obuhvaća uvjerljivo najveći dio aktivnosti na utvrđivanju istine u sudskom postupku. Cf. Vodinečić, *Dokazivanje - jedini put utvrđivanja spornih činjenica u krivičnom postupku*, PRAVNI ŽIVOT 11/1977; Grubiša, *Kojim se sredstvima i na koji način utvrđuje činjenično stanje u krivičnom postupku*, NAŠA ZAKONITOST, 32:7-8/1982; Bayer, *JUGOSLAVENSKO KRIVIČNO PROCESNO PRAVO. KNJIGA II: PRAVO O ČINJENICAMA I NJIGOVOM UTVRĐIVANJU U KRIVIČNOM POSTUPKU*, Zagreb, 1980; Krapac, *NEPOSREDNI I POSREDNI DOKAZI U KRIVIČNOM POSTUPKU*, Zagreb, 1982.

ustanovljavanje istine odlučan i izbor činjenica (problem relevantnosti), odnosno dokaznih sredstava kojima se te činjenice mogu dokazivati, dijelom i iz historijskih razloga u središtu je uvijek stajala ocjena dokaza.

Ovdje ćemo historijske razloge međutim ostaviti po strani. Ono što treba naglasiti jest da vezivanje istine uz tzv. “slobodnu ocjenu dokaza” proizlazi nužno iz dosad izvedene teorijske rekonstrukcije stavova domaće teorije o istini. Ponovimo ovdje još jednom izneseni tijek argumentacije. Domaća teorija (kao i dio strane), polazeći od korespondencijskog aksioma (“istina je suglasnost sa stvarnošću”), preko skeptičkih premisa (“ne postoji objektivni kriterij suglasnosti”), istinu prevodi u psihološke kategorije (“istina je najveći stupanj izvjesnosti”). Unatoč nastojanju da se i ta psihološka kategorija objektivizira (“izvjesnost je nešto drugo od vjerojatnosti”), u osnovi većina autora ipak izvjesnost izričito ili prešutno shvaća kao osobnu, unutrašnju kategoriju (“izvjesnost je duboko uvjerenje sudaca”). Takvoj, unutrašnjoj kategoriji ne smiju se onda nametati vanjske stege (“princip slobodnog sudačkog uvjerenja⁴⁸”), jer će u protivnom doći do raskoraka između takvog uvjerenja i odluke, što znači da će odluka, proturječući našem jedinom kriteriju, biti “nesuglasna sa stvarnošću”. Dodamo li tome da se vezivanje ocjene dokaza dokaznim pravilima naziva i “formalnom metodom utvrđivanja istine”, a odgovarajuća istina “formalnom istinom”, dok je njena suprotnost – slobodna ocjena dokaza i slobodno sudačko uvjerenje nazvano još i “materijalnom metodom” i “materijalnom istinom”⁴⁹, slijedi nam i vrlo važna konzekvencija. Naime (uz uvjet također većinom implicitno ili eksplicitno prihvaćene maksime o jednoj istini), “stvarna” istina (korespondencijski definirana) može biti samo “materijalna istina” (istina dokučena metodom slobodne ocjene dokaza). Prema tome, unatoč opetovanim naporima nekih teoretičara da razluče termin “istina” (adekvacija stvarnosti) i “materijalna istina” (metoda dohvaćanja takve istine), nije neopravdano da se ta dva pojma ipak (u okviru ovakve koncepcije) u krajnjoj liniji identificiraju: “stvarna istina” dohvaća se posredstvom “materijalne istine”, a “materijalna istina” jest metoda dohvaćanje “stvarne istine”. Koncepciju identificiranja istine s metodom njenog dohvaćanja možemo utoliko zvati i *metodičkom koncepcijom istine*.

---

⁴⁸ Neki teoretičari podcrtavaju da je izraz “slobodno sudačko uvjerenje” kao sinonim za “slobodnu ocjenu dokaza” štetan pleonazam, jer sugerira mogućnost “neslobodnih uvjerenja”, što nije moguće, cf. Triva, RJEČNIK GRAĐANSKOG PROCESNOG PRAVA, str. 345.

⁴⁹ Cf. Triva, RJEČNIK GRAĐANSKOG PROCESNOG PRAVA, str. 159: “Materijalna istina: rezultat istraživanja činjeničnog stanja do koga se dolazi radnom metodom koja nije determinirana apriornim zakonskim formalnim pravilima o dokaznoj snazi procesnog materijala, već je rezultat neformalnog, suštinskog, materijalnog traženja istine. Pobornici ove metode istraživanja činjeničnog stanja, kritičari sistema legalne ocjene dokaza (traženja tzv. formalne istine), nazvali su sistem slobodne ocjene dokaza sistemom traženja tzv. materijalne istine...”

Najveći dio jedinog domaćeg monografskog prikaza o problemima materijalne istine u građanskom postupku također se bavi diskusijom oko problema slobodne i vezane ocjene dokaza. Cf. Blagojević, ISTRAŽIVANJE MATERIJALNE ISTINE U GRAĐANSKOM PROCESNOM PRAVU, Zagreb, 1938.

Kao potvrda ove identifikacije može poslužiti i sljedeći citat iz *Pravne enciklopedije*:

“Na taj način, *materijalna istina je jedina istina o stvarnom stanju, a ona postoji samo kada sudijina predstava o stvarnosti odražava objektivnu stvarnost. Sudija koji utvrđuje takvu istinu o nekim činjenicama mora da ih slobodno istražuje* i da ih smatra utvrđenim tek kad je zaista došao do objektivno razumnog ubjeđenja da su one tačne...”⁵⁰

Slobodnom ocjenom dokaza smatra se, prema većini definicija,⁵¹ sustav ocjene dokaza u kojem ne postoje zakonska pravila o izboru, ispitivanju i dokaznoj snazi dokaznih sredstava. Kao što već iz te definicije proizlazi, većina teoretičara ne poima dakle ni izraz “sloboda” u smislu apsolutne nevezanosti⁵²: riječ je samo o nevezanosti *zakonskim*, a ne, kako se često navodi, logičkim, iskustvenim, psihološkim i znanstvenim pravilima. Ako bismo to preformulirali, mogli bismo reći da je to stav da spoznaja istine (shvaćene u manje ili više objektivnom vidu, ovisno o autoru) *ne smije biti posredovana pravom*.⁵³ Drugi oblici ograničenja slobode u stjecanju uvjerenja legitimni su u istoj onoj mjeri u kojoj su legitimni i u tzv. “običnom životu”.

Ovdje se u pitanju slobodnog sudačkog uvjerenja domaća pravna teorija uglavnom zaustavlja, ne nalazeći potrebnim da prijeđe granice pravnog diskursa i uđe u apostrofirano područje “logike, psihologije, iskustva itd.” Ostatak obično nema teorijsku, već historijsku relevantnost – riječ je obično o prikazima nastanka i uvođenja principa slobodne ocjene dokaza na jugoslavensko područje, zakonskim normama u kojima se to načelo ističe i sl.

Zanimljivo je međutim da su upravo neke povijesne činjenice koje bi teorijski mogle dati novu dimenziju tom načelu prošle kod domaće teorije gotovo nezapaženo. U prvom redu, veoma se rijetko isticalo da “slobodno sudačko uvjerenje” prvotno i nije mišljeno kao *sudačko*, nego da je riječ o borbenoj paroli koja je pratila na europskom kontinentu nastojanja za uvođenje *porote*⁵⁴. Konzekventno

---

⁵⁰ PRAVNA ENCIKLOPEDIJA, sv. I, str. 766.

⁵¹ Cf. Lazarević, *Suđenje po slobodnom sudijskom uverenju i savesti*, ZBORNIK PRAVNOG FAKULTETA U ZAGREBU, 10:3-4/1960; Keljmendi, *Izvođenje i ocena dokaza u krivičnom postupku*, ZAKONITOST 44:6/1990, te odgovarajuća mjesta u Poznićevom, Trivinom i Markovićevom udžbeniku.

⁵² Premda ima kod nekih teoretičara (a još više kod praktičara) “poetskih” odlomaka koji bi dali naznačiti da se ni oni ne nalaze daleko od takvog stava ili da se, pozivajući se na tako shvaćenu slobodu, žele opravdati za nemogućnost iznošenja uvjerljivijih argumenata za svoje odluke.

⁵³ Dosta jasnu potvrdu toga možemo naći u sljedećem poetskom citatu: “Zakonodavac, svestan da bez istine nema dobrog pravosuđa, dao je sudu slobodu ocene dokaza, tzv. slobodu sudskog uverenja. Oduzeti sudu ovu slobodu znači postaviti tabu ljudskom razumu, zatvoriti istinu u pravne okove, zamračiti stvarnost i poricati čovekovu potrebu za istinom i pravičnošću.”, Slijepčević, *Istina i pravosuđe*, ODVJETNIK, 3-4/1967, str. 95.

⁵⁴ Samo usputno o tome referira Bačić, *Teorija Slobodne ocjene dokaza*, NAŠA ZAKONITOST, 3:2-3/1949, str.107, no uz zaključak da je “historijski gledano, teorija slobodne ocjene dokaza djelić buržoaske demokracije u sferi pravosuđa”, da je porotni sud “bio sud buržoazije”, čemu treba suprot-

tome, jedna od ključnih pretpostavaka slobodnog sudačkog uvjerenja – pitanje razlikovanja činjeničnog od pravnog pitanja, nije bivala vezivana uz dokazivanje, već uz sasvim drugu tematiku (izvanredni pravni lijekovi). Utoliko onda u nas nije ni otvoreno pitanje o tome je li u sudskom postupku uopće moguća pravno neposredovana spoznaja. Naprotiv, iz svega se daje ustanoviti da je domaća teorija sve do danas pod utjecajem uvjerenja o tome da je spoznaja u sudskom postupku vrijednosno neutralna⁵⁵ te da joj upravo njeno oslanjanje na (prema pretpostavci od normativnih sadržaja očišćene) znanstvene metode omogućuje stjecanje barem uvjetnog “objektivnog” karaktera.⁵⁶

53. Objekt utvrđivanja (materijalne) istine. Globalistička i partikularistička koncepcija istine. Antiformalizam. U jednoj od vladajućih varijanti materijalna se istina dakle identificira sa slobodnim sudačkim uvjerenjem, a oboje se pak uzdiže na razinu rukovodeće procesne maksime. U razlaganju te maksime mogu se međutim u domaćoj literaturi razlučiti dva različita trenda u pogledu stava prema tome na što se takvo načelo primjenjuje, ili drugim riječima, koji je konačni objekt mjerodavan za odgovarajuću (materijalnu) istinitost/neistinitost u sudskom postupku. Filozofska polazišta o “stvarnosti” kao takvom objektu ne mogu ovdje mnogo pomoći: problem se naime i sastoji u pronalaženju odgovarajućeg procesnog korelata te “stvarnosti” na koji se aplicira načelo (materijalne) istine.

Iako izričitih stavova o tome gotovo i nema, iz konzekventne rekonstrukcije različitih stavova koji se na to posredno odnose moglo bi se izvući dvije osnovne teze, koje na neki način odslikavaju i dvojnost koja se nalazi u izrazima koji se reproduciraju u većini procesnih zakonika, a koji kažu da sud treba “istinito i potpuno” utvrditi relevantne činjenice, odnosno da je sud dužan savjesno ocijeniti “svaki dokaz zasebno” kao i “rezultate cjelokupnog postupka”⁵⁷. U tom smislu mogu se i kod raznih autora naći naznake da sadržajem izraza “istina” s jedne strane smatraju suglasnost *pojedinānog* činjeničnog navoda s nekom “stvarnom” činjenicom, a s druge strane smatraju da istinitost treba biti svojstvo *ukupnosti* relevantnih iskaza koji se pojavljuju u procesu, odnosno da istinitost treba biti svojstvo cjelokupne činjenične podloge na kojoj sud temelji svoju odluku, a ta činjenična podloga nije

---

staviti “socijalističku teoriju slobodne ocjene” čiji je protagonist “klasno svjesni sudac”.

⁵⁵ Izuzev ranih poslijeratnih izljeva privrženosti novoj vlasti, gdje je sve, pa tako i spoznaja, moralo biti prožeto socijalističkim vrijednostima; no i tada je aksiološki monizam uzrokovao da se, paradoksalno, i takve vrijednosti promatraju kao nešto “strogoznanstveno”, dakle vrijednosno neutralno.

⁵⁶ Nekih naznaka suprotnog stava moglo bi se naći u činjenici da se i kod nas mjestimično govorilo o “slobodnom sudačkom uvjerenju i savjesti”, gdje je savjest očito *moralna* kategorija; ta je pojedinost međutim slabo ili nikako bila predmet refleksije. Cf. Lazarević, *Suđenje po slobodnom sudijskom uvjerenju i savjesti*, ZBORNİK PRAVNOG FAKULTETA U ZAGREBU, 10:3-4/1960.

⁵⁷ Usporedi npr. čl. 8. ZPP-a i čl. 347/2 ZKP-a.

samo jednostavan zbir utvrđenih činjenica u procesu. Prvi od tih stavova zvat ćemo *globalističkom*, a drugi *partikularističkom* koncepcijom istine.⁵⁸

Ovo razlikovanje nema samo svoje teorijske konzekvencije, nego se može pratiti i u stavovima spram pojedinih procesnih aktivnosti. Naime, ako se ograničimo na atomističko poimanje istine kao istine pojedinačnog činjeničnog iskaza, iz toga logično proizlazi da ćemo metodičko načelo materijalne istine shvatiti kao stvaranje metodoloških uvjeta da subjekt procjene dati činjenični navod verificira ili odbaci, tj. da bez izvanjskih ograničenja ocijeni zadovoljavaju li izvedeni dokazi njegovu predodžbu istinitosti. Tako shvaćena istina ostat će dakle u granicama slobodne ocjene, u smislu identifikacije materijalne istine i slobodne ocjene dokaza opisane u prethodnoj točki.

Ako se pojam istine međutim shvati u širem, globalističkom smislu, onda je potrebno i mnogo šire postaviti aktivnosti koje metodološki iziskuje postulat materijalne istine. Upravo se po takvim posljedicama mogu raspoznati autori koji implicitno zastupaju globalističko gledište. Bez sumnje najpoznatija i dosta široko prihvaćena Bayerova definicija materijalne istine može nam poslužiti kao paradigmatična posljedica neeksplicirane globalističke premise:

“Načelo traženja materijalne istine možemo, na osnovu svega toga, ovako definirati: *forme (načini postupanja) krivičnog postupka moraju biti takve da osiguravaju, a ne smiju biti takve da ugrožavaju saznanje istine u tome postupku.*”⁵⁹

Ili, na drugom mjestu:

Materijalna istina je “način postupanja iz koga su *isključene (negirane) sve štetne forme* koje bi se inače, iz bilo kojeg razloga nametale.”⁶⁰

Tek iz navođenja primjera u kojima iznosi što sve razumijeva pod “korisnim formama”, a što sve “štetnim formama”, može se vidjeti širina takvog Bayerovog određenja. Zanimljivo je i da su “korisne forme” kod Bayera većinom negativno definirane, ili su takve da ih možemo svesti u negativne pojmove. Bayer na istom mjestu kao “procesna pravila u kojima dolazi do izražaja načelo traženja materijalne istine” nabraja:

---

⁵⁸ Kod većine autora ta su dva stajališta izmiješana, ili kumulirana. Cf. Petrić, *Ima li ograničenja u utvrđivanju istine u krivičnom postupku?*, PRAVO, 5/90, str. 17: “Znači da svaki elemenat (činjenica) za sebe mora biti istinit i utvrđen na zakonit način, i svi elementi (činjenice) u uzajamnom i zajedničkom sklopu (činjenično stanje) moraju biti istiniti.” Njihove su konzekvencije međutim vrlo različite, pa se tek iz konteksta (mogli bismo reći - indicijalno) može ustanoviti kad se upotrebljava partikularističko, a kad globalističko shvaćanje. U pravilu, kad je riječ o “načelu materijalne istine”, većina teoretičara polazi od impliciranog globalističkog gledišta.

⁵⁹ Bayer, *Načelo traženja materijalne istine u krivičnom postupku FNR Jugoslavije*, NAŠA ZAKONITOST, 3:2-3/1949, str. 98.

⁶⁰ Bayer, JKPP, *cit.* (bilješka 47), str. 171.

- a) odsutnost pravnih pravila o ocjeni vrijednosti (snage) dokaza (dakle, slobodna ocjena dokaza, što odgovara koncepciji materijalne istine iz prethodne točke;
- b) neograničavanje suda na dokazni materijal stranaka, dakle korelativno pravo (odnosno kako se čak naglašava, dužnost) suda da i po vlastitoj inicijativi sakuplja dokaze;
- c) odsutnost obvezujuće snage okrivljenikovog priznanja, i. e. pravo (Bayer: dužnost) suda da provjeri okrivljenikovo priznanje;
- d) nevezanost podnošenja dokaza za rokove (isključenje prekluzivnih rokova u pogledu podnošenja dokaza);
- e) nevezanost suda u rješavanju prejudicijelnih pitanja.

Vidimo da je tako procesno područje koje obuhvaća načelo istine prošireno s jednog segmenta dokazivanja na cjelokupni teren dokazivanja, pa je čak dijelom i (što se tiče prejudicijelnih pitanja) to prošireno i izvan područja dokazivanja, na rješavanje pravnih problema – ondje, naglašavamo – gdje takva rješenja imaju logički istu funkciju kao i činjenični iskazi, tj. služe kao donje premise za donošenje konačne odluke. Istina, prejudicijelni su stavovi suda izgrađeni na prethodnoj ocjeni činjeničnih premisa (pa Bayer možda misli samo na tu komponentu), ali u sebi sadržavaju i primjenu prava – a, niti je samo po sebi razumljivo da bi sud, samostalno ocjenjujući dokaze, “istinitije” utvrdio činjenice od drugog suda koji je o tome već odlučivao, niti je jasno kako bi se element utvrđivanja činjenica u potpunosti odvojio od elementa primjene prava – a prejudicijelno je pitanje ipak u prvom redu *pravno* pitanje.⁶¹

Kod jednog od starijih teoretičara kaznenog postupka, Božidara Markovića, iako se poziva na psihologističku definiciju materijalne istine, popis konzekvencija koje proizlaze iz načela materijalne istine još je širi nego kod Bayera. Osim već navedenih Bayerovih “korisnih formi”, tj. formi kojima se isključuju štetne forme, Marković “izljevima načela materijalne istina” smatra i nepostojanje formalne podjele tereta dokazivanja te nevezanost suda za prijedloge stranaka. Vrijedno je navesti jedan od njegovih navoda o tome što on smatra jednom od glavnih posljedica koje proizlaze iz načela materijalne istine:

“Sud može osuditi i onda kad tužilac traži oslobođenje okrivljenikovo. S druge strane, sud može osuditi na težu kaznu no što je tužbom traženo. I obrnuto, sud može osloboditi i onda, kad okrivljenik priznaje izvršenje dela.”⁶²

Prema tome, smatra se da upravo načelo materijalne istine traži i suđenje *ultra et extra petita partium*⁶³. Odatle postaje jasno dvoje: prvo i manje važno, jasno je

⁶¹ Za definiciju prejudicijelnog (prethodnog) pitanja *cf.* Triva *et al.*, GPPP, *cit.* (bilješka 7), str. 75.

⁶² Marković, UDŽBENIK, *cit.* (bilješka 30), str. 199.

da Marković ima veoma neobično i široko poimanje “najvećeg stupnja izvjesnosti” (što bi se moglo tumačiti korespondencijskom filozofijskom podlogom shvaćenom u okvirima globalističke koncepcije); drugo, bitnije, poimanje istine ovdje sasvim izlazi iz domene činjeničnih pitanja i ulazi u domenu pravnih pitanja. Formulirano na drugi način, metodološko načelo materijalne istine prema ranije citiranome ne odnosi se više samo na činjeničnu podlogu (bilo u smislu metode za dohvaćanje istinitosti pojedinog iskaza bilo u smislu ukupnosti činjeničnih navoda koji čine činjeničnu podlogu); “istinitost” se sada odnosi i na sadržaj konkluzije koju sud izvodi primjenjujući pravna pravila na utvrđene činjenice. Zaključak koji odatle proizlazi jest da se načelom materijalne istine pojmljenom u okvirima ranije izvedene teorijske rekonstrukcije počinje opravdavati jedan sasvim određen pravno-politički stav: insistiranje na sužavanju dispozitivnih ovlaštenja stranaka i jačanju oficijoznih elemenata sudskog procesa, i, posebno, na jačanju inkvizitornih na račun akuzatornih elemenata.

Povijesno gledano, tako dolazimo do paradoksa. Načelo materijalne istine na europskom je kontinentu promovirano upravo u kontekstu nastojanja da se tradirani feudalni postupak izrastao iz kasnorimskog i kanonskog postupka reformira prema uzoru anglosaskih postupaka. Osnovni movens pri tome bila je kritika inkvizitornog, pismenog i nejavnog postupka, opremljenog sustavom legalne ocjene dokaza. Nasuprot tome, tražio se postupak u kojem bi prevladavali akuzatorni elementi, usmenost i javnost; materijalna istina bila je jedna od krilatica takvih nastojanja. U kontekstu ranije navedene rekonstrukcije materijalna istina sada služi u sasvim suprotne svrhe; kontradikcija je, dakle, potpuna.

Još jasnije izlazi ovaj zaključak iz još jedne omiljene teme domaće procesualističke literature. Već smo spomenuli da se, u sklopu Bayerovog određenja, “korisne forme” mogu bez izuzetka negativno odrediti, dakle u osnovi odrediti kao *odsutnost forme*. Vrlo je indikativna pak rasprava o “štetnim formama”, odnosno veoma razgranata debata domaćih autora o “izuzecima/ograničenjima od načela materijalne istine”.⁶⁴ Kao takvi izuzeci u kaznenom se postupku spominju institucije zabrane reformacije *in peius*, načelo *in dubio pro reo*, vezanost suda činjeničnim opisom djela u optužnici, zabrane upotrebe nezakonito pribavljenih dokaza, svjedočke privilegije, mogućnost dokazivanja nekih činjenica samo određenim dokaznim sredstvima (pravomoćna presuda i sl.), odredbe o oportunitetu i imunitetu,

---

⁶³ Sasvim jasno formulirano kod Kamhija: “Sud u pronalaženju materijalne istine nije i ne može biti nikako ograničen i skučen načelom dispozicije stranaka.” Cf. Kamhi, GRADANSKI SUDSKI POSTUPAK, 1967, str. 146.

⁶⁴ Cf. Josipović, *Izuzeci*, cit. (bilješka 10); Bayer, *Načelo traženja materijalne istine u krivičnom postupku FNR Jugoslavije*, Raonić, *Izuzeci od principa traženja materijalne istine u krivičnom postupku*, PRAVNI ZBORNİK PRAVNOG FAKULTETA BITOLA 1-2/1971; Petrić, *Ima li ograničenja u utvrđivanju istine u krivičnom postupku?*, cit. (bilješka 58); Aćimović, *PSIHOLOGIJA*, cit. (bilješka 44); Jekić, *op. cit.* (bilješka 14), str. 74 i d., te odjeljke koji se tiču istine u većini sistematskih radova i udžbenika iz materije krivičnog i građanskog procesnog prava.

okrivljenikovo pravo na šutnju i toleriranje njegova lažnog iskaza; u građanskom postupku tome se pak pridodaju i odredbe o vezanosti suda za zahtjeve i činjenične navode stranaka, odredbe o priznanju činjenica, zabrane utvrđivanja nespornih činjenica, mogućnosti okončanja postupka dispozitivnim radnjama stranaka i mnoge druge.⁶⁵ Iako se stavovi teoretičara o tim izuzecima ponekad veoma razlikuju, od stava da čak i u kaznenom postupku ti izuzeci potpuno onemogućuju spoznaju materijalne istine⁶⁶, do stava da to uopće nisu ograničenja⁶⁷, slijedeći osnovnu liniju argumentacije, mogli bismo se upitati ne slijedi li iz početnih premisa zajedničkih glavnini domaćih teoretičara zaključak da je materijalna istina uopće nespojiva s formom⁶⁸, a posebno s onom formom koja ograničava sud, dajući neka prava strankama u postupku?⁶⁹

Da bismo pomnije razjasnili ono što proizlazi iz gornje argumentacije – vezivanje načela istine uz oficijozne elemente, što u krajnjoj praktičkoj konzekvenciji može značiti gotovo izjednačavanje načela materijalne istine s oficijoznošću (shvaćene u širem smislu – kao potpuno davanje inicijative sudu u pogledu svih procesnih aktivnosti, od pokretanja postupka, preko vođenja postupka i prikupljanja

---

⁶⁵ Blagojević primjerice navodi petnaest “najmarkantnijih primjera” izuzetaka od neograničenog istraživanja materijalne istine. Cf. Blagojević, *ISTRAŽIVANJE*, cit. (bilješka 49), str. 40-63.

⁶⁶ Grubiša, *ČINJENIČNO*, cit. (bilješka 2 na str. 131), govoreći o “i suviše velikom broju procesnih pravila i formi i drugih ograničenja što su se ispriječila slobodnom i potpunom pronalaženju istine”, postavlja pitanje “da li stvari ne stoje tako, da istina do koje se u postupku dolazi predstavlja u stvari samo nesavršeniji oblik materijalne istine, što se u biti može označiti i kao savršeniji oblik formalne istine” (str. 27). Grubiša ističe da to naročito vrijedi za građanski postupak, ali to proširuje i na krivični, čime, u stvari, generalizira istu tezu koju za građanski postupak navodi još Blagojević. Cf. Blagojević, *ISTRAŽIVANJE*, cit. (bilješka 49), str. 17, 65 i 69.

⁶⁷ Vidi npr. Petrić, *Ima li ograničenja*, cit. (bilješka 58), str. 27: “... u krivičnom postupku nema formalnih ili zakonskih ograničenja istine...”

⁶⁸ Izričito se takav zaključak usuđuje formulirati Josipović: “Potrebno je napomenuti da svaka forma, po prirodi stvari, može u neku ruku ograničiti spoznajne mogućnosti suda” (*Izuzeci*, cit. /bilješka 10/, str. 59), uz napomenu da se nužnost forme doduše nadaje, ali iz drugih razloga (zakonitost, efikasnost, humanost etc.).

⁶⁹ Antiformalističku konzekvenciju, i opasnost da se njenom isuviše dosljednom primjenom dovede u pitanje i sam opstanak sudskog postupka, uvidjeli su i sami teoretičari kaznenog procesa koji su se najviše zalagali za “materijalnu istinu”. Bayer nastoji izbjeći neželjene konzekvencije izjavljujući da načelo materijalne istine kao “isključivanja svih štetnih formi” važi samo za zakonodavca, a da “organi krivičnog postupka sami nemaju pravo da odbacuju zakonom propisanu formu postupanja pod izgovorom da bi mogla omesti saznanje istine” (JKKP, cit., bilješka 47, str. 171). Ta njegova “logična i duhovita teorija” (Grubiša, *Materijalna*, cit., bilješka 2, str. 93) čini nam se međutim duboko proturječnom. Koliko je “logično” da zakonodavac, nakon što je odstranio “sve štetne forme”, zabranjuje sucu da sam izbjegava “štetne forme”? Ako i oborimo ovu argumentaciju prigovorom da je zakonodavac ipak “iz nekih razloga” ostavio neke “štetne forme”, znači li to da sudac, osim što ne smije zaobilaziti preostale “štetne forme”, odlučuje potpuno arbitrarno, bez obzira na “materijalnu istinu”?

procesnog materijala, do okončanja postupka) – morat ćemo istražiti još jedno pitanje koje nam uvjetuje takav stav – pitanje subjekta utvrđivanja istine.

54. Subjekt utvrđivanja istine. Monistička i pluralistička koncepcija.

Prije izlaganja stavova o pitanju subjekta utvrđivanja istine razmotrimo još nekoliko navoda domaćih teoretičara iz kojih se može odčitati povezivanje načela materijalne istine i oficijoznih elemenata:

“Materijalna resnica *terja tudi v civilni pravdi uporabo preiskovalne (inkvizicijske) maksime*, sodišče more in mora iti preko dejanskih navedb in dokaznih predlogov strank, kadar le-te ne povedo vsega, kar je za pravdno razvozljanje pomembno.”⁷⁰

“Za naš novi parnični postupak, i kod teoretičara i kod praktičara, prevladava mišljenje da je u pogledu utvrđivanja činjeničnog stanja zasnovan na načelu traženja materijalne istine. Međutim, da bi se za jedan sudski postupak moglo reći da ostvaruje to načelo nije dovoljno da je iz njega odstranjena legalna dokazna teorija (...) nego je potrebno da sud bude i potpuno slobodan u utvrđivanju činjenica koje smatra važnim za donošenje pravilne odluke i u izvođenju dokaza koje smatra da su potrebni za utvrđivanje takvih činjenica. Drugim riječima, sud ne smije biti kod donošenja svoje odluke ograničen dispozicijom stranaka za procesni materijal, tj. činjenice i dokaze koje mu one podnesu, a to znači da *ne smije suditi secundum allegata et probata a partibus*. U tom postupku, s obzirom na značaj interesa koji se tu ostvaruju, sud je onaj procesni subjekt koji nosi dužnost pravilnog utvrđivanja činjeničnog stanja... (...)”⁷¹

Iz prethodnih reprezentativnih citata, koji dobro mogu potkrijepiti mnoge već ranije izrečene teze, moguće je izvući još nekoliko dodatnih zaključaka. Prvi od njih je zaključak koji se na prvi pogled graniči s banalnošću. Navedeni citati, kao i mnogi raniji, polaze naime od pretpostavke da je u sudskom postupku *sud jedini ovlašten spoznajni subjekt*, tj. da od svih sudionika u sudskom postupku jedino sud može i mora utvrđivati istinu. Ovu koncepciju provizorno ćemo zvati i *monističkom koncepcijom*.

Rečena je pretpostavka manje banalna ako se promotri u svjetlu početnih teza ove rekonstrukcije. Naime, ni iz korespondencijskih osnova, niti iz ontološke, niti iz psihološke, pa čak niti iz metodološke definicije ona nužno ne slijedi. “Objektivna stvarnost” važi za svakoga; uvjerenje o izvjesnosti može zadobiti svatko; čak i štetne forme (uzete apstraktno) mogu podjednako svakome ograničiti pristup do istine. Teza da je samo i jedino sudu moguće i dopušteno tražiti istinu očito je ipak novost u ovoj rekonstrukciji, i to ne sasvim beznačajna.

O tome uostalom svjedoči i činjenica da je i oko tog pitanja bilo teorijskih kontroverzija. Jedna od najžučnijih polemika u povijesti poslijeratne jugoslavenske

---

⁷⁰ Šuklje, *Materijalna resnica in pritožbene novote v civilnem pravdnem postopku*, LJUDSKI PRAVNIK 1950, str. 258.

⁷¹ Grubiša, *Utvrđivanje činjeničnog stanja u parničnom postupku i načelo traženja materijalne istine*, ODVJETNIK, 11:12/1961, str. 305 i d.

pravne teorije, ona između Grubiše i Krapca⁷², usput je dotakla i to pitanje. Dok je Grubišino (procesualističko) polazište bilo da istinu u kaznenom postupku utvrđuje samo sud u svojim odlukama, dotle je Krapac (nastavljajući se na Bayera) navodio da sa stajališta epistemologije činjenice utvrđuju i ostali procesni subjekti (istražni sudac, tužilac, stranke, svjedoci, vještaci itd.); takav stav nazivat ćemo i *pluralističkom koncepcijom*. Osnovni prijedor između tih autora mogao bi se dijelom označiti kao čisto terminološki, i to u prvom redu oko značenja izraza “utvrđivanje”⁷³. Grubiša, naime “utvrđivanje činjenica” definira, kako sam kaže u procesnopravnom smislu, kao “ustanovljenje u propisanoj formi i autoritativno proglašenje od strane za to ovlaštenog sudskog organa u njegovoj odluci, postojanja ili nepostojanja skupa određenih činjenica na kojima se temelji odlučivanje u kaznenom postupku”⁷⁴, dok Krapac i Bayer taj pojam definiraju u spoznajnoteoretskom smislu kao “uvjeravanje u postojanje ili nepostojanje neke činjenice”⁷⁵. Problem međutim nije na taj način riješen, jer, čini se, nije ipak samo riječ o pojmovnom nesporazumu, već i o, za našu temu značajnim, konceptualnim razlikama. I jedan i drugi stav imaju naime i određene spoznajnoteorijske, pa čak i filozofijske implikacije. Tako se i Grubišin stav može čitati ne samo kao dosljedna egzegeza pozitivnopravnih pojmova već i kao jedan sasvim određen gnoseološki stav, i to stav koji se, u svjetlu Grubišinih nastojanja da pojam istine u sudskom procesu dosljedno zamijeni izrazom “pravilno utvrđeno činjenično stanje”⁷⁶, neposredno odnosi i na našu osnovnu temu. Iako o tome nema izričitih stavova, a ni izrazi autora nisu uvijek potpuno jasni, moglo bi se reći da Bayer/Krapčeva pozicija tendencijski ukazuje na postojanje pluraliteta istina u sudskom postupku te na potrebu tijesne kooperacije procesnih subjekata (po svojoj spoznajnoteorijskoj poziciji koordiniranih, a ne sub/superordiniranih); s druge strane, Grubišin stav insistira na jedinstvenosti istine koja, ako već zbog imanentnih nedostataka svake ljudske spoznaje ne može biti ostvarena u smislu

---

⁷² Cf. Krapac, *Utvrđivanje pravno relevantnih činjenica u krivičnom postupku neposrednim i posrednim dokazima*: NAŠA ZAKONITOST, 35:9/1981, str. 49-66; Krapac, *Utvrđivanje pravno relevantnih činjenica u krivičnom postupku neposrednim i posrednim dokazima*, JUGOSLAVENSKA REVIIJA ZA KRIMINOLOGIJU I KRIVIČNO PRAVO, 1/1981; Krapac, *Procesnopravni aspekti problema utvrđivanja činjeničnog stanja u krivičnom postupku*, REFERAT NA XIX ZASJEDANJU SUKK U KUPARIMA, 1981; Krapac, *Utvrđiti činjenice znači uvjeriti se u njihovo postojanje - vlastitim opažanjem ili dokazivanjem (ad Grubiša)*, NAŠA ZAKONITOST, 36:11-12/1982; Grubiša, *Što znači u procesnopravnom smislu utvrđiti činjenično stanje (činjenice) tko ga utvrđuje u krivičnom postupku*, NAŠA ZAKONITOST, 36:6/1982, str. 91-110; Grubiša, *Polemičar, čiji je jedini argument neistina, neizbježno poražava sam sebe*, NAŠA ZAKONITOST 37:4/83.

⁷³ Druga, također ne sasvim beznačajna terminološka razilaženja između Grubiše, s jedne strane, i Bayera i Krapca, s druge strane, tiču se određivanja pojmova “činjeničnog stanja”, “pravno relevantnih/odlučnih činjenica”, pa čak i samog poimanja “dokaza” i “dokazivanja”.

⁷⁴ Grubiša, *Što znači u procesnopravnom smislu utvrđiti činjenično stanje (činjenice) tko ga utvrđuje u krivičnom postupku*, cit., str. 96.

⁷⁵ Cf. Krapac, *Utvrđivanje pravno relevantnih činjenica u krivičnom postupku neposrednim i posrednim dokazima*, cit. (bilješka 73), str. 106 i 107.

⁷⁶ Cf. Grubiša, *ČINJENIČNO*, cit. (bilješka 2 na str. 131), str. 28 i d.

apsolutnog poklapanja sa “stvarnošću”, onda može biti ostvarena procesno – normativnim isticanjem superiornosti jednog spoznajnoteorijskog subjekta nad svima ostalima.

Ovdje nas posebno zanimaju daljnje implikacije Grubišineg stava koji je, prema svemu sudeći, dublje obilježio svijest domaćih pravnika, ili barem pravnika-praktičara.

Tri naizgled usputne pojedinosti iz Grubišine argumentacije čine nam se naročito indikativnima za tijek ove teorijske rekonstrukcije. Prvo: pobijajući Krapčevu prisposobu o tome da razni procesni subjekti utvrđuju činjenice, jednako “kao što će se npr. u procesu liječenja nekog bolesnika u postojanje određenih simptoma uvjeriti kako liječnik opće prakse tako i određeni specijalist”, Grubiša ističe prigovor da je Krapac ovdje zaboravio pacijenta te da bi dosljedno Krapcu “u procesu utvrđivanja bolesti (dakle, u utvrđivanju jedne medicinske činjenice u toj ljudskoj djelatnosti) sudjelovali (..) jednako spoznajnoteoretski i pacijent i liječnik”⁷⁷. Drugo, pobijajući Bayerovu tvrdnju da i ostali subjekti “za sebe utvrđuju postojanje li relevantne činjenice”, Grubiša navodi da bi se “takvo tumačenje moglo prihvatiti da autor takvo shvaćanje ne vezuje za krivični postupak, tj. utvrđivanje činjenica u krivičnom postupku”, jer je “u krivičnom postupku potpuno irelevantno što je netko drugi “utvrdio za samog sebe” i kako je ‘ocijenio sakupljene dokaze”⁷⁸. Treće, polemizirajući s neprekidnim Krapčevim pozivanjem na spoznajnu teoriju, Grubiša ističe da u postupku postoji niz pravila o tome što se ima smatrati utvrđenim činjenicama, odnosno činjeničnim stanjem te da “kod takva stanja stvari, kod takve vezanosti brojnim strogim formama pri utvrđivanju činjenica, *postavke teorije saznanja gube nužno predominantno značenje pri saznanju činjenica (...) zapravo svode se samo na jedan od rekvizita za saznavanje činjenica*”⁷⁹.

Iz ovih navoda mogu se izvući neki dalekosežni zaključci i postaviti neka temeljna pitanja. Teze kojima Grubiša⁸⁰ argumentira svoju tezu da samo sud utvrđuje činjenice mogle bi se naime reformulirati i na sljedeći način:

---

⁷⁷ Grubiša, *Polemikar, čiji je jedini argument neistina, neizbježno poražava sam sebe*, cit. (bilješka 73), str. 69.

⁷⁸ Cf. Grubiša, *Što znači u procesnopravnom smislu utvrditi činjenično stanje (činjenice) teo ga utvrđuje u krivičnom postupku*, cit. (bilješka 73), str. 102 i d.

⁷⁹ *Ibid.*, str. 107.

⁸⁰ Sam Grubiša je, doduše, na drugim mjestima, a naročito u svojoj opširnoj monografiji o utvrđivanju činjeničnog stanja u kaznenom postupku, zastupao i druga mišljenja. Zato se naredna formulacija ne pripisuje njemu. No, s druge strane, pomalo nespretna analogija između prava i medicine koju je u polemici prihvatio nagoni na drugačije tumačenje. Zato, dok je sam Grubiša sigurno svjestan da isključivo ovlaštenje suda za utvrđivanje činjenica proizlazi iz činjenice da je sudu povjerena društvena funkcija koja u sebi obuhvaća pravo i obvezu suđenja (IURISDICTIO EST ETIAM IUDICIS DANDI LICENTIA), a ne iz neke specifične nadređene spoznajne funkcije, dotle su se u praksi (naročito onoj “socijalističkoj”) implicitno ili eksplicitno nalazili stavovi da ovlaštenje suda da utvrđuje činjenice nije

- a) utvrđivanje činjeničnog stanja, dakle dohvaćanje istine u sudskom postupku, *stvar je specijalista, a ne "laika" ili "svakog razboritog čovjeka"*;
- b) postoji temeljna razlika između istinite spoznaje u krivičnom postupku i drugim sudskim postupcima (npr. građanskom), gdje bi se kao ovlašteni spoznajnoteorijski subjekti – barem u smislu sukonstituiranja istine – možda mogli pojaviti i drugi sudionici, a ne samo sud;
- c) istinita spoznaja u sudskom postupku posredovana je ne samo općim gnoseološkim pravilima (logika, iskustvo etc.) *već i pravom*.

Te su teze u kontekstu dosad izvedene rekonstrukcije pomalo zbunjujuće. S jedne strane, poimanje "materijalne istine" koje se oslanja na slobodno sudačko uvjerenje te, nadalje, iz toga izvedena koncepcija o materijalnoj istini kao "metodi uklanjanja štetnih formi", polazi od pretpostavke da je istina jednako (malo) dohvatljiva svakom spoznajnom subjektu. Štoviše, smatra se da je u sudskom postupku ta istina (pojmljena, ponavljamo, u okvirima korespondencijske teorije) nekad i teže spoznatljiva nego u izvanpravnom diskursu (v. *supra* Trivin citat, str. 137). Ovako postavljena, situacija se obrće: jedino "specijalist" ili kolegij "specijalista" – sud, smije na odgovarajući način tu istinu utvrditi, dok ostali sudionici u tom postupku igraju tek pasivnu ulogu⁸¹. S druge strane, ako je sud i samo sud i spoznajnoteorijski i normativno sposoban i ovlašten da utvrđuje istinu, onda svaki oblik postupka u kojem se ostalim sudionicima daju neka, pa i veća ovlaštenja u "utvrđivanju činjenica" nije usmjeren na postizanje istine.⁸² U građanskom postupku, u skladu s tim premisama, ne bi se dakle (ili bi se u vrlo ograničenoj mjeri) moglo govoriti o nečemu takvom kao što je "načelo traženja istine", a još manje o "materijalnoj istini".⁸³ Napokon, i ovo je najozbiljniji argument, ako je istina ne samo

---

nešto što proizlazi iz nužde autoritativnog okončanja sporova (specifičan način "prekida diskursa" o kojem će biti riječ u § 13, t. 3), nego je refleks činjenice da sud provodi stavove vrhunskog spoznajnog autoriteta - komunističke partije kao "kolektivnog intelektualca".

⁸¹ Treba li se iz toga izvući zaključak o promašenosti porotničkog i suvišnosti prisjedničkog sudovanja?

⁸² Znači li to da anglosaski akuzatorni kazneni postupci ne utvrđuju istinu, ili je ne utvrđuju u tolikoj mjeri kao, recimo, bivši jugoslavenski socijalistički građanski postupovnik obilježen jakim inkvizitornim elementima?

⁸³ Ovu je konzekvenciju vrlo dosljedno izveo Grubiša na drugom mjestu, gdje kaže da se metoda utvrđivanja istine u parničnom postupku "nikako ne može nazvati materijalnom istinom, već prije jednim SAVRŠENIJIM OBLIKOM FORMALNE ISTINE.", jer su "zapreke koje je zakon nagomilao tolike i takve da inicijativi suda u utvrđivanju istine i slobodnoj sudačkoj ocjeni ostavljaju tako malo mjesta." Vidi Grubiša, *Utvrđivanje činjeničnog stanja u parničnom postupku i načelo traženja materijalne istine, cit.* (bilješka 71), str. 319 i 318. Treba upozoriti da tradicija domaće teorije smatra da "formalna istina nije istina" (korespondencijski definirana), v. Hiršl, *O DOKAZU U GRAĐANSKIM PARNICAMA*, Zagreb, 1937, str. 19 i d. Ima indikacija da se Grubiša ne slaže u potpunosti s tim stavom, međutim to nužno povlači sa sobom i odustajanje od korespondencijskog utemeljenja, a to je konzekvencija koju Grubiša nije izvukao.

činjenično već i pravno pitanje, može li se onda ona uopće definirati kao suglasnost s nekom “čistom”, “neutralnom” i subjektu izvanjskom “stvarnošću”? Ili se istina u sudskom postupku onda podjednako toliko *otkriva* koliko i *konstituira*?

Svoje mišljenje o tim pitanjima iznijet ćemo na drugom mjestu u ovom radu. Na ovom mjestu u prikazu stavova domaće pravne teorije treba upozoriti da teza o tome da je sud jedini subjekt utvrđivanja istine nužno vodi do zastupanja oficioznosti i istražne maksime u sudskom postupku. Zato su sasvim konzekventni i stavovi citirani na početku ove točke. Unutrašnja logika takvog slijeda stavova postavlja nam i u pogledu građanskog postupka sljedeću dilemu: ili da zastupajući načelo traženja (materijalne) istine zastupamo i pojačane inkvizitorne elemente, ili da se u ime dispozitivnosti i akuzatornosti odrekemo načela (materijalne) istine.

Zasad ćemo se zadovoljiti time da takvo stanje stvari samo konstatiramo. Od te konstatacije može se međutim poći i dalje. Prva dva navoda u ovoj točki otvaraju nam međutim još jedan tematski kompleks pitanja, a *in nuce* sadrže i neke odgovore. Osnovno pitanje koje se nadovezuje na dosad izložene stavove jest *zašto* je baš sud taj nadležni spoznajni subjekt, i koja je, iz perspektive domaće pravne teorije, *svrha* traganja za istinom u sudskom postupku.

55.Svrha utvrđivanja istine. Javni i privatni interes. Ideološki osnove domaće pravne teorije. Pitanje svrhe utvrđivanja istine također je jedno od pitanja koje se nije sustavnije i temeljitije obrađivalo u domaćoj pravnoj teoriji. Ipak, čini se da je to točka oko koje implicitno u istoj toj teoriji postoje najmanja neslaganja. Gotovo da i nema naznaka u domaćoj pravnoj literaturi da bi netko smatrao da je istinu u sudskom postupku trebalo utvrđivati radi nje same, iz čiste i neokaljane žedži za spoznajom. Naprotiv, kod većine autora često se mogu naći upućivanja na to da utvrđivanje istine u sudskom postupku treba sagledavati u kontekstu imanentnih zadataka i svrha sudskog postupka. U tom kontekstu “traganje za istinom” stavljeno je u službu misije povjerene pravosudnim tijelima uopće.

Koja je, međutim, ta misija? Shvaćanja o ciljevima i svrhama sudske funkcije mogla bi se doduše reducirati na uopćenu frazu: “zakonita i pravilna primjena pravnih pravila”, ili na neku sličnu. Problem time ipak nije riješen, čak i ako prihvatimo legitimnost takve formulacije⁸⁴. Jedna od omiljenih strategija argumentacije na koju nailazimo u domaćoj teoriji sastoji se u pozivanju na to da konačni rezultat sudskog postupka – presuda, mora biti zakonita, a ona to nikako neće biti ako se i sastoji od pravilne primjene prava, ali na pogrešno utvrđeno činjenično stanje. Međutim, zašto bi “pravilno utvrđeno činjenično stanje” moralo odgovarati

---

⁸⁴ Ozbiljan je problem može li se sudska funkcija zaista svesti samo na pravilnu supsumciju; takvo shvaćanje, proizišlo iz naslijeđa pravnog pozitivizma, polazi od ranoliberalnog poimanja suđenja kao mehaničkog procesa, a sudaca kao “mašina za supsumciju”, “glasnogovornika zakona”, poimanja koje je već odavno napušteno i u okviru pravne teorije.

“istinitoj spoznaji o činjenicama”, shvaćenoj kao “korespondencija s objektivnom stvarnošću”? Zašto uopće insistirati na jednoj takvoj, ekstraprocesualnoj istinitosti?

Jasan i nedvoznačan odgovor može se naći u nekim navodima upravo najžešćih pobornika utvrđivanja “stvarne”, “materijalne”, “prave” istine u sudskom procesu:

“Sud je društveni organ i pri rešavanju predmeta postupka on vrši jednu društvenu funkciju, tako da bi bilo najbolje ako bi se proglasila kao opšta dužnost svih lica koja mogu da doprinesu potpunom i istinitom utvrđenju stvari da pomognu sudu u izvršenju zadatka. *Pojedinac je danas toliko impregniran društvom, da je on postao jedan njegov deo koji mora da dela saglasno svim ostalim delovima i saglasno interesima celine*, tj. u ovom slučaju interesu potpunoga pravnoga poretka.(...) Jedan privatno pravni spor ima, u principu, isti značaj za društvenu zajednicu kao jedan na pr. krivično pravni.”⁸⁵

“... Krivičnim Postupkom bezuslovno vlada načelo materijalne istine. U *javnom interesu*, samo učinilac krivičnog dela ima da bude osuđen ako je vin, pa ni on ne na drugu ili veću kaznu od one koju je zaslužio. U Građanskom Postupku, međutim, zadovoljava se i formalnom istinom, koja ne mora odgovarati pravom stanju stvari. To ne znači, da rezultat Građanskog Postupka uvek mora biti formalna istina. I tu se može doći do materijalne istine, ako i kad stranke hoće.”⁸⁶

“Javni tužioc, javni pravobranioc, advokati, svedoci i veštaci moraju imati jednak stav prema istini, moralu i zakonu. To važi i za sudije.(...) Zaboravilo se pravilo da *lično pravo ne može preći granice opšte koristi*.”⁸⁷

“Poznamo razločevanje med dispozitivnim in striktnim pravom, bolje rečeno, med dispozitivnim in striktnim pravnim predpisi. Toda će je meščanska liberalna družba podčrtavala prednosti širokega dispozitivnoga prava kot izraza zatrevane široke svobode posameznika, ki pa je bila v življenju ozko omejena le na določenega posameznika, *omejuje socialistična družba dispozitivne pravne predpise zaradi resnične zagotovitve svobode družbe in svobode vsakega posameznika v njej*.”⁸⁸

“Odgov u školi, život u porodici, moral, običaji i tradicije, javno mnijenje, politički pogledi, sve je to utjecalo na formiranje ideologije sudije, na njegov pogled na svijet, na njegovu pravnu svijest, a sve se to odrazilo pri formiranju njegovog ‘slobodnog’ uvjerenja. Sve je to klasno obojeno, svi ti elementi, neki više, neki manje, jasno odražavaju vladajuće društvene odnose. A sve to i naučnik i sudija prima svakako u sebe kao nešto, do čega je on došao vlastitim razmišljanjem, kao nešto ‘slobodno’. *Očito je, dakle, da unutrašnje sudijsko uvjerenje buržoaskog suca odražava klasne interese buržoazije. (...) Socijalistička pravna svijest našeg sudije određena je karakterom našeg društvenog uređenja, naše narodne demokratije. Ona je dio naše socijalističke ideologije*, u čijoj osnovi leži historijski i dijalektički materijalizam.”⁸⁹

Karte su položene na stol. Spoznajnoteorijski *impetus* i težnja za “objektivnim” dohvaćanjem unaprijed dane, neutralne i po sebi postojeće istine, koju

⁸⁵ Blagojević, NAČELA PRIVATNOGA PROCESNOG PRAVA, Beograd, 1936, str. 341.

⁸⁶ Marković, UDŽBENIK, *cit.* (bilješka 30), str. 8.

⁸⁷ *Cf.* Slijepčević, *op. cit.* (bilješka 53), str. 93.

⁸⁸ Šuklje, MATERIJALNA, *cit.* (bilješka 70), str. 258.

⁸⁹ Bačić, *op. cit.* (bilješka 54), str. 108.

onda samo treba što vjernije “kopirati”, “odraziti”, jest razotkriven. “Objektivni” korelat istini je uistinu “javni interes”, “društveni i pravni poredak”, ideologija.

Izbor gornjih citata je namjerno tendenciozan, i to u dva pravca. S jedne strane, izabrani su neki navodi iz doba revolucionarne euforije koje je neposredno uslijedilo nakon Drugog svjetskog rata, što se očitovalo i u specifičnom poimanju prava i pravnih instituta; utoliko, mogao bi se uputiti prigovor da ti navodi nisu reprezentativni za kasnije zastupane teorijske stavove. Tvrdimo, međutim, da su u kontekstu “materijalne istine” isti navodi bili aktualni i u kasnijem razdoblju socijalističke vladavine, pa i danas. Razlika se sastoji samo u tome što se više ne pojavljuju u tako izraženom obliku te što više nisu opremljeni “socijalističkom” ornamentikom. S druge strane, naveden je i stav jednog prijeratnog pravnog teoretičara da bi se pokazalo da je, usprkos uvjerenjima “socijalističkih” teoretičara o individualizmu “buržoaskog liberalizma”, i u predratno doba poimanje sudske funkcije (a u vezi s tim i poimanje materijalne istine) bilo obilježeno izrazitom nadindividualnom retorikom “društvenih”, “općih” interesa⁹⁰. Utoliko, mogla bi se postaviti teza da na jugoslavenskom prostoru, neovisno o smjeni raznih ideologija, postoji kontinuitet u dominaciji shvaćanja da se potreba “materijalne istine” u procesu nameće u prvom redu radi zaštite društvene cjeline od (*a priori* sumnjivih) dispozicija pojedinaca.

Ova bi se teza dala potkrijepiti još mnoštvom navoda i mnoštvom argumenata⁹¹. Jedan od njih, koji nam se čini naročito zanimljivim, proizlazi iz specifičnog položaja građanskog procesa u odnosu na “načelo materijalne istine”.

Nesumnjivo je da je retorika “materijalne istine” uvijek više cijenila kazneni, nego građanski postupak. Iz gore navedene argumentacije to je i sasvim logično: građanski postupak nikad nije uspio u toj mjeri postići dominaciju “javnog” (državnog) nad privatnim interesima. Zato su i teoretičari kaznenog procesnog prava bili daleko aktivniji u napisima i razlaganjima o “materijalnoj istini”. Građanski procesualisti su za njima uvijek zaostajali, preuzimajući u osnovi već definirane stavove krivičara te nastojeći ih, uz mnogo muke, prilagoditi građanskom sudskom postupku. Pred povremenim naletima državnog paternalizma, koji je često nastupao

---

⁹⁰ Što se građanskog postupka tiče, dobar dio zasluga za to snosi i činjenica da je predominantan utjecaj na formiranje procesnih normi imao reformirani austrijski parnični postupak, čija je idejna osnova teza njegovog tvorca Kleina da sudstvo posreduje među strankama služeći jednom višem socijalnom interesu (vidi *infra*, str. 166). Za kazneni postupak to je notorna činjenica, koju i ne treba posebno obrazlagati.

⁹¹ Uz ostalo, više kao kuriozitet spomenut ćemo da je “materijalna istina” bila uvijek omiljena tema za upravne (posebno policijske) organe te za kriminaliste, dakle za one organe i osobe koji su najpozvaniji da provode i štite artikulirane “državne interese”. Takvi radovi posebno su bili zastupljeni u srpskoj upravno-policijskoj literaturi - vidi npr. radove Kostića - *Princip materijalne istine u prethodnom postupku*, NARODNA MILICIJA, 3/1958; Petrovića - *Materijalna istina i svjedoci pomenuti u paragrafima 168 i 169 ZKP*, POLICIJA 15-16/1936; Živkovića - *Načelo materijalne istine*, ŽANDARMERIJSKI VESNIK, 10/1938, te Vodinićevu KRIMINALISTIKU.

upravo pod zastavom “materijalne istine”, teoretičari građanskog postupka bili su bacani u defenzivu. Jer, čak i kod vrhunskih procesnih teoretičara nailazilo se na izjave da

“(...) raspravno načelo nije tu još u mnogome potisnuto inkvizitornim načelom, da *oficiozno načelo nije na račun dispozitivne maksime još dovoljno prodrlo u naš parnični postupak...*”⁹²

Teoretičari parničnog postupka branili su legitimitet svog predmeta dvostrukom strategijom. Jedni su, poput Zuglie, nastojali dokazati da se u parničnom postupku u dovoljnoj mjeri ostvaruje načelo oficioznosti, pa da se prema tome i u dovoljnoj mjeri nalazi “materijalna istine”.⁹³ Drugi su pak, poput Trive, upućivali da “načelo traženja istine nema u parničnom procesnom pravu apsolutni primat; nije vrhovni princip u tom smislu da svaki drugi procesni princip mora pred njim ustuknuti”. Ono je “prihvatljivo samo u mjeri u kojoj služi ostvarenju” svoje svrhe, a “kad svojom hipertrofiranošću ugrozi ostvarenje osnovnog zadatka, treba ga, kao neprihvatljivo, odbaciti”; ono je “podvrgnuto općem pravilu o ograničavanju i kompromisu u svim onim slučajevima u kojima kompleksni zahtjevi pravne zaštite traže njegovo žrtvovanje”.⁹⁴

Obje navedene strategije, unatoč nesumnjivom doprinosu činjenici da je građanski proces tijekom tog razdoblja na prostoru tadašnje Jugoslavije uspijevao održati civilizacijske kriterije, nisu bez svakih nedostataka.

Osnovni nedostatak prve strategije leži u tome što je jednostavno neodrživa, ako ne odbacimo i vladajuće poimanje oficioznosti, i vladajuće poimanje materijalne istine (a pobornici te strategije to ni u kom slučaju ne čine).⁹⁵

Druga strategija je svakako mnogo prihvatljivija, a i nalazi se na liniji sličnih svjetski relevantnih pozicija. Usudili bismo se međutim ustvrditi da i ona pati od nekih mana. Te bismo mane mogli sistematizirati kao *psihološke, pragmatičke, estetičke* i

---

⁹² Grubiša, *Utvrdjivanje činjeničnog stanja u parničnom postupku i načelo traženja materijalne istine, cit.* (bilješka 71), str. 308. *Cf.* i ČINJENIČNO, *cit.* (bilješka 2 na str. 131), str. 27, gdje isti autor kaže: “Iako je naš ZPP otišao dalje od svojih izvornika (autrijskog parničnog postupka od 1895. i parničnog postupka stare Jugoslavije od 1929) u težnji da omogući utvrđivanje materijalne istine, ipak ni on nije na tom putu stigao mnogo dalje od njih i istinu, do koje se dolazi u našem parničnom postupku, teško možemo nazvati materijalnom istinom bez ograničenja. Zato i tu istinu moramo nazvati samo nesavršenijim oblikom materijalne istine ili zapravo savršenijim oblikom formalne istine.”

⁹³ *Cf.* Zuglia, *GRAĐANSKO, cit.* (bilješka 6), str. 327 i d.

⁹⁴ *Cf.* Triva *et al.*, *GPPP, cit.* (bilješka 7), str. 133; Knežević, *Mogućnost i svrsishodnost utvrđivanja istine u parničnom postupku*, *NAŠA ZAKONITOST*, 5/1986, str. 407 i d.

⁹⁵ *Cf.* razornu kritiku Zugliinih argumenata koju daje Grubiša, *Utvrdjivanje činjeničnog stanja u parničnom postupku i načelo traženja materijalne istine, cit.* (bilješka 71), str. 312 i d. Mora se, međutim, reći da je Zuglia djelovao u doba najsnažnijeg ideološkog i političkog terora te da je, s obzirom na to, Zuglia zacijelo izabrao jedinu moguću strategiju za zaštitu vlastite stručne i osobne autonomije - tako da su, u ovom slučaju, njegovi argumenti manje rezultat teorijskog promišljanja, a više iznuđena politička odstupnica.

konceptualne. Psihološka je mana ta da je čak i za stručne osobe (suce, pravnike), a pogotovo za laike nedovoljno uvjerljivo da se istovremeno i afirmira i ograničava traženje istine, a osim toga sama “istina” je riječ koja je za većinu ljudi prožeta dubokim emotivnim *pathosom*, dok to nije slučaj s recimo “dispozitivnošću”; pragmatička se sastoji u tome da je veoma teško razgraničiti gdje načelo traženja istine “služi svrsi”, a gdje je hipertrofirano; estetička leži u činjenici da čisti i jasni principi imaju veću privlačnost nego “ograničavanje”, “kompromis”; naposljetku, konceptualna, ujedno i najveća mana jest implicitno priznavanje legitimiteta korespondencijskog poimanja istine i njegove mjerodavnosti (čak i u obliku “procesne maksime”) za građanski postupak. Na posredan način sve to nekoga bi moglo nagnati na pomisao o inferiornosti građanskog procesa. Jer, iz svega slijedi da se u kaznenom postupku ostvaruju Istina i Pravda; u građanskom (eventualno) samo Pravda.

§ 10. *Pojam istine u domaćoj teoriji: zaključci*

56. “Materijalna istina” ili samo “istina”. Na ovaj način zaokružena je rekonstrukcija vladajućeg poimanja istine u sudskom postupku u korpusu literature na koji se pozivala domaća pravna znanost. Ako bismo rezimirali sve momente ove rekonstrukcije u jednoj definiciji, ona bi glasila:

- (1) Istina je suglasnost predodžbi s preegzistentnom, objektivnom i pravom neposredovanom stvarnošću,
- (2) koju u procesu čini skup svih relevantnih činjenica,
- (3) koje utvrđuje samo i isključivo sud,
- (4) na osnovi najvećeg stupnja izvjesnosti,
- (5) koji može steći metodom slobodne ocjene dokaza,
- (6) nevezan svim “štetnim” procesnim formama, a
- (7) naročito nevezan dispozitivnim radnjama ostalih sudionika u postupku,
- (8) štiteći u prvom redu imanentne interese pravnog poretka (javne, državne interese).

Dio (1) odgovara korespondencijskim osnovama domaće teorije, dio (2) ipak prevladavajućoj globalističkoj tezi, dio (3) monističkoj koncepciji, dio (4) psihološkoj definiciji, dio (5) metodičkoj definiciji, dio (6) antiformalizmu, dio (7) povezivanju istine s oficijoznošću, dio (8) teleološkoj komponenti utvrđivanja istine.

Na ovaj način modelski su povezani razni stavovi koji su se pojavljivali u diskusiji i formirana jedna kompleksna definicija.¹ Riječ je o jednoj koherentnoj cjelini, što objašnjava i metodu izlaganja za koju smo se opredijelili.

U poduzetoj rekonstrukciji izbjegnuto je naime nekoliko čestih pitanja o kojima se često izjašnjavala domaća teorija, poput pitanja je li “istina” isto što i “materijalna istina”, je li izraz “materijalna istina” opravdan, što znači ono “materijalna” ako se izraz prihvati, treba li govoriti o “načelu istinitosti”, “načelu materijalne istine”, načelu “traženja istine” ili načelu “traženja materijalne istine” i slično.

---

¹ Na sličan način, u nešto reduciranim obliku, nastoji istinu definirati kroz povezivanje “psiholoških” i “gnoseoloških” elemenata, kroz “sjeđinjavanje subjektivne i objektivne strane istine” Jekić, *cf.* DOKAZI, *cit.* (§ 9, bilješka 14), str. 72.

Većina navedenih izjašnjavanja čini nam se za temu ovog rada, a i po svojoj naravi, potpuno irelevantnom. Većina najvećih pobornika izraza “materijalna istina”, jednako kao i većina njegovih najljućih protivnika, nalazi se zapravo negdje u okviru istog okvira razmišljanja, koji se može identificirati kao jedan od momenata gore navedene definicije. Sve ostalo svodi se ili na deklaraciju lojalnosti vladajućoj ideologiji², ili na pojmovni nesporazum u kojem se miješaju razine opće definicije, metode i svrhe istine u sudskom procesu.

Naprotiv, kad smo se prethodno u ovome radu koristili i izrazom “materijalna istina”, činili smo to u smislu jedne cjelovite koncepcije istine u onim okvirima u kojima je predstavljena prethodnom rekonstrukcijom, a gdje “materijalnost” označava *vjeru u postojanje jedne čiste, nenormativne “stvarnosti”, koju smije “otkriti” jedino sud, i to neformalnim (nenormativnim) sredstvima, nesputan dispozicijama stranaka u postupku, u svrhu zaštite “općih, javnih interesa”*.

57. Filozofijska i teorijska izvorišta stavova o istini u domaćoj pravnoj teoriji. Privrženost simplificiranoj varijanti korespondencijske teorije, antiformalizam, insistiranje na oficioznim i inkvizitornim elementima te shvaćanje svrhe postupka prvenstveno u terminima zaštite kolektivnih, a ne individualnih interesa proizlazi dobrim dijelom i iz prirode izvora kojima se inspirirala domaća pravna literatura u izgradnji svoje teorije istine.

Mogu se identificirati dva najznačajnija izvorišta iz kojih su domaći teoretičari recipirali i nadograđivali teoriju “materijalne istine”. Prvi od njih, onaj stariji, bila je rana kaznenoprocena literatura njemačke i austrijske provenijencije; drugi, koji je svoju posebnu ulogu odigrao poslije rata, bila je sovjetska pravna literatura, posredstvom koje je uglavnom recipirana i filozofijska legitimacija za izgradnju teorija istine – riječ je o vulgariziranoj verziji tzv. dijalektičkog materijalizma i tzv. teorije odraza.

Prekratna literatura krivičnog procesnog prava bez sumnje je prednjačila u promociji načela materijalne istine. Izlažući smisao i sadržaj tog načela (još uvijek uglavnom opreznije i manje apodiktički negoli u nekim radovima poslijeratne povijesti), ondašnji krivični procesualisti (Dolenc, Čubinski, Marković, Munda, Ogorelica) pozivali su se na djela Ullmanna³, Kriesa⁴, Birkmeyera⁵, Lohsinga⁶, Ger-

---

² Petrić npr. čak u jednom relativno nedavno objavljenom tekstu navodi da je pridjev “materijalna” sasvim suvišan i to argumentira tezom da “upotreba tog prideva pokazuje da onaj koji ga upotrebljava ili je ignorant ili se direktno suprotstavlja materijalističkom shvatanju istine” (*Ima li ograničenja u utvrđivanju istine u krivičnom postupku*, PRAVO 5/1990, str. 18). Ne zna se što je gore: biti potpuni ignorant, ili usuditi se da se ne bude pobornik “dijalektičkog materijalizma”! Zanimljiv stav o notornosti jedne inače visoko spekulativne koncepcije, koja je unatoč “materijalnosti” na koju se poziva zapravo metafizička i idealistička (u platonističkom smislu).

³ LEHRBUCH DES DEUTSCHEN STRAFPROCESSRECHT, München 1893.

⁴ LEHRBUCH DES DEUTSCHEN STRAFPROCESSRECHTS, Freiburg, 1892.

landa⁷, Gleispacha⁸ i Varghe⁹. Osnovna zajednička crta koje povezuju te autore, a koju prihvaćaju i domaći teoretičari, jest uzdizanje “materijalne istine” na razinu procesnog načela, čak “najznačajnijeg načela, kojemu se mora ukloniti svako drugo načelo”¹⁰ (što ipak često biva relativizirano ukazivanjem na imanentna procesna ograničenja).

Građanskoprocenasi autori su, čini se, sam pojam “materijalne istine” djelomično preuzeli od krivičara, a djelomično iz konteksta diskusija oko slobodne odnosno vezane ocjene dokaza vođenih u povodu unifikacije građanskog procesnog prava Kraljevine Jugoslavije.¹¹ U tom je smislu i njihova upotreba pojma “materijalna istina” ambivalentna i često ograničena samo na neke segmente – ocjenu dokaza, dužnost iznošenja istine i sl. Općenito se prema “materijalnoj istini” postupa na taj način da ju se šutke zaobilazi.¹² Tako Neumann citira Izvještaj Permanentnog odbora o tome da je “priznata potreba zatim da parnica služi direktno materijalnoj istini. (...) Duh vremena zahteva od sudije više nego samo formalnu odluku o onome što je podneto” – ali to čini u okviru komentara § 242. JGPP koji samo navodi dužnost stranaka da govore istinu, odmah se ograđujući time da ta dužnost nije sankcionirana.¹³ Na drugom mjestu on spominje materijalnu istinu vezano uz tzv. materijalno upravljanje parnicom (§ 246. JGPP), i ponovo citirajući, najprije *Motive*: “Pretsednik treba da nastoji, da se učine svi potrebni navodi i da se ponude potrebni dokazi, odnosno, da se činjenični i dokazni navodi, ukoliko su nedovoljni, popune, i da se sudiji daju razjašnjenja koja su potrebna za pronalaženje materijalne istine”; potom *Odluku* od 13. ožujka 1924: “Svrha modernog građanskog postupka je pronalaženje istine; sudija, stoga, ne sme da se drži pasivno, već ima po službenoj dužnosti da teži parničnom cilju. Tek ako stranke ne sleduju njegovim pobudama ili se protive, materijalno upravljanje parnicom se tu završava, a nepotpunost ide na račun neuidavne stranke.”¹⁴ Dakle, “materijalna istina” kao “svrha parnice” poima se doduše u smislu obaveze sudačkog aktivizma, ali u granicama isto takvog aktivizma stranaka. Blagojević govori doduše o tome da je “princip materijalne istine

⁵ DEUTSCHES STRAFPROCESSRECHT, Berlin, 1898.

⁶ OESTERREICHISCHES STRAFPROCESSRECHT, Wien, 1920.

⁷ DER DEUTSCHE STRAFPROZESS, 1927.

⁸ OESTERREICHISCHES STRAFVERFAHREN, Wien, 1924.

⁹ DAS STRAFPROZESSRECHT, Berlin, 1907.

¹⁰ Dolenc, TEORIJA KRIVIČNOG POSTUPKA, Beograd, 1933, str. 47.

¹¹ Vidi *infra*, iduća točka.

¹² Npr. Arandelović govoreći o dokazivanju nešto takvo kao što je “materijalna istina” uopće ne spominje.

¹³ Neumann, KOMENTAR GRAĐANSKOG PARNIČNOG POSTUPKA, I. sv., Beograd, 1935, str. 651.

¹⁴ *Ibid.*, str. 667.

... osnovno načelo modernoga procesnog prava¹⁵, ali ga sam svrstava u “načela tijekom postupka” (N.B. prvostupanjskog), dakle postulirajući da “materijalna istina” nema veze s pokretanjem odnosno završetkom postupka.¹⁶ Hiršl također “materijalnu istinu” povezuje izravno s dužnošću govorenja istine (posredno i s materijalnim upravljanjem parnicom¹⁷), ističući ju kao novinu i “veledjelo” austrijskog parbenog postupnika, i utemeljuje to maksimumom da “nitko ne smije uspjeti parnicom samo zbog toga, jer ju je spretno vodio”¹⁸. On to međutim ističe u istom dahu s pohvalom zabrane novota (koju noviji procesualisti odbacuju upravo zbog poštovanja materijalne istine). Ono što je kod Hiršla također značajno jest da izričito govori o tome da je riječ o načelima “koja vladaju u *krivičnom postupku* još od god. 1873.” Krivičnopravna inspiracija građanskih procesualista u baratanju terminom “materijalna istina” tako ponovo izlazi na vidjelo.

Nakon Drugog svjetskog rata ideja “materijalne istine” u domaćoj je pravnoj teoriji bila snažnije posredovana sovjetskom literaturom. Naročito su često i rado bila citirana prevedena Višinskijeva¹⁹ i Strogovičeva²⁰ djela. Djelomično posredstvom njih, a djelomično uslijed cjelokupne društvene klime, u uvodnim razlaganjima o istini u sudskom postupku počelo se obavezno navoditi djela autora tzv. “klasika marksizma”, “historijskog i dijalektičkog materijalizma” i “teorije odraza”. Naročito su cijenjena i citirana bila Engelsa²¹, Lenjinova²², Schaffova²³, Pavlovljeva²⁴ i Plehanovljeva djela. Međutim, i kod domaćih autora koji izričito ne navode te autore može se osjetiti utjecaj njihovih stavova, bezbrojno puta repetiran i udžbenički prepariran u tekstovima tzv. popularne filozofije, aktivističkim priručnicima, pa čak i u dnevnom tisku. Na taj način, i mimo svih ozbiljnih filozofskih diskusija koje su u domaćoj filozofiji još ranih šezdesetih godina podvrgle kritici dijamatovske simplifikacije (naročito u okviru tzv. praksisovske filozofije), kod pravnih se autora do današnjih dana povlačilo poimanje istine kao “vjernog odraza stvarnosti”. Da je

---

¹⁵ Blagojević, NAČELA, *cit.* (§ 9, bilješka), str. 338.

¹⁶ S druge strane važno je kod Blagojevića spomenuti njegovu nesklonost “individualističkom i prirodno-pravnom shvatanju prava” (*ibid.*, str. 342), što uzrokuje da je on i više od drugih civilnih procesualista sklon već ranije navedenoj tendenciji legitimiranja oficijoznih i inkvizitornih elemenata materijalnom istinom.

¹⁷ Za koje Hiršl inače upotrebljava i izraz “sudačka suverenost”, *op. cit.*, str. 13 i d.

¹⁸ *Ibid.*, str. 13.

¹⁹ *Cf.* Višinski, TEORIJA SUDSKIH DOKAZA U SOVJETSKOM PRAVU, 1948.

²⁰ *Cf.* Strogovič, M. S., KRIVIČNI SUDSKI POSTUPAK, 1948.

²¹ Posebno ANTI-DÜHRING.

²² Posebno EMPIRIOKRITICIZAM I MATERIJALIZAM.

²³ Adam Schaff, NEKI PROBLEMI MARKSISTIČKE TEORIJE ISTINE, 1960.

²⁴ Todor Pavlov, TEORIJA ODRAZA, 1947.

riječ samo o inerciji, takve teze ne bi ni bile vrijedne pobijanja. Čini se, međutim, da su praktičke konzekvencije takvih shvaćanja dosta pogodovale da se u kvaziobjektivističke termine zaodjene sudački subjektivizam i voluntarizam, uz uvijek postojeću opasnost da se pod parolom “materijalne istine” promovira državni paternalizam u svim sferama života – od politike do ekonomije. Paradoksalno, neke teze iz neposrednog postrevolucionarnog razdoblja pozivanja na “revolucionarnu zakonitost” bile su mnogo transparentnije i realističnije pri insistiranju na “klasnoj uvjetovanosti istine u sudskom postupku” od kvazineutralne ideologije “materijalne istine” kao korespondencije s preegzistentnom, po sebi postojećom stvarnošću.

58. Povijesno-komparativni ekskurs: o izvorištima teorije “materijalne istine” u domaćem građanskom postupku. Za slobodnu ocjenu i protiv nje. Pri uobličavanju teorije o “materijalnoj istini” u domaćoj teoriji svakako su veliku ulogu odigrali događaji koji su prethodili unifikaciji građanskog postupka na teritoriju tadašnje Jugoslavije. U tom kontekstu posebno je zanimljiva diskusija koja se uoči donošenja ZSPGP (1929) vodila u stručnoj javnosti i u zakonodavnim tijelima oko slobodne ocjene dokaza, fokusirana na pitanje dopustivosti dokazivanja nekih činjenica svjedocima (ili, obratno, o obveznosti dokazivanja nekih činjenica ispravama).

Uoči 1929. godine u okviru tadašnje države postojalo je šest pravnih područja. Slovensko-dalmatinsko-istarsko, vojvođansko, bosansko-hercegovačko i crnogorsko objedinjavala je činjenica su svi ti postupci bili temeljeni na načelima usmenosti, neposrednosti i slobodne ocjene dokaza; nasuprot tome, na hrvatsko-slavonskom pravnom području vladao je mješovit usmeno-pismeni postupak, koji se u praksi pretvorio u isključivo pismeni postupak; na srbijanskom pravnom području vladao je postupak koji je u prvostupanjskim fazama bio neposredan i usmen, a u višim posredan i pismen²⁵. Kada je slijedom povijesnih okolnosti (dijelom i slučajnosti) odlučeno da se kao predložak jedinstvenom zakoniku uzme austrijski postupnik iz 1895. godine, u stručnoj javnosti i zakonodavnim komisijama postavilo se pitanje koliko od tog predloška treba odstupiti. Jedan krug srbijanskih pravnika (Dragoljub Arandelović, Đorđe Nestorović i Živojin Perić) naročito je žilavo branio potrebu ograničavanja upotrebe svjedoka u građanskom postupku, prema uzoru na § 242. tada važećeg srbijanskog građanskog sudskog postupka. Riječ je o normi kojom je 1881. godine, nakon učestalih zloupotreba svjedoka, u Srbiji zabranjeno dokazivanje svjedocima tražbina čija vrijednost prelazi 200 dinara²⁶. Nasuprot tome, krug slovenskih i hrvatskih pravnika (Bertold Eisner, Srećko Zuglia, Vladimir Golja,

²⁵ Cf. Werk, TEORETSKO-PRAKTIČNI PRIRUČNIK JUGOSLAVENSKOG GRAĐANSKOG PARNIČNOG PRAVA. PRVI DEO: GPP U TEORIJI I PRAKSI, Zagreb, 1932, str. 1.

²⁶ Kojom je prilikom u parlamentu također bilo dosta glasnih mišljenja o tome da dokazivanje svjedocima ne treba ograničavati jer bi se “ovakvim zakonskim naređenjima ubila vera u pouzdanost svjedoka i što bi i sam moral posrnuo”. Cf. Blagojević, ISTRAŽIVANJE, *cit.* (§ 9, bilješka 49), str. 25.

Slavoljub Sova, Hugo Werk, Anton Skumoviè, i dr.) insistirao je na preuzimanju austrijskog § 272, koji predviða naèelno neogranièenu slobodnu ocjenu dokaza.

Posljednji redaktori projekta zakona iz 1929. bili su B. Eisner, D. Arandeloviè, Ð. Nestoroviè i J. Metlièiè, koji su trebali revidirati prijedlog Komisije za izradu projekta sliènog sastava (u njoj su umjesto Eisnera bili S. Sova i H. Werk). U prvom odluèivanju ministarstvo pravde podržalo je verziju s vezanom ocjenom (ogranièavanjem upotrebe svjedoka); ubrzo je međutim u istom ministarstvu došlo do personalnih promjena te je konaèno usvojena austrijska varijanta neogranièene upotrebe svjedoka, što je obrazloženo u popratnom tekstu Komisije za izradu projekta ZSPGP²⁷; Arandeloviè i Nestoroviè kao èlanovi te komisije dali su međutim o tom pitanju izdvojeno mišljenje.²⁸ Argumenti za vezivanje i protiv vezivanja sudaèke ocjene zabranom dokazivanja svjedocima koji se mogu naći u tim

---

²⁷ *Vidi* Werk, PRIRUÈNIK, *cit.* (bilješka 25), str. 502 i d.

²⁸ *Vidi* Blagojeviè, ISTRAŽIVANJE, *cit.* (§ 9, bilješka 49), str. 30 i d. U izdvojenom mišljenju, Arandeloviè i Nestoroviè predlažu da se u § 423. Nacrta (o slobodnoj ocjeni iskaza svjedoka), kao drugi stavak ubaci sljedeća odredba, koja bi sadržajno odgovarala propisima §§ 1341-1347. francuskog *Code Civil*:

“I. Ali se neèe moći dokazivati svedocima nikakva pravna èinjenica o kojoj je bilo moguèno napraviti javnu ili privatnu pismenu ispravu na kojoj se èinjenici osniva traženje èija vrednost prelazi dve hiljade dinara. Pri utvrđivanju ove vrednosti neèe se uzimati u obzir sporedna traženja kad ona nisu predmet glavnog zahteva.

Tako isto neèe se moći svedodžbom svedoka dokazivati protiv ili izvan sadržine pismene isprave ni onda, kada je u pitanju suma ili vrednost i manja od dve hiljade dinara.

Ovi propisi ne primenjuju se u trgovaèkim sporovima.

II. Onome, koji je tražio vrednost preko dve hiljade dinara neèe se dopustiti da dokazuje svedocima i kad bi on docnije svoje prvobitno traženje sveo ispod dve hiljade dinara.

III. Isto tako neèe se dopustiti dokazivanje svedocima ni o traženju menjem od dve hiljade dinara, ako se utvrdi da je ovo ostatak ili deo traženja veèeg od dve hiljade dinara.

IV. Od gornjih pravila izuzimaju se sluèajevi, kad postoji poèetak pismenog dokaza. Tako se zove svako pismo koje proizlazi od onoga, protiv koga je traženje upravljeno ili od onoga, koga taj pretstavlja, a koje pismo spornu èinjenicu dovodi do verovatnoèe.

V. Od gornjih pravila izuzimaju se svaki put sluèajevi u kojima potražiocu nije bilo moguèe nabaviti pismenu ispravu o spornoj èinjenici.

Ova se izuzeèa najèešèe primenjuju: a) na obaveze koje proizlaze iz nazovi-ugovora (kvazikontrakta) i iz prestupa (delikata); b) na prinudne ostave uèinjene u sluèaju požara, brodoloma, poplave, bune i tome podobno, i na ostave koje putnici èine stanujuèi u gostionicama, - sve prema svojstvu lica i okolnosti dela; c) na obaveze ugovorene u nepredviđenim nesreènim sluèajevima gde ne bi bilo moguèe nabaviti pismenu ispravu; i d) sluèaji, u kojima je potražilac usled sluèajnog događaja ili nepredviđenog sluèaja koji potiče od više sile, izgubio pismenu ispravu, koja mu je služila za dokaz.

VI. Naređenja ovog paragrafa pod I, II i III neèe se primenjivati još i u sluèaju kad se parnièna stranka, koja nema pismeni dokaz o spornoj èinjenici pozove na svedoke, a protivna stranka izrièno izjavi sudu da na takvo dokazivanje pristaje i sud nađe da je utvrđivanje postojanja te èinjenice važno za odluku o spornom traženju. Jednom dati pristanak ne može se opozvati.” *Cf. ibid.* str. 32 i d.

tekstovima, kao i u istupanjima protagonista obaju suprotstavljenih shvaćanja na stručnim skupovima²⁹ zanimljivi su još uvijek i za ovu diskusiju.

Argumenti za neograničenu slobodnu ocjenu bili su:

1. odredbe o (ne)dopustivosti dokaza povezane su s odredbama građanskog prava o formi ugovora. Ako se priznaju neformalni ugovori, mora se priznati i slobodna ocjena dokaza njihova postojanja;
2. ako se usvaja austrijski postupovnik, ne treba u nj unijeti propise koji se protive njegovu duhu;
3. uvođenje isprava kao gotovo isključivog dokaznog sredstva nije oportuno u zemlji u kojoj je veći dio naroda nepismen i neuk; u tim okolnostima teško je nabaviti valjanu i urednu ispravu; opasnost od nepotpunih, nejasnih i lažnih isprava veća je od opasnosti lažnih svjedoka;
4. u svim krajevima osim Srbije dopušta se neograničeno dokazivanje svjedocima, i nitko se na to ne buni; ograničavanje upotrebe svjedoka protivilo bi se pravnoj svijesti tamošnjeg naroda;
5. ako se u građanskom postupku tvrdi da je isprava lažna, istinitost te tvrdnje može se u kaznenom postupku dokazivati i opet samo svjedocima;
6. nelogično je da se ograničavanje dokazivanja ne odnosi na trgovce kad oni po prirodi stvari lakše mogu doći do isprava nego ostali (pogotovo seljaci);
7. u modernom postupku, kad je jednom već pokrenut spor, sud po službenoj dužnosti istražuje pravu istinu;
8. svjedoci su bolji izvor za upoznavanje istine jer pružaju neposredan izvor opažanja i mogu bolje otkriti pravu intenciju ugovarača;
9. ispravama se mogu simulirati pravni poslovi.³⁰

Nasuprot tome, argumenti za ograničavanje upotrebe svjedoka kao dokaznog sredstva bili su:

1. svjedoci su nepouzdana dokazno sredstvo; sudac teže može kod svjedoka utvrditi govori li on istinu ili ne³¹ nego što je slučaj kod isprava; svjedoci su zaboravljivi i neprecizni;

---

²⁹ Npr. na prvom pravničkom kongresu u Beogradu 1925. god.

³⁰ Cf. Werk, PRIRUČNIK, *cit.* (bilješka 25), str. 506 i d.

³¹ Arandelović ističe da se izraz "Dvojica bez duše, treći bez glave" (*Durch zweien Zeugen Mund wird alle Wahrheit Kund*) može koristiti i za građanske parnice. Cf. Blagojević, ISTRAŽIVANJE, *cit.* (§ 9, bilješka 49), str. 29.

2. upotreba pisane forme jamči ozbiljnost odluke i budi pravnu svijest;
3. građanski propisi o formi ugovora odnose se na važenje ugovora, a procesni na dokazivanje, a te se dvije kategorije međusobno razlikuju, pa i ne mogu doći u koliziju;
4. kad država traži dokazivanje ispravama, ona posredno utječe na širenje pismenosti u narodu;
5. parničar ne može kriviti sud što mu svjedoci nisu prihvaćeni, već sebe što nije pripremio ispravu;
6. sastavljanje lažnih isprava mnogo je opasnije i teže nego krivo svjedočenje;
7. materijalna istina pouzdanije se utvrđuje ispravama nego iskazima svjedoka;
8. ograničavanje dokazivanja svjedocima uvedeno je u Francuskoj još u XVI. st., a sada (tada) neograničenu upotrebu svjedoka napuštaju i zemlje koje su je do tada imale (Nizozemska);
9. ograničavanje dokazivanja svjedocima nije korak unatrag, nego korak unaprijed, jer je neograničeno dokazivanje svjedocima ostatak prvobitnog društvenog uređenja u kojem pismenosti nije ni bilo;
10. dokazivanje ispravama smanjuje broj sporova, koji su osim toga jednostavniji i brži te oduzimaju manje vremena sudovima³².

Može se primijetiti da nije nimalo jednostavno opredijeliti se za jednu od ponuđenih varijanti. Ono što je također zanimljivo jest da se obje suprotstavljene strane pozivaju na načelo materijalne istine; i to, paradoksalno, u kontekstu građanskog postupnika koji je u odnosu na aktualni zadržao još mnogo više elemenata formalne ocjene dokaza. Paradoksalna je i okolnost da i jedna i druga strana insistira na “modernosti” vlastite pozicije te da jednakim argumentima podupire suprotne stavove (“isprave su nepouzidane”/”svjedoci su nepouzdani”; “slobodna ocjena proturječi pravnoj svijesti naroda”/”vezana ocjena proturječi pravnoj svijesti naroda”).

Činjenica da se u ovoj diskusiji (najvećim dijelom zbog izvanjskih okolnosti, a ne zbog snage argumenata) probila opcija slobodne ocjene dokaza (koja je i opet ostala ograničena drugim pravilima) možda je dodatno pridonijela tome da se u teoriji građanskog postupka više i jače povezuje “materijalna istina” sa “slobodnom ocjenom”; da je prevladala druga strana, tijekom diskusije o “materijalnoj istini” u građankom postupku možda bi bio drugačiji. Na taj način pokazuje nam se da

---

³² Cf. *ibid.*, str. 29 i d.

izvjesne izvanpravne, takoreći estetičke preferencije članova zakonodavnih komisija (kao što su veće sklonosti hrvatskih i slovenskih pravnikâ spram austrijskog, odnosno srbijanskih pravnikâ spram francuskog prava) mogu presudno utjecati na formiranje značenja pojmova koji se kasnije, kad se jedna od preferencija ustali, naizgled čine “samorazumljivima”, “apsolutnima” i “nedodirljivima”³³.

U svakom slučaju, i sam pojam “materijalne istine” i diskusija koja se oko njega vodila u građanskom postupku moraju se promatrati u kontekstu austrijskog građanskog procesnog zakonika, koji je sve do danas odlučujuće djelovao na oblikovanje domaćeg građanskog procesa. Posredstvom austrijskog prava u naše je pravo prodrio barem dio ideja na kojima je to pravo počivalo – a to su u osnovi ideje koje je formulirao tvorac modernog austrijskog procesa Franz Klein³⁴. Njegovo shvaćanje da je sudac socijalni organ određen da posreduje između stranaka u višem socijalnom interesu ambivalentno definira sudski postupak – dijelom kroz prizmu zaštite individualnih, dijelom kroz promociju socijalnih/državnih interesa. Sam za sebe, potonji element, s njegovim inkvizitornim konzekvencijama – koje je sam Klein uvijek oprezno dozirao – bio bi u nekom drugom socijalnom i političkom okruženju potpuno primjeren. Povezan uz suvremenene demokratske koncepcije liberalne i socijalne države, on ima potencijale koji pogoduju razvoju procesne teorije i prakse. To se, uostalom, pokazalo i u djelovanju sudstva u kraćim razdobljima liberalizacije u nekadašnjoj državi, a i u radovima ponajvećih autoriteta procesne teorije, koji su kleinovsku inkvizitornost vješto uravnotežavali drugim procesnim načelima. S druge strane, međutim, ta je inkvizitornost, povezana uz totalitarnu koncepciju države realsocijalističkih režima, predstavljala tlo na kojem je izraslo shvaćanje “materijalne istine”, a to se shvaćanje, obojeno “socijalističkim” koloritom i radikalizirano revolucionarnim leksikom, nakon Drugog svjetskog rata u više navrata pokazalo potencijalno opasnim i za sam opstanak jednog civiliziranog građanskoprocenog poretka.

59. Drugi trendovi i naznake daljeg razvoja domaćih teorija istine.

Pokušaj opravdavanja pravila koja bi vezivala sud u izvođenju određenih dokaza u diskusiji oko slobodne ocjene dokaza naznačen u prethodnoj točki nastojali su neki pobornici ograničavanja iskaza svjedocima legitimirati i nekim općim razmatranjima

---

³³ Blagojević, u svom pristupnom predavanju za mjesto privatnog docenta na beogradskom Sveučilištu, 7. svibnja 1936, podržavajući Arandelovićeve i Nestorovićeve stavove, o “načelu materijalne istine” kaže i sljedeće: “Možda bi mnogo drukčije izgledalo naše novo izjednačeno zakonodavstvo, da je se poslu, oko izjednačenja, pristupilo s više kritičizma. Ono što je svojstveno germanskim narodima, krupne krilatice koje se bacaju u svet bez dovoljnog kritičkog produbljavanja, nije svojstveno nama, ogranku velikog slovenskog stabla naroda.” Poslijeratna je jugoslavenska praksa, čini se, opovrgla takvu Blagojevićevu tezu; u tom vremenu naša se teorija i praksa držala “krupnih krilatica bačenih u svijet” i mnogo više nego germanska. Cf. *ibid.*, str. 6.

³⁴ *Vidi* Klein, DER ZIVILPROZESS ÖSTERREICHS, Wien, 1927 (ed. Engel); PRO FUTURO. BETRACHTUNGEN ÜBER DIE ZIVILPROZESSREFORM, Wien, 1891.

o prirodi građanskog postupka. Protiveći se nekritičkom usvajanju odredaba austrijskog postupka i ističući prednosti francuskog procesnog sustava, Blagojević dovodi u vezu načelo materijalne istine s “kultom države”, kome suprotstavlja teoriju podjele vlasti³⁵:

“Možda velika vlast sudije neminovno vezana za pojam istraživanja materijalne istine nije bila u opreci sa kultom države u jednoj staleškoj Austriji. Možda ta i takva vlast sudije nije u skladu sa duboko ukorenjenim shvatanjima našeg naroda o tome: da svaka vlast mora biti ograničena, jer mi u krajnjoj liniji mislimo, da demokratija, na kojoj sve kulturne države počivaju, ne trpi ničiju apsolutnu vlast, pa ni apsolutnu vlast sudije.”³⁶

Tom prilikom Blagojević upozorava na znatne zloupotrebe načela materijalne istine sadržane u činjenici da se sudovi nerijetko koriste tim načelom kao opravdanjem da se izvjesne dokaze uopće ne ocjenjuje ili da se preko njih prelazi³⁷.

Za ovu diskusiju iznimno važan obrat, naime da ne prijeti samo sudu opasnost od dispozicija stranaka, već da, obratno, i strankama prijeti opasnost od dispozicija suda, isti autor nadalje povezuje s nekim aspektima liberalne doktrine: ističe primat individualne slobode te potrebu da se shodno tome zakonskim pravilima ograniči nelegitimno ugrožavanje te slobode od strane državnih organa, pa tako i suda.³⁸ Pri tome on razlikuje pravnu situaciju u kaznenom, i onu u građanskom postupku. Dok je u kaznenom postupku, rukovođenom javnim interesom, opravdano priznavanje velikih inkvizitornih ovlaštenja sudu, to nije slučaj u građanskom postupku; proširenje takvih ovlaštenja u građanskom postupku nije opravdano, a to je prema Blagojevićevom mišljenju i osnovna greška preuzetog austrijskog građanskog postupovnika:

“S toga nalazimo osnovnu pogrešku u zakonodavnoj tehnici Gr. p. p. što je zakonodavac i ovdje usvojio neke metode kojima je mesto jedino u Kriv. sud. post. Jer, u Gr. p. p. nema okrivljenog, nema države kao celine, koja štiti ili ima da štiti kakvo ugroženo zajedničko dobro, nema višeg državnog interesa. Postoji samo jedan običan privatno-pravni odnos, koji je stvar parničara i što nema teorijske ni zakonske smetnje da se jedan isti pravni ili faktički odnos raspravi u više presuda, između raznih parničara, na razne načine.”³⁹

---

³⁵ “Onde gde nema razumne podele vlasti, nema ni garantije za pojedince u njihovoj delatnosti bilo na javno-pravnom, bilo na privatno-pravnom polju.” Blagojević, *ISTRAŽIVANJE, CIT.* (§ 9, bilješka 49), str. 13.

³⁶ *Ibid.*, str. 20.

³⁷ *Ibid.*, str. 21.

³⁸ “S toga društvo, smatrajući da samo društvo znači već jedno ograničenje slobode čoveka, koja nikada nije bila potpuna van društva, propisuje pravila za pojedince, članove društva, kad treba da oceni njihove postupke koji imaju veze sa pravom, podrazumevajući tu i one, koji su protivpravni. Ali u isto vreme društvo i sebi propisuje shodna pravila. Sve to čini putem obaveznih uputstava sudijama, koji su takođe članovi zajednice i kao takvi, ljudi kao i svi ostali. Tim putem želi slobodu sudije da prilagodi slobodi pojedinca.” *Ibid.*, str. 12.

³⁹ *Ibid.*, str. 16. Indikativno je da Blagojević kritizira usvojeni ZSGP, koji razmjerno jače ograni-

Ova razmatranja nisu doduše išla tako daleko da bi upozorila na potrebu preispitivanja koncepcije istine u sudskom postupku. Međutim, ona su u najmanju ruku pokazala da “materijalna istina” nije neupitan, nadideološki ideal kome treba pod svaku cijenu težiti u svakom sudskom postupku.

Treba svakako spomenuti da je i nakon rata određen dio najuvažnijih procesnih teoretičara, unatoč tome što se prema nekim određenjima uklapa u ranije izvedenu rekonstrukciju, ipak veoma oprezno i diferencirano prilazio problematici istine u postupku pred sudom. Neki su teoretičari, poput Vodinelića, usprkos prevladavajućem korespondencijskom stajalištu, isticali i element pravosudne prakse i prakse uopće kao presudni moment u objektiviziranju istine do koje se u sudskom postupku dolazi.⁴⁰ Vodinelićevo isticanje uloge verzija u pronalaženju istine, pravilno interpretirano, već sasvim iskače iz okvira korespondencijske teorije, jer upozorava na hermeneutički krug u procesu pravnog rasuđivanja, gdje više nije riječ o pasivnom zahvaćanju unaprijed postojećih “golih činjenica”, na koje se samo primjenjuju pravila, već o tome da pravna i iskustvena pravila aktivno utječu na formiranje hipoteza, koje se uspoređuju s “činjeničnim materijalom”, ponovno stvaraju nove hipoteze itd.⁴¹ Posebno su zanimljivi i neki Grubišini stavovi. On, nakon što je materijalnu istinu odredio kao “neformalnu istinu koju sudac utvrđuje slobodno prema svom uvjerenju, nevezan nikakvim zakonskim pravilima”⁴² (dakle potpuno u okvirima korespondencijskog određenja), razvija sasvim drugu liniju diskusije. Pokazujući, naime, različitost određenja pojma “materijalna istina”, upozorava (djelomično inkonzekventno⁴³) da treba razlikovati “pravu” i “materijalnu” istinu, jer je “prava” istina bila “ono za čim se težilo u krivičnom postupku u svim historijskim razdobljima, jer je uvijek svrha tog postupka bila pronalaženje prave istine”⁴⁴, čak i u kaznenim postupcima sa zakonskom dokaznom teorijom⁴⁵. Nadalje, on upozorava i na mnogobrojne zloupotrebe pojma “materijalne istine” u praksi⁴⁶, da bi naposljetku zauzeo stajalište prema kojem je “pojam

---

čava sud u “istraživanju materijalne istine” i daje veća ovlaštenja strankama negoli aktualni ZPP; a i aktualnom se ZPP-u u teoriji prigovaralo da daje prevelika ovlaštenja strankama i sadrži premalo inkvizitornih elemenata. Tu se pokazuje očigledna mogućnost da “materijalna istina” neograničeno posluži kao alibi za proširenje državnog paternalizma u sudskom postupku.

⁴⁰ *Cf.* Vodinelić, ISTINA, *cit.* (§ 9, bilješka 5 na str. 132), str. 50.

⁴¹ *Cf.* Vodinelić, KRIMINALISTIKA, *cit.* (§ 9, bilješka 42), str. 31 i d.

⁴² Grubiša, ČINJENIČNO, *cit.* (§ 9, bilješka 2 na str. 131), str. 22.

⁴³ Inkonzekventno stoga što se iz Grubišinih stavova može zaključiti da i on smatra da se jedino “neformalnim”, “materijalnim” putem može utvrditi “prava” istina.

⁴⁴ Grubiša, ČINJENIČNO, *cit.* (§ 9, bilješka 2 na str. 131), str. 19.

⁴⁵ Grubiša navodi i zanimljiv primjer Živanovića koji uz § 5. srpskog krivičnog postupka navodi da je riječ o uzakonjenju načela materijalne istine; isti je kazneni postupak pak bio obilježen pozitivnom legalnom dokaznom teorijom. *Ibid.*, str. 27

⁴⁶ U jednom svom tekstu on ironično primjećuje: “Ili, ako u nekoj raspravi, kad je riječ o ob-

materijalna istina izgubio svoju svrhu i da, strogo uzevši, ne izražava ono što se njime htjelo izraziti te da je potrebno da se on u teoriji i uopće u pravničkom jeziku zamijeni adekvatnijim pojmom ‘pravilno utvrđivanje činjeničnog stanja’⁴⁷. Može se tvrditi da je ovaj, duboko u biti zdravo praktičarsko-pozitivistički stav, bio zajedničko dobro mnogih generacija praktičara koje pitanje istine i nisu postavljale. Njegova negativna strana jest gubitak svakog šireg teorijskog i vrijednosno-natpozitivnog utemeljenja postupka; u pozitivnom smislu on nas može uputiti da u svakom postupku gradimo teoriju istine suglasno njegovim imanentnim osobinama. U istom smislu mogu se shvatiti i Zugline historijske opomene: “...opet su se postupci morali često zadovoljiti posve formalnom istinom, i to ne samo u davno minulim vremenima već i dan-danas, pa i u zakonodavstvu najnaprednijih naroda”⁴⁸.

Trivini stavovi o načelu traženja istine nastavljaju se na Zugline, no idu i dalje od njih: Trivina pozicija daleko iskače iz opisane rekonstrukcije stavova o materijalnoj istini domaće pravne teorije. Iako nominalno ne dovodi u pitanje opću korespondencijsku formulu⁴⁹, preciznija analiza Trivinih stavova pokazuje da značenje koje se takvoj formulaciji pridaje ne samo što nije u skladu s prethodnom rekonstrukcijom nego joj dijelom i izričito proturječi. Triva svoju koncepciju istine ne temelji na deduktivističkim, spekulativnim i ideološkim konstrukcijama “objektivne stvarnosti”, nego nastoji razviti svoje misli o istini na jezičko-konvencionalističkoj bazi: kroz analizu i tumačenje upotrebe termina “istina” u Zakonu o parničnom postupku⁵⁰. Posebnu važnost on pridaje činjenici da je u formulaciji iz čl. 7. ZPP termin “istina” upotrijebljen u *adverbijalnom*, priloškom obliku: kao postulat “potpunog i istinitog utvrđivanja” spornih činjenica. Riječ “istinito”, tvrdi Triva, naznačuje da zakonodavac naglasak postavlja na *način, metodu* postupanja, a ne na njegov *rezultat*:

“*Potpuno*’ i *istinito*’ su *adverbi*: označavaju *modus* aktivnosti ‘utvrđivanja činjenica’; nisu *pridjevi* – kojima bi se označila kvaliteta rezultata istraživanja. Izraz ‘istinito’ treba protumačiti u prenesenom smislu: *istinito* je ono utvrđivanje koje se u svojim aktivnostima rukovodi metodama za koje suvremeno iskustvo, znanost i praksa pokazuju da su najprikladniji za postizavanje

---

jektivnom identitetu optužbe i presude, pročitamo ‘sud nije vezan samo za djelo kako je opisano u optužnici nego je slobodan da utvrđuje događaj, koji je predmet optužbe, onako kako se stvarno odigrao, jer bi protivno stanovište bilo u suprotnosti s načelom materijalne istine’ - zar nećemo do kraja biti uvjereni u neoborivost takvog argumentiranja i biti prisiljeni da priznamo da mu ne možemo suprotstaviti nikakve proturazloge, makar nam izgledalo da iz pozitivnog propisa .... proizlazi suprotno stanovište.” MATERIJALNA, *cit.* (§ 9, bilješka 2), str. 84.

⁴⁷ Grubiša, ČINJENIČNO, *cit.* (§ 9, bilješka 2), str. 28.

⁴⁸ Zuglia, GRAĐANSKO, *CIT.* (§ 9, bilješka 6), 101 i d.

⁴⁹ *Cf. infra*, str. 132.

⁵⁰ *Cf. Triva et al.*, GPPP, *cit.* (§ 9, bilješka 7), str. 125 i d.

momenta apsolutne istine? (...) ... *težište problema je u traženju, u aktivnosti, u radnoj metodi stjecanja istinite spoznaje o objektivnoj stvarnosti.*⁵¹

Kao različite povijesne metode istraživanja u postupku Triva navodi zakonsku i slobodnu ocjenu dokaza te uz njih veže izraze “fomalna” i “materijalna” istina. Navodeći Bayerovu tezu o “materijalnoj istini” kao “isključenju štetnih formi”, Triva kritizira Bayerovu postavku prema kojoj je takvo načelo primarno usmjereno zakonodavcu. Budući da su “zakonski okviri dovoljno široki da i suca učine odgovornim za oživotvorenje osnovnog zadatka”, to je načelo usmjereno i sudu: da “od više radnih metoda izabere onu za koju smatra da je najadekvatnija u konkretnoj situaciji.”

Kao iskusan pravnik-praktičar i vrhunski teoretičar Triva uočava, međutim, još jednu iznimno važnu dimenziju. Teorijsko promišljanje sustava utvrđivanja činjenica u sudskom postupku ne može se ograničiti na globalne pravno-političke naputke izražene u zakonodavnim aktima (kako to, čini se, smatra Bayer); ono se ne može ograničiti ni na psihološko-kognitivne procese koji prate odlučivanje suca-pojedinca ili pojedinačnog sudskeg vijeća; utvrđivanje činjenica može se promatrati samo s integralnog stajališta *procesa kao cjeline*, uzimajući u obzir sve njegove elemente, od inicijacije do donošenja krajnje odluke; od dispozitivnih ovlaštenja koje procesno pravo priznaje strankama do ovlaštenja povjerenih višestupanjskim sudovima u pogledu kontrole rada nižih sudova. Stoga i Triva posebnu pažnju posvećuje *provjeravanju* istinitosti utvrđenja o relevantnom činjeničnom stanju. A pri opisu takve provjere u povodu pravnih lijekova Triva sasvim izlazi iz korespondencijske paradigme, konstatirajući nemogućnost kontrole komparacijom “utvrđenih činjenica” i “objektivne stvarnosti”:

“Zbog toga se kompetencije instancionog suda ograničuju na *kontrolu pravilnosti rada suda* protiv čije je odluke uloženo pravno sredstvo, a ne na *ponovno neposredno ispitivanje stvarne osnove spora.*”⁵²

Dodamo li tome temeljit opis ograničenja koja procesna pravila postavljaju tradicionalno shvaćenom načelu traženja istine – kako ograničenja u pravu na slobodan izbor dokaznih sredstava, tako i ograničenja u pravu na slobodnu ocjenu njihove dokazne snage te nekih drugih specifičnih procesnih ograničenja⁵³, možemo zaključiti da Triva načelu “materijalne istine” (odn. načelu “traženja istine”) – barem u građanskom postupku – ostavlja vrlo skućen prostor, relativizirajući ga kako s obzirom na njegovu svrhu – pružanje pravne zaštite određene kvalitete⁵⁴ – tako s

⁵¹ *Ibid.*, str. 127.

⁵² *Ibid.*, str. 129.

⁵³ *Cf. ibid.*, str. 134 i d.

⁵⁴ “Načelo traženja istine nema apsolutini primat. Naprotiv, i ono je samo jedno od instrumentalnih načela koje treba da posluži efikasnom ostvarenju krajnjeg zadatka - pružanju razborite, pravilne i zakonite zaštite”. *Ibid.*, str. 133.

obzirom na niz drugih procesnih načela koja imaju barem jednaku važnost kao i to načelo⁵⁵. Čini se da u posljednje vrijeme Triva ide još dalje, razvijajući na istoj liniji svoje stavove. Treba tako primijetiti evoluciju njegovih stajališta u smislu sve većeg pridavanja važnosti pravilima o teretu dokazivanja. Povodom Novele ZPP-a od 16. svibnja 1990. Triva naglašava potrebu da sudac “pribjegne primjeni pravila iz riznice legalnih dokaznih sustava”, da se suci “pokriju jasnim i neskrivenim objašnjenjem strankama o metodama koje su u ime očuvanja socijalnog mira i stabilnosti bili prisiljeni primijeniti.”⁵⁶ Niz Trivinih zapažanja o problemu istine u sudskom postupku, koji nažalost nikad nije bio oblikovan u opsežnijem zasebnom radu, nastojat će se – mjestimično u nešto zaoštrenijem vidu – inkorporirati u same temelje ovog rada.

Od radova koji kreću dalje ka izgradnji jedne nove teorije istine za sudski postupak treba također spomenuti radove Mirjana Damaške i Boštjana Zupančiča. Damaška je, još dok je djelovao kao integralan dio hrvatske procesne literature, prošao izvjesnu evoluciju u stavovima o problemima dokazivanja, koja ga je vodila od umjerenog pristajanja uz temeljne teze gore izvedene rekonstrukcije do sumnji u neupitne dogme procesnopravne znanosti o tzv. pravničkom silogizmu, supsumciji i ključnoj ulozi “načela” i “kriterija” sudske odluke.⁵⁷

U sličnom pravcu razvijala su se i shvaćanja Boštjana Zupančiča.⁵⁸ Zupančič, polazeći od stavova sasvim druge filozofske tradicije nego matica procesne znanosti koja je djelovala na teritoriju tadašnje Jugoslavije – od djela autora tzv. analitičke filozofije: Wittgensteina, Russela, Carnapa, Poppera itd. – dolazi do zaključka da pravni silogizam uopće ne može poslužiti za opisivanje stvarnog postupanja u

⁵⁵ “I načelo traženja istine podvrgnuto je općem pravilu o ograničavanju i kompromisu kad kompleksni zahtjevi pravne zaštite traže njegovo žrtvovanje”. *Ibid.* Među interesima koji se pri traženju istine trebaju posebno uvažavati Triva naročito navodi načelo *ekonomičnosti* i načelo *pravne sigurnosti*.

⁵⁶ *Cf.* Triva *et. al.*, NOVO PARNIČNO I IZVRŠNO PRAVO, Zagreb, 1991, str. 13 i d. O nekim izvanredno značajnim napomenama i konzekvencijama iz tog teksta bit će više riječi kasnije - *cf. infra*, str. 221.

⁵⁷ O Damaškinim stavovima koji su se razvijali u pravcu škole američkog pravnog realizma, a koji bi se s jednakim pravom mogli primijeniti i na načelo “materijalne istine”, svjedoči između ostaloga i jedna njegova usputna napomena u diskusiji oko “originalnosti” domaće teorije o činjenicama i dokazivanju: “Vjerujemo da je blizu vrijeme kad će se očitovati kako naivno i zastarjelo zvuče naši pravnički mitovi o kriterijima za donošenje odluke u svjetlu novih naučnih saznanja. Tada će postati jasno da treba izvršiti kopernikovski obrat u metodi. Nećemo više gledati da li neki tobožnji princip ili pravilo vrijedi u procesu i na osnovi kakvih naših obrazloženja, već ćemo ispitivati kako se razni slučajevi neizvjesnosti o činjenicama stvarno raščišćavaju u procesu i kako ih u granicama mogućeg treba raščišćavati. Igrati se s dosljednim logičkim potezanjem nekog mutno fundiranog pravila sa zvučnim latinskim imenima, ne čini nam se više dobrom metodom.” Damaška, *O intelektualnom očinstvu nekih ideja u Krivičnom procesnom pravu i o sporovima oko njega*, NAŠA ZAKONITOST, 10/1973, str. 883, bilj. 11.

⁵⁸ *Vidi* Zupančičeve radove *Funkcija kontradiktornosti v kazenskem postopku*, REVIIJA ZA KRIMINALISTIKO IN KRIMINOLOGIJO, 31:4/1980; *Nekaj misli o načelu zakonitosti*, REVIIJA ZA KRIMINALISTIKO IN KRIMINOLOGIJO, 31:1/1980 i sl.

sudskom postupku, jer postupak ne polazi od “golih činjenica” i unaprijed zadane norme, nego je predeterminiran tzv. pravnom kvalifikacijom, koja se u osnovi sastoji od kreativnog procesa postavljanja hipoteza⁵⁹. “Istina” u sudskom postupku tako nije unaprijed ograničena i omeđena, nego leži u rukama onoga tko ima moć i ovlaštenje da postavlja hipoteze⁶⁰. Takvo stanje stvari uvjetuje onda i različit položaj istine u kontinentalnom odnosno anglosaskom pravu te prednosti i nedostatke obaju procesnih režima. Na temelju analize anglosaskog kaznenog postupka (prema kojem pokazuje očite simpatije) Zupančič je, različito od vladajuće koncepcije o “društvenom interesu” i dominaciji “materijalne istine”, pokušao iznaći i jedno drugačije utemeljenje za kazneni postupak – načelo adjudikacije – što prema njegovoj koncepciji i u kaznenom postupku dovodi do trajne sukobljenosti načela istinitosti i načela procesne pravičnosti⁶¹.

---

⁵⁹ Cf. Zupančič, *Funkcija kontradiktornosti, cit.*, str. 264 i d.; *Nekaj misli o načelu zakonitosti, cit.*, str. 25 i d.

⁶⁰ Zupančič, *Funkcija kontradiktornosti, cit.*, str. 266 i d.

⁶¹ Cf. Zupančič, *Resnica in pravica v anglosaskem kazenskem postopku*, REVIIJA ZA KRIMINOLOGIJU I KRIMINALISTIKU 35:1/84, str. 17 i d. Zupančič je jedan od rijetkih pravnikā s područja bivše Jugoslavije koji zastupaju tendenciju da se kazneni postupak približi ustrojstvu građanskoga - suprotno, čini se, još uvijek prevladavajućoj tendenciji da se građanski postupak podešava po uzoru na kazneni.

§ 11. Dodatak: Istina u zakonskim tekstovima domaćeg prava

60.Uvod. Potpuno prikazivanje poimanja istine u pravnoj praksi iziskivalo bi više prostora od onog koji nam stoji na raspolaganju u ovom radu. U postupku pred sudom riječ “istina”, kao i od nje izveden adverb “istinito” (pa i mnoge druge slične izvedenice iz iste riječi), veoma je kolokvijalan izraz, koji se također upotrebljava u raznim značenjima. Da bi se cjelovito ispitalo što sve pravnici-praktičari razumije pod istinom, bila bi potrebna i obuhvatna empirijska istraživanja koja, koliko nam je poznato, do sada nisu provođena. U vidu hipoteze mogao bi se ipak braniti stav da kvalitetni i obrazovani praktičari mogu i znaju utvrditi ono što pod istinom razumijevaju, no da s druge strane nisu sposobni da to svoje praktičko znanje formuliraju u konzistentnim teorijskim kategorijama, a naročito ne da ga prezentiraju u obliku cjelovite pravno-filozofijske kategorije; riječ je o istom onom osjećaju koji je Augustin opisao u pogledu jedne druge kategorije iste razine apstrakcije, gdje je na pitanje o njenoj definiciji odgovor glasio: “Kad me ne pitaš, znam; čim me upitaš, ne znam”¹, odnosno fenomenu koji odgovara savjetu grofa Mansfielda jednom pravno neobrazovanom guverneru: “Rješavanje nekog spora uopće nije problem; trebate samo pažljivo saslušati obje strane, zatim razmisliti o pravednom rješenju i potom na osnovi toga odlučiti; nikada nemojte navoditi razloge, jer će vaša presuda vjerojatno biti pravedna, ali će vaši razlozi sigurno biti pogrešni”.

Ne ulazeći, dakle, u intimne predodžbe pravnika o istini, ograničit ćemo se na kratak prikaz mjesta koja se odnose na istinu iz njihova osnovnog izvora nadahnuća – zakona. Prikaz je daleko od toga da bude potpun; što se izbora zakonskih tekstova tiče, izabrali smo nekoliko starijih i po jedan noviji građanskoprocenjski odnosno kaznenoprocenjski zakonik. Izbor mjesta uvjetovan je djelomično eksplicitnim spominjanjem istine u zakonskom tekstu, djelomično time što se ta mjesta u raznim komentarima vežu uz istinu – naročito uz načelo materijalne istine.

61.Zakonske formulacije načela materijalne istine. Istina u pogledu suda. U aktualnim domaćim procesnim zakonima neke se norme izravno navode kao čista formulacija “načela materijalne istine”². Kao takva norma navodi se čl. 15. *Zakona o krivičnom postupku (ZKP) iz 1976.* koja kaže:

“Sud i državni organi koji sudjeluju u krivičnom postupku dužni su *istinito i potpuno utvrditi* činjenice koje su od važnosti za donošenje zakonite odluke.

¹ “*Quid est ergo tempus? Si nemo ex me querat, scio; si quaerenti explicare velim, nescio.*” CONFESIONES, 11-14 (u prijevodu: ISPOVIJESTI, Zagreb, 1987, str. 263).

² Ovdje se nećemo obazirati na to označavaju li se te norme negdje eventualno kao “načelo traženja istine”, uz kritiku pojma “materijalna istina”. (Cf. npr. Jemrić, KOMENTAR ZAKONA O KRIVIČNOM POSTUPKU, Zagreb, 1987, str. 13.) Pojmom “materijalne istine” koristit ćemo se u smislu rekonstrukcije iz prethodnog paragrafa.

Oni su dužni s jednakom pažnjom ispitivati i utvrditi i činjenice koje terete okrivljenika i činjenice koje mu idu u korist.”

Na donekle sličnu formulaciju, no s nekim značajnim razlikama nailazimo i u čl. 7. *Zakona o parničnom postupku (ZPP) od 24. prosinca 1976. god.:*

“Sud je dužan *potpuno i istinito utvrditi* sporne činjenice o kojima ovisi osnovanost zahtjeva.

Stranke su dužne iznijeti sve činjenice na kojima temelje svoje zahtjeve i predložiti dokaze kojima se utvrđuju te činjenice.

Sud je ovlašten izvesti i dokaze koje stranke nisu predložile, ako su ti dokazi značajni za odlučivanje.

Sud je ovlašten utvrditi i činjenice što ih stranke nisu iznijele ako iz rezultata rasprave i dokazivanja proizlazi da stranke idu za tim da raspolazu zahtjevima kojima ne mogu raspolagati (čl. 3. st. 3).

Članku 7, stavak 4. izmjenama i dopunama iz kolovoza 1990. (SL 27/90), dodano je na kraju i to da sud “svoju odluku ne može temeljiti na činjenicama o kojima strankama nije dana mogućnost da se izjasne”, čime je i normativno regulirano načelo otvorenog pravosuđenja (*richterliche Aufklärung*).³

Slične stilizacije mogu se naći i u starijim zakonicima. Tako hrvatski *Kazneni postupnik (KP) od 17. svibnja 1875.* u svom § 2. koji je identičan § 3. tadašnjeg austrijskog kaznenog postupnika, ima odredbu:

“Vlasti djelujuće u postupku kaznenom, držane su pri svakom razpitkivanju, izvidanju i riešavanju jednakom brižljivošću uvažavati i one okolnosti, koje služe na uglavljenje okrivljenika, i one koje služe na obranu istoga.

Dužne su pako poučiti okrivljenika o njegovih pravih i gdje to nije izrikom propisano.

Zakonik o sudskom krivičnom postupku Kraljevine Jugoslavije (ZSKP) od 16. veljače 1929. također regulira “načelo materijalne istine” u § 3, i to u vrlo sličnoj stilizaciji:

“Sve vlasti, koje rade ili sudjeluju u krivičnom postupku, dužne su da podjednakom brižljivošću uzimaju u obzir kako okolnosti koje okrivljenika terete, tako i okolnosti koje mu služe za obranu, i da ga poučavaju o njegovim pravima i ondje gdje to u zakonu i nije naročito rečeno.”

Zakonik o sudskom postupku u građanskim parnicama (ZSGP) od 13. srpnja 1929, izrađen na temelju austrijske Jurisdikcijske norme i Zakona o sudskom postupku u građanskim pravnim sporovima od 1. kolovoza 1895, načelo materijalne istine metodički različito smještava od prethodno citiranih propisa. Prije svega, taj zakonik uopće ne regulira “materijalnu istinu” u obliku posebnog, zakonski normiranog načela, već inkorporira “istinito i potpuno utvrđivanje činjenica” u § 246. (identičan § 182. austrijskog građanskog parničnog postupka) u kojem je riječ o materijalnom upravljanju parnicom⁴:

³ Iako je isto načelo moguće naći kao implicitno prisutno već u ranijoj redakciji tog zakona - *cf. Triva et al., NOVO PARNIČNO I IZVRŠNO PRAVO, Zagreb, 1991, str. 3.*

⁴ Termin “materijalno upravljanje parnicom”, koji preuzima i Neumannov KOMENTAR (I), str. 666, proizlazi još iz Kleinovog razlikovanja materijalnog i formalnog upravljanja, gdje je svrha mate-

“Predsednik će na usmenoj raspravi ispitivanjem ili na drugi način raditi na tome, da se iznesu za odluku važne činjenice, ili da se popune nedovoljni navodi o okolnostima, koje služe za obrazloženje ili pobijanje zahteva; da se označe ili nadopune dokazna sredstva za te navode i u opšte da se dadu sva razjašnjenja, koja su potrebna, da bi se *istinito i potpuno* utvrdilo činjenično stanje u pogledu iznesenih prava i zahteva stranaka.

Ako koja stranka u svome govoru odstupa od sadržine pripremnoga podneska, koji je predala, ili ako se govori stranaka ne slažu sa ostalim parničnim spisima, na koje se mora obazirati po službenoj dužnosti, onda će predsednik na to upozoriti.

Osim predsednika mogu i ostali članovi veća stavljati strankama pitanja, koja su prikladna za saznanje spornog odnošaja i utvrđivanja stanja stvari.”

62. Komentar zakonskih formulacija “načela materijalne istine”. Kao što je vidljivo iz prethodnih navoda, norme koje su izričito regulirale “načelo materijalne istine” u raznim postupcima i u raznim vremenskim odsjecima na tlu Hrvatske i tadašnje Jugoslavije prilično su se međusobno razlikovale, kako po svom sadržaju, tako i po svom kontekstu (zbog kojeg su i citirani integralni članci zakona, a ne samo ona mjesta u njima koja bi se ticala materijalne istine).

Ono što je zajedničko svim citiranim normama jest da nameću dužnost da se činjenični supstrat – uz određena ograničenja – što objektivnije utvrdi. Značajne su međutim razlike u stilizaciji o pitanju *tko*, *kako* i *što* treba utvrđivati.

Najveće su možda razlike upravo u pitanju *tko* je nosilac dužnosti utvrđivanja materijalne istine: ZKP (1976) govori o “sudu i državnim organima”; ZPP (1976) govori samo o “sudu”, stariji kazneni postupovnici o “svim vlastima koje sudjeluju u postupku”, a ZSGP (1929) se ograničava na “predsjednika vijeća”, dok članovima vijeća samo dopušta, ali ne nameće kao obvezu aktivno sudjelovanje u utvrđivanju istine⁵. Čini se da se može tako identificirati tendencija da se, što se dalje ide u prošlost, u kaznenom postupku proširuje, a u građanskom sužava krug neposredno obvezanih na utvrđivanje istine; u svakom slučaju uvijek je riječ o državnim organima, dakle o “nosiocima javnog interesa”. Naprotiv, krug onih koji svojim aktivnostima sudjeluju u utvrđivanju istine (posebno se to odnosi na stranke), u kaznenom postupku gotovo je eliminiran (iako se i tu u ranijim zakonicima nalazi više akuzatornih i dispozitivnih elemenata, pa time i veća mogućnost sudjelovanja ostalih, a ne samo “organa javnog interesa” u utvrđivanju istine); u građanskom je pak sudjelovanje stranaka u konstituciji istine uvijek bilo prisutno, premda u novijim

---

rijalnog upravljanja bio odabir odgovarajućih metoda za utvrđivanje biti spora i rješavanje temeljnih procesnih pitanja - posebno za utvrđivanje činjenica; zato nije slučajno povezivanje načela materijalne istine s ovom normom. Cf. Klein, ZIVILPROZESS, str. 306-310. Cf. i Blagojević, ISTRAŽIVANJE MATERIJALNE ISTINE U GRAĐANSKOG PROCESNOM PRAVU, 1938, str. 70: “Za Klajna načelo materijalne istine dolazi skoro kao nastavak ili čak kao integralni deo načela sudskog rukovođenja sporom.” Za kritiku razlikovanja formalnog i materijalnog upravljanja v. Triva *et al.*, GPPP, str. 284.

⁵ Dakako, teško je uspoređivati formulaciju tog zakona s ostalima jer je ovdje riječ o manje apstraktnoj normi te je pitanje može li se ona uopće i uzimati kao “načelo”.

zakonima ima tendencija za sužavanjem njihovih ovlaštenja, odnosno za proširivanjem ovlaštenja državnih organa.

U pogledu onog *što* se utvrđuje postoje sljedeće razlike: ZKP (1976) traži utvrđivanje “činjenica koje su od važnosti za donošenje zakonite odluke”; ZPP (1976) “spornih činjenica o kojima ovisi osnovanost zahtjeva”; stariji kazneni postupnici “kako okolnosti koje terete, tako i okolnosti koje služe za obranu okrivljenika”; ZSGP (1929) govori pak o “činjeničnom stanju u pogledu iznesenih prava i zahteva stranaka.” I ovdje se očituje različitost domašaja “načela materijalne istine” u kaznenom i građanskom postupku; krug objekata na koji se ono odnosi svakako je širi u kaznenom postupku.

Najveće su sličnosti u onome *kako*. Osim najstarijih kaznenih postupnika, koji istinu i ne spominju, već samo govore o “brižljivom uvažavanju” (pretpostavlja se: već istinito utvrđenih činjenica), svi ostali izvori govore o “istinitom i potpunom utvrđivanju”; treba samo napomenuti da je ZSGP (1929) uz to “istinito i potpuno utvrđivanje” neposredno povezo i konkretnu metodu: to je aktivno sudjelovanje predsjednika vijeća u usmenoj i kontradiktornoj raspravi.

Slične odredbe § 246. ZSGP o materijalnom upravljanju parnicom možemo naći i u drugim zakonima. Zanimljiva je paralela između ZSGP (1929) i ZPP (1976) koji u čl. 298 (u odsjeku o tijeku glavne rasprave) određuje:

“Predsjednik će se vijeća postavljanjem pitanja i na drugi svrsishodan način brinuti da se u toku rasprave iznesu sve odlučne činjenice, da se dopune nepotpuni navodi stranaka o važnim činjenicama, da se označe ili dopune dokazna sredstva koja se odnose na navode stranaka i, uopće, da se dadu sva razjašnjenja potrebna da bi se utvrdilo činjenično stanje važno za odluku.”

Tekst § 246. ZSGP i čl. 298. ZPP-a gotovo su identični, uz manje terminološke razlike (ZSGP: za odluku važne činjenice, ZPP: sve odlučne činjenice; ZSGP: okolnosti; ZPP: važne činjenice) i umetanja (ZSGP: na drugi način; ZPP: na drugi *svrsishodan* način). Međutim, dok ZSGP na ovom mjestu govori o “istinitom i potpunom utvrđivanju činjeničnog stanja”, u ZPP ono “*istinito i potpuno*” preselilo se u čl. 7, i to onda samo u odnosu na *sporne činjenice*, dok se u čl. 298. govori samo o “utvrđivanju činjeničnog stanja”. Očito je, da je noviji zakonodavac bio svjestan da činjenično stanje koje se zahtijeva u građanskom postupku nije uvijek i nužno dokazati kao “istinito” činjenično stanje – on to (načelno) traži samo u pogledu *spornih činjenica*, i to samo onih relevantnih, a i njih ne svih: samo onih koje su iznijele stranke, ili ih je sud dužan utvrditi po službenoj dužnosti.

Na čl. ZPP 298. nadovezuje se još i čl. 311. st. 1. koji govori o ovlaštenju predsjednika vijeća da ispituje stranke i izvodi dokaze te u st. 2. o dužnosti predsjednika vijeća da se brine da se o predmetu spora svestrano raspravi, no bez odugovlačenja; “svestrano raspravljavanje” svakako u sebi obuhvaća i činjenična razjašnjenja iz čl. 298.

Suprotno ZPP-u, koji je “istinitost” izbacio iz normi o materijalnom rukovođenju parnicom u dio koji regulira načela (dakle u *leges imperfectae*), ZKP govoreći o materijalnom upravljanju, u čl. 292, st. 3. izričito spominje istinu:

“Dužnost je predsjednika vijeća da se brine za svestrano raspravljanje o predmetu, *pronalaženje istine* i otklanjanje svega što odugovlači postupak, a ne služi razjašnjenju stvari.”

Stav ZKP-a je indikativan: ako “pronalaženje istine” (što je, usput rečeno, mnogo manje transparentan izraz od “istinitog utvrđenja činjenica”) slijedi iz svestranog raspravljanja o predmetu, a ako pod potonjim shvaćamo “svestrano raspravljanje činjeničnih i pravnih pitanja”⁶, onda će i istina biti “svestrano raspravljeno činjenično i pravno pitanje”. S druge strane, u istom dahu govori se o pronalaženju istine i o zabrani odugovlačenja – što upućuje na to da se u kaznenom postupku osnovni prijevor određuje između *istinitosti* i *efikasnosti*. Sasvim slično rješenje nalazi se i u § 223/2. KP (1875).⁸

63. Zakonske formulacije dužnosti govorenja istine u procesu. Istina u pogledu ostalih sudionika postupka i dokaznih sredstava. Tekstovi parničnih postupnika predviđaju i posebnu obvezu subjekata parničnog postupka u pogledu govorenja istine. ZPP (1976), čl. 9:

“Stranke su *dužne pred sudom govoriti istinu* i savjesno se koristiti pravima koja su im priznata ovim zakonom.”

ZSGP (1929) se i ponovo u odnosu na ZPP razlikuje po tome što se dužnost govorenja istine nalazi u “normativnom dijelu”, a ne u “preambuli” (poseban odjeljak s načelima postupcima taj zakon i ne poznaje)⁹. § 242:

“Svaka stranka treba da u svojim govorima navede *istinito, potpuno i opredeljeno sve činjenice*, koje su u pojedinom slučaju potrebne za obrazloženje njezinih predloga, da ponudi dokaze, potrebne za utvrđenje njezinih navoda, da se opredeljeno izjasni o činjeničnim navodima i ponuđenim dokazima svoga protivnika, da izloži rezultat izvođenih dokaza i da se opredeljeno izjasni i o izlaganju protivnikovu.”

⁶ Cf. Jemrić, KOMENTAR, *cit.* (bilješka 2), str. 347.

⁷ Prividno ne postoji tenzija između tih dviju kategorija: s jedne se strane “prihvata korisno” (tj. svestrano raspravlja o onom bitnom), s druge se strane “odbacuje štetno” (tj. onemogućava se iznošenje nebitnoga). Međutim, pravu distinkciju između bitnog i nebitnog moguće je učiniti tek kad se i jedno i drugo temeljito razmotri. U tom smislu zabrana odugovlačenja zasigurno ograničavajuće djeluje na pronalaženje istine.

⁸ “Predsjednik je dužan pripomagati, da se pronade istina, i brinuti se za to, da se uklone razgovori, koji bi ne koristeći razjašnjenju stvari, glavnu razpravu zatezali.”

⁹ Preambule su, uostalom, specijalnost sovjetske nomotehnike, odakle su ih jugoslavenski zakonodavci najvjerojatnije i preuzeli.

I ponovno ZPP onaj dio sadržaja koji izlaže ZSGP, ali bez izričitog spominjanja “istinitosti”, stavlja u poseban članak (299) koji se sustavno nalazi u istom odjeljku kao i § 242:

“Svaka stranka treba u svojim izlaganjima iznijeti sve činjenice potrebne za obrazloženje svojih prijedloga, ponuditi dokaze potrebne za utvrđivanje svojih navoda te izjasniti se o navodima i ponuđenim dokazima protivne stranke.”

Može se zaključiti da ZPP, unatoč načelnoj obvezi stranaka da govore istinu, realistički nalaže strankama samo da iznesu činjenice, priznajući implicitno da te činjenice ponekad sasvim legitimno neće biti istinite (pa čak ni odgovarati predodžbi stranke o istinitosti, tj. onome što se u domaćoj literaturi često naziva i “subjektivna istina”). Možda je time implicitno priznato i to da se termin “istina” upotrijebljen u pogledu suda i u pogledu stranaka sadržajno bitno razlikuje.

S druge strane, kazneni postupnici ne poznaju odredbe o dužnosti govorenja istine stranaka u postupku. Normirati dužnost državnog odvjetnika da govori istinu bilo bi pomalo apsurdno u kontekstu rekonstrukcije iz prethodnog paragrafa: pretpostavlja se da nositelji državnih interesa nemaju interesa da lažu; s druge strane, državno odvjetništvo (tužilaštvo) niti se ne uzima u postupku kao izvor podataka, iako bi to praksa mogla dovesti u pitanje¹⁰. Određena veza tužilaštva i istine nalazi se u već citiranom čl. 15. ZKP-a, gdje se govori o “sudu i drugim državnim organima”, no tu nije riječ o iskazivanju, već o “utvrđivanju činjenica”. Da li državni odvjetnik “utvrđuje činjenice”, u teoriji je pak sporno.¹¹ Što se pak tiče okrivljenika, njega se ne nagoni da govori istinu, jer bi to podrazumijevalo u određenim slučajevima njegovu dužnost da sam sebe optuži, što je u modernim kaznenim postupcima odbačeno; uslijed toga, prema općem mišljenju domaće i europske kontinentalne teorije, laž okrivljenika u kaznenom postupku se mora tolerirati¹². To, međutim, daje dvostruku obvezu sudu da umjesto stranaka pronalazi istinu. Uslijed toga, svi se činjenični iskazi okrivljenika moraju provjeravati, čak i ako idu protiv samog okrivljenika: domaće pravo nameće i dužnost provjere okrivljenikova priznanja.

Sve u svemu, zbog iznesenih razloga, obveza građanskopravnih stranaka na aktivno ponašanje u pogledu činjenica i dokaza (usp. čl. 299. ZPP) i njihova dužnost da govore istinu supstituira se u kaznenom postupku obvezom suda da se sam hipotetički stavlja u položaj (“kožu”) stranaka i “s jednakom pažnjom ispituje i utvrđuje i činjenice koje terete okrivljenika i činjenice koje mu idu u korist” (što je redovito statuirano već u istim normama koje reguliraju načelo materijalne istine, v.

¹⁰ Činjenična razlaganja državnog odvjetništva u kojima se isto svjesno poziva na nepostojeće činjenice i nudi fabricirane dokaze svakako nisu nepoznati domaćoj praksi.

¹¹ Cf. već citiranu polemiku Krapca i Grubiše, *infra*, str. 150 i d.

¹² Cf. Bayer, JUGOSLAVENSKO KRIVIČNO PROCESNO PRAVO. KNJIGA II: PRAVO O ČINJENICAMA I NJIHOVOM UTVRĐIVANJU U KRIVIČNOM POSTUPKU, Zagreb, 1980, str. 137.

gore). Zato, dok u domaćem građanskom postupku stranke i sud imaju još relativno koordiniran položaj u utvrđivanju istine (barem utoliko što – premda sud ima zadnju riječ – stranke određuju temu raspravljanja, iznose činjenice i, u određenim granicama, slobodno disponiraju činjeničnim supstratom), u kaznenom sud je apsolutno superordiniran svima ostalima – njegova ovlaštenja u pogledu utvrđivanja činjenica mogu se usporediti s diktatorskim ovlaštenjima.

Jedinstven odnos imaju građanski i kazneni postupak samo prema ostalim osobama koje sudjeluju u postupku, a koje zakon tretira kao “dokazno sredstvo”. Tako važeći postupnici na uniforman način reguliraju dužnost svjedoka da “govori istinu i da ništa ne prešuti” (ZPP čl. 243/2, ZKP 231/2), a u pogledu toga svjedocima se može nametnuti i zakletva (ZPP 246, ZKP 325)¹³. Kod vještaka, riječ “istinitost” izričito se ne spominje (govori se o obvezi davanja nalaza “brižljivo”, “savjesno” “potpuno” i “po najboljem znanju”), no također je određeno da vještaka treba upozoriti da je davanje “lažnog” nalaza i mišljenja krivično djelo, iz čega, *a contrario*, slijedi da vještak ipak treba dati “istinit” nalaz i mišljenje (v. ZPP 258/1, ZKP 326/1).¹⁴

Izraz “istinito” spominje se još u pogledu jednog drugog dokaznog sredstva – isprava. ZPP u čl. 230.¹⁵ govori o presumpciji istinitosti sadržaja pravilno sastavljene javne isprave (st. 1) te o dopuštenju dokazivanja protivnoga (nepravilnosti sastava odnosno neistinitog utvrđenja činjenica (st. 3)). U drugom značenju govori se u čl. 213. o “lažnosti” isprave – pri čemu se misli na njenu neutentičnost odnosno falsificiranost, a ne na istinitost sadržaja. U istom značenju govori se o “istinitosti, odnosno neistinitosti neke isprave” u čl. 187/1. u kojem je riječ o posebnoj deklaratornoj tužbi kojom se traži utvrđivanje (ne)autentičnosti isprave (*querela di falso, inscription de faux*); na sličan način govori se u čl. 97/2. o “istinitosti pismene punomoći”. Još mnogo opširnije govori o “istinitosti isprava” ZSGP (usp. §§ 406-410. i § 412), koji uostalom i samom dokazu ispravama posvećuje više mjesta nego ZPP (ZPP dokazivanju ispravama posvećuje pet članova, dok im ZSGP posvećuje čak 29 paragrafa). Za razliku od toga, kazneni postupnici uopće ne sadrže posebne norme o dokazivanju ispravama, pa tako ni o njihovoj istinitosti.¹⁶

---

¹³ Također i § 434. ZSGP, u kojem se međutim svjedoka opominje da treba govoriti istinu samo ako se o zakletvi odlučuje poslije saslušanja; ZSGP mnogo veće značenje pridaje zakletvi, kao specifičnom jamstvu da će svjedok govoriti istinu, tako da je ona načelno obvezna za svako saslušanje stranaka (v. § 433).

¹⁴ Cf. Triva *et al.*, GPPP, *cit.*, str. 435.

¹⁵ ZSGP u § 406/1.

¹⁶ Veoma je značajno ovdje napomenuti da se u kaznenom postupku u pogledu dokazivanja ispravama (a to se odnosi i na mnoge druge slučajeve u dokaznom pravu) *de facto* koriste ista dokazna pravila kao i u građanskom. Iako se, naime, u pogledu ocjenjivanja dokazne snage isprava u kaznenom postupku primjenjuje načelo slobodne ocjene, teorija kaznenog postupka mjestimično upozorava na to da *praksa* kaznenog postupka razvija ista ona pravila koja su eksplicitno normirana u građanskom. Cf.

64. Dokazna pravila. Slobodna ocjena dokaza. U gornjem tekstu navedena su mjesta na kojima domaće procesno pravo izričito spominje “istinu” i “istinitost”. Postoji mnogo drugih mjesta na kojima se ti izrazi izričito ne spominju, no koja su sadržajno značajna za koncepciju istine u sudskom postupku. Takvih mjesta ima, međutim, previše da bi ih se iscrpno navodilo na ovom mjestu. U ovom sumarnom prikazu ograničit ćemo se samo na jedan institut koji se povijesno i teorijski uvijek usko povezivao uz načelo materijalne istine – riječ je o odredbama o slobodnoj ocjeni dokaza.

Za početak usporedit ćemo norme o slobodnoj ocjeni dokaza iz važećeg kaznenog i građanskog procesnog zakona.

ZKP propisuje slobodnu ocjenu dokaza u čl. 16:

“Pravo suda i državnih organa koji sudjeluju u krivičnom postupku da ocjenjuju postojanje ili nepostojanje činjenica nije vezano ni ograničeno posebnim formalnim dokaznim pravilima.”

Sadržajno i smisleno na to se nadovezuje odredba čl. 347:

“Sud temelji presudu samo na činjenicama i dokazima koji su izneseni na glavnoj raspravi.

Sud je dužan savjesno ocijeniti svaki dokaz pojedinačno i u vezi s ostalim dokazima te na temelju takve ocjene izvesti zaključak je li činjenica dokazana.”

I čl. 357. st. 7. kaže:

“Sud će određeno i potpuno izložiti koje činjenice i iz kojih razloga uzima kao dokazane ili nedokazane, dajući pri tome osobito ocjenu vjerodostojnosti proturječnih dokaza, iz kojih razloga nije uvažio pojedine prijedloge stranaka, iz kojih je razloga odlučio da se ne sasluša neposredno svjedok ili vještak čiji je iskaz odnosno pismeni nalaz i mišljenje pročitano bez suglasnosti stranaka (čl. 333. st. 2), kojim se razlozima rukovodio pri rješavanju pravnih pitanja, a osobito pri utvrđivanju postoji li krivično djelo i krivična odgovornost optuženika i pri primjenjivanju određenih odredaba krivičnog zakona na optuženika i njegovo djelo.”

U starijim kaznenim postupnicima sadržaj prethodno navedenih odredaba bio je sažet u samo jednoj normi o slobodnoj ocjeni dokaza. Usp. § 249. KP (1875):

“Sud imat će pri stvaranju osude, obazirat se na ono samo, što je bilo u glavnoj raspravi. Spisi moće će se samo na toliko upotrebit kao dokazala, u koliko su pročitani bili u glavnoj raspravi.

Sud imat će dokazna sredstva (dokazala) brižljivo i savjestno protresti u obziru njihove vjerodostojnosti i dokazne moći kako pojedini, tako i po unutarnjem njihovu savezu.

npr. Bayer o tome da je presumpcija autentičnosti javne isprave “nastala u praksi i nema podloge u ZKP” (JKPP (II), str. 219).

Nasuprot tome treba istaknuti analognu situaciju u odnosu aktualnog ZPP-a i starog ZSGP-a. Neka dokazna pravila ZSGP-a nisu našla svoje mjesto u ZPP-u, ali su se usprkos tome zadržala u praksi. Cf. npr. Triva o neizbježnosti da se presumpcija ZSGP-a o autentičnosti privatnih isprava “primjenjuje kao logička ili faktička presumpcija, kao pravilo iskustva.” (GPPP, str. 423). O tom procesu prerade pravnih pravila u pravila iskustva (i eventualno mogućem suprotnom procesu) cf. posljednju točku ovog paragrafa.

DODATAK: ISTINA U ZAKONSKIM TEKSTOVIMA

O pitanju, da li se stvar koja smatrati ima kao dokazana, ne će odlučivat sudci polag zakonitih dokaznih pravila, nego samo polag svoga slobodnoga osvjedočenja, što su dobili savjestno protresavši sva dokazna sredstva, navedena za koju činjenicu ili proti njoj.”

Analogne norme nalaze se u čl. 8. i 338/4. ZPP-a.

“Koje će činjenice uzeti kao dokazane odlučuje sud prema svom uvjerenju na temelju savjesne i brižljive ocjene svakog dokaza zasebno i svih dokaza zajedno, a i na temelju rezultata cjelokupnog postupka.

U obrazloženju sud će izložiti: zahtjeve stranaka i njihove navode o činjenicama na kojima se ti zahtjevi temelje, dokaze, a i propise na kojima je sud utemeljio presudu.”

I ovdje je stariji propis – ZSGP (1929) u normi o slobodnoj ocjeni (§ 368) objedinio prethodne sadržaje:

“Ukoliko nije ovim zakonom što drugo naređeno, ima sud, obazirući se brižljivo na rezultat celokupne rasprave i izvedenih dokaza, po slobodnom uverenju oceniti, da li se koji činjenični navod ima smatrati istinitim ili ne.

Na isti način ima sud odlučiti kakav uticaj ima na prosuđivanje stvari to što koja stranka neće da odgovara na pitanja, koja joj je stavio predsednik ili po dopuštenju predsednika ili veća ko drugi ili se ograniči na izjavu da ne zna ili da se ne seća.

Pobude, usled kojih je sud došao do svog uverenja, imaju se navesti u razlozima odluke.”

Razlike između kaznenoprocenih i građanskoprocenih normi koje reguliraju slobodnu ocjenu dokaza su znatne. Osnovna je razlika u pristupu: dok krivičari govore o “odsutnosti posebnih formalnih dokaznih pravila”, civilni se postupovnici ograničavaju na “ocjenu po slobodnom uvjerenju”, i to, kako izričito navodi ZSGP, “ukoliko nije ovim zakonom što drugo naređeno”. Ovaj bi dodatak, s obzirom na eksplicitna dokazna pravila iz čl. 12, 221, 230. i 231. mogao s podjednakim pravom važiti i u ZPP-u¹⁷, tim prije što je prema nekim mišljenjima on zapravo važniji od načela kojemu je pridodan¹⁸. Može li se pak i u kaznenom postupku kategoričnu normu o nevezanosti posebnim formalnim dokaznim pravilima, s obzirom na neke zakonske izuzetke o kojima je već bilo riječi (nedopušteni dokazi i sl.), kao i na nesumnjivu egzistenciju dokaznih pravila izgrađenih kroz sudsku praksu, promatrati kao adekvatan izraz procesne realnosti, to je već drugo pitanje.

65. Zaključak. Na razini jezičko-gramatičke analize može se ustanoviti da se izrazi “istina” i “istinitost” upotrebljavaju u domaćim procesnim zakonima u najmanje četiri smisla:

1. kao svojstvo utvrđenja pojedinačne (atomizirane) činjenice. Taj se smisao može rekonstruirati iz izraza “potpuno i istinito utvrđivanje činjenica” (prevladavajućeg u građanskom postupku), pri čemu je jasno otvorena mogućnost

¹⁷ Cf. o tome Grubiša, ČINJENIČNO STANJE U KRIVIČNOM POSTUPKU, Zagreb, 1980, str. 28.

¹⁸ Blagojević tako tvrdi da “sloboda građanskog sudije pri oceni dokaza trpi ograničenja u tolikom stepenu, da se dobija utisak, da ograničenja postaju pravilo, a sloboda izuzetak”, cf. ISTRAŽIVANJE, *ist.* (bilješka 4), str. 21.

(što nije rijedak slučaj u praksi) da se svi atomistički iskazi o utvrđenim činjenicama smatraju istinitima, ali da se prigovori nepotpunosti činjeničnih utvrđenja. Da je izraz “istinito” korišten u holističkom značenju, ne bi imalo smisla spominjati i potpunitost.

2. kao svojstvo cjelokupne aktivnosti na rekonstrukciji činjenične podloge u slučaju, ili čak kao zasebno postojeći entitet koji proizlazi iz rezultata sudskog postupka. Na taj, holistički način poimanja istine, upućuje supstancijalizacija pojma istine u nekim kaznenim odredbama u kojima je riječ o tome da se predsjednik vijeća stara o “pronalaženju istine”.

3. kao iskrenost činjeničnog iskazivanja sudionika u postupku. Riječ je o obvezi svjedočkog i vještačkog (eventualno i stranačkog) govorenja istine kao svojstva da se unutrašnja predodžba o stanju stvari onoga koji iskazuje poklapa s iskazivanim sadržajem.

4.) kao autentičnost određenog predmeta, tj. kao svojstvo da osobine predmeta odgovaraju oznaci koju predmet nosi. U tom smislu govori se o “istinitosti isprave”.¹⁹

Na razini teleološke analize može se opaziti temeljna razlika u pristupu problemima istine i istinitosti u zakonima građanskog i zakonima kaznenog procesnog prava.

U građanskom procesnom pravu aktivnosti na ustanovljavanju istine ravnomjerno su distribuirane između suda i stranaka, koji posredstvom svojih procesnih radnji koordinirano sudjeluju u utvrđivanju činjeničnog stanja. S jedne strane, stranke nose na sebi odgovornost da se njihovi iskazi o činjenicama poklapaju s njihovim uvjerenjima (“dužnost govorenja istine”); s druge strane, sud također ima obvezu da se njegov iskaz o činjenicama (konačno fiksiran u presudi) poklapa s njegovim uvjerenjem (“slobodno sudačko uvjerenje”). Stranke su ovlaštene da svojim dispozicijama utječu na utvrđenje nespornih činjenica; sudu je pak prepušteno utvrđivanje spornih činjenica. Činjenice se zato pretežno promatraju individualizirano; osnovno poimanje istinitosti je atomističko. Aktivnosti građanskog suda u ustanovljavanju istine podređene su svrsi građanskog postupka – arbitriranju u sukobu individualnih interesa i mirnom razrješavanju sporova.

U kaznenom procesnom pravu cjelokupan teret ustanovljavanja istine leži na sudu. Sud je apsolutno nadređen svim ostalim sudionicima u postupku. Jedino on smije i treba utvrđivati činjenice; on mora odrediti “istinu” i “neistinu”. Budući da je u osnovi jedino sud ovlašten da odlučuje o činjenicama koje će dokazivati i dokazima koje će izvesti, osnovno je poimanje istine holističko: spor se vodi oko postojanja ili nepostojanja samo jedne “činjenice”: je li ili nije počinjeno kazneno djelo. Utvrđivanje istine pritom diktira “javni interes”, zaštita “općedruštvenih dobara”.

---

¹⁹ Cf. *infra*, str. 204.

I u kaznenom, i u građanskom postupku utvrđivanje istine veže se uz slobodnu ocjenu dokaza. Međutim, u građanskom postupku već u definicijama slobodne ocjene govori se o “slobodnom sudačkom uvjerenju” kao pravilu koje je podložno izuzecima, kao slobodi koja je ostavljena sucima na svim mjestima gdje njihova ocjena nije uvjetovana zakonskim pravilima, a zakonska pravila koja reguliraju dokazivanje ne promatraju se kao nešto što je *a priori* antagonističko “slobodnom uvjerenju”; uostalom, i u praksi građanskog postupka rijetko se događa da bi se intimno sudačko uvjerenje kosilo s odlukom koju sud donosi na osnovi preostalih zakonskih pravila o ocjeni dokaza.

U kaznenom postupku, nasuprot tome, sama se “slobodna ocjena” definira kao kontraran pojam “formalnim zakonskim pravilima o ocjeni dokaza”; istovremeno, formulacija je kategorička i isključuje takva formalna pravila u potpunosti iz kaznenog postupka. Doduše, pomnijim ispitivanjem mogu se i u kaznenom postupku pronaći ostaci zakonskih pravila o ocjeni dokaza, što navodi na zaključak da je opće pravilo o slobodi ocjene dokaza (koje se u novijim zakonicima i pojavljuje u uvodnom dijelu, kao načelo, a ne kao neposredno primjenjiva norma) više manifest negoli adekvatan izraz procesne prakse. Ista ta praksa negira i “antiformalizam” kaznenoprocenjske definicije “slobodne ocjene dokaza” time što, pozivajući se na “slobodu sudačkog uvjerenja”, zbog argumentativne plauzibilnosti nekih dokaznih pravila ta pravila preuzima kao “sudački stvoreno pravo” u sudsku praksu.

Ono u čemu se slažu i kazneni i građanski procesni red jest to da se “sloboda” ocjene ne smije shvatiti kao arbitrarnost; oba postupovnika ističu obvezu obrazloženja činjeničnih utvrđenja suda – što je samo po sebi već dodatno ograničavanje “slobode”. Okolnost postojanja obveze obrazloženja pokazuje da je i “sloboda” podložna kontroli te da je “slobodno” utvrđenje činjenica valjano tek ako izdrži intersubjektivnu provjeru²⁰. Indikativna je i činjenica da praksa pokazuje tendenciju proširenja revizibilnosti i na činjenična obrazloženja²¹, što je posredno priznanje da je u pravu iznimno teško govoriti o “čistim”, “golim” činjenicama te da je i “utvrđivanje istine” u sudskom postupku – unatoč dogmi o pravno neuvjetovanoj sudačkoj ocjeni – u velikoj mjeri impregnirano i posredovano pravom.

Može li se, na temelju ovog kratkog pregleda zakonskih tekstova, naznačiti obrise “teorije istine” sadržane u njima – neke vrste *implicitne gnoseologije* koja proizlazi iz normi procesnog prava? Mjesta na kojima se u zakonskom tekstu pojavljuje izraz “istina”, “istinito” i sl. sama za sebe ne mogu nam očitovati mnogo pomoći; ako želimo doći do njihova smisla, trebamo se obratiti drugim normama, koje izravno ili neizravno određuju što zakon zapravo pod postuliranom “istinitošću” uistinu

---

²⁰ Intersubjektivna provjerljivost ne ograničava se samo na provjeru od strane apelacijskog suda; određenu vrstu intersubjektivne provjerljivosti predstavlja i institucija kontradiktornosti te sudjelovanje javnosti u sudskom postupku.

²¹ *Cf. infra*, str. 195, posebno bilješka 21.

smatra. Razliĉiti zakoni i razliĉite norme u njima ĉesto nisu u punom uzajamnom skladu, no ipak se neke opće zajedniĉke crte mogu pronaći. Postulat istinitosti – zahtjev svim procesnim sudionicima u pogledu udovoljavanja željenoj kvaliteti ĉinjeničnih utvrđenja – bit će tako prije svega ispunjen ako su zadovoljeni sljedeći uvjeti:

1. ako su ĉinjenice *iznesene* na glavnoj raspravi;
2. ako su ĉinjenice *relevantne*;
3. ako se o ĉinjenicama na glavnoj raspravi *raspravljalo* (tj. ako su stranke imale priliku o njima iznijeti sve svoje argumente i protuargumente);
4. ako izneseni ĉinjenični navodi odgovaraju znanju i uvjerenju sudionika postupka (stranaka, vještaka, suda) – tj., ako nisu proizvod svjesnog iskrivljavanja vlastitih predodžbi (*postulat iskrenosti, zabrana laŹi*);
5. ako su drugi izvori spoznaje, razliĉiti od osoba (isprave, predmeti) *ĉim autentiĉniji* (tj. ako su ĉim neposredniji u odnosu na informaciju koja se dokazuje);
6. ako su svi ĉinjenični zakljuĉci u postupku argumentirani, a argumenti navedeni u *obrazloŹenju*;
7. ako ĉinjenične zakljuĉke (odnosno uvjerljivost argumenata na kojima se temelje) *prihvate* stranke u postupku ili višestupanjska instancija/instancije – žalbeni ili drugi viši sud.

U okviru ove opće slike treba, meĉutim, obratiti paŹnju na mjesta na kojima se graĉanski i kazneni postupnici bitno razlikuju.

Ad 1. -- u graĉanskom postupku ĉinjenice u naĉelu iznose samo stranke – u kaznenom je pak naglasak na slobodi suda da – u okviru optuŹbe – ispituje sve okolnosti;⁴

Ad 2. -- u graĉanskom postupku argumentacija se u naĉelu odvija izmeĉu stranaka²²; u kaznenom sud podjednako dokazuje “ĉinjenice koje terete okrivljenika i ĉinjenice koje mu idu u korist”, dakle, zaoštrano govoreći, otvara se mogućnost da sud raspravlja sam sa sobom;

Ad 3. -- postulat iskrenosti u graĉanskom se postupku podjednako odnosi na sud i na stranke – ĉak se može reći da je primarno usmjeren strankama, a tek onda sudu i drugim sudionicima u postupku²³; u kaznenom postupku on je gotovo isključivo usmjeren sudu, dok se okrivljeniku priznaje i privilegija da laŹe;

---

²² Izvjesnu anomaliju ovdje predstavlja pravilo da sud može izvesti i one dokaze kojima se stranke protive (usp. ZPP 7/3); ipak, u praksi je to više izuzetak nego pravilo, a i kao izuzetak može se anulirati dispozitivnim ovlaštenjima koje stranke imaju u pogledu ĉinjenica.

²³ Utoliko što široka dispozitivna ovlaštenja stranaka otvaraju prostor za legitimno donošenje odluka koje neće odgovarati “uvjerenju” suda: npr. sud će biti prisiljen uzeti kao istinite nesporne i formalno priznate ĉinjenice bez obzira na svoj stav o tome.

Ad 4. -- pravila o autentičnosti stroža su u građanskom nego u kaznenom postupku – u najmanju ruku, što se najbolje može vidjeti na primjeru pravila o dokaznoj snazi isprava – u građanskom su postupku izričito i opsežnije regulirana;

Ad 5. -- princip je načelno isti, no treba naglasiti da je i ovdje on donekle u nesuglasju s kaznenoprocenim insistiranjem na “slobodnoj ocjeni” koje otvara mogućnosti skraćenih i nedostatnih obrazloženja;

Ad 6. -- u građanskom postupku prihvaćanje činjeničnih utvrđenja od strane stranaka ima mnogo više prostora (mogućnost priznanja činjenica, sudske nagodbe), dok su te mogućnosti u kaznenom vrlo skućene (neulaganje žalbe) te je tako naglasak na kontroli “odozgo”.

Zbrojivši sve te razlike, možemo zaključiti da nam ovako pred očima izrastaju *dvije* suprotstavljene “teorije istine” – dvije međusobno konkurentne “gnoseologije”. Dok se za “gnoseologiju” građanskog postupka bez mnogo oklijevanja može reći da je konstituirana *dijalogom* stranaka, za implicitnu spoznajnu teoriju kaznenog postupka ne može se, doduše, bez rezerve kazati da je *monološka*, ali svakako nije daleko od toga. Osnovna gledišna točka koja u kaznenom postupku dolazi do izražaja je gledišna točka *suda* te je možda baš zbog toga kaznenoprocena literatura uvijek više insistirala na *psihološkim* kategorijama – “izvjesnosti”, “uvjerenju”, “slobodnoj ocjeni”, proporcionalno zanemarujući *argumentacijske* kategorije – pravila ispravnog izvođenja argumenata, njihove uvjerljivosti i konzekvencije pojedinih argumentativnih koraka.

Dio zasluge za to zanemarivanje snosi zacijelo i teorija o “materijalnoj istini” kao “nevezanosti formalnim zakonskim pravilima”. Ako i preskočimo pitanje suvislosti samog izraza (koja su to “neformalna zakonska pravila?”), činjenica je da ovakav stav, povezan s vladajućim duhom pozitivizma, vodi u opasna područja subjektivizma i voluntarnosti. Jer, ako kao obvezujuća pravila prihvatimo isključivo zakonska pravila (formalni “izvor prava”), sloboda “neformalne” slobodne ocjene postaje neograničena sloboda arbitrarnosti²⁴. Iako je sudska praksa (i kontrola

---

²⁴ Svaka argumentacija uvijek je argumentacija na temelju nekih pravila; bez odgovarajućeg pravila, podobnog da posluži kao utemeljenje određenog zaključka, nije ni moguće obrazložiti bilo koju odluku. Teoretičari građanskog postupka stoga su neprekidno upozoravali da sloboda i arbitrarnost nisu jedno te isto te da sudac nije nipošto slobodan od “općih zakona logike, psihologije, znanosti, iskustva uopće” (Triva *et al.*, GPPP, str. 131). Tom stavu moglo bi se pridodati i upozorenje da “pravila iskustva” nipošto nisu vrijednosno neutralna. Točnije, ako i prihvatimo da postoje vrijednosno neutralna pravila (npr. zakon gravitacije), tada osim njih postoji i niz praktičkih pravila razvijenih u sudskoj praksi, a preuzetih iz svakidašnjeg života, etike, morala ili običaja, za koje je nesporno da u punom smislu predstavljaju *normu*. O tome svjedoči i neprekidni proces preuzimanja takvih pravila kao pravnih normi, i obratno, deregulacije pojedinih područja, uslijed čega prijašnja pravna pravila ponovo postaju pravila iskustva ili prakse. *Ex facto ius oritur*: o tome kako isto pravilo (određivanje određenog postotka alkohola u krvi kao granice pijanstva) može od iskustvenog postati pravno pravilo *cf.* Perelman, PRAVO, MORAL I FILOZOFIJA, str. 113. Činjenica da sudovi nisu formalno obvezani pravilima iskustva ili pravilima sudske prakse ne znači da ona za njih ne vrijede - mogućnost odstupanja od njih samo upućuje na drugačiju strukturu tih pravila; dok pravno pravilo ne poznaje iznimki, od faktičke

višestupanjskih sudova) uvijek donekle amortizirala ove opasnosti, ipak se, globalno govoreći, na temelju ovakve spoznajne pozicije nije moglo doći do konzistentne opće koncepcije koja bi maksimirala pravnu sigurnost.²⁵

Indikativno je da se ipak upravo ta koncepcija istine preferirala u domaćoj pravnoj teoriji, tako da su ju kao osnovnu referentnu točku uzimali ne samo krivičari već i civilisti. Alternativna koncepcija istine, implicitno prisutna u građanskim postupovnicima, nije se nikada pokušala izraziti u obliku konzistentne teorije – možda i zato što je za to nedostajala odgovarajuća filozofijska teorija koja bi bila podobna da se suprotstavi korespondencijskoj. U sljedećem odsjeku pokušat ćemo dati neke naznake upravo u tom pravcu.

---

presumpcije može se odstupiti, ali i tada samo *motivirano* - iz razloga potkrijepljenih nekim drugim faktičkim pravilom.

²⁵ Autor ovog teksta prisustvovao je prvostupanjskom postupku vođenom protiv skupine osoba optuženih za krađu; nakon provedene rasprave, sudac je bio uvjeren u njihovu krivnju, no nije bio uvjeren ima li dovoljno dokaza da svoju osudu obrazloži. U neformalne konzultacije pozvao je dvojicu kolega sudaca; nakon što im je prikazao tijek postupka i raspoložive dokaze, jedan od njih savjetovao mu je da osudi sve, a drugi da sve oslobodi. Napokon, sudac je prihvatio kompromisni savjet slučajno naišlog odvjetnika, koji mu je predložio da osudi onog optuženog kod kojeg su pronađene ukradene stvari, a da ostale oslobodi. I ne znajući, on je tako formulirao presumpciju koja se kao dio dokaznog prava redovito koristi u *common-law* postupku - da se činjenica da su u izvjesnom razdoblju nakon počinjenog djela krađe ukradene stvari pronađene kod određene osobe smatra dovoljnim dokazom da je ta osoba krađu počinila. Jasno je, međutim, da bi u istom ovom slučaju - oslanjajući se samo na svoju "slobodnu ocjenu" - tri različita suca donijela tri različite presude.

*Četvrti odsjek***Epilog:****Prilog formuliranju jedne procesne teorije istine***§ 12. Kritički rezultati istraživanja*

Zaključci istraživanja: ustrojstvo vlasti i koncepcija istine. Što se, nakon ova tri odsjeka, može zaključno reći o osnovnoj temi ovog rada, istini u sudskom postupku – temi kojoj se ovdje pristupilo kroz kritiku pojma, načela i teorije “materijalne istine” iz perspektive suvremenih filozofijskih teorija istine, s posebnim osvrtom na građanski sudski postupak? U prethodnom odsjeku koncepciju “materijalne istine” rekonstruirali smo kao “vjeru u postojanje jedne čiste, nenormativne ‘stvarnosti’, koju može ‘otkriti’ jedino sud, i to neformalnim (nenormativnim) sredstvima, nesputan dispozicijama stranaka u postupku, u svrhu zaštite ‘općih, javnih interesa’”¹. Takva koncepcija, kao što se pokazalo, s jedne je strane inspirirana postojećim političko-implementativnim crtama u kaznenom postupku zapadnoeuropskog kontinentalnog tipa; s druge strane te su crte u poslijeratnom razvoju pod utjecajem realsocijalističkog društveno-političkog sustava i ideologije koja ga je utemeljivala daljnje proširivane i pojačavane, obuhvaćajući čitav pravosudni sustav. Doduše, kao što se pokazalo u prethodnom odjeljku, premise takve koncepcije nisu se mogle potpuno ostvariti u cjelokupnom pravnom sustavu, a ovisile su i o aktualnim političkim prilikama i oscilacijama između težnje za strogom i sveobuhvatnom političkom kontrolom, uz plansku privredu i nastojanja koja su vodila umjerenom liberalizaciji i otvaranju nekih tržišnih institucija. Također, niz istaknutih pravnih znanstvenika – Zuglia, Triva, Grubiša i drugi – nastojao je u svojim radovima i praktičkoj djelatnosti u području sudstva i zakonodavstva amortizirati tendencije za dosljednim ostvarenjem opisane koncepcije “materijalne istine”. Usljed toga, domaće je procesno pravo – naročito što se tiče građanskog sudskog postupka – ipak uspjelo zadržati više sličnosti sa zapadnim, nego s istočnim modelima. Ipak, teorijski se priznavala legitimnost “načela materijalne istine” (koliko god se njegova primjena nastojala ograničiti) i njemu pretpostavljene teorije istine; prisutne elemente društveno-političkog sustava koji su dovodili do takve koncepcije bilo je riskantno zaobilaziti ili negirati.

---

¹ Vidi *supra*, str. 158.

EPILOG

Da bi se opisala veza između političkog sustava i koncepcije istine u sudskom postupku, bilo bi potrebno opsežnije politološko-pravno istraživanje.² Ovdje bismo se zadovoljili samo navođenjem nekih točaka koje bi se u takvom istraživanju zacijelo pojavile. Neke značajke realsocijalističkog političkog sustava koji je obilježio gotovo pola stoljeća naše neposredne povijesti su nesporne: nesporno je da je riječ o sustavu koji nije pristajao uz kategorije tržišne privrede; da je politička moć u njemu bila koncentrirana u rukama relativno uske skupine ljudi koji nisu demokratski legitimirani, već svoju vlast opravdavaju pretpostavljenim uvidom u nužnost povijesnog razvoja; da osnovni medij kohezije u društvu nije bila ekonomija, već ideologija; da je riječ o sustavu koji je težio obuhvatnoj političkoj kontroli u svim sferama života; da je riječ o sustavu koji nije naginjao podjeli, već jedinstvu vlasti; da su ljudska prava u tom sustavu bila podređena unaprijed zadanom interesu cijeline, “općem dobru”; da je svrha države pretežno bila ostvarenje ideala “dobrog života”, a ne održavanje socijalnog *statusa quo*; da je bila riječ o pretežno totalitarnom, a ne o pretežno liberalno-demokratskom sustavu itd.

Iz takve konstrukcije političkog sustava koja je, unatoč nekim nezaobilaznim razlikama (često više u intenzitetu nego u stvarnom sadržaju), ipak najviše nalikovala političkim sustavima sovjetskog modela, proizlazi i određeni model pravosuđa. Jasno je da se u tom sustavu svaki društveni spor pokušava sagledati kroz optiku javnog interesa. Zbog toga se i uloga suca kao državnog službenika sastoji primarno u interpretiranju sporova u terminima istog tog javnog interesa te u njihovu rješavanju uz pomoć smjernica državne politike. Prirodno je da su u takvom sustavu ovlasti suda neusporedivo veće od ovlasti stranaka i da u njemu bitno pretežu inkvizitorna obilježja. Sud u postupku igra aktivnu ulogu; međutim, njegov je aktivizam veoma različit od aktivizma europskih, a posebno od aktivizma anglosaksonskih sudova: riječ je o političkom, a ne o juridičkom aktivizmu.³

Sud se i onda kada aktivno nastupa u odnosu na stranke ne rukovodi svojim osobnim vrijednosnim i stručnim uvjerenjima – on je agent državne politike i ideologije. Ta politika i ideologija jest doduše najčešće već izražena u zakonima, jer prema načelu jedinstva vlasti isti činioци moći imaju potpunu kontrolu nad legislativom, a uz stupanj složenosti modernih društava niti jedna suvremena država ne može funkcionirati bez zakonske regulative. Funkcija zakona je, međutim, različita u totalitarnim i liberalno-demokratskim društvima. Zakon u liberalno-demokratskim

---

² Cf. neke naznake u tom pravcu kod Damaške, *FACES OF JUSTICE AND THE STATE AUTHORITY*, New Haven, 1986, gdje se međutim uspostavlja tek opći teorijski model koji omogućuje praćenje veza između funkcije pojedinog političkog poretka i funkcioniranja pravosuđa u njemu. Praćenje tih veza u slučaju pojedinog političkog poretka (npr. onog koji je postojao u bivšoj Jugoslaviji) i pravosuđa u njemu zahtijevalo bi međutim iscrpnu konkretizaciju općeg modela, koja izlazi iz okvira zadataka ovoga rada. Sa stajališta političke teorije i filozofije, opća rekonstrukcija modela jugoslavenskog socijalizma dana je u: Puhovski, *SOCIJALISTIČKA KONSTRUKCIJA ZBILJE*, Zagreb, 1990.

³ O tim terminima cf. Dika/Uzelac, *Zum Problem des richterlichen Aktivismus in Jugoslavien*, ZBORNIK PRAVNOG FAKULTETA U ZAGREBU, 40:4/1990, str. 391-416.

društvima ima ne samo funkciju održavanja i reguliranja društvenih procesa, već – kao određen, neretroaktivan i općenit pravni akt⁴ – i funkciju zaštite individualnih prava. Taj aspekt nedostaje u totalitarnim režimima, i zato je sudstvo vezano zakonom dok ovaj vjerno prenosi aktualnu političku volju (što najčešće i jest). Ako, pak, dođe do razmimoilaženja te volje i zakona, praktičko ponašanje socijalističkog pravosuđa pokazuje da je sud prešutno ovlašten da ide i *contra legem*.⁵

U osnovi socijalističkog pravosuđa tako leži diskrecijsko odlučivanje, načelo oportuniteta, a ne načelo legaliteta, makar se prividno činilo i suprotno i govorilo o vezanosti sudaca za (“socijalističku”) zakonitost.⁶ U tome se ujedno i očituju bitne razlike takvog pravosuđa spram pravosuđa socijalne države zapadnog tipa, koja također ima reformske ambicije, no kod koje se društvene promjene nastoje ostvariti bez povrede načela legaliteta i uz striktno poštovanje demokratskih institucija i podjele vlasti.

Ovako koncipirani model pravosuđa implicira i određenu teoriju istine. Primat javnih nad pojedinačnim interesima ogleda se i u ustrojstvu radnji usmjerenih na utvrđivanje činjenica: u radikalno provedenom socijalističkom modelu sud bi sve činjenice utvrđivao po službenoj dužnosti, dok bi dispozicije stranaka u svim granama sudskog postupka (dakle i u građanskom sudskom postupku) bile onemogućene. Kako se, prema ranije rečenome, pravosuđe i u tom modelu u praksi nije osobito osjećalo vezanim zakonskim normama, tako se i prilikom odlučivanja o činjenicama preferira slobodna ocjena dokaza, potkrijepljena nejasnim i neprovjerljivim kategorijama poput “najvećeg stupnja izvjesnosti”. Štoviše, i dobar dio procesnih formi za takav je sustav nešto izvanjsko i suvišno, te u sukobu procesne forme i sudske slobode u traženju istine ova potonja nedvojbeno ima prednost – to je uostalom i dio smisla nastojanja za “oslobađanjem” pravosuđa od “štetnih procesnih formi” koje neki autori navode kao bitan sadržaj “načela materijalne istine”.⁷

Ovakvom rekonstrukcijom procesnog sustava iz osnovnih postavki socijalističkog političkog i društvenog sustava dolazimo, dakle, do onih istih teza o

⁴ Cf. Neumann, DEMOKRATSKA I AUTORITARNA DRŽAVA, Zagreb, 1974, str. 31.

⁵ Kao što kaže u lokalnim okvirima čuvena anegdota, jugoslavenski predsjednik Tito je početkom sedamdesetih godina, kada su nakon “hrvatskog proljeća” počeli prvi montirani procesi, nezadovoljan odlukama nekih sudaca, preporučio sucima da se “ne drže zakona kao pijan plota”. Cf. START, 26. svibanj 1990, str. 16.

⁶ Empirijska potvrda teze da količina propisa i formalna vezanost za njih ne utječe na mogućnost odlučivanja shodno načelu oportuniteta može se naći u praksi jugoslavenskog “samoupravnog socijalizma”, gdje se pokazalo da hipertrofirana gomila (“samoupravnih”) propisa ne smanjuje, već naprotiv povećava razinu arbitrarnosti sudovanja.

⁷ Samom Bayeru, koji je otac ovakve formule, takvo se shvaćanje, doduše, ne bi moglo pripisati, no to je nesumnjivo bio način na koji su ju shvaćali neki njegovi tumači i nastavljači i dobar dio (“socijalističke”) pravne prakse.

“materijalnoj istini” koje smo izveli iz stvarnih stavova korpusa domaće teorije.⁸ Ono, međutim, što u ovoj kratkoj skici nismo izveli, a što zaslužuje iscrpnije razmatranje, jest uloga i mjesto korespondencijske definicije istine u gornjem kontekstu.

66.Rekapitulacija kritike korespondencijske definicije istine u pravu.

Tematizirajući odnos korespondencijske teorije kao jedne određene koncepcije istine i konstrukcije sudskog postupka u gore iznesenom smislu, ključno pitanje koje se postavlja jest: postoji li između prihvaćanja takve teorije istine i izabranog modela sudskog postupka nužna ili barem dovoljna veza; ima li, naime, uopće veze između zastupanja korespondencijske teorije i zastupanja jednog naglašeno inkvizitornog i oficijalnog sustava, obojenog k tome i snažnim tonovima proizvoljnosti i samovolje? Ovo pitanje izuzetno je značajno za ovaj rad, jer ako veze o kojoj je riječ nema, tada se nema smisla baviti ni sudskim postupkom u kontekstu filozofijskih teorija istine (i obratno).

Zaista, takvu je vezu vrlo teško apodiktički dokazati. Postoje i argumenti koji govore protiv nje: u filozofijskim diskusijama – u kojima, kao što je poznato, nema presuđenih stvari⁹ – korespondencijska teorija još je uvijek vitalna; među pravnicima – kao što se može pokazati na primjeru nekih značajnih hrvatskih teoretičara – postoje i oni koji ne osporavaju korespondencijsku definiciju, no vrlo se oštro suprotstavljaju opisanom modelu sudskog postupka.¹⁰

Ipak, neki elementi korespondencijske teorije pokazuju da je ona naročito pogodna za kombiniranje s opisanom koncepcijom postupka. Prigovori koji se upućuju korespondencijskoj teoriji u filozofskoj diskusiji mogu se vrlo uspješno potkrijepiti upravo razmatranjem njene primjene u pravnoj teoriji. U ranijem tekstu¹¹ filozofijske kritike korespondencijske teorije sistematizirali smo u tri skupine. Na ovom mjestu pokušat ćemo pokazati kako se nedostaci na koje svaka od tih skupina upozorava mogu upotrijebiti da bi se zastupao upravo opisani model postupka. Ako izneseni argumenti budu uvjerljivi, stekli bismo tako barem dovoljan razlog da povežemo korespondencijsku teoriju i određeni model sudskog postupka, a na taj

⁸ Vidi *supra*, treći odsjek, § 9, točke 8-10.

⁹ Cf. Perelman, PRAVO, MORAL I FILZOFIJA, Beograd, 1983, str. 64.

¹⁰ Zacijelo je najbolji primjer takvog pravca razmišljanja - a sigurno i jedan od najutjecajnijih - stav koji zastupa Triva. On, doduše, formalno pristaje uz korespondencijsku *definiciju* istine (usp. Triva *et al.*, GPPP, str. 125: “Spoznaja je istinita kad odgovara objektivnoj stvarnosti...Stvarnost postoji prije i nezavisno od ljudske spoznaje”), no iz nje ne izvodi metodološke postulate; naprotiv, pri tumačenju čl. 7. ZPP-a, on se zalaže za specifičan proceduralni *kriterij* istine - za “utvrđivanje koje se u svojim aktivnostima rukovodi *metodama* za koje suvremeno iskustvo, znanost i praksa pokazuju da su najprikladniji za postizavanje momenta apsolutne istine” (*ibid.*, str. 127). Teorija koju ćemo ovdje pokušati naznačiti gradit će se na tragu ovog navoda, pokušavajući, međutim, dovesti u sklad definiciju i kriterij istine.

¹¹ Cf. *supra*, str. 28.

način i dovoljan poticaj da korespondencijsku teoriju istine pokušamo nadomjestiti nekom drugom.

67. Kritika “objektivizma” korespondencijske teorije. Prva skupina kritika odnosila se na “objektivizam” korespondencijske teorije, naime na činjenicu da se u odnosu između spoznajućeg subjekta i objekta spoznaje (“stvarnosti”) zanemaruje aktivnost subjekta u “preradi” te i takve “stvarnosti”. Istinita spoznaja, prema tim kritikama, barem je jednako toliko proizvod onoga koji spoznaje kao i onoga što se spoznaje. Utoliko je neopravdano predstavljati istinite spoznaje kao “kopiju”, “odraz” stvarnosti – jer je “ogledalo” u slučaju spoznaje barem jednako toliko aktivno kao i stvar koja se “ogleđa”.

Osobine koje ova skupina kritizira uočljive su i u pravnom diskursu – upravo kod pobornika “materijalne istine”. Kao što se u prethodnom odsjeku pokazalo, mnogi od njih “materijalnost” materijalne istine izjednačuju baš s “objektivnošću” koju mora posjedovati rezultat sudskog postupka. Ta se “objektivnost” onda neminovno suprotstavljala “subjektivnosti”: ono čemu se u postupku teži jesu “gole” činjenice, “čista” stvarnost. Ni za pristalice takvog shvaćanja nije sasvim jasno što to zapravo jest; jasno je međutim što to za njih nije. Činjenična podloga na kojoj se zasnivaju sudske odluke ne smije, prema tom shvaćanju, ni u kom slučaju biti obojena privatnim stavovima, uvjerenjima i sposobnostima sudionika u postupku. Naročito pak treba izbjeći da na utvrđivanje činjenica djeluju vrijednosni stavovi organa odlučivanja. Oni su nespojivi s “objektivnom istinom”, jer je ono što se traži po definiciji nenormativno – traži se vrijednosno neutralan opis “onoga što se zaista dogodilo”.

Koliko je to iluzoran zahtjev najbolje pokazuje praksa sudskog postupka. Teorijski, bilo bi možda moguće postići “objektivnost” kakva se traži – kada bi se cjelokupna “stvarnost” mogla izmjeriti te izraziti jezikom brojeva, u matematičkim i fizikalnim kategorijama (iako bi se i u to moglo sumnjati, jer već sam akt mjerenja sadrži crte subjektivnosti). Međutim, praktički to nije moguće, i sva su sredstva za utvrđivanje istine u postupku prožeta “subjektivnošću”. Ta subjektivnost počinje već kod notornih primjera: rijetko kada dva svjedoka istog događaja daju istu verziju zbivanja; pokazuje se da i dva promatrača mogu dati sasvim suprotne varijante onoga što su vidjeli. Te i slične činjenice ne samo da su u praksi eklatantna pojava već su i potkrijepljene odgovarajućim teorijskim radovima.¹² Taj tip subjektivnosti u procesnoj se teoriji često dovodi u vezu s nesavršenošću spoznajnih moći čovjeka (još pojačanih specifičnostima sudskog postupka) i smatraju se “ograničenjima

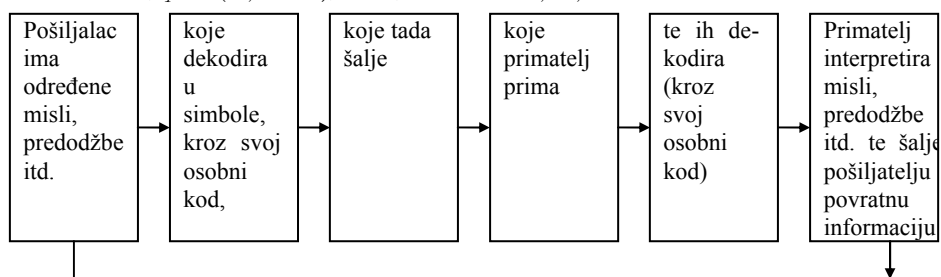
---

¹² Niz tipičnih podataka o psihološkim ograničenjima spoznaje, kako kod neposrednog percipijenta-svjedoka, tako i kod instancije odlučivanja-suda može se naći u Bender/Röder/Nack, TATSACHENFESTSTELLUNG VOR GERICHT. BAND I: GLAUBWÜRDIGKEITS- UND BEWEISLEHRE; BAND II: VERNEHMUNGSLEHRE, München, 1981.

moćnosti traženja istine”.¹³ Zaista, sudski postupak koji se u svom velikom dijelu trudi istražiti sadržaj nekog prošlog događaja upućen je na vrlo nesigurna i nepouzdana sredstva. Sud kao organ odlučivanja po definiciji ne može neposredno saznati o svim činjenicama koje istražuje; on ne smije biti “svjedok u vlastitoj stvari”, jer bi tada vršio dvostruku funkciju, i njegova bi se nepristranost mogla dovesti u pitanje. Uviđaj, kao dokazno sredstvo kojim sud neposredno spoznaje neke činjenice, ni pod najpovoljnijim okolnostima ne može nadomjestiti druga sredstva: saslušanje stranaka, iskaze svjedoka, isprave. A ta sredstva, kao medij prenošenja informacija, otvaraju izdašne mogućnosti da dođe do “buke u komunikacijskom kanalu”. Svaka poruka (u smislu lingvističke teorije) koju ta sredstva prenose prelomljena je i iskrivljena kroz optiku njenog pošiljaoca. To važi i za vještačenje, kao i za druge znanstvene i kvaziznanstvene metode (iscrpno opisane npr. u udžbenicima kriminalistike) kojima procesna teorija (naročito teorija kaznenog postupka) nastoji potkrijepiti tvrdnje da je sudski postupak – i u terminima “teorije materijalne istine” – ipak “objektivan”. Međutim – o čemu plastično svjedoči institut nadvještačenja, a što dobro zna i svaki bolji odvjetnik nastojeći utjecati na izbor “svoga” vještaka – “objektivne” ocjene vještaka i stručnjaka mogu se od osobe do osobe veoma razlikovati. Poruka koju sud kao primalac prima iz posrednih dokaznih sredstava dodatno je iskrivljena i kroz njegovu vlastitu optiku, kao i kroz mogućnost eventualnog nerazumijevanja načina izražavanja/koda koji dokazno sredstvo kao pošiljalac poruke koristi¹⁴. Tako, ako se ograničimo samo na iskaze dobivene promatranjem, u slučaju neposrednih dokaznih sredstava imamo jednostruko, a u slučaju posrednih barem dvostruko iskrivljeni iskaz. Kada bismo još k tome dozvolili iskaze o onome što je već s obzirom na dokazno sredstvo posredno postignuto – kao u slučaju tzv. *bearsay* svjedočenja, imali bismo trostruko i višestruko iskrivljeni podatak, a kada bismo (kao u srednjovjekovnom pravu) priznavali kao dokazno sredstvo i glasine (*rumor, fama*), stupanj iskrivljenja ne bi se mogao čak ni pratiti. Do kakve promjene poruke može

¹³ Cf. Triva *et al.*, GPPP, str. 126 (za načelna ograničenja) te str. 133 (za specifična ograničenja sudskog postupka).

¹⁴ Pojednostavljeni komunikacijski model koji predstavlja ovu situaciju prenosi Bender/Röder/Nack, *op. cit.* (bilješka 12), Bd. II, str. 56. Model je sljedeći:

doći u takvom lancu prenošenja – popularno poznatom kao fenomen “pokvarenog telefona” – pokazala su, *ceteris paribus*, odgovarajuća psihološka istraživanja.¹⁵

Sva ta iskrivljavanja (koja se, *nota bene*, odnose već na najjednostavnije iskaze dobivene promatranjem) mogla bi se pripisati specifičnostima sudskog postupka u odnosu na druga područja ljudske aktivnosti. Kada bismo se ovdje zaustavili, mogli bismo opovrgnuti tezu da se u sudskom postupku postiže “objektivna istina”, no ta ista istina ostala bi nam kao ideal koji postoji izvan sudskog postupka i može se ostvariti u nekim drugim ljudskim djelatnostima i disciplinama. Međutim, teza o nepostojanju “materijalne istine” kao “objektivne istine” može se dalje zaoštriti. Kao što se pokazalo u prvom odsjeku, ne samo u tzv. čistoj filozofiji, već i u općoj metodologiji znanosti (pa i u okvirima pojedinih znanosti) snažno su izražene sumnje u načelnu mogućnost postizanja jedne takve “objektivnosti” uopće. Za to su se navodili mnogi razlozi, no ovdje ćemo se zadržati samo na jednom od temeljnih. Za istinu se – barem u njenom dominantnom značenju – još od Aristotela smatra da se ne može pripisivati stvarima i događajima¹⁶ – ne može se kazati “ovo je istinit kamen/čovjek/potres” – već samo jezičkim iskazima: rečenicama, sudovima, stavovima.¹⁷ Jezik, pak, kao medij komunikacije, sadrži u sebi već veliku dozu “subjektivnosti”. Jezični izričaji, kako nas uči lingvistika i teorija književnosti, barem jednako koliko i o onome na što se neposredno odnose govore i o onome tko ih upotrebljava (pošiljaocu), kao i o njegovim namjerama spram onome kome su namijenjeni (primaocu).¹⁸ Veza teksta (kao smislene cjeline koja se sastoji od jedne ili više rečenica) i njegovog predmeta je proizvoljna, i plod je konvencije; jezik ima svoj vlastiti objekt koji se ne može poistovjetiti s tzv. “realnim objektom”; jezik, naposljetku, najviše govori o sebi samome.¹⁹ Ako uopće prihvatimo da jezik govori nešto o izvanjskom, transcendentnom predmetu, on u tom slučaju posjeduje bitan

---

¹⁵ Opis jednog od eksperimenata koji zorno pokazuje do kakvih izobličavanja može doći pri prenošenju priče “od usta do usta” može se naći u: Trankell, RELIABILITY OF EVIDENCE. METHODS FOR ANALYZING AND ASSESSING WITNESS STATEMENTS, Stockholm, 1972, str. 56 i d.

¹⁶ O značenju izraza “istinitosti” kao “autentičnosti” vidi *infra*, str. 204. U svakom slučaju, premda se u tom smislu izraz “istinitost” može primijeniti i na pojedine predmete (npr. “istinita isprava”), to svakako nije značenje u kojem “teorija materijalne istine” poima “istinitost”.

¹⁷ *Cf. supra*, str. 11.

¹⁸ Različiti modeli značenja koji upozoravaju na razne funkcije znaka/jezika/teksta mogu se naći u radovima strukturalističkih lingvista i teoretičara književnosti koji se nastavljaju na antologijsko De Saussureovo djelo *Tečaj opće lingvistike* (Sosić, *Opšta lingvistika*, Beograd, 1977). *Cf.* npr. Bühlerov “organon-model” u: SPRACHTHEORIE (Stuttgart, 1965), kao i Jakobsonov shematski model funkcija jezika u: LINGVISTIKA I POETIKA (Beograd, 1966), str. 285-326. U oba modela se osim tzv. referencijalne (Jakobson), denotativne ili simboličke (Bühler) funkcije (funkcije orijentirane “predmetu”, koji je *nota bene* holistički koncipiran - kao “svijet” ili “kontekst”) razlikuju još i tzv. emotivna (ekspresivna, simptomatička) funkcija usmjerena samome pošiljaocu, kao i tzv. konativna (apelativna, signalna) funkcija usmjerena primaocu.

¹⁹ To je, prema Jakobsonovom modelu, metajezička, ali i poetska funkcija jezika. *Cf.* LINGVISTIKA I POETIKA, str. 293 i d.

handicap: stvari, osobe i događaje, kao jedinstvene i neponovljive, on može ili imenovati ili opisati. Imenovanje, kao plod konvencije, još ništa ne kaže o svojstvima predmeta; opis, pak, govoreći o svojstvima predmeta, uvijek mora upotrebljavati termine određenog ranga općenitosti, dovodeći u odnos dvije stvari te promašujući time njihovu jedinstvenost i neponovljivost. Upravo zato što jezik, govoreći o predmetima (a ne samo imenujući ih, “pokazujući prstom u njih”), nužno upotrebljava opće kategorije, on sadrži nešto više od “objektivnog” govora. Svaki akt pridavanja svojstava nekom predmetu – njegove kvalifikacije kao pripadajućeg nekoj skupini, klasi ili kategoriji – sadrži u sebi crtu proizvoljnosti, voljni impuls govornika da nešto opiše kao nešto, da nešto pripiše nečemu: akt opisa od strane onoga koji opisuje ujedno je i akt vrednovanja.

Ovaj uvid svakako nije ostao nepoznat pravnom diskursu, koliko god pravna teorija nastojala održati razliku između “izvanpravnog”, “deskriptivnog” -- *činjenica* i “pravnog”, “normativnog” – *prava*. Međutim, već ako uzmemo jednostavan primjer, perspektiva se komplicira. “Istinitost” se nedvojbeno može pripisivati (ili odricati) jednom iskazu poput “Radnik *x* neopravdano je izostao s posla”. U shemi pravnog silogizma to bi bez sumnje predstavljalo donju premisu, “činjenicu”, na koju bi trebalo primijeniti pravno pravilo (npr. “Radnik koji neopravdano izostane s posla disciplinski je odgovoran.”). Je li to vrijednosno neutralan, “deskriptivan” iskaz? Već u uobičajenim prikazima materijalno-pravnih pravila često se upozorava na “otvorene pojmove”, na tzv. pravne standarde. Riječ je o izrazima poput “opravdano”, “pravodobno”, “odgovarajuće”, “svrsishodno” i sl., za koje se priznaje da nemaju egzaktno, unaprijed određeno značenje, već da ih u svakom konkretnom slučaju tijelo koje primjenjuje normu mora odrediti, primjenjujući složen proces vrednovanja, ponekad čak i, *de facto*, stvarajući pravnu normu za individualan slučaj. Na ovaj primjer moglo bi se eventualno odgovoriti tvrdnjom da je to doduše točno, no da kvalifikacija nekog ponašanja kao “opravdanog” (“pravodobnog” i sl.) može predstavljati već primjenu pravnog pravila, a ne odlučivanje o činjenicama; pravno, a ne činjenično pitanje te da, dakle, to izlazi iz okvira diskusije o problemu istine u sudskom postupku, koja bi se trebala ograničiti na činjenična pitanja. Uzmimo da je to točno – iako i tada ostaju neke bitne dileme, primjerice tada već u okviru tvdnji koje su u okviru donje premise pravnog silogizma imamo dvostruke kriterije, “činjenične” i “pravne”. U tom slučaju postavlja se, međutim, pitanje na kojoj razini počinju čisti, vrijednosno neutralni iskazi i pojmovi kojima se “objektivno” mogu opisati neka stanja i događaji. Kad bismo tezu do kraja zaoštrili, mogli bismo, naime, tvrditi da i naizgled jasni i nedvoznačni pojmovi imaju u sebi vrijednosnu komponentu: nešto brži prelazak preko pješačke staze može se, na primjer, kvalificirati kao “hod” ili kao “trčanje”, ovisno o opredjeljenju onog koji o tome ocjenjuje; na sličan način osobina normativnosti može se u krajnjem slučaju pripisati i nekim najelementarnijim pojmovima poput “stoji/kreće se”, “crno/bijelo” i sl.; tako bismo čak i ondje gdje bi se pravnici konsenzualno složili da je riječ o “činjeničnom pitanju” naišli na “subjektivnu” aktivnost vrednovanja – u pravnotehničkom smislu nepravnog, no ipak normativnog. U skladu s tom tezom, mi bismo, pokušavajući

doprijeti do golih, nenormativnih činjenica – do “objektivne stvarnosti” – dospjeli do dna praznog sanduka. “Objektivne” činjenice i “činjenična pitanja” kao takva jednostavno bi nestali iz sudskog postupka.

Takva radikalna perspektiva zacijelo bi naišla na revolt pravnika praktičara koji godinama, pa i desetljećima, bez naročitih pravila i teorija, luče činjenična od pravnih pitanja. Očito je da neke prihvaćene razlike između tih dviju kategorija postoje i da bi iluzorno bilo očekivati od pravnika da se odreknu te uvriježene i u praksi provjereno korisne dihotomije. No, jesu li to razlike između deskriptivnosti i normativnosti, vrijednosno neutralnog opisa transcendentnog objekta i njegova vrednovanja? Neki aspekti sudskog postupka mogu nas natjerati da ozbiljno posumnjamo u to.

Razmotrimo, tako, mjesta na kojima spomenuta distinkcija u sudskom postupku najviše dolazi do izražaja: u klasičnom europskom kontinentalnom modelu sudskog postupka distinkcija između činjeničnih i pravnih pitanja najznačajnija je za pitanje dopustivosti revizije sudskih odluka²⁰ – zbog činjeničnih se pitanja, općenito uzevši, ne dopušta revizija, a kod pravnih pitanja ona je moguća; u anglo-američkom modelu, kao što je već naglašeno u § 7, razlika između činjeničnih i pravnih pitanja presudna je za podjelu nadležnosti između suca i porote: o pravnim pitanjima u pravilu rješava sudac, a o činjeničnima porota. Ove formule izgledaju jednostavno, ali u praksi pri njihovoj primjeni dolazi do znatnih poteškoća. Istraživanja tako pokazuju tendenciju proširivanja polja revizibilnosti u europskim kontinentalnim modelima²¹. Teoretski pokušaji izjednačavanja tog polja s poljem činjeničnih pitanja prema jednom općem pravilu pokazali su se neuspješnima ili nepotpuno uspješnima; dobar dio teoretičara unutar europskog prava kreće se prema revizibilnosti kao zasebnoj kategoriji – ne govori se više o “činjeničnim i pravnim pitanjima”, već jednostavno o nekom pitanju kao revizibilnom ili ne²²; time se posredno priznaje nemoć ne samo pri općem određivanju revizibilnosti prema jednom jedinstvenom kriteriju, nego i pri univerzalnom određivanju činjeničnih pitanja: u nedostatku dovoljno uvjerljivih i čvršćih pravila zapravo se prihvaća skeptički i realistički stav da je revizibilno ono što sudska praksa, imajući u vidu cilj i svrhu svoga djelovanja,

---

²⁰ Vidi Rakić, REVIZIJA PROTIV PRESUDE, Beograd, 1981, str. 272: “...distinkcija (činjeničnih i pravnih pitanja, *nap. A.U.*) ima najveći značaj u materiji pravnih lekova, te u reviziji posebno.”

²¹ U nekim je slučajevima prodor revizibilnosti u činjeničnu podlogu, prema općem mišljenju teorije, neizbježan. Tako je, na primjer, kod prejudicijelnih pitanja, pogrešne primjene pravila iskustva, i utvrđivanja činjenica uz primjenu pravila o zakonskim presumpcijama i teretu dokazivanja. *Cf.* Triva *et al.*, GPPP, str. 593. Osim toga, često se “jedna ista greška može kvalificirati i kao greška u postupanju, i kao greška u suđenju o činjenicama, i kao greška u suđenju o primjeni materijalnog prava.” *Ibid.*, str. 594. U istom smislu - uz izdašnu komparativnu perspektivu - vidi Rakić, REVIZIJA, *cit.*, str. 286 i d.

²² *Cf.* Rakić, *op. cit.*, str. 273, o strujama koje ističu potrebu “specifičnog” pristupa distinkciji činjeničnog i pravnog pitanja, ovisno o pravno-političkoj funkciji revizije kao pravnog lijeka: “Stav je, dakle, da ne treba poći od distinkcije činjenica i prava, kao objektivno date, već polazeći od specifičnih potreba ovog pravnog leka, odrediti krug revizibilnih i nerevizibilnih pitanja.”

prihvati kao takvo.²³ To, dakako, ne znači i potpuno ukidanje granice između činjeničnih i pravnih pitanja; međutim, ako primijenimo analogiju, razmeđem na kojem bismo te dvije kategorije dijelili pitanje je *volje*, a ne izvanjske “objektivnosti”: zbog potreba i ciljeva naše djelatnosti mi se *opredjeljujemo* za to (a ne nalazimo u “prirodi stvari”) da je nešto *questio iuris* odnosno *questio facti*.

Potvrda tih teza može se još bolje pronaći u praksi anglo-američkog pravosuđa. Ako zanemarimo sve ostalo, načelno vrijedi pravilo da sudac odlučuje o pravnim, a porota o činjeničnim pitanjima. Međutim, ako je točno da postoji stvarna, “prirodna” granica između “objektivnih”, vrijednosno neutralnih činjenica koje egzistiraju izvan sudskog postupka i neovisno o njemu te sfere normativnosti, interpretacije pravnih pravila i njihove primjene, može se pretpostaviti da je ta granica lako uočljiva, kako za pravnike, tako i za nepravnike. Upravo suprotno tome, nepravnicima u anglo-američkom pravosuđu ta granica ostaje potpuno mistična, dok se pravnici tek u dugotrajnom procesu obrazovanja i svoje stručne socijalizacije uvježbavaju – bez fiksnih naputaka i općih pravila – da tu granicu u konkretnom slučaju nađu – točnije: da je uspostave na onom mjestu na kojem će ona za njihove kolege i stručnu javnost biti prihvatljiva.

Normativna priroda činjeničnih pitanja nije ostala nepoznata niti pravnoj filozofiji. Nakon razdoblja u kojem je fokus pozornosti teoretičara bio usmjeren na druga pitanja, u novijoj pravnofilozofijskoj literaturi sve se intenzivnije aktualizira pitanje činjenica i njihovog značenja u pravnom diskursu.²⁴ U tom kontekstu posebna se pozornost posvećivala odnosu između istine (tj. činjeničnog stanja utvrđenog dokazivanjem) i pravnog jezika (tj. jezičnog izraza zakonskih normi koje determiniraju relevantnost pojedinih činjenica). Tako je jedan od zaključaka do kojeg je došao skupni finsko-švedski istraživački projekt *Pravo i istina* bio i taj da je “nemoguće odvajati tzv. činjenice od njihove evaluacije”²⁵. Dok je tradicionalni koncept dokazivanja utemeljen na kantovskoj ideji *teorijske spoznaje*, dotle stvarnost sudskog postupka, u kojoj se prožimaju deskriptivno i normativno, primarno ima elemente *praktičnog rasuđivanja*. Dokazivanje nije isključivo vezano uz pitanje istine, tj. uz uspoređivanje izraza pravnog jezika s opažanjima: isprepletenost normativnog i

---

²³ Iako se u svojoj izvanrednoj disertaciji o reviziji Vesna Rakić zalaže za pronalaženje *općeg* mjerila za razgraničenje činjeničnog i pravnog pitanja, njen je konačni zaključak o tome ipak više kombinacija raznih kriterija, pri čemu je kod svakog ključan upravo teleološki element. Cf. Rakić, *op. cit.*, str. 303, 333 i 341.

²⁴ Cf. npr. Wróblewski, *Facts in Law*, u: ARCHIV FÜR RECHTS- UND SOZIALPHILOSOPHIE, 1973, str. 161 i d; *vidi i* tekstove sabrane u: Twining (ur.), *Facts in Law*, ARCHIV FÜR RECHTS- UND SOZIALPHILOSOPHIE, Beiheft 16, 1983.

²⁵ Klami, Hannu Tapani; Kastinen, Johanna; Hatakka, Minna, *Legal Language and Evidence*, u: SPRACHE, PERFORMANZ UND ONTOLOGIE DES RECHTS. FESTGABE K. OPALEK, Berlin: Duncker & Humblot, 1993, str. 282. *Vidi i* Klami, Hannu Tapani; Sorvettula, Johanna; Hatakka, Minna, *Truth and Law*, ARCHIV FÜR RECHTS- UND SOZIALPHILOSOPHIE, 75:4/1989, str. 429-446; *id.*, *Burden of proof. Truth or Law*, SCANDINAVIAN STUDIES IN LAW, 34:1990, str. 115-149.

deskriptivnog neizbježna je, utoliko što se u pravu problemi dokazivanja (npr. savjesnosti i dužne pažnje) veoma često sastoje “u usporedbi (više ili manje dokazanih) *stvarnih događanja s hipotetičkim tijekom događanja* koji je (barem djelomično) konstruiran uz pomoć određenih normativnih pretpostavaka.”²⁶

Na imanentnu normativnost deskriptivnih iskaza (pa tako i meta-teorijske “deskripcije” sadržane u navodno opisnim, “analitičkim” iskazima zapadnoeuropske pravne znanosti) upozorio je u domaćoj pravnoj teoriji i Ivan Padjen.²⁷ Njegova analiza oslanja se na uvide hermeneutičke filozofije i post-empirističke teorije o holističkoj strukturi znanstvenih teorija uopće, a posebno teorija u društvenim znanostima. U pravnom diskursu, imanentna normativnost sadržana je već u elementarnom pomaganju za razlaganje strukture pravnog rasuđivanja – pravnom silogizmu: *premissa maior*, naime, po definiciji sadrži pravnu normu, dakle normativan iskaz; što se pak tiče iskaza o činjenicama, tj. *premissa minor*, niti se njemu ne može pripisati čista deskriptivna struktura: ta je premissa “(polu)normativan iskaz”.²⁸ To proizlazi već iz poznate Jørgensenove dileme²⁹ koja pita kako je moguće izvoditi općevažne zaključke iz normativnih iskaza (tj. iskaza koji nemaju istinosnu vrijednost), budući da je (u svjetlu dualističke premise o diobi normi i opisa i znanstve paradigme koja proizlazi iz logičkog atomizma) općevažne zaključke moguće izvoditi samo kao račun u kojemu su elementi istinosne vrijednosti pojedinih sudova. Kao rješenje Jørgensenove dileme Padjen nudi njenu reformulaciju: ako su zaista (kako nas uče moderne teorije istine) svi deskriptivni iskazi barem djelomično preskriptivni (tj. ako svoju deskriptivnost izvedu iz razumijevanja konteksta u kome se postavljaju, te slijeđenja pravila kojima su (su)određeni, tada bi dilema trebala biti izvrnuta, i pitati je li uopće moguće izvoditi općevažne zaključke iz iskaza koji *nisu* normativni.³⁰

68. Kritika “subjektivizma” korespondencijske teorije. Ako su, dakle, izneseni argumenti dovoljno uvjerljivi da bi pokazali da filozofijska kritika korespondencijske teorije, koja joj prigovara previđanje (voljne i vrijednosne) aktivnosti subjekta, nalazi svoju potvrdu i u sudskom postupku, činilo bi se logičnim da se onda može pokazati da su prigovori koje smo sintetizirali kao drugu skupinu kritika³¹

²⁶ *Ibid.*, str. 284.

²⁷ *Vidi* Padjen, I., *Rekonstrukcija pravne znanosti kao tehnološki problem*, u: NAŠE TEME, 33:12 (1989), str. 3425-3446.

²⁸ *Cf. ibid.*, str. 3433.

²⁹ *Vidi* S. Jørgensen, *Imperatives and Logic*, ERKENNTNIS, 7:1937, str. 288 i d.

³⁰ Ovo je pojednostavljenje Padjenove reformulacije, koja u cjelini glasi: “Kako je moguće izvoditi zaključke iz iskaza koji ne važe (tj. iz opisa) kad znamo da opće važenje ovisi o važenju iskaza iz kojih se izvodi zaključak (tj. iz normi)” *Cf. ibid.*

³¹ *Vidi supra*, str. 28.

pogrešni. Ti prigovori po svojoj su strukturi, naime, potpuno suprotni prigovorima prve skupine: dok jedni prigovaraju korespondencijskoj teoriji “objektivizam”, drugi joj prigovaraju “subjektivizam”.

Paradoksalno, čini se da se, međutim, ova dva prigovora ne isključuju, nego da se čak nadopunjuju. Shodno tome mogu se, dakle, u pravosudnoj praksi naći osnove i za ovaj drugi prigovor.

Prigovor subjektivizma može se naročito potkrijepiti analizom sovjetskog istočnoeuropskog modela (kojem je naginjalo i pravosuđe druge Jugoslavije – a unutar njega i hrvatsko), a koji je uostalom najsnažnije isticao korespondencijsku teoriju u sklopu “načela materijalne istine”. Bit kritike subjektivizma korespondencijske teorije sastoji se, kao što je već izneseno, u tezi da korespondencijska teorija otvara prostor relativizmu, to jest proizvoljnosti i voluntarnosti iskaza koji se u skladu s tom teorijom prihvaćaju kao istiniti. Za procesnu teoriju sovjetskog istočnoeuropskog tipa ovaj prigovor svakako ne bi mogao važiti: ona je uvijek tvrdila da je (“socijalistički”) sudski postupak u stanju utvrditi (“objektivnu”) istinu te da do te istine u pravilu i dolazi – shodno, dakako, “načelu materijalne istine”. Problem, međutim, leži u tome da se ova teza pokazala kontraproduktivnom, djelomično možda i namjerno kontraproduktivnom.³²

Ako, naime, zastupamo tvrdnju da određeni model sudskog postupka dolazi do “objektivne”, izvanprocesne istine, logično je da ćemo takvu istinu tražiti izvan sudskog postupka. Što se, pak, događa ako takva, nenormativna, izvanjska “istina”, neovisna o ljudskim vrijednosnim stavovima i ljudskoj “subjektivnosti”, ne postoji – što proizlazi iz prethodno iznesene linije kritika? Jasno je da se tada jedan tip izvanprocesne subjektivnosti univerzalizira, uzdiže na rang “objektivnosti” i proglašava za “materijalnu istinu”.

Upravo takav tip ponašanja može se zamijetiti pri analizi prakse pravosuđa sovjetskog istočnoeuropskog modela. U sustavu u kojem su se i inače određeni ideološki svjetonazor i njegova politička projekcija proglašavali za “objektivnu nužnost”, “istina” koja se tražila – i nalazila – bila je istina određene političke ideologije i skupine koja ju je zastupala. Jasno je da je takva “istina”, kao ona koja egzistira prije procesa, izvan njega i neovisno o njemu ravnodušna s obzirom na forme i metode kojima se do nje dolazi. Sudski postupak, naprotiv, nije ravnodušan s obzirom na istinu – on, na ovaj ili onaj način, mora doći do te, unaprijed zadane istine. Odnos “istine” i sudskog postupka na taj je način izokrenut: nije istina ono što iziskuje opravdanje, već je to sudski postupak; nije jamstvo istinitosti nekih iskaza to što se do njih došlo u ispravno provedenom sudskom postupku, već je jamstvo ispravnosti postupka to što se u njemu došlo do unaprijed poznatih rezultata – “istine”.

---

³² Cf. analizu sovjetske pravne teorije i socijalnog okruženja (totalitarna vlast komunističke partije, “crveni teror”) u § 8. ovoga rada.

Jasno je i to da se u takvom modelu postupka razlika činjeničnih i pravnih pitanja iz drugih razloga pokazuje kao irelevantna. U sustavu u kojem se buduće nastupanje određene društveno-ekonomske formacije promatra kao “činjenično pitanje” i koncepcija istine mora biti globalistička.³³ “Načelo materijalne istine” nije zadovoljeno ako je istinita ova ili ona izolirana činjenica, pa čak niti svaka od činjenica o kojima se u postupku odlučuje, nego ako se došlo do rezultata koji se uklapa u opću, ideološku “istinu”.

Zbog te orijentacije na apriorni rezultat model postupka izrastao na “načelu materijalne istine” teži takvom poimanju postupka koje se ne bavi mnogo pažljivim razlučivanjem relevantnog od irelevantnog te brižljivim preispitivanjem svake verzije o svakoj pojedinoj od činjenica koje tvore kompleks činjeničnog stanja. Kriterij istinitosti postavljen je, naime, unutar sfere postupka samo supsidijarno: klasični procesni instrumentarij bit će konačno mjerodavan za sudsku odluku samo ako je vanjska, objektivna “stvarnost” – “stvarnost” politike i ideologije – indiferentna prema rezultatu: ako se društveni odnosi u postupku niti marginalno ne tiču “općih”, javnih interesa. A to je u političkom sustavu koji ima tendenciju upravljati svim sferama života, i svaku individualnu aktivnost interpretirati iz perspektive “viših” vrijednosti, više izuzetak nego pravilo.

Zbog toga globalistički stav, koji se može objasniti presijom dolaženja do rezultata kompatibilnih s “istinom” politike, a ne s imanentnom “istinom” procesa, nužno vodi u antiformalizam – kao što je već pokazano u rekonstrukciji “načela materijalne istine” u domaćoj teoriji³⁴. Mreža procesnih pravila, tzv. procesne forme, iz gledišne točke “materijalne istine” mogu izgledati prije kao nepotrebna negoli kao potrebna –štoviše, dobar dio procesnih formi može izgledati i kao štetan, jer svojim kompliciranim “formalizmom” odugovlači ili čak sprečava da se dođe do onoga do čega bi se ionako moralo doći – do unaprijed poznate i određene “objektivne istine”.

Sudski postupak tako uvijek mora ostati dovoljno otvoren utjecaju ovlaštenih interpretatora te “objektivne istine”. “Štetne forme” moraju se dakle ukloniti ili omekšati, tako da bi se uvijek, i bez inače nepoželjnog kršenja (jednako tako “otvorenih”) materijalnih pravila moglo doći do “materijalne istine” – onako kako ju diktiraju aktualni nosioci političke moći. Racionalizam sudskog postupka tako se sunovraćuje u voluntarizam politike.

Mnoge indicije koje mogu potkrijepiti ovakvu tvrdnju već su iznesene u trećem odsjeku ovog rada. Jedna od njih je i insistiranje na psihološkim kategorijama: kao što je pokazano, psihološka definicija jedan je od sastavnih dijelova u rekonstrukciji “načela materijalne istine”.³⁵ Zaista je zanimljivo kako se od velike

---

³³ Cf. *supra*, str. 123 i d.

³⁴ Cf. *supra*, str. 145 i d.

³⁵ Cf. *supra*, str. 138.

retorike “objektivne stvarnosti” brzo upada u unutrašnja, psihološka određenja – u neprovjerljiv i nedokučiv svijet subjektivnog osjećaja “izvjesnosti”, “dubokog unutrašnjeg uvjerenja” itd. Isti proklamatori “objektivnosti” istine tako u isti mah preferiraju sudski subjektivizam sadržan u sustavu slobodne ocjene dokaza pred barem kakvom-takvom egzaktnošću sadržanom u sustavu vezane (legalne) ocjene. Ovo naravno ne znači da se ovaj rad bez rezervi zalaže za vezanu, a protiv slobodne ocjene dokaza; treba, međutim, biti svjestan da se pod krinkom “slobodnog sudačkog uvjerenja” (a kakvo je to “neslobodno” uvjerenje? – pita s pravom Triva) može naći pokriće za proizvoljnost i voluntarnost. U kontekstu suvremenog modela sudskog postupka za koji se zalažemo element uvjerenja svakako također ima svoje mjesto, no ono nije “pounutarnjeno”, u sferi psihologije, već je “izvanjšteno”, u sferi gnoseologije i teorije argumentacije.³⁶

Sličnih osnova može se u konkretnim sudskim postupcima koji su izrastali na “načelu materijalne istine” naći još dosta. Spomenimo samo neke: proširena upotreba pojma “očiglednosti”, moguće zloupotrebe kategorije “notornosti” itd.³⁷ Sve to može dodatno potkrijepiti tvrdnju da se sudski postupak koji prema svom samorazumijevanju mora dohvatiti “objektivnu”, izvanprocesnu istinu, može bez mnogo poteškoća pretvoriti u arbitrarno administriranje i političku manipulaciju; u tom smislu mogu se i u ovom kontekstu potvrditi filozofijske kritike koje korespondencijsku teoriju optužuju za subjektivizam i relativizam.³⁸

69. Kritika pojma “korespondencije”. Već iz svih gore iznesenih razloga može se umjesnom smatrati i primjena treće filozofijske skupine kritika, koja korespondencijskoj teoriji prigovara neodređenost i neoperacionalnost samog pojma korespondencije (slaganja, izomorfizma). Korespondencijska teorija, barem u onoj varijanti koja je poslužila za osnovu “načela materijalne istine”, zaista nije kriteriološka teorija.³⁹ “Korespondencija”, “slaganje” – što potvrđuje već dosadašnja analiza “načela materijalne istine” – uistinu se u najbolju ruku može smatrati pojmom koji možda može nešto reći o tome *što* je to istina, no ne i *kako* do nje doći. Reći da se nešto “slaže sa stvarnošću” možda i može biti zdravorazumski prihvatljivo kao

---

³⁶ Cf. *infra*, str. 212-216.

³⁷ Riječ je o kategorijama koje su u ranijem tekstu, jednako kao i pojam “izvjesnosti”, već bile eksplicitno povezivane sa subjektivističkim, naročito evidencijskim teorijama istine; više o tome i kritici njihove upotrebe vidi *supra*, str. 42 i d.

³⁸ Ovaj prigovor je generalno primjenjiv na klasičnu procesnu teoriju i njeno poimanje dokazivanja: “Ako je fokus isključivo ili u prevelikoj mjeri usmjeren na aspekt *istinitosti* u procesu dokazivanja, ondje gdje u pogledu istine nema izvjesnosti previše se lako zamjenjuju racionalni načini prevladavanja neizvjesnosti s ‘intuicijom’ ili sličnim ‘holističkim rasuđivanjem’.” Klami/Kastinen/Hatakka, *Legal Language and Evidence*, cit., str. 292.

³⁹ Za razlikovanje definicijskih, kriterioloških i kondicionalnih teorija istine cf. bilješku 14 na str. 13.

zamjena za iskaz “to je istina”, ali to nam još ni najmanje ne govori o tome kako se do te “istine” došlo, a kamoli o tome kako da mi do te ili neke druge istine dođemo. Tako, uostalom, niti u običnom govoru ni za koga neće biti uvjerljivo ako neki iskaz za koji smatramo da je istinit argumentiramo izjavom da se on “slaže sa stvarnošću”. Jer, to jedino znači da smatramo da stvari stoje onako kako stvari stoje. To je možda tautologijski, pa zato i sadržajno siromašan iskaz, no to je međutim upravo onaj uvid do kojeg korespondencijska teorija najdalje može doći. To je uostalom i rezultat nekih od znanstveno najozbiljnijih teorija istine – kao što je već rečeno, semantička teorija istine Alfreda Tarskog u krajnjoj analizi dolazi do zaključka da je iskaz “snijeg je bijel” istinit onda i samo onda ako je snijeg bijel.⁴⁰

Zato je i sudski postupak koji je na tom slaganju insistirao morao pronaći druge kriterije istinitosti. Međutim, kao što se već pokazalo, kriteriji kojima su teoretičari skloni “načelu materijalne istine” upotpunjavali korespondencijsku formulu nisu ništa uvjerljiviji od samog pojma korespondencije. Psihološki, “privatni” pojmovi kao što su “uvjerenje”, “izvjesnost”, “očiglednost”, “notornost” ne mogu se smatrati racionalnim kriterijima – barem ne kada se primarno koriste da bi utemeljili rezultate sudskog postupka; osim njih mora postojati bar još nešto, dublja osnova racionalnosti na kojoj se i oni sami temelje. Ovaj argument možemo i obrnuti: ako je zaista točno da se na osnovi nečije privatne “izvjesnosti” može doći do pouzdanog rezultata, što je to što i unatoč “slobodnom sudačkom uvjerenju” može u javnosti još uvijek ulijevati dovoljno povjerenja da se može smatrati da su sudske odluke utemeljene na “istinitim” podacima – a to javno povjerenje barem je jednim dijelom sadržano i u staroj izreci: *res iudicata pro veritate habetur*? O tom temeljnom sloju, krajnjem kriteriju koji daje vjerodostojnost sudskom odlučivanju cjelokupna teorija razvijena oko “načela materijalne istine” ne kaže ništa.

Ona o tome i ne može ništa reći, jer bi, pokušavajući formulirati taj kriterij, bila prisiljena odreći se svojih temeljnih pretpostavki (ili, bolje, temeljnih predrasuda) – vjere u transcendentnu, nenormativnu i o spoznajnom subjektu neovisnu stvarnost te korespondencije s tom nedokučivom stvarnošću. Jer, krajnji kriterij o kojemu je riječ morat će se tražiti unutar granica ustrojstva sudskog postupka: kako inače objasniti činjenicu da se unatoč svim poznatim manama i nedostacima sudskog postupka upravo njime najradije služi i njemu najradije vjeruje u nizu spornih pitanja koja proizlaze iz kompleksnosti ljudskog suživota u suvremenim demokratskim društvima? Ako su ljudi racionalna bića, i ne vjeruju sucima i državnim službenicima (samo) iz gotovo religijskog strahopoštovanja pred autoritetom vlasti, može se pretpostaviti da u postupku pred sudom – i to zaista u njemu, a ne *izvan* njega – egzistiraju kriteriji koji jamče da će o istinitosti/ne-istinitosti iznesenih tvrdnji biti racionalno, a u tom smislu i objektivno odlučeno.

Da bismo i o tim kriterijima mogli govoriti, morat ćemo međutim prvi put u ovom radu pokušati skicirati teoriju istine u pozitivnom smislu, ujedno naznačujući i

---

⁴⁰ Cf. *supra*, str. 24 i d.

EPILOG

ono što smo čitaocu sve do sada ostali dužni – izlaganje sadržaja i smisla pojma “istina” i njegovih izvedenica. Na temelju dostignuća suvremenih filozofijskih teorija istine ocrtanih u prvom odsjeku, imanentne procesne filozofije sudskih postupaka zapadnog modela analiziranih u prvom dijelu drugog odsjeka te kritike “načela materijalne istine” i njegovih pretpostavki iznesene u ostalim dijelovima ovog rada, pokušat ćemo u narednom tekstu iznijeti skicu jedne – uvjetno rečeno – *procesne teorije istine*.

§ 13. Naznake jedne procesne teorije istine

70. Terminološke pretpostavke. Teorija koju ćemo ovdje pokušati naznačiti bit će teorija *istine*, a ne teorija *istinitosti* ili *istinitog*. Već ovaj izbor, premda možda izgledao “prirodno”, treba opravdati.

To dakako ne znači da teorija istine ništa ne govori i o upotrebi pojmova kao što su “istinit”, “istinito” i slični, ili da se njima ne služi. Oni su i logički i terminološki izvedeni iz pojma “istina”, koji je općenitiji od njih i koji ih sve na razne načine obuhvaća. Svaki od tih pojmova ipak ima svoju vlastitu konotaciju i upozorava na određeni aspekt problema. Vješto uho tako će lako opaziti da rečenica “Do istine smo došli ako je istinito utvrđeno da je nešto istinito” ne predstavlja običnu tautologiju, puko definiranje *idem per idem*. Pokušajmo stoga i odrediti ove sitne ali važne značenjske razlike između raznih oblika izvedenih iz istog korijena riječi.

* Pojam *istina* (kao imenica) konotira supstantiviranu kvalitetu, na neki način zbirni pojam kojim se želi naglastiti da se govori o svojstvu, bez obzira na njegov objekt (iskaz, rečenicu, konkretnu tvrdnju). U tom smislu pojam istine je u odnosu na ostale slične pojmove najopćenitiji i najapstraktniji – jer apstrahira (odjeljuje) od pojedinačnih suodnosa i govori o istini “kao takvoj”. U određenom kontekstu ipak se i pojam istine može upotrebljavati ekvivalentno pojmu “istinitosti” koji je i jezički bliži pridjevu “istinit/a/o” i koji (jednako kao i pridjev) logički uz sebe traži objekt: istinitost “nečega”, istinito “nešto”.

* Pojam *istinit/a/o* (kao pridjev) odnosi se i prema svojoj gramatičkoj prirodi uvijek na neki određeni objekt; on naglašava da upravo taj-i-taj objekt udovoljava kriterijima da mu se pripíše (pridjene) svojstvo “istinitosti”.

* Pojam *istinito* (kao prilog) konotira aktivnost kojom se došlo do toga da se određeni objekt označi kao istinit; on se može koristiti kao oznaka ispravnosti primjene određenog kriterija, no, kako će se pokazati, može imati i šire značenje: i sama aktivnost primjene određenih pravila koja dovode do tog označavanja može se promatrati kao kriterij ispravnosti oznake.

Teorija istine kao skup općih stavova o istini trebala bi u sebi obuhvatiti i sve ove značenjske razlike i objediniti ih kao tri aspekta jednog jedinstvenog problemskog kompleksa: ona bi trebala istinu, kao apstraktni predmet teorijske refleksije, promatrati jednako u svjetlu njenog pridavanja određenim objektima u konkretnim kontekstima kao i u svjetlu načina i puta kojim je do takvog pridavanja došlo.

Kao što je u tekstu već više puta isticano, time nisu pokrivena sve moguće upotrebe riječi “istina” i njenih izvedenica. Posebno u kontekstu sudskog postupka spomenute su još dvije upotrebe koje ovdje nisu obuhvaćene: to su slučajevi u kojima se “istinitost” pojavljuje kao ekvivalent “autentičnosti” te slučajevi u kojima se “istina” pojavljuje kao antonim “laži”, “neiskrenosti”.

Ove aspekte upotrebe riječi “istina” zasad ćemo ostaviti po strani, ne zato što bi bili nelegitimni, već naprotiv – zato što već pretpostavljaju teoriju istine u smislu gore određenog problematskog kompleksa. I o istinitosti (autentičnosti) i o istinitosti (ne-laži) može se govoriti u terminima istinitosti (u gornjem smislu): dok u najmanju ruku neobično i redundantno zvuči rečenica “Istinито je da je ova tvrdnja istinita”, nije teško zamisliti iskaze poput “Istinито je da je ova isprava istinita (autentična)” ili “Istinито je da ovaj svjedok laže”.

Dublji razlog zašto ove dvije upotrebe već pretpostavljaju gotovu teoriju istine sastoji se u njihovoj strukturi. Pojmovi istinitost/autentičnost i istinitost/ne-laž pretpostavljaju naime odnos između dva sadržaja – uvjetno rečeno “unutrašnjeg” i “vanjskog”, između “onoga kako se stvari predstavljaju” i “onoga kakve stvari jesu”. Isprava nije istinita (autentična) ako se njena prividna (vanjska) svojstva ne poklapaju s njenim izvornim (unutrašnjim) svojstvima: ako ispravu nije izdao organ ili osoba koji su na njoj označeni kao izdavači¹, ili ako je nisu izdali sa sadržajem koji u njoj stoji². Svjedok ne govori istinu (laže) ako je iskazani (vanjski) sadržaj njegovih spoznaja različit od spoznatog (unutrašnjeg) sadržaja. I u jednom i u drugom slučaju traži se još dodatno da spomenuti nesklad bude svjestan: da postoji namjera da se percipijenta dovede u zabludu. Da bismo izbjegli i otkrili neautentičnost/lažnost, moramo međutim najprije znati kako *istinито* utvrditi čak četiri elementa: unutrašnji i vanjski sadržaj, njihov nesklad i namjeru dovođenja u zabludu. Zato, očito, već moramo posjedovati koncepciju istine u njenom prvotnom smislu – u smislu gornjih značenja koja tvore jedinstven problematski kompleks. Ipak, kako će se kasnije pokazati, i ove dvije alternativne upotrebe (autentičnost, ne-laž) sačinjavaju jedan od aspekata istog tog problematskog kompleksa, tako da upotreba istog izraza za različite sadržaje nije nipošto tek slučajnost.

71. Zadaci teorije istine. Definicija istine kao “zahtjeva za važenjem”.

Teorija istine primjerena (i) za sudski postupak morala bi prije svega izbjeći neke

---

¹ Cf. Triva, GPPP, str. 422. U užem smislu to bi bio slučaj kada je cjelokupnu ispravu sastavio netko drugi, a ne njen naznačeni autor; u širem, obuhvaćalo bi i slučaj prepravki na inače “autentičnoj” ispravi (u sljedeću bilješku).

² Ako je dio sadržaja isprave preinačen ili na drugi način promijenjen te predstavljen kao da također potječe od naznačenog izdavača. I ovaj i prethodni slučaj predmet su i kaznene odredbe koja zabranjuje falsificiranje (usp. KZH, čl. 212). Inače, i sam izraz “falsificiranje” etimološki dolazi od riječi “falsus” - lažan, neautentičan, pogrešan - koja je također jedan od mogućih antonima riječima “istina”, “istinit”.

nedostatke konvencionalne koncepcije istine. Osnovna polazna točka morala bi pritom biti istraživanje značenja i smisla konkretne upotrebe izraza “istina”, “istinito” u sudskom postupku³ – u protivnom počinila bi se ista greška kao i kod upravo kritizirane koncepcije: pojam istine razmatrao bi se apstraktno i “po sebi”, i na taj se način zapravo više udaljavao od pravnog diskursa nego što bi mu se približavao.

Prvo i osnovno pitanje jedne procesne teorije istine trebalo bi stoga biti: što znače u sudskom postupku tvrdnje “istinito (istina) je da...”, “sud treba utvrditi istinu/istinito utvrditi činjenice” i slično; čemu one u sudskom postupku uopće služe, ili, općenitije, zašto se u sudskom postupku uopće govori o istini?

Kako nas uči redundancijska teorija istine, tvrdnja “istinito je da...” sadržana je implicitno u svakoj tvrdnji. Svaka tvrdnja (uz, možda, za ovaj kontekst nevažne izuzetke) koju izriče (tvrdi) neki od sudionika u sudskom postupku sadrži naime u sebi ujedno i tvrdnju da je tvrdnja koja se iznosi istinita. Kada stranke, kako se tehničkim terminom često kaže, “iznose činjenice”, one implicitno tvrde da su njihovi “činjenični navodi” istiniti; kada svjedoci svjedoče pred sudom, oni implicitno tvrde da govore istinu (što se od njih eksplicitno i traži); isto važi i za tvrdnje vještaka; sud, također, obrazlažući svoju odluku i govoreći o “utvrđenim činjenicama, implicitno tvrdi da su te činjenice istinito utvrđene. Tvrdeći neku činjenicu, npr. “Osoba x je platila dug”, sudionik u postupku vrši jedan govorni akt: Austinovom terminologijom, ona vrši ne samo akt lokucije (iskazivanja kao iskazivanja) već i akt ilokucije (izvršavanje neka radnje svojim iskazivanjem – *tvrdjenje* da je izrečeni iskaz istinit), kao i akt perlokucije (pokušaj postizanja određenog djelovanja na osjećanja, misli i radnje recipijenata).

No upravo zbog toga ne možemo, poput redundancijske teorije, zaključiti da je predikat (pridjevak) “istina” suvišan. On nam nešto govori – prije svega o onome tko ga izriče. Tvrdnje o “istinitosti”, iako za svakoga od sudionika u postupku imaju subjektivno različit karakter i smisao, imaju kao specifična vrsta govornih akata jedno opće značenje: one nam za onoga koji ih tvrdi (tvrdi da su istinite) ujedno kažu da se on s tim tvrdnjama slaže, da uz njih pristaje – to je uvid koji, između ostaloga, dugujemo performativnoj teoriji istine. Stoga ne samo sud u sustavu slobodne ocjene dokaza (pa i u varijantama vezane ocjene dokaza) izražava tvrdeći činjenice svoje “uvjerenje” – to čine i svi ostali sudionici u postupku. U najvećem broju slučajeva sudionici u postupku ne tvrde nešto neutralno, neovisno o vlastitoj subjektivnosti: oni iznoseći neku tvrdnju ujedno implicitno iznose i *zahtjev* da se njihova tvrdnja prizna za njihovo osobno uvjerenje: na tragu Habermasove teorije ovaj ćemo zahtjev nazvati *zahtjevom za subjektivnim (partikularnim) važenjem*⁴.

³ Tako ujedno slijedimo i Wittgensteinov naputak prema kojem je značenje neke riječi konstituirano njenom upotrebom u jeziku. Cf. *supra*, str. 47.

⁴ U Habermasovoj terminologiji to bi bio *zahtjev za iskrenošću*. Isti zahtjev za Searlea je kao *pravilo iskrenosti* jedan od četiriju uvjeta uspješnosti izvođenja govornog akta. Cf. Pupovac, JEZIK I DJELOVANJE,

Zahtjev za subjektivnim važenjem najčešće nije jedini zahtjev koji sadrži tvrdnja nekog sudionika u postupku; on je, međutim, najčešće pretpostavka i uvjet ispravnosti preostalog sadržaja i zbog toga mora i logički biti prvi razriješen. Jedina osoba koja raspolaze neposrednom, evidencijskom mogućnošću da provjeri opravdanost tog zahtjeva jest sam govornik koji ga izriče; što se tiče ostalih sudionika postupka kojima je taj zahtjev upućen, ne postoje nikakve neposredne, konkluzivne metode, recimo neposredni uvid u “unutrašnjost” osobe koja iznosi tvrdnju. Kriterij koji ovdje može doći u obzir je posredan: to je *koherencija* stava koji se tvrdi sa svim ostalim stavovima osobe koja ga tvrdi, zajedno sa svim ne-govornim informacijama koje ta osoba emitira (geste, mimika, držanje, intonacija).⁵ Stoga sudionik u postupku koji želi da ga se “shvati ozbiljno” – tj. da se ne dovede u pitanje njegova vjerodostojnost (da mu se, pravnim rječnikom, kao stranci ili svjedoku “pokloni povjerenje”) mora slijediti pravila igre koja ga sile na dosljednost sa samim sobom.⁶

Drugi zahtjev sadržan u tvrdnji sudionika u postupku može se činiti važnijim, ili bar dalekosežnijim: iznoseći neku tvrdnju, sudionik u postupku nastoji joj također priskrbiti slaganje (pristajanje) ostalih sudionika postupka. On naime tvrdeći najčešće ne želi da ostali priznaju da ta tvrdnja važi samo za njega, da izražava njegov osobni stav, već i postići da ta njegova tvrdnja postane i uvjerenje drugih.⁷ Moglo bi se činiti da je za neke – primjerice za stranke – dovoljno da se ograniče na uvjeravanje samo nekih od tih drugih – točnije, na uvjeravanje suda. To je u praksi točno, ali u civiliziranom suvremenom sudstvu stranke ipak, da bi uvjerile sud, ne smiju formulirati svoju tvrdnju tako da ona bude samo “privatno” prihvatljiva za konkretan organ odlučivanja. Bilo bi, doduše, moguće zamisliti sudski postupak u kojem stranka uvjerava suca da je vratila dug, potkrjepljujući to činjenicom da ima plave oči – znajući da konkretni sudac smatra da su osobe plavih očiju naročito poštene i iskrene. No, ustrojstvo sudskog postupka je takvo – barem u slučaju suvremenog, zapadnog modela pravosuđa – da sili sve sudionike u postupku da se obraćaju širem krugu osoba. Dokazni postupak, dužnost obrazloženja odluka, višestupanjska kontrola, sudjelovanje javnosti – sve su to instituti koji nagone sudionike u postupku da svoje tvrdnje ne upućuju nijednoj konkretnoj osobi, već,

---

Zagreb, 1990, str. 90; Searle, *SPEECH ACTS*, Cambridge, 1984, str. 63.

⁵ Utoliko ovdje primarno do izraza dolazi kriterij istine za koji su se zauzimale koherencijske teorije - *cf. supra*, str. 39 i d.

⁶ Zahtjev za subjektivnim važenjem nije osobina samo tvrdnji kao govornih akata; on važi i za druge govorne akte, naročito za klasične performativne iskaze - obećanja, zapovijedi i sl. Tako se u materijalnom građanskom pravu za obvezivanje izjavom volje traži da bude *ozbiljno, stvarno i slobodno* - ukratko, da postoji *istinska* namjera da se uistinu ponaša dosljedno govornom aktu koji se izvodi.

⁷ To ne treba miješati s refleksivnim (autoreferencijalnim) stavovima. Čak i tvrdnje kao što su “Pozlilo mi je” mogu se dvojako interpretirati iz aspekta istinitosti: prvo, kao “on ‘stvarno’ misli da mu je loše” (on je iskren, ne laže), i “on je ‘stvarno’ loše”.

posredno, čitavom razumnom čovječanstvu. Norma da sud mora *istinito* utvrditi činjenice između ostalog također ima ovaj smisao: ona znači da se u postupku pred sudom smiju istinitima smatrati samo one činjenice koje su potencijalno uvjerljive za svakoga. Zato bi se “istinitošću” u analizi te odredbe trebala smatrati ne “korespondencija”, već prije svega *poopćivost* stava prihvaćenog kao istinitog. Stoga, dakle, tvrdnje koje se iznose u postupku u sebi sadrže i zahtjev za *općim* važenjem – zahtjev da se neka tvrdnja prizna za potencijalno uvjerenje svakog razumnog čovjeka; ovaj zahtjev zvat ćemo *zahtjevom za intersubjektivnim (općim) važenjem*.⁸ Upravo potencijalna općenitost važenja (a ne suglasnost s izvanjskim “objektom”) jest ono što nam omogućuje da “istinitosti” pripisujemo “objektivnost”.

Kako potkrijepiti zahtjev za intersubjektivnim važenjem sadržan u tvrdnjama kao govornim aktima? Kako odlučiti da je neka tvrdnja potencijalno prihvatljiva za sve, i na taj način priznati je za istinitu? Ova pitanja, kao suviše kompleksna, zasad ćemo ostaviti postrani da bismo istražili obuhvaćaju li ova dva zahtjeva ujedno cjelokupno značenje i smisao tvrdnje “da je nešto istina”.

Sve dosad opisane karakteristike tvrdnji – govornih akata kojima se pripisuje istinitost/neistinitost – vrijede jednako za sudski postupak, kao i za bilo koje drugo područje ljudskog djelovanja. I u tzv. običnom govoru tako primjerice ljudi tvrde “istinite” rečenice tražeći da im se prizna subjektivni (“Ja sam gladan”) ili i subjektivni i intersubjektivni (“Jučer se ovdje dogodila nesreća”) zahtjev za važenjem. Koji je smisao iznošenja tih tvrdnji? Njihova svrha, jednako kao i tvrdnji u sudskom postupku, nije u njima samima, jednako kao što ni u njima sadržani zahtjevi za važenjem nisu sami sebi svrha. U pozadini svega toga nalazi se praktični aspekt, koji se najbolje može opisati već navedenim citatom C. S. Peircea: “Ne postoji tako fina razlika u značenju koja bi se sastojala u bilo čemu drugome do u mogućem razlikovanju u praksi”. Jednako tako i utvrđivanje činjenica u sudskom postupku ima svoju praktičku dimenziju. Ta je dimenzija za svakog od sudionika u postupku, kao i za postupak u cjelini, različita: tipična svrha za stranke je postizanje povoljne odluke; za svjedoke – izvršenje građanske dužnosti; za vještake – savjesno i stručno obavljanje svog posla; za sud – zakonito i pravilno izvršenje povjerene socijalne misije; naposljetku, za postupak u cjelini – ostvarivanje prava na sudsku zaštitu i zaštita subjektivnih prava priznatih od pravnog poretka. Iz te perspektive treba promatrati i svrhu koju ima istina u sudskom postupku: ona je u službi raznih interesa i posredovanja među njima. Iznoseći, osporavajući i prihvaćajući razne

---

⁸ Ovaj je zahtjev najkarakterističniji za govorne akte kojima se pripisuje “istinitost-neistinitost”, toliko da se u užem smislu i sam pojam istine može s njim poistovjetiti. Zato se i rječnikom konsenzualne teorije istine ovaj zahtjev još naziva i *zahtjevom za istinitošću* u govornom aktu sadržane izjave. Ipak, čini nam se da nije moguće u analizi sadržaja izraza “istina” zaobići i druga dva zahtjeva, koja čine neodvojiv dio istog problematskog kompleksa. Tako, primjerice, nije moguće da govornik zahtijeva da se nekoj tvrdnji pripiše opće važenje, a da istovremeno ne zahtijeva da ta tvrdnja važi i za njega - npr. da se izričući tvrdnju “Zemlja se okreće oko Sunca” vrši govorni akt “Želim da se svi uvjerite u to da se Zemlja okreće oko Sunca, ali ja u to ne vjerujem.”

tvrdnje, različiti sudionici žele ostvariti interese svojstvene svojim ulogama. U tom smislu tvrdnje sadrže u sebi još jedan zahtjev koji također treba obuhvatiti procesna teorija istine: zahtjev da izvedeni govorni akt poluči odgovarajući praktički učinak – da proizvede posljedice suglasne praktičkoj namjeri koja mu je pretpostavljena. Taj zahtjev, koji traži priznavanje veze između same tvrdnje i njene praktičke svrhe, zvat ćemo – suglasno konsenzualnoj teoriji istine – *zahtjevom za ispravnošću*.

U kontekstu sudskog postupka, taj je zahtjev naročito izražen u odnosu na sud i stranke.⁹ Stranke tvrde i poriču neke tvrdnje zato da bi polučile određeno djelovanje suda – one dakle ujedno tvrde da je njihova tvrdnja povezana s djelovanjem koje nastoje prouzročiti. Sud, procjenjujući činjenični materijal, također ima u vidu praktički kontekst svoje djelatnosti. Pravna kategorija koja je presudna pri razrješavanju zahtjeva za ispravnošću je kategorija *relevantnosti*: samo *relevantne* tvrdnje o činjenicama mogu prouzročiti željeni učinak – donošenje odluke odgovarajućeg sadržaja. U odnosu na sud i stranke, zahtjev za ispravnošću tako se može izjednačiti sa *zahtjevom za priznavanjem relevantnosti*.

Ovaj specifični praktički kontekst baca novo svjetlo na neke aktivnosti u sudskom postupku. Neposredna praktička svrha postupka nagoni, naime, sud da, provodeći propisani postupak i primjenjujući pravna pravila, prihvati kao istinite poglavito one tvrdnje koje mu omogućuju da optimalno ispuni svoju misiju i ostvari u konkretnom slučaju svrhu sudskog postupka. Zato je i moguće da sud kao istinite u nekim slučajevima utvrdi činjenice koje bi se promatraču izvan sudskog postupka – neupućenom u njegove neposredne ciljeve i svrhe – mogle činiti neistinitima ili barem slabo uvjerljivima. Ponekad će – kao na primjer u slučaju donošenja presude zbog izostanka u građanskom postupku – bez preispitivanja prihvatiti navode samo jedne stranke, ponekad će se za utvrđivanje činjenica koristiti sredstvima koja bi se mogla činiti varljivim i nepouzdanim. Sukladno tome, i tvrdnje na kojima se temelje sudske odluke nerijetko su u javnosti predmet sumnje. Znači li to da se u postupku nije utvrdila istina, ili da se – još gore – ona u sudskom postupku uopće ne može utvrditi? Na ovo bi se pitanje, smatramo, ipak trebalo odgovoriti negativno. Svako područje ljudskog djelovanja ima svoje specifične kriterije istinitosti: tvrdnja “ovo je dugačko jedan metar” može biti istinita za krojača, a eklatantno neistinita za fizičara.¹⁰ U nekim kontekstima bit će korisno prihvatiti kao istinite stavove koji bi u drugima polučili katastrofalne rezultate, pa će se ti stavovi u nekim krugovima zaista

---

⁹ Iako bi se to moglo generalizirati i na ostale sudionike postupka: svjedoci izlažu svoja zapažanja nastojeći da kažu ono što sud zanima; vještaci ono što im pravila struke i iskustva nalažu kao važno za postupak itd.

¹⁰ U istom smislu može se navesti i sljedeći Austinov citat: “Usporedimo izjavu ‘Francuska je šesterokuta’ s Francuskom. Što trebamo reći, je li to istinito ili ne? Pitanje naprosto previše simplificira stvari. Ili, barem donekle. Znam što hoćete reći, možda je istinito za neke potrebe ili u nekim kontekstima koji bi odgovarali čovjeku s ulice, ali ne i za geografе. I tako dalje. Ne može se poreći da je to gruba izjava, ali ni tako lako reći da je lažna.” J. L. Austin, *Performativ-konstativ*, DOMETI, 9/1980, str. 44.

smatrati istinitima, a u drugima ne: u pravu će biti i jedni i drugi. U nekim će se pak krugovima – kao na primjer u krugovima akademske teorijske diskusije – možda pokazati korisnim da se niti jedna tvrdnja nikada ne prihvati kao konačno i potpuno istinita, pa da stoga svaka bude predmet stalnog preispitivanja. Mnoge praktičke ljudske djelatnosti međutim ne trpe odugovlačenja: njima treba jednostavna i upotrebljiva istina, i to čim prije. Ova različitost potreba i kriterija često se previđa, pa se kriteriji jednog područja – obično teorijskih znanosti – nastoje imputirati drugim djelatnostima i područjima. Kada se to pokaže nemogućim, onda se logično izriču tvrdnje kao što su tvrdnje da “apsolutnu i objektivnu istinu u pravu nije moguće dohvatiti.”

Znači li to, međutim, da nije moguće formulirati jedinstven koncept istine za sve djelatnosti i discipline? Ne proturječi li to zahtjevu za općim, intersubjektivnim važenjem za koji smo tvrdili da je sadržan u svakoj tvrdnji “Istina je da...”? Smatramo da i na ova pitanja treba odgovoriti negativno. Najprije o drugom pitanju: praktički kontekst svake tvrdnje treba svakako imati u vidu, međutim, i dalje ostaje zahtjev za *općim* priznanjem – uz takve-i-takve praktičke okolnosti i uz tu-i-tu svrhu. Drugim riječima, zahtjev za intersubjektivnim važenjem mora biti prihvatljiv za svakog razumnog čovjeka, uz pretpostavku da se nalazi u istim okolnostima i da dijeli istu predodžbu o svrsi postavljene tvrdnje.¹¹ Što se pak tiče prvog pitanja, ono već zalazi u problem kriterija istine. Jasno je da svaka disciplina i područje ljudskog djelovanja ima različite metode i načine verificiranja istinitih iskaza; međutim, neke opće crte postoje: neke od njih već su opisane u ovom odjeljku (značenje istinitih iskaza, performativna i pragmatička funkcija tvrdnji), a dio drugih bit će naznačen u narednom odjeljku u kojem se vraćamo na pitanje o tome kako se razrješava zahtjev za općim (intersubjektivnim) važenjem tvrdnji – na pitanje o *kriteriju* istine u užem smislu.

72. Kriterij istine. Rekapitulirajmo ukratko rezultat prethodne točke u kojoj je naznačena definicija istine prihvatljiva za sudski postupak. Na temelju prethodne analize, istinu bismo provizorno mogli definirati kao

svojstvo govornih radnji – tvrdnji koje udovoljavaju trostrukom zahtjevu koji implicitno postavljaju govornici što ih izriču: zahtjevu za subjektivnim važenjem, zahtjevu za intersubjektivnim važenjem i zahtjevu ispravnosti/relevantnosti.

Ova definicija u više pogleda iziskuje obrazloženje i opravdanje. Dio pitanja koji se oko nje može postaviti odnosi se na njeno filozofijsko utemeljenje, drugi na

---

¹¹ Sličan je tip kondicionalnog relativiziranja Davidsonova formula prema kojoj se istinitost neke tvrdnje uvijek mora gledati s obzirom na određene osobe i određeno vrijeme. Međutim, dok bi se iz Davidsonovog stava moglo zaključiti kako nije moguće da barem neke tvrdnje budu istinite za sve osobe, ovdje se zalažemo za shvaćanje racionalnosti prema kojem tvrdnje koje pretendiraju na istinitost treba relativizirati s obzirom na njihove okolnosti i svrhe, ali ne i s obzirom na osobe. *Cf. supra*, str. 50, bilješka 12.

njenu pretenziju da bude prikladnija za sudski postupak negoli klasična korespondencijska teorija.

Što se prvog dijela pitanja tiče, iz dosadašnjeg tijeka ovog rada tu bismo definiciju svakako mogli pokušati opravdavati kao filozofijski suvremeniju; to, doduše, još ne daje pravo da se takva definicija ističe kao bolja. Ključni test za takvu definiciju jest pokazati da ona uspijeva ondje gdje korespondencijska zakazuje; ako se, pak, uzme da se kao temeljni prigovor korespondencijskoj teoriji može uzeti njeno pozivanje na izvanjezičnu, nenormativnu “stvarnost” – što joj onemogućuje da iz sebe izvuče odgovarajući *proceduralni* odgovor kako do te “stvarnosti” doći – onda će problem koji svaka konkurirajuća teorija istine treba riješiti da bi ju nadomjestila biti njena unutrašnja povezanost s *kriterijem istinitosti*.

Što se pak tiče pitanja prikladnosti za sudski postupak, zadatak koji definicija istine treba riješiti tek je malo različit. Treba, naime, pokazati – što se kao programski zadatak već više puta u ovom tekstu isticalo – da definicija odgovara faktičkoj upotrebi riječi “istina” u postupku. Budući da se pravila te faktičke upotrebe također konstituiraju kroz procesna pravila koja, posredno ili neposredno, određuju metodologiju utvrđivanja činjenica, ponovo u prvi plan izlazi problem kriterija: definicija istine mora biti unutrašnje povezana s kriterijem koji odgovara metodologiji onog tipa postupka koji ostvaruje očekivanja koja na nju postavljamo.

Definicija koju smo, koristeći se elementima suvremenih filozofijskih teorija istine, postavili, ima ambiciju da odgovori procesnom realitetu. Njena osnovna inspiracija uzeta je iz Habermasove konsenzualne teorije, no uz malu modifikaciju – u definiciju istine kao zahtjeva za važenjem ubrojani su, osim istinitosti u užem smislu (zahtjeva za intersubjektivnim važenjem), još i istinolikost (*Wahrhaftigkeit*), zahtjev za subjektivnim važenjem, i zahtjev za ispravnošću (*Richtigkeit*)¹². Takvo proširenje područja definiranja i rezultirajuća integralna definicija istine proizlazi iz nastojanja da se što više približi procesnoj zbilji – činjenicama koje se utvrđuju u sudskom postupku i metodama koje se u tu svrhu primjenjuju. Razlozi su djelomično već navedeni: zahtjev za subjektivnim važenjem treba, čini nam se, biti sastavni dio definicije istine, jer omogućuje utemeljenje niza procesnih pravila koja se odnose na stranačku/svjedočku/vještačku obvezu iskazivanja istine te, u osnovi, i pravila o slobodnoj ocjeni dokaza: sud može uzeti za istinite samo one činjenične navode u čiju je istinitost uvjeren. S druge strane, zahtjev za relevantnošću također dosljedno obuhvaća vrlo bitno procesno pravilo da se u postupku utvrđuju samo *relevantne* činjenice. Iz perspektive sudskog postupka irelevantni činjenični navodi zato nisu, strogo uzevši, ni istiniti, ni neistiniti – oni su jednostavno besmisleni – jedako kao što je besmisleno u posesornoj parnici utvrđivati pravo vlasništva. Integrirajući u definiciju istine te elemente, omogućujemo ograničavanje pojma istine

---

¹² Cf. Habermas, *Vorbereitende Bemerkungen zu einer Theorie der kommunikativen Kompetenz*, u: Habermas, Luhmann, *THEORIE DER GESELLSCHAFT ODER SOZIALTECHNOLOGIE*, str. 131 i dalje.

samo na ono što se u sudskom postupku zaista utvrđuje, i ujedno shodno načinu na koji se to utvrđuje.

Preostaje, međutim, najvažniji problem: kako riješiti zahtjev za inter-subjektivnim važenjem, ili, drugim riječima, kako odlučiti, na temelju tzv. slobodne ocjene, koji je od više iskreno iskazanih, pravno relevantnih činjeničnih navoda zaista istinit?

Na ovom mjestu potrebno je učiniti napomenu koju je možda trebalo istaknuti već ranije, a odnosi se na definiciju pojma istine kao “zahtjeva za važenjem”. Habermasova koncepcija “zahtjeva za važenjem” (*Geltungsanspruch*) izrađena je, kao što je već navedeno, na temelju analogije s pravnim zahtjevom (civilističkim žargonom izrečeno – tužbenim zahtjevom). Konzekvenција takvog određenja za koncepciju istine u sudskom postupku jest da između procesne metodologije koja se primjenjuje za odlučivanje o tužbenom zahtjevu i metodologije koja se primjenjuje za odlučivanje o činjenicama ne postoji supstancijalna razlika. Naravno, razlike i dalje postoje utoliko što su činjenična utvrđenja pretpostavka za odluku o tužbenom zahtjevu, i utoliko što je tužbeni zahtjev – klasičnom filozofijskom terminologijom izrečeno – formuliran kao iskaz trebanja, a činjenični navodi kao iskaz bitka, no osnovna struktura je ista: i odlučivanje o činjeničnim navodima, kao i odlučivanje o tužbenom zahtjevu, potaknuto je *zahtjevom*, koji proizlazi kao posljedica *spora* – drugim riječima, da bi se pitanje istine uopće postavilo, potrebno je, kako ističe Tugendhat¹³, imati poziciju i protupoziciju u igri asertornog govora, ili, parafrazirajući Brechta, “onoga koji govori da” (*Ja-Sager*) i “onoga koji govori ne” (*Nein-Sager*). Utoliko, može se tvrditi da stara procesna maksima *nemo index sine actore* (za tužbeni zahtjev), kao i maksima *index indicare debet secundum allegata et probata partium* ima i svoje epistemološko opravdanje. Na taj način, prihvaćanjem ovakve koncepcije istine, situacija se obrće: dok prema klasičnoj korespondencijskoj teoriji načelo akuzatornosti prema kojemu inicijativa za iznošenje činjeničnih navoda i dokaza leži na strankama potrebuje opravdanje kao “ograničenje u dohvatanju Istine”, sada se ono pojavljuje kao konstitutivan dio koncepcije istine te, opravdanje iziskuje suprotno načelo, načelo inkvizitornosti.

Ovo spekulativno teorijsko rješenje doduše ne daje u potpunosti odgovor na klasične praktičarske primjedbe da “stranke mogu manipulirati činjenicama i spriječiti sud da dođe do Istine”; potpun odgovor na to moguć je samo u kontekstu rješenja kriterija istinitosti. Prije nego prijedemo na nj, potrebna je međutim još jedna napomena. Definicija istine – a, kako će se vidjeti, i kriterij – izvedeni su ovdje u potpunosti bez ikakvog referiranja na vanjsku “stvarnost”, “objektivitet”, “stvari” itd. Znači li to da se, prema takvom shvaćanju, u postupku uopće ne utvrđuju “činjenice”? Ako uzmemo klasičnu definiciju činjenice kao “konkretne pojave u

---

¹³ Cf. *supra*, str. 50 i d.

stvarnosti vanjskog svijeta i u unutrašnjem (psihičkom) zbivanju”¹⁴, onda je to svakako točno. To međutim nije argument protiv takve teorije, već samo naznaka da i sam pojam činjenice iziskuje redefiniciju¹⁵. “Činjenica” prema takvoj koncepciji također treba biti određena kao jezični i procesni entitet – ona je isto toliko sud ili jezični iskaz koliko i tzv. “činjenični navod” ili “tvrđnja o činjenicama”¹⁶. *Differentia specifica* “činjenice” u odnosu na “činjenični navod” nalazi se međutim na dva nivoa: jezičko-analitičkom i metodološkom. “Činjenica” je, što se prvog tiče, sud koji je *objekt* (semantički sadržaj) drugog suda¹⁷; što se drugog tiče, “činjenica” je iskaz koji je već prošao proces verifikacije – tj. iskaz koji je, nakon temeljitog preispitivanja, utvrđen kao istinit, i kao takav – da se vratimo na Deweyja¹⁸ – predstavlja “čvrstu točku, orijentir” u daljnjem istraživanju. Stoga je i govoriti o “istinitosti činjenica” tautologija, a o “neistinitosti činjenica” kontradikcija; o zahtjevima za važenjem kod “činjenica” već je – da se poslužimo pravnom terminologijom – “pravomoćno” riješeno.¹⁹

Da se, napokon, vratimo na pitanje kriterija istine. Iz mnogih mjesta ovoga rada moglo se već zaključiti da nam se čini da je – zbog svog uspješnog objedinjavanja mnogih aspekata europske i anglosaske filozofijske tradicije te, posebno, zbog svoje usmjerenosti na praktičko-politički diskurs – najperspektivnija teorija za pravno prihvatljivo shvaćanje istine *konsenzualna* teorija. Prema konsenzualnoj teoriji kriterij istinitosti (intersubjektivnog važenja) iskaza jest konsenzus – njihovo opće prihvaćanje. Idealna situacija u sudskom postupku bila bi, prema takvom kriteriju,

---

¹⁴ Cf. Kobe, *Činjenice*, natuknica u Pravnoj enciklopediji (neobjavljena edicija Leksikografskog zavoda, u posjedu autora), str. 1.

¹⁵ Jedan od dodatnih praktičnih razloga za to jest i spoznaja procesnih teoretičara da se “klasičnom” definicijom činjenice ne mogu mnogo postići: “Implikacije koje se javljaju pri korišćenju” (N. B. klasičnog korespondencijskog, *nap. A.U.*) “logičko-filozofskog pojma činjenice upozoravaju da se logička i filozofska saznanja (koja, uostalom, mogu i sama biti sporna) ne mogu mehanički prenositi na područje izrazito praktične djelatnosti kakva je kazneni postupak. No, kako se tu radi o izrazito gnoseološkoj problematici, nije ih moguće ni sasvim zanemariti.” Kobe, *ČINJENICE*, str. 7. Ovaj citat pokazuje da i vodeći procesni teoretičari počinju uviđati nepodobnost “stare” definicije, te počinju sumnjati u nedvojbenost i neupitnost tradicionalne gnoseologije.

¹⁶ “Bez sudova (*Sätze*) ne može biti ni činjenica” - cf. Scheit, WAHRHEIT, DISKURS, DEMOKRATIE, Freiburg/München, 1987, str. 201. Također: “... pojam činjenica bitno je povezan s ‘jezičnom igrom’ iskaza... Činjenice se moraju *semantički* definirati, i nisu dane na bilo koji drugi način nego kroz iskazane stavove”. *Ibid.*, str. 215.

¹⁷ Jedino na taj način može se, čini nam se, objasniti izraz “sporne činjenice”, koji bi, prema korespondencijskoj koncepciji, trebao biti pogrešan - kako mogu biti sporne “konkretne pojave u stvarnosti”? Sporni mogu, naime, biti samo jezički iskazi. “Sporne činjenice” u postupku su sporne zato jer oko objekta “činjeničnih navoda” - “činjenica” - postoji spor stranaka.

¹⁸ Cf. *supra*, str. 42.

¹⁹ Pokušaj da se tehničkoj pravnoj kategoriji “pravomoćnosti” dade i odgovarajuće gnoseološko značenje svakako nije unikatan - o tome cf. kod Toulmina, THE USES OF THE ARGUMENT, Cambridge, 1958, str. 171.

ona u kojoj bi svi sudionici u postupku došli do suglasnosti oko “spornih činjenica”. Ovdje ponovo možemo primijetiti promjenu perspektive u odnosu na tradicionalnu koncepciju: dok su u sklopu teorije “materijalne istine” teoretičari (posebno oni građanskopravni) morali braniti institucije kao što su sudska nagodba i priznanje činjenica, sada nam se i te institucije pojavljuju kao integralni dio koncepcije istine – čak kao instrumenti za dolaženje do istine.

Ipak, najčešća situacija u sudskom postupku je ona u kojoj se stranke ne mogu složiti te umjesto njih odluku mora donijeti onaj treći – sud. Na prvi pogled to nije objašnjivo iz obzora konsenzualne teorije, jer konsenza ovdje, po definiciji, nema. Treba, međutim, imati u vidu da za konsenzualnu teoriju konsenzus nije sam sebi svrha; bit konsenzualne teorije nije aktualno *prihvatanje*, već *prihvatljivost* rezultata. Konsenzus treba biti proizvod *otvorene, slobodne i racionalne diskusije* svih zainteresiranih strana. Mjesto na kojem se ta diskusija u sudskom postupku otvara je *sudska rasprava*; bit rasprave je argumentacija, dijalog.²⁰ I, dok se za korespondencijsko shvaćanje (“materijalne”) istine rasprava pokazuje tek kao nešto izvanjsko i suvišno, ili u najbolju ruku kao ornament sudskog postupka²¹, za procesno je shvaćanje istine upravo sudska rasprava – kao ona specifična točka razlikovanja sudovanja i administriranja – konstitutivna za utvrđivanje istine. “Pravi” konsenzus je samo onaj koji je rezultat slobodne i otvorene argumentacije u kojoj je svakome omogućeno da se izjasni o tuđim argumentima i stavovima: zato je i za dohvaćanje istine u sudskom postupku ključno *načelo saslušanja stranaka*²², *načelo kontradiktornosti i javnosti*²³ i *načelo otvorenog pravosuđenja*²⁴.

I konsenzualna teorija priznaje da je konsenzus kao rezultat potpuno slobodne i (vremenski i po broju sudionika) neograničene argumentacije tek ideal kojemu se može težiti – no, istovremeno, ideal koji je mjerodavan za ocjenjivanje utemeljenosti rezultata: krajnje mjerilo aktualnih činjeničnih utvrđenja jest tzv. *idealna govorna situacija*. Taj se ideal, međutim, može primijeniti tek *post festum* i na postupak u cjelini: u konkretnom odlučivanju kriterij ispravnosti činjeničnih utvrđenja može biti

---

²⁰ O hermeneutičkoj, fenomenološkoj, jezičnofilozofijskoj i ostaloj važnosti dijaloga za pravo *cf.* Gröschner, *DIALOGIK UND JURISPRUDENZ*, Tübingen, 1982.

²¹ *Cf. supra*, str. 123 i d. stavove A. J. Višinskog o raspravnom načelu i načelu saslušanja stranaka.

²² O važnosti načela *audiatur et altera pars* kao temeljnom pravilu koje jamči racionalnost argumentacije, kako u pravu, tako i u filozofiji (a i šire), *cf.* Perelman, *PRAVO, MORAL I FILOZOFIJA*, Beograd, 1983, str. 59 i sl.

²³ O svrsi načela javnosti i kontradiktornosti kao “osiguravanju nesmetanog i cjelovitog odvijanja komunikacijskih procesa između sudionika krivičnog postupka” koji se temelji na “jezičkoj interakciji u svrhu prijenosa informacija” *cf.* Krapac, *Dokazi*, natuknica u *PRAVNOJ ENCIKLOPEDIJI* (neobjavljeno, u posjedu autora), str. 9.

²⁴ O načelu otvorenog pravosuđenja *cf.* Stürner, *DIE RICHTERLICHE AUFKLÄRUNG IM ZIVILPROZESS*, Tübingen, 1982; za jugoslavensko područje *cf.* Trivine radove, koji je bez sumnje njegov prvi i najzaslužniji promotor, posebno *Esej o 'otvorenom pravosuđenju'*, u: Triva, Belajec, Dika, *NPPP*, § 46.

“samo korektno slijeđenje argumentacijskih pravila specifičnog područja”²⁵: kriterij istinitosti konsenzualne teorije – možemo primijetiti, kako u pravu, tako i izvan njega – jest *proceduralan*; istina se traži u “formalnim svojstvima diskursa”.²⁶ Upravo stoga moguć je “prekid diskursa od treće, vanjske instance”²⁷; budući da se rasprava ne može voditi u nedogled, jer to, uostalom, proturječi i praktičnim imperativima postupka, a proizlazi i iz zahtjeva ispravnosti koji je integralan dio definicije istine, ona se mora okončati autoritativnom, konačnom odlukom nepristranog organa. Odluka tog nepristranog organa, suda, svojevrsna je supstitucija konsenza postignutog u racionalnom diskursu svih razumnih ljudi. Ta odluka također je i svojevrsan supstitut konsenza postignutog kroz racionalnu argumentaciju pred partikularnim auditorijem – strankama; prvotna, i poželjnija funkcija suda bila bi, prema ovoj teoriji istine, posredovanje i medijacija među strankama, koja bi uvjerenjem i iznošenjem razloga dovela do stranačkog sporazuma oko svih spornih pitanja²⁸. Ipak, ako je sud već doveden do toga da mora svojom autoritativnom odlukom presjeći gordijski čvor spornih (činjeničnih, ali i pravnih) pitanja, tada njegovi razlozi moraju fingirati rezultate racionalnog diskursa: oni moraju biti *poopćivi* – moraju se zasnivati na razlozima virtualno prihvatljivim za svako racionalno biće. Činjenična utvrđenja – jednako kao i ona pravna²⁹ – rješavaju se na temelju tzv. “slobodnog uvjerenja” suca; međutim, to “slobodno uvjerenje” – ako taj izraz prihvatimo – može značiti jedino slobodu od “argumenta prisile” – nikako ne i slobodu od “prisile argumenta”³⁰. Poopćivost i utemeljenost sudske

---

²⁵ Scheit, *op. cit.* (bilješka 16), str. 275.

²⁶ *Cf. ibid.*, str. 258 i d.

²⁷ *Ibid.*, str. 273.

²⁸ Zato ne možemo *a priori* kao slabost ocrtati činjenicu da se, primjerice, u Sjedinjenim Državama tek otprilike manje od pet posto građanskih sporova okončava meritornom sudskom odlukom. *Cf.* Schurttmann, Walter, *DER AMERIKANISCHE ZIVILPROZESS*, Frankfurt/Deventer, 1978, str. 56.

²⁹ Između činjeničnih i pravnih pitanja, sukladno ovoj teoriji, ne postoje bitne *kvalitativne* razlike: i jedna i druga pitanja rješavaju se proceduralnim, normativnim sredstvima - jer “čistih, golih” činjenica nema. Razlika između tih kategorija u velikoj je mjeri konvencionalna, učinjena u skladu s imanentnim zadacima sudskog postupka. Eventualne razlike proizlaze jedino iz karaktera pravila na temelju kojih se odlučuje - dok se pravna pitanja rješavaju na temelju manje-više fiksnih, zakonskih normi te razmatranja koja su potencijalno značajna za cjelinu društvene zajednice, pravila na temelju kojih se rješavaju činjenična pitanja više su orijentirana na konkretan, pojedinačni slučaj, i podložna su iznimkama; prva su, k tome, više “*bereichsspezifisch*” - specifična za određeno područje - u ovom slučaju pravo, dok su druga više opća pravila zajednička široj skupini osoba raznorodnih zanimanja (optimalno - svim racionalnim članovima zajednice).

³⁰ No, potpuno je opravdana Trivina kritika izraza “slobodno uvjerenje”; “uvjerenje” je, naime, po definiciji *slobodno*; njegovo ograničavanje razlozima i argumentima nikako nije ograničavanje slobode - jer svako uvjerenje mora biti motivirano nekim razlozima; utoliko Habermas i o tom tipu “prisile” govori kao i “neprisilnoj prisili boljeg argumenta” - *cf. supra*, str. 56. S druge strane, izraz “slobodno uvjerenje” - kao prijevod izraza *freie Überzeugung* može se, unatoč svojevrsnom pleonazmu, ipak dogovorno prihvatiti kao uvriježeni termin.

odluke garantirana je upravo slijeđenjem konačnog niza argumentacijskih koraka, koji su eksplicirani u *obrazloženju* sudske odluke. Rezultati sudske odluke imat će intersubjektivnu uvjerljivost jedino ako su *ponovljivi* i *preispitljivi*³¹, i ako se u njihovu uvjerljivost mogu osvjedočiti i svi ostali, verificirajući svaki korak argumentacije. Ta je verifikacija u gotovo svakom modelu sudskog postupka i proceduralno regulirana u mogućnosti preispitivanja prvostupanjskih odluka po *pravnim lijekovima*. Drugostupanjsko odlučivanje predstavlja metarazinu odlučivanja – *diskurs o diskursu*. I ponovo bi, u skladu s konsenzualnom teorijom, bilo optimalno kada bi kretanje između raznih razina diskursa bilo slobodno i neograničeno; i opet, međutim, iz istih razloga iz kojih se jednom mora okončati slobodna rasprava u prvostupanjskoj raspravi, mora se procesno ograničiti broj razina, i omogućiti da se jednom dođe do konačne odluke. I sam institut *pravomoćnosti* konstitutivan je tako za procesni pojam istine – on je također naličje zahtjeva za ispravnošću – *pragmatičke* dimenzije sudskog postupka.

Jamstvo istinitosti podloge na kojoj je utemeljena pravomoćna sudska odluka, jednako kao i ispravnosti same odluke, nalazi se tako unutar samog postupka: u slijeđenju pravila i procedura (u cjelokupnom postupku), kontroli tog slijeđenja (u postupku po *pravnim lijekovima*) te u činjenici da svaki član komunikacijske zajednice može uvidjeti da sudovi ta pravila i procedure uistinu slijede (u javnoj kontroli rada pravosuđa, koja se ostvaruje posredstvom načela javnosti postupka, posredstvom objavljivanja sudskih presuda te posredstvom stručne, pa i laičke kritike tih presuda i njihovih obrazloženja). Ako se pokaže da su pravila i procedure korektno slijeđeni, nemamo pravo smatrati da je *pojedinačna* sudska odluka – zajedno s činjeničnim utvrđenjima u njoj – neispravna te da u postupku nije utvrđena istina; mi, naime, nemamo neposredno oruđe da bismo spoznali činjenice/istinu³²; mi čak nemamo neposredan način da spoznamo da pravila i procedure nisu korektno slijeđeni – jer to je također nešto o čemu – primjenjujući pravila i procedure – odlučuje višestupanjski sud.³³

---

³¹ Cf. Scheit, *op. cit.* (bilješka 16), str. 226.

³² Ovdje se vraćamo na staru dvojbu procesne teorije o tome utvrđuju li se činjenice samo dokazivanjem ili postoje i “neposredno spoznate činjenice” (tzv. vlastito opažanje) - za domaću diskusiju cf. polemiku Bayera i Krapca s jedne, te Grubiše i Vodinečića s druge strane. Procesna teorija istine bila bi ipak bliža prvom stajalištu: “...također i navodno neposredno iskustvo zdravog ljudskog razuma je interpretirano, teoretskim pretpostavkama prožeto i vođeno iskustvo” - Scheit, *op. cit.*, str. 231. Uostalom, i takva spoznaja treba se učiniti predmetom pravnog diskursa - slobodne i otvorene argumentacije. S druge strane, ovo se razlikovanje - kao konvencionalno i pedagoško - možda ipak u nekim slučajevima može pokazati kao korisno.

³³ Cf. Triva *et al.*, GPPP, *cit.*, str. 129: “Najefikasnija metoda sastojala bi se, nesumnjivo, u kompariranju utvrđenja suda s objektivnom stvarnošću. No ovakva komparacija nije moguća, jer vanjski svijet čovjek ne može spoznati izvan svojih čula (...) Zbog toga se kompetencije instancionog suda ograničuju na *kontrolu pravilnosti rada suda* protiv čije je odluke uloženo pravno sredstvo...”.

Utoliko, mogli bismo – na novim osnovama – u izvjesnom smislu revitalizirati staru staljinističku frazu o tome da se u (socijalističkom) sudskom postupku *uvijek utvrđuje (apsolutna) istina*. Zaista, u sudskom se postupku istina uvijek utvrđuje – no ne zato što bi to uvijek odgovaralo nekoj transcendentnoj “stvarnosti”, već zato što se istina u postupku tek *konstituira*.³⁴ U nedostatku sadržajnih vrijednosti nama ne preostaje ništa drugo doli kritika i preispitivanje formalnog elementa – procedura i pravila; tom kritikom međutim ne kritiziramo *rezultat* konstituiranja, već samo *konstituiranje*; ne kritiziramo pojedinačna činjenična utvrđenja – “istine”, već *postupak u cjelini*. “Utvrđene činjenice” legitimirane su samim postupkom; one ne trebaju opravdanje izvan njega. Naprotiv, ono što treba opravdanje, to je cjelokupni postupak – procesna pravila, prakse, pa i s njima naizgled tek labavo povezane organizacijske institucije, kao što su metode i načini izbora sudaca, njihovo obrazovanje i pozicija u društvu itd.

Detaljnija razrada teorije istine prikladne za sudski postupak trebala bi se tako nadalje odvijati u dva pravca: u pravcu preispitivanja *filozofijsko-političkih* okvira unutar kojeg djeluje pravosuđe te u pravcu izgradnje jedne *teorije pravne argumentacije*.

Što se prvoga tiče, treba naglasiti da se ista ona ideja na kojoj počiva konzenzualna teorija istine – ideja slobodnog i neprisilnog diskursa – može promatrati i kao *filozofijska osnova demokracije*.³⁵ Sudski postupak, kao skup institucija i procedura, uronjen je u opći kontekst političkih institucija i procedura; samo ukoliko su i one utemeljene na istim idejama slobodne i neograničene komunikacije i demokratskih institucija i procedura, moguće je da i sudski postupak zadovoljavajuće obavlja svoju funkciju – između ostaloga da udovolji kriterijima istinitosti svojih utvrđenja. Jedino *nezavisno sudstvo* može u suvremenim državama biti na razini svog zadatka i reprezentirati epohalne standarde racionalnosti; a nezavisno je sudstvo pak moguće samo u državi koja je i sama izgrađena na istim, *proceduralnim* i *institucionalnim* temeljima koji bi, u skladu s iznesenim stavovima, trebali važiti u sudskom postupku.

Nadišla bi se svrha ovog rada – rekonstrukcij i kritika teorije “materijalne istine” – kada bi se pokušalo ove teze temeljitije razložiti. Nešto više trebalo bi ipak reći o *teoriji pravne argumentacije*. U klasičnoj se procesnoj teoriji problem argumentacije – u kontekstu tzv. slobodne ocjene dokaza – u pravilu kratko apsolvira upućivanjem na *pravila logike i iskustva*. Iako ima slučajeva da se tim kategorijama oprezno pristupa, nije rijetkost da se – osobito kod teoretičara pretežno kaznenopravne vokacije – logika zamišlja kao zatvoren deduktivan sustav nužnih

---

³⁴ Na osnovi te spoznaje može se objasniti i sam izraz “utvrđivanje” (u “utvrđivanju činjenica/istine”), za koji jedan istaknuti domaći teoretičar prava I. Padjen napominje da je - u okviru klasične koncepcije - potpuno neproziran te da bi se, bez bitnije sadržajne razlike, mogao jednako tako zamijeniti izrazom “opkopavanje kanalom dubokim dva metra”. “Utvrdivanje” (njem: *Feststellung*, eng: *stating*) ima naime konotaciju “određivanja”, “konstituiranja” - više nego “pronalaženja”, “otkrivanja” - što bi inače bilo u skladu s korespondencijskim poimanjem.

³⁵ Cf. Scheit, WAHRHEIT, DISKURS, DEMOKRATIE, *cit.* (bilješka 16), str. 375.

zaključaka, a iskustvo kao skup strogoznanstvenih, vrijednosno neutralnih, apodiktičnih i za upotrebu prepariranih činjenica i metoda; i jedno i drugo treba samo pronaći u odgovarajućim udžbenicima i priručnicima te primijeniti na konkretan slučaj.

Ova teza mogla bi se pobijati upućivanjem na realnost sudskog postupka, u kojem su rijetki nužni zaključci, nedvojbene konkluzije i znanstvene "istine". Umjesto toga, iznijeli bismo ovdje jaču tezu: tezu koja neovisno o sudskom postupku pobija uopće ovakvo poimanje logike i iskustva. Već u relativno klasično pisanim udžbenicima logike i znanstvene metodologije nailazimo na stavove koje te discipline relativiraju.³⁶ Međutim, neka novija istraživanja mnogo su radikalnija.

Što se tiče metodologije znanosti, ranije su već navedeni noviji stavovi koji ju uvelike relativiraju³⁷. Obratimo se stoga logici; za ovaj rad naročito nam se indikativnom čini istraživanje Stephena Edelstona Toulmina o upotrebama argumenta.³⁸ Orijehtirajući se na analizu *praktične* primjene logičkih shema zaključivanja u svakodnevnom životu, Toulmin zaključuje da je aristotelijanska predodžba logike kao objektivne znanosti razvijene prema uzoru na matematiku izgubila dodir sa svojom praktičkom aplikacijom. Umjesto toga, on se zalaže za razvoj alternativnog pristupa logici; poimajući također tvrdnje kao zahtjeve (*claims*), on se zalaže za model logike koji bi inspiraciju uzimao iz *prava*:

"Logika se bavi ispravnošću zahtjeva koje postavljamo – solidnošću temelja koje prezentiramo ne bismo li ih poduprli, čvrstom potpore koju nalazimo za njih – ili, da promijenimo metaforu, vrstom *slučaja* koji predstavljamo u obranu svojih zahtjeva. Pravna analogija implicirana u ovom posljednjem načinu postavljanja stvari mogla bi biti od stvarne pomoći. Zato, zaboravimo sve o psihologiji, sociologiji, tehnologiji i matematici, ignorirajmo odjeke strukturalnog inženjeringa i kolaža sadržane u riječima 'temelji' i 'potpora' te uzmimo kao naš model disciplinu jurisprudencije. *Logika je (moгли bismo reći) generalizirana jurisprudencija*. Argumenti se mogu usporediti s parnicama, a zahtjevi koje postavljamo i razmatramo u izvanpravnim kontekstima sa zahtjevima postavljenima pred sudom, dok se slučajevi koje predstavljamo da bismo poduprli pojedinu vrstu zahtjeva mogu usporediti jedan s drugim. Osnovni zadatak jurisprudencije jest ocrtati osnove sudskog postupka; procedure kojima se pravni zahtjevi postavljaju, razmatraju i rješavaju te kategorije u okviru kojih se to čini. Naše vlastito istraživanje paralelno je tome: mi ćemo nastojati, na sličan način, karakterizirati ono što možemo nazvati

³⁶ Cf. npr. Cohen/Nagel (Koen i Neigel), UVOD U LOGIKU I NAUČNI METOD, Beograd, 1982, na mjestu gdje se, pri definiranju znanstvene metode definiraju (N.B. *znanstvene*) činjenice:

"Činjenice' do kojih teži da dospe svako istraživanje jesu stavovi za čiju istinitost postoji znatno svedočanstvo. Otuda ono što 'činjenice' jesu mora da se odredi istraživanjem, i ne može se odrediti pre istraživanja. Osim toga, ono što verujemo da su činjenice zavisi od stupnja našeg istraživanja. Stoga ne postoji oštra granica koja deli činjenice od nagađanja ili hipoteza" (str. 397).

³⁷ Cf. *supra*, str. 25 i d.

³⁸ Toulmin, Stephen Edelston, THE USES OF ARGUMENT, Cambridge, 1958.

EPILOG

‘racionalnim postupkom’, procedure i kategorije koje se koriste da bi se zahtjevi općenito razmotrili i riješili.’³⁹

Slijedeći dosljedno analogiju s pravom, Toulmin nastoji izvesti i alternativni obrazac zaključivanja, koji bi trebao nadomjestiti “zavodljivu jednostavnost” klasične Aristotelove sheme silogizma.⁴⁰ Kao ishod, Toulmin se zalaže za mnogo manje apodiktičko i demonstrativno shvaćanje logike, koje bi trebalo objediniti discipline logike i epistemologije, usredotočiti se na komparativna istraživanja načina argumentacije u raznim područjima – tretirajući sva ta područja kao ravnopravna i jednako vrijedna, te, napokon, koje bi u logiku uvelo empirijska, historijska, pa čak i antropološka razmatranja.⁴¹

Na istom tragu nalazi se niz inače raznorodnih novijih strujanja koja nastoje razviti za pravo specifične teorije argumentacije. Svima je njima – radilo se o školama koje svoje poticaje crpe iz retorike, topike, hermeneutike, (antičke) dijalektike, analitičke filozofije ili drugih idejnih kretanja – zajednički otklon od klasične demonstrativne koncepcije logike i epistemologije te razvoj doktrina koje se što više nastoje približiti specifičnostima svoga predmeta – prava, od kojih se specifičnosti uvijek iznova na prvim mjestima pojavljuje proceduralnost i normativnost.⁴²

Put kojim smo krenuli na početku ovog rada tako se vratio na svoje ishodište. Ispomažući se filozofijskim teorijama i koncepcijama ne bismo li došli do poimanja istine prihvatljivog za pravo i sudski postupak, sam unutrašnji razvoj rasprave u filozofiji ponovo nas je uputio na sudski postupak i pravo. Koncepcija istine, njena definicija i kriteriji nalaze se *unutar* sudskog postupka kao cjeline. Pokušaj pravnih teoretičara “materijalne” istine da svoje određenje istine traže negdje vani, u “stvarnosti”, izvan pravnih kategorija i institucija pokazuje se na taj način kao prebačaj – neviđanje nečega što im neposredno stoji tu, pred očima, u samome sudskom postupku, konstituirano imanentnim procesnim pravilima i institucijama, jednako kao što se i u drugim, izvanpravnim područjima istina konstituira njihovim imanentnim procedurama.

Ovdje razvijen nacrt jedne procesne teorije istine u mnogo čemu je insuficijentan; predložimo da ga se shvati tek kao niz natuknica i naputaka – kao goli kostur jedne teorije koju tek treba popuniti sadržajem. Ipak, pokušat ćemo ovdje zaključno u tri teze sumirati prednosti koje bi takva, razrađena procesna teorija istine

---

³⁹ *Ibid.*, str. 7.

⁴⁰ *Cf. ibid.*, str. 94 i dalje. Izlaganje Toulminove sheme zahtijevalo bi, na žalost, mnogo više od ovdje raspoloživog prostora.

⁴¹ *Cf. ibid.*, str. 254.

⁴² *Cf.* u popisu literature radove R. Alexyja, A. Aarnija, A. Peczenika, A. Giulianija, Ch. Perelmana, T. Viehwega, J. Hasanbegović itd.

trebala imati pred svojim konkurentom – teorijom “materijalne” istine (u smislu njene ranije izvedene teorijske rekonstrukcije):

1. Dok se za teoriju “materijalne” istine niz procesnih formi i institucija – pa čak, u najradikalnijoj, staljinističkoj verziji, sve procesne forme i institucije – pojavljuju kao nešto izvanjsko i nebitno (ili čak “štetno”), procesna teorija istine omogućava da se većina ključnih procesnih pravila i načela shvati kao konstitutivan dio *immanentne procesne gnoseologije*.
2. Dok teorija “materijalne” istine naginje modelu sudskog postupka obilježenog elementima oficioznosti i inkvizitornosti, koji pogoduje implementaciji državne politike i državnom paternalizmu (ne nužno, da parafraziramo jedan već citirani rad⁴³, ali opasnost će uvijek biti ovdje), dotle je procesna teorija istine sklonija modelu sudskog postupka koji se temelji na suprotnim načelima i koji je podobniji za suvremeni pravno-politički ideal *liberalno-demokratske države*, utemeljene na principima *podjele vlasti, vladavine prava i nezavisnosti sudstva*.
3. Dok teorija “materijalne” istine počiva na epohalno bitno prevladanim i/ili simplificiranim i vulgariziranim filozofijskim pretpostavkama, dotle procesna teorija istine nastoji uhvatiti priključak na aktualne filozofske diskusije, omogućujući tako ponovno otvaranje plodnog dijaloga na relaciji *opća filozofija-filozofija prava-opća pravna teorija-procesna teorija*.

Ovim tezama mogli bismo i okončati ovaj rad. Na samom kraju nastojat ćemo ipak još jednom unekoliko relativizirati ishod i teze ovog rada. Stoga ćemo se pokušati još jednom odrediti spram tzv. klasične procesne teorije, istaknuti neka zajednička mjesta i preduhitriti neke eventualne prigovore.

73. Pokušaj pomirenja s klasičnom procesnom teorijom. Unatoč svim pozitivnim naporima i rezultatima, tradicionalnoj, na praktičke probleme usmjerenom pravnoj teoriji ishod ovog rada naizgled se može činiti kao prvenstveno negativan i destruktivan. Pomalo paradoksalno izgleda da teorija koja namjerava izraziti “immanentnu gnoseologiju sudskog postupka” razara neka osnovna shvaćanja teorije istog tog sudskog postupka, neortodoksnost se koristeći nizom ključnih pojmova te teorije (“istina”, “laž”, “činjenice” itd.) te uvodeći niz pravnim praktičarima egzotičnih i nerazumljivih pojmova (“diskurs”, “konsenz”, “zahtjev za važenjem” itd.).

Ipak, tvrdimo da su teorija istine kakva je ovdje naznačena i klasična teorija sudskog postupka u osnovi komplementarne; čak da upravo takva teorija izražava osnovne intuicije sadržane i u klasičnoj (konvencionalnoj) procesnoj teoriji.

---

⁴³ *Cf. supra*, str. 106.

Koristeći se izrazom “klasična procesna teorija”, ovdje više ne aludiramo na “teoriju materijalne istine” – iako se i u prvoj često može naići na kategorije i shvaćanja povezana s potonjom. Izraz “klasična procesna teorija” ovdje upotrebljavamo na onaj način na koji ju je odredio Luhmann.⁴⁴ Riječ je o teoriji koju obilježava – kako Luhmann navodi, ispravna i trajno valjana – središnja ideja da se “u formi pravno reguliranog postupka osigurava područje neovisne, slobodne komunikacije *nasuprot* društvenih utjecaja, statusnih prednosti ili ovisnosti o društvenim ulogama”⁴⁵; no, s druge strane, o teoriji koja još uvijek dijeli – kako Luhmann kaže – *iluziju* da se sudski postupak i istina nalaze u odnosu sredstva i cilja: da sudski postupak služi kao instrument za spoznaju unaprijed danih istina, kao sredstvo “ispravne spoznaju, što je važeće pravo i što je pravo u konkretnom slučaju” te sukladno ostvarenje pravne zaštite⁴⁶. Ove dvije komponente klasične procesne teorije prema Luhmannu trajno su suprotstavljene, i najbolje se očituju na problemima koje ta teorija ima s objašnjenjem neispravne, ali pravomoćne odluke – ona tada mora “slično kao skolastičko teleološko učenje o djelovanju, koje ‘bit’ postupka definira jednim obilježjem, koje ni na koji način nije nužno s njim povezano, ili se mora poslužiti protuslovnim dvostrukim formulama, kao što su zaštita subjektivnih prava i pravna sigurnost.”⁴⁷

Ipak, može se zaključiti da i Luhmann smatra da već klasična procesna teorija – unatoč svojim proturječnostima – u osnovi sadrži jedno shvaćanje koje strogo polazi od *procesne autonomije*.⁴⁸ Zaista, i u skladu s procesnom teorijom istine kakva je ovdje naznačena, stajališta procesne teorije o istini ne bi trebalo suditi na osnovi njene deklaracije o istini, već na osnovi njene dosljedne razrade i tumačenja procesnih ustanova. Uostalom, čak i pristalice konsenzualne teorije pristaju na mogućnost da se korespondencijski stavovi o istini kao “suglasnosti suda i činjenica, teorije i realiteta” u široj interpretaciji mogu tumačiti kao “*regulativna ideja* procesa znanstvenog istraživanja, takoreći kao idealna, ali asimptotska granična vrijednost”⁴⁹ – što takve stavove onda dovodi u blizinu konsenzualne teorije, za koju “racionalni

---

⁴⁴ Cf. Luhmann, LEGITIMATION DURCH VERFAHREN, Darmstadt, 1975, str. 17-26.

⁴⁵ *Ibid.*, str. 26.

⁴⁶ Cf. *ibid.*, str. 17.

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ Luhmann to stajalište povezuje sa svojom teorijom, koja u skladu s osnovnim pretpostavkama svoje sistemske teorije istinu definira kao sredstvo za “prijenos reduciranog kompleksiteta” (*ibid.*, str. 23). U pitanjima proceduralne konstitucije istine ta je teorija vrlo bliska konsenzualnoj teoriji; za neke važne razlike između njih, cf. diskusiju Habermasa i Luhmanna u: Habermas, Luhmann, THEORIE DER GESELLSCHAFT ODER SOZIALTECHNOLOGIE - WAS LEISTET DIE SYSTEMFORSCHUNG, Frankfurt, 1971, posebno str. 221-238; za Luhmannovu koncepciju postupovnog legitimiteta cf. npr. Blažević, TEORIJE LEGITIMITETA POLITIČKIH POREDAKA (doktorska disertacija), Zagreb, 1991, str. 69-89.

⁴⁹ Scheit, WAHRHEIT, DISKURS, DEMOKRATIE, str. 224 i d.

diskurs” također predstavlja ideal, prema kojem se treba ravnati svako faktičko istraživanje.

Teorija istine kakva je ovdje naznačena nalazi se tako u osnovi na istom zadatku kao i klasična procesna teorija – utoliko ukoliko potonja također nastoji svim raspoloživim teorijskim sredstvima i svojim praktičkim utjecajem djelovati na uspostavljanje jednog sustava sudskog postupka koji u sebi nastoji obuhvatiti aktualne suvremene *standarde racionalnosti* ljudskog djelovanja – postupka koji se svojom poopćivošću i nepristranošću odupire svim nelegitimnim pritiscima izvana koji bi mu mogli nastojati oktroirati neku vanjsku, ideološku “materijalnu” istinu pod maskom “supstancijalnih vrijednosti” i “očiglednih i nužnih” stavova i sudova.

Stoga možda nije kasno da na ovom mjestu ispravimo svojevrstu nepravdu učinjenu prilikom rekonstrukcije teorije “materijalne” istine u domaćoj teoriji (usp. § 9). Iako smo se već na tom mjestu ogradili od nužnih pojednostavljenja, nikako nije nevažno još jedanput spomenuti da je izabrana metoda istraživanja, koja se koncentrirala na izolirane momente definicije istine i s njom povezanih stavova, prouzrokovala da su takoreći u isti koš stavljani autori različite specifične teorijske težine, pa i različitih pravno-političkih opredjeljenja. Uz primjenu neke druge metode zacijelo bi izišle na površinu značajne i nezanemarive razlike pojedinih autora – no tada nikada ne bismo mogli iz konglomerata stavova ekstrahirati cjelovitu i konzistentnu koncepciju “materijalne istine”. Umjesto isprike, ovdje svakako treba istaknuti da je domaća procesna teorija – naročito ona građanskopravna – u cjelini gledano, i tek uz manje iznimke, odigrala herojsku ulogu u održavanju civilizacijskih standarda sudskog postupka u neobično teškim uvjetima vladavine monopola i monologa jedne “supstancijalnim vrijednostima” iznimno obojene ideologije. Pravu “teoriju istine” autora koji su najzaslužniji za takav tijek događaja trebalo bi stoga tražiti u njihovoj minucioznoj i temeljitoj raspravi o pojedinim procesnim ustanovama, u neprekidnim upozorenjima pravosuđu da se odupre “u teoriji prevladanim učenjima o svemoći ljudske, pa stoga i sudačke, sposobnosti stjecanja apsolutno istinitih predodžaba o stvarnosti o kojoj treba da sude”⁵⁰ te u naputcima pravnoj praksi da se u svim dvojbenim situacijama i dalje služi imanentnim procesnim instrumentima.⁵¹

Preostaje još uvijek eventualni pravno-praktičarski prigovor hermetičnosti i neobičnosti terminologije i metode izlaganja primijenjene u ovom radu na koji ćemo odgovoriti vrlo kratko. Procesna teorija i praksa može se, naravno, ograničiti na svoje standardne pojmove i argumente. U onom trenutku, međutim, u kojem počinje

---

⁵⁰ Cf. Triva/Dika/Grbin/Crnić, *NOVO PARNIČNO I IZVRŠNO PRAVO*, Zagreb, 1991, str. 13.

⁵¹ Između niza takvih instrumenata u posljednje vrijeme u domaćoj teoriji s pravom se sve veća pažnja pridaje pravilima o *teretu dokazivanja* - pravilima kroz koja možda najbolje dolaze do izraza proceduralni elementi pravne argumentacije. O tome cf. npr. radove D. Cinića i A. Šagovca. Detaljnija elaboracija ove teze planirana je u zasebnom radu te stoga ovo pitanje ostavljamo tek na općim naznakama.

propitivati svoje osnovne pretpostavke i temelje, ona mora izići iz okvira svoga vlastitog diskursa. Dovodeći u žarište svoga interesa pojmove kao što su “istina” i “pravednost”, procesna je teorija nužno upućena na filozofijske discipline kojima su ti pojmovi osnovni predmet. Na žalost, premda se filozofija sve više približuje osobitostima pravnog diskursa, ona je razvila svoj vlastiti osobeni terminološki i argumentativni aparat; onaj koji želi naučiti plivati u njemu, mora se tako baciti u vodu i pojmovno i misaono raznovrsnih idejnih strujanja.

74. Umjesto pogovora. Nikad nije dovoljno ponavljanja da ovaj rad nema ambiciju naznačiti jedinu ispravnu, a posebno ne jedinu moguću teoriju istine. Da bismo olakšali njegovu kritiku, želimo ipak na kraju naglasiti dvije ambicije i jednu nadu koje ovaj rad bez sumnje ima.

Prvu ambiciju mogli bismo nazvati didaktičko-pedagoškom: ovaj rad želi trasirati stazu kojom se pristupa njegovu osnovnom predmetu – problemu istine u sudskom postupku. Problem istine u svojoj je osnovi gnoseološki i epistemološki, što ispravno uviđaju i mnogi domaći teoretičari sudskog postupka. Često, međutim, isti ti teoretičari neoprezno posiju za pojmovima gnoseologije i epistemologije, ne uviđajući da je riječ o disciplinama koje sa sobom povlače izvjesnu odgovornost – točnije, potrebu da se pritom posjeduje barem kakvo-takvo poznavanje suvremenih gnoseoloških i epistemoloških rasprava i njihova sadržaja. Koliko-toliko aktualan uvid i literatura citirana u ovom radu trebala bi poslužiti kao neka vrsta referentne točke i standarda koji bi pomogao svim budućim istraživačima koji pristupaju ovom problemu.

Druga ambicija odnosi se na kritički sadržaj ovog rada – na tzv. teoriju “materijalne istine”. Bez obzira na ispravnost rekonstrukcije te teorije u ovom radu, želimo da on pomogne da se konačno raskrsti sa svim stavovima koji u ime izvana nametnutih vrijednosti i sadržaja iznutra razgrađuju specifičnost i autonomiju sudskog postupka i pravosuđa u cjelini – s tendencijama koje, da parafraziramo staru izreku *fiat iustitia, pereat mundus*, kao svoju osnovnu maksimu imaju načelo *fiat veritas, pereat processus*.

Naposljetku, nada koju ovdje na kraju oprezno izražavamo sastoji se u slutnji da se primiće doba u kojemu će biti moguće iznova sagledati sudski postupak u njegovoj jedinstvenosti i nedjeljivosti te iz jedne više perspektive objediniti njegova raznolika i u mnogo čemu protuslovna načela i maksime. Da bismo bolje artikulirali ovu nejasnu nadu, poslužit ćemo se književnom parabolom: u Borghesovoj priči *Teolozi*, dvojica klerika-inkvizitora bliskih, no uvijek suprotstavljenih teoloških stajališta, Aurelijan i Janus Pannonius, nalaze se u stalnom tihom sukobu – sukobu koji se okončava time što prvi drugoga kao heretika šalje na lomaču. Epilog priče zbiva se nakon mnogo godina, kada u samrtnom trenutku Aurelijan uviđa “kako su za nedokučivo božanstvo on i Janus Pannonius (pravovjernik i krivivjernik, mrzitelj i

omrznuti, tužitelj i žrtva) jedna te ista osoba.”⁵² Na isti će način, možda, procesni djelatnik koji je čitav život proveo vjerujući da žrtvuje Istinu Pravdi, a Pravdu Istini, jednoga dana, stižući u procesualistički raj, shvatiti da su “lice i naličje, avers i revers te kovanice za Boga jednaki”.⁵³

---

⁵² Borges, SABRANA DJELA. ALEPH I DRUGA ISTRAŽIVANJA, Zagreb, 1985, str. 29.

⁵³ *Ibid.*, str. 32.

KAZALO

A

Aarnio, 219
Aćimović, 133; 135; 140; 148
adequatio rei et intellectus, 11
Adorno, 19
aktivizam, sudački, 35; 189
akuzatornost, načelo, 65; 68; 70; 86; 100; 102;
105
Akvinski, Toma, 11
Aleksić, 135
aletheia, 34
Alexy, 24; 57; 219
anarhizam, 15
antiformalizam, 144; 158; 159; 183; 200
Apel, 54; 55
apud iudicem, 90
Arandelović, 139; 160; 162; 163; 165; 166
argumentacija, 24; 41; 45; 56; 57; 58; 66; 77;
86; 102; 105; 106; 142; 148; 149; 151; 154;
156; 185; 186; 201; 214; 215; 216; 217; 218;
219; 223
Arhipov, 113
Aristotel, 4; 10; 11; 31; 132
Assize of Clarendon, 90
Ašrafjan, 113
atomizam. *vidi* Logički atomizam
Augustin, 173
Aurelijan, 224
Austin, 55; 206; 210
autentičnost, 182; 205
Avicena, 11
Ayer, 50

B

Bankowski, 105; 106
Bauch, 32
Bell, 127
Beljanski, 24
Bender, 83; 192; 193
Bentham, 42; 93
Berman, 85; 113
Beweislastpunkt, 78
Beweismaß, 79
Beweiswertpunkt, 78
Bhaskar, 18
Birkmeyer, 160
Blagojević, 143; 148; 154; 161; 163; 165; 166;
167; 168; 175; 182
Blanshard, 40; 41
Bloch, 1; 19
Bogdanov, 17

Bolding, 77
Bollnow, 34
Borghes, 224
Bosanquet, 40
“božji sud”, “Božji pravorijek”, 66;
67; 88
Bradley, 40
Brand, 32
Brentano, 32; 39
Bruns, 77; 78
Bühler, 194

C

Canstein, 66; 74; 84
Carnap, 26; 43; 51; 172
certitudo iuridica, 74
Ciceron, 65
Cini, 223
common-law, 35; 44; 61; 85; 86; 87; 91; 92; 93;
95; 97; 98; 101; 102; 103; 128; 186
Constitutio Criminalis Carolina, 69
conjuratores, 67
Coreth, 16
corroboration, 94
Court of Chancery, 92
Crnić, 223
Cross, 85; 87; 88; 89; 91

Č

činjenice
sporne, 176
činjenični navodi, 65; 67; 147; 212; 213
Čubinski, 159

D

Damaška, 35; 45; 62; 71; 102; 103; 105; 122;
128; 171; 172
Davidson, 26; 51
De Saussure, 194
Denning, lord, 100
Descartes, 39
Dewey, 42; 43
dijalektika, 18; 120
dijamat. *Vidi* teorije istine, dijamat
Dika, 46; 123; 189; 215; 223
discovery, 93
diskurs, 57; 213; 217; 222
Docenko, 113
dokazivanje, 64; 92; 142
Dolenc, 159; 160
Dzenis, 113

KAZALO

E

Edwards, 8; 10; 11; 31; 40; 43; 50
 Eisler, 16; 38
 Eisner, 163
 Ekelöf, 77; 78
Elementäre Tatsache, 20
 Engels, 116
 Engisch, 2
equity, 92; 93
 Eubulid, 28
evidence, 62; 87; 92; 93; 96; 98; 100; 101; 103;
 128
     best evidence rule, 94
     documentary and real, 94
     hearsay rules, 94
     of character, 94
     opinion, 94
 evidencija, 44; *vidi i* Teorija istine, evidencijska
 Ezorsky, 8

F

Feuerbach, 44
 Feyerabend, 27
 Fleming, 105
 Forriers, 2

G

Gadamer, 8; 33; 51
 Geach, 50; 51
 Gerland, 160
 Gincburg, 113
 Giuliani, 219
 Gleispach, 160
 Gojhbarg, 113
 Golja, 163
 Grbin, 223
 Green, 40
 Grlić, 31; 33

H

Habermas, 54; 55; 56; 57; 58; 59; 211; 216;
 222
 Habscheid, 2
 Halleman, 2
 Hasanbegović, 57; 219
 Hegel, 31; 38; 40
 Heidegger, 8; 11; 32; 33; 34; 51
 Hempel, 40
 Henke, 2

homoiomata, 11
 homologija, 54
 Husserl, 8; 31; 32; 51

I

“idealna govorna situacija”, 59
 Iljinski, 113
 isprave, 11; 93; 95; 103; 163; 166; 179; 180;
 182; 184; 193; 205
 istina, 3; 11; 18; 28; 33; 36; 43; 45; 46; 55; 56;
 104; 112; 124; 129; 132; 133; 134; 135; 137;
 138; 144; 146; 157; 158; 168; 172; 173; 177;
 210
     ”formalna”, 4
     ”materijalna”, 4; 5
     definicija, korespondencijska, 5
     i laž, 11; 19
     kao autentičnost, 182
     kao imenica, 204
     kao metoda postupanja, 170
     kao pridjev, 204
     kao prilog, 204
     metodički opseg kriterija, 13
     problem definicije i problem kriterija istine,
     13
 istinito, 170
 istinitost, 3; 11; 14; 17; 18; 19; 22; 26; 31; 39;
 40; 42; 46; 47; 50; 52; 53; 56; 58; 79; 90;
 102; 105; 135; 137; 145; 147; 164; 177; 179;
 180; 182; 194; 204; 205; 208; 210; 212; 218
     istinito i potpuno utvrđenje, 176
 izvjesnost, 138; 141

J

Jørgensenova dilema, 198
 Jakobson, 194; 195
 James, 41; 42
 Janus Pannonius, 224
 Jaspers, 8; 33
juratores, 67; 91; 97

K

Kamlah, 8; 54
 Kaufmann, 2
 Knežević, 133; 157
 Knjazeva, 28; 49
 konsenz, 39; 54; 57; 59; 221
 korespondencija, 10; 11; 14; 18; 20; 25; 28; 29;
 32; 39; 106; 121; 135; 136; 138; 139; 162;
 202; 203

KAZALO

Kries, 160
kriterij istinitosti, 26; 27; 38; 39; 40; 76; 140;
214; 215
Kron, 135
Kuhn, 27
Kursanov, 18

L

Larenz, 2
Law of Evidence, 65; 85; 94; 95
Lenjin, 17; 18; 110; 111; 112; 119
Lichtung, 34
logički atomizam, 20; 59
Logika, 25; 27; 28; 138; 219
Lohsing, 160
Lotz, 16
Luhmann, 55; 211; 221; 222
Lukács, 19; 119

M

Mackie, 51
Magerovski, 113
Mansfield, 173
Marcuse, 19
Marković, 19; 137; 140; 143; 147; 155; 159
Marx, 18; 116; 118
materijalizam, 17; 136
dijalektički, 120; 155
historijski, 120
Metličić, 163
Mill, 39
Montesquieu, 36; 71
Moore, 19; 43
moral certainty, 102
Morris, 54
Munda, 159

N

Nack, 83; 192; 193
Nestorović, 162; 163; 166
non liquet, 78

O

ocjena dokaza
slobodna i vezana, 64
Ogorelica, 160
općenito, 66
organon-model, 194

P

Padjen, 198
Pašukanis, 108; 113; 116; 119; 125
Patzig, 32
Pavlov, 161
Peczenik, 219
Peirce, 2; 41
Perelman, 2; 57; 186; 191; 214; 219
Petrović, 18; 21; 25; 28; 29; 32; 39
Phipson, 93
pitanja
činjenična i pravna, 2; 44; 196; 197; 215
Platon, 10; 31
plena probatio, 66; 67
Popper, 23; 25; 26; 27; 138; 172
porota, 91; 97
kao "mračna kutija", 86
pragmatizam, 41
Praksa, 18; 25; 97
pravna teorija
procesna, 6
socijalistička, 5
pravni silogizam, 1; 2; 23; 172
Prior, 8; 10; 11; 19; 31
privilege, 95; 99
Puntel, 8; 9; 10; 12; 13; 14; 16; 17; 25; 33; 34;
47; 51; 53; 56

R

Rahner, 16
Rajzner, 108; 113
Rakić, 2; 196; 197
Ramsey, 8; 49
Razumovski, 108; 113
Reid, lord, 98
Rescher, 41
Revizija, 2; 196
Rickert, 8; 32
Rigaoux, 2
Röder, 83; 192; 193
Rödig, 16; 26
Rorty, 13; 14
Royce, 40
Russel, 11; 20; 42; 172
Ryle, 50

S

samopomoć, 1
Schaf, 17
Scheit, 57; 213; 215; 216; 217; 222

KAZALO

- Sigwart, 39
 Skirbekk, 24; 32; 40
 Skumovič, 163
 slobodno sudačko uvjerenje, 215; 216
 socijalistička pravna teorija, 125
 socijalistička svijest, 118; 119; 120; 122
 socijalistička zakonitost. *Vidi* zakonitost,
   socijalistička
 Sova, 163
speculum naturae, 12
 Starovojtov, 113
 Stephen, 93; 94; 218
 Strawson, 50; 51
 Stučka, 113
 stvarnost, 132; 191
 subjektivistička, 45
 sudovi
   atomistički, 20
   elementarni, 20
- Š
- Šagovac, 223
- T
- Tarski, 24
 Taylor, 93
 teorija igre, 54
 teorija istine, 18; 56; 204; 206; 222
   aksiološka, 8
   dijalektičko-materijalistička, 17
   definicijska, 13
   dijaloška, 54
   egzistencijalistička, 8
   eidetska ili logicistička, 8
   evidencijska, 8; 9; 44; 47
   globalistička, 145
   intersubjektivistička, 8; 29
   koherencijska, 8; 40; 41; 47; 106
   konsenzualna, 49; 54; 59; 106; 214; 215
   korespondencijska, 4; 5; 10; 12; 14; 24; 28;
     31; 38; 39; 72; 106; 107; 191; 199; 202;
     211
   kriteriološka, 13
   logičko-empiristička, 19
   objektivistička, 8, 12; 29
   partikularistička, 145
   performativna, 49; 210
   pragmatička, 8
   procesna, 7; 77; 86; 146; 160; 171; 172;
     193; 209; 211; 212; 217; 220; 221; 222;
     223
- redundancijska, 49; 50; 206
 subjektivistička, 8; 9
 značenje izraza, 9
 teorija odraza, 17; 18
 Thayer, 93; 95
 Toulmin, 24; 57; 60; 214; 218; 219
 Triva, 46; 64; 71; 126; 127; 132; 134; 138; 140;
   141; 142; 147; 157; 169; 170; 171; 174; 175;
   179; 180; 186; 188; 191; 193; 196; 201; 205;
   215; 217; 223
 Tugendhat, 8; 26; 32; 51; 53; 212
- U
- Ullmann, 160
 utvrđivanje činjenica, 150
 Uviller, 104; 106
- V
- Vargha, 160
veritas, 11
 Viehweg, 219
 Visković, 36; 60
 Višinski, 108; 109; 113; 114; 115; 116; 117;
   118; 119; 120; 121; 122; 123; 124; 125; 126;
   127; 137; 161
 Volkov, 113
- W
- Walter, 65; 66; 68; 69; 70; 71; 72; 73; 74; 76;
   77; 79; 95; 215
warranted assertibility, 43; 57
 Werk, 74; 162; 163; 164
 White, 8
 Williams, 51
 Wills, 93
 Windelband, 8; 32
 Wittgenstein, 20; 21; 48; 49; 51; 53; 172; 206
writs, 90
- Z
- zahtjev za važenjem, 57
 zakonitost
   socijalistička, 113
 Zuckerman, 2; 91; 95; 96; 97; 98; 99
 Zuglia, 46; 74; 75; 132; 137; 157; 163; 169; 188
 Zupančić, 23;

LITERATURA